

ЛІНГВІСТИКА

Збірник наукових праць

№ 1 (19)

2010

Міністерство освіти і науки України
Державний заклад
„Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”

ЛІНГВІСТИКА

Збірник наукових праць

№ 1 (19)

Луганськ
ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”
2010

Лінгвістика

Наукове видання

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 14444–3415 ПР
видано Міністерством юстиції України 14.08.2008 р.
Журнал унесений до переліку наукових фахових видань України,
у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт
на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата філологічних наук.
Постанова Президії ВАК України від 18 листопада 2009 р. №1-05/5

ЗАСНОВНИК І ВИДАВЕЦЬ:

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

СКЛАД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Головний редактор

Глуховцева К. Д., доктор філологічних наук, професор

Члени редакційної колегії:

Гриценко П. Ю., доктор філологічних наук, професор, директор Інституту української мови НАН України

Єрмоленко С. Я., доктор філологічних наук, професор

Зеленько А. С., доктор філологічних наук, професор

Мокіснко В. М., доктор філологічних наук, професор (Німеччина)

Синельникова Л. М., доктор філологічних наук, професор

Тараненко О. О., доктор філологічних наук, професор

Фоменко В. Г., доктор філологічних наук

Должикова Т. І., кандидат філологічних наук, доцент

Терновська Т. П., кандидат філологічних наук, доцент

Леснова В. В., кандидат філологічних наук, доцент (технічний редактор)

Мілєва І. В., кандидат філологічних наук, доцент (відповідальний секретар)

Ніколаєнко І. О., кандидат філологічних наук, доцент (коректор)

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка
(протокол № 7 від 26 березня 2010 р.)*

ЗМІСТ

Семантика, історія мови

1. **Деменчук О.В.** Топологічна модель значення експерієнтива (на матеріалі лексики чуттєвого сприйняття англійської, польської та української мов)..... 5
2. **Жуков О.В.** Комплексний підхід до проблеми дослідження звукозображувальності в межах сучасної науки..... 12
3. **Зеленько А.С.** Проблеми семасіології в різних лінгвістичних парадигмах..... 16
4. **Сандига Л.О.** „Спортивні” евфемізми на позначення смерті крізь призму когнітивної метафори (на матеріалі англійської мови)..... 26
5. **Скорофатова А.О.** Щодо питання феномену „мови нового мислення”: лексеми „міліціант” і „літун”..... 31
6. **Соснина Л.В.** Проблемы адаптации английских геме́ронимов в современном русском языке..... 36
7. **Ткач Л.О.** „Словар чужих слів” Зенона Кузелі і Миколи Чайковського як пам’ятка української лексикографії (до сторіччя першого видання)..... 40
8. **Фельчак О.О.** Питання походження української мови в студіях учених Харківської школи..... 54
9. **Ходоренко А.В.** К вопросу о процессе метафоризации в наименованиях групп лиц..... 62

Фразеологія і пареміологія

10. **Вороніна Ю.В.** Гендерні особливості формування ідіолектних порівнянь В. Лиса та І. Роздобудько..... 66
11. **Коцюба З.Г.** Дифузний характер колективних уявлень про *своїх* у пареміях слов’янських, германських і романських мов... 71
12. **Леснова В.В.** Оцінне значення власних імен людей в українських прислів’ях..... 78
13. **Малиновська Г.Р.** Польова структура паремійної зони концепту „money” в англійській мовній картині світу..... 85

Діалектологія

14. **Барилова Г.К.** Описи традиційних народних ігор Слобожанщини в етнографічних та фольклорних працях..... 96
15. **Волошинова М.О.** Репрезентація лексико-семантичної групи „Назви глиняного посуду” в українських діалектних словниках.... 101
16. **Глуховцева К.Д.** Специфіка відображення міфологічних уявлень українців в обряді „покривання молодої”..... 107
17. **Дворянкін В.О.** Назви людини за розумовими здібностями й ставленням до праці в українських східностепових говірках Південної Донеччини..... 112
18. **Шелемех В.П.** Лексико-семантична група назв посуду для приготування їжі в говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя..... 120

Граматика

19. **Балко М.В.** До питання про статус сурядних синтаксичних конструкцій у їх співвідношенні з категорією словосполучення... 127
20. **Левакіна Т.В.** Особливості вираження соціативних відношень українськими прийменниками керівництва, заступництва, контролювання..... 133
21. **Литвинова Н.Б.** Структурно-семантичні параметри односкладних неозначено-особових конструкцій у діалектних оповідях-спогадах..... 140
22. **Лучечко Т.М.** Морфологічні й синтаксичні чинники лінгвальної амбівалентності в англійських та українських загадках..... 144
23. **Смєнова Л.В.** Відображення словниками змін дієслівного складу сучасної української мови в кінці ХХ – на початку ХХІ століття..... 151
24. **Федак С.А.** Форми минулого часу дієслів в українській літературній мові на Волині у ХVІІІ ст. 159

Текст. Дискурс

25. **Бобух Н.М.** Темпоральні опозити в поетичних творах Ліни Костенко..... 164
26. **Бук С.Н.** Чоловічий антропонімікон роману Івана Франка „Перехресні стежки”: кількісний та якісний аналіз..... 169
27. **Кривонос Я.В.** Нормативні проблеми українського перекладу американської кінопродукції..... 176
28. **Марко І.В.** Джерела й аспекти дослідження офіційно-ділового стилю української літературної мови..... 182
29. **Найрулін А.О.** Лінгвістична та літературознавча термінологія в епістолярію Михайла Коцюбинського (лінгвокультурологічний аспект)..... 194
30. **Синельникова Л.М., Терновська Т.П.** Займенник у ліричних запитаннях..... 204
31. **Федунович-Швед О.Т.** Особливості перекладацького стилю Миколи Лукаша..... 210
32. **Черкез І.Б.** Морфологічна варіантність іменникових форм в епістолярії української інтелігенції кінця ХІХ – початку ХХ ст. 221
33. **Шаповалова И.В.** Индивидуально-авторское осмысление Киммерии Максимилианом Волошиным и Марией Петровых: интертекстуальные переключки..... 232

Рецензії

34. **Левченко О.П., Нікольський Ю.В.** Бук С.Н. Основи статистичної лінгвістики : навчально-методичний посібник / відп. ред. проф. Ф.С. Бацевич. – Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 124 с. 237

Некролог

- Віктор Дмитрович Ужченко** „Треба все робити по-людськи...” 239

СЕМАНТИКА, ІСТОРІЯ МОВИ

О.В. Деменчук (Рівне)

УДК 81'372

**ТОПОЛОГІЧНА МОДЕЛЬ ЗНАЧЕННЯ ЕКСПЕРІЄНТИВА
(на матеріалі лексики чуттєвого сприйняття
англійської, польської та української мов)**

Інформаційний підхід до розгляду мовних явищ передбачає необхідність розробки моделі семантичного опису, яка слугувала б не лише репрезентантом семантичної структури певної мовної одиниці, а й маркером тієї поняттєвої сутності, яка безпосередньо вербалізується в семантиці мовного знака. Модель семантичного опису (модель значення) – „це опис плану змісту мовної форми на спеціальній семантичній метамові, який експлікує різні аспекти її семантики і дозволяє передбачити її поведінку (уживання, обмеження на сполучуваність) у тому або іншому контексті” [Баранов, Добровольський 2008: 163].

У ретроспективі побудови моделі значення розробка конфігурації змісту мовної одиниці характеризується розмаїттям підходів, кожний з яких презентує свою незалежну методику семантичного опису. Ключовими визнаються: модель „поелементної” репрезентації мовних смислів (Дж. Катц, Дж. Фодор, П. Постал) та сентенціальна модель (Л. Теньєр, Ю. Апрусян, І. Мельчук).

Мета розвідки – представити топологічну модель семантичного опису лексики чуттєвого сприйняття (експерієнтива) з урахуванням методики концептуального аналізу, спрямованого на встановлення процедури та результату вербалізації експерієнціальних знань у семантиці експерієнтива англійської, української та польської мов.

Залучення до аналізу матеріалу декількох мов вважаємо виправданим, оскільки опис когнітивної моделі мови досить часто „спирається” на природні та універсальні поняття, які повинні виявлятися в багатьох (якщо не в усіх) мовах світу, попри їх генетичну та культурну відмінність [Вежбицкая 1996]. Іншим моментом у дослідженні лексики чуттєвого сприйняття на „багатомовному” ґрунті є використання відповідної метамови при зіставленні в ролі *tertium comparationis*. „Метамова повинна бути тільки достатня для того, щоб фіксувати всі ознаки (спільні та специфічні) зіставляваних систем” [Рахилина 2002: 372].

Топологічно-схематична модель значення орієнтується на „голістичне” тлумачення структури представлення знань, експлікованої у такому форматі семантичного опису, який „підкреслює претензію на відповідність деякій реальності (у пам’яті) – або психологічній (людський мозок), або технологічній (штучний інтелект)” [Кронгауз 2001: 89].

„Топологічний” підхід є результатом усвідомлення факту неспроможності пропозиційної моделі (П-моделі) наодинці представити механізм мовленнєвої діяльності. Одним з істотних недоліків П-моделі визнається складність відображення нею зв’язку між пропозиціями, а також

значущості окремих компонентів семантики мовного вираження у процесі комунікації. „Звідси характерна для П-представлення метафора значення як „листкового пирога”, у якому кожний шар характеризується своїм ступенем експліцитності та доступності” [Баранов, Добровольский 2008: 178]. З цієї перспективи топологічна модель скоріш за все орієнтується на поняття *імпліцитного знання*, „відносно якого часто існує інтуїтивне розуміння, достатнє для вирішення практичних завдань, але недостатнє для докладного словесного визначення та пояснення” [Величковский 2006б: 16].

Зазвичай елементами семантичного опису в рамках „топологічного” підходу слугують певні метасхеми: *образ-схеми* (М. Джонсон, Дж. Лакофф, У. Крофт, Р. Гіббс, Дж. Златев), *траєктор* та *орієнтир* (Р. Ленекер, К. Бругман, Дж. Лакофф), *фігура* та *фон* (Л. Талмі), *ментальні простори* (Ж. Фоконьє, М. Тернер). „У **топологічній моделі** значення (Т-моделі) основним організуючим, функціональним елементом виявляється простір, ділянка простору і точки у просторі або його частинах. Значення описується як операція членування простору на ділянки, переміщення точок з однієї ділянки в іншу, знищення тих або тих точок, вибір точок або ділянки і т. д.” [Баранов, Добровольский 2008: 179]. Зауважимо, що така метамова репрезентує концепти, які „мають в н у т р і ш н ю с т р у к т у р у і тому контрастують із точкою зору, що семантична структура складається з примітивів” [Ченки 1996: 72].

Одним із видів таких концептів є так звані *образ-схеми* (image-schemas) або *топологічні схеми* [Рахилина 1998: 308]. За визначенням, *о б р а з - с х е м и* – це динамічні рекурентні структури сенсорно-моторного досвіду, у термінах яких осмислюється як сам досвід, так і ментальний зміст абстрактних концептів, які ці структури вибудовують [Johnson 2005: 18–19]. Такі схеми являють собою моделі (patterns) типу: ВМІСТИЩЕ, ПЕРЕШКОДА, РІВНОВАГА, ЗВ’ЯЗОК, ШКАЛА, ЦИКЛ, КОНТАКТ, БЛИЗЬКО / ДАЛЕКО, ЦЕНТР / ПЕРИФЕРІЯ, ЧАСТИНА / ЦІЛЕ тощо. Зазначені моделі відображають різноманітні сценарії взаємодії людини із довкіллям, що в аспекті самоорганізуючих (синергетичних) систем кваліфікується як феномен АТРАКЦІЇ, яка забезпечує „структурне поєднання” мозку, тіла та світу [Gibbs 2005: 61].

Варто, однак, зауважити, що не всі вищезгадані образ-схеми мають сенсорно-перцептивну природу. Зокрема, дослідники наголошують, що такі моделі, як ШКАЛА, ЦИКЛ, ПРОЦЕС тощо, демонструють дещо іншу (не-перцептивну) стратегію схематизації, див. образ-схеми: ЦИКЛ у [Johnson 1987: 119], МАРШРУТ (PATH) у [Turner 1991: 274], ШКАЛА у [Clausner, Croft 1999: 17]. З цієї перспективи пропонується визнавати образ-схематичними лише ті ментальні репрезентації, які виникають на основі власне експерієнціального досвіду. „Образ-схеми – суть рекурентні структури тілесного досвіду, сформовані на основі зорової, слухової, тактильної та кінестетичної перцепції, а також запаху і, можливо, внутрішніх відчуттів, таких, як голод, біль тощо” [Grady 2005: 45].

Схильність образ-схем до вербального втілення обговорюється на фоні дискусії про необхідність розмежування „повноважень”, а саме покладання

відповідальності за довербальний досвід на так звані с х е м и - і м і т а ц і ї (mimetic schemas) – „категорії, що відображають наявні або приховані вияви (acts) тілесної мімікрії” [Zlatev 2005: 317]. Однак, основними мовними засобами вираження образ-схем визнають прийменники, постпозитиви, дієслова, відмінки, соматичні метафори або морфеми [Див.: Dodge, Lakoff 2005: 61]. Прикладами таких схем є так звані акціональні концепти типу ЇСТИ, СИДІТИ, БІГТИ, ЛЕТІТИ, ЦІЛУВАТИ, ПАДАТИ тощо [ibid.]). У контексті типологічних досліджень такі мовні засоби розглядаються як показники подібності або відмінності у вираженні образ-схематичних концептів.

Образ-схематичний вигляд експерієнцій прототипово представляється в іпостасі образ-схеми ШКАЛА – концепту, який містить інформацію про так званий СКАЛЯРНИЙ спосіб структурування феноменів чуттєвого сприйняття, [Див.: Popova 2005]. Зокрема, образ-схема ШКАЛА в контексті прикметникових номінацій на позначення відтінку червоного кольору в порівнюваних мовах, як можна зауважити, виражена різною кількістю морфем, пор.: англ. *red – reddish – redly – redly*; польськ. *czzerwony – czerwonoawy – czerwoniawy*; укр. *червоний – червоनावий – червонастий – червонуватий – червонявий – червонястий*. З іншого боку, еквівалентні експерієнтиви можуть кодувати різні образ-схеми. Так, аудіальний експерієнтив *шум* у прямому номінативному значенні „сукупність різноманітних звуків, які швидко змінюються за частотою і силою; глухі звуки, що зливаються в одноманітне незлагоджене звучання” [СУМ XI: 561], очевидно, кодує образ-схему ЗЛИТТЯ (MERGING). Натомість, його англійський та польський еквіваленти *noise* за значенням „loud confused discordant sound, e.g. of shouting; din” [PED: 597] та *szum* – „niski, bezdźwięczny odgłos wywoływany przez poruszające się masy (powietrza, wody, gałęzi drzew); silny jednostajny szmer” [SJP], скоріш за все, орієнтуються на образ-схему ШКАЛА, реалізуючи її, щоправда, в системі величин різної питомої ваги: *loud vs. niski*. Варто, однак, наголосити, що обидва типи образ-схем тією чи іншою мірою представлені в еквівалентних номінаціях, що дає підстави для презумпції співіснування цих схем у межах певної *суперсхеми* [Grady 2005: 47], яка відображає деякий узагальнений сенсорний досвід, принаймні, носіїв порівнюваних мов.

Термін „суперсхема” дотичний поняттю складної образ-схеми (compound image-schema) – концептуальному утворенню, яке охоплює декілька базових образ-схем, співвіднесених у межах статичної (у спосіб *накладання*) або динамічної (у режимі *трансформації*) конфігурацій [Kimmel 2005: 289]. Показником статичної конфігурації є дієслово *to stand*, семантика якого об’єднує такі образ-схематичні профілі, як: РІВНОВАГА, ВЕРТИКАЛЬНІСТЬ, ЦЕНТР / ПЕРИФЕРІЯ, ОПІР та З’ЄДНАННЯ [Gibbs 2003: 11]. Трансформаційна конфігурація упорядкована у вигляді певного сценарію, розгортання якого передбачає реалізацію деякого динамічного контуру послідовно зв’язаних між собою образ-схем, див. поняття „трансформаційний зв’язок” у [Лакофф 2004: 549]. Зокрема, такого типу зв’язок засвідчує перетворення між дискретною множинністю (образ-схема ОБЧИСЛЮВАНЕ) та нерозчленованою масою (образ-схема МАСА / ЗЛИТТЯ)

– по мірі віддалення група людей або речей поступово починає здаватися масою (внаслідок різниці між крупним планом і далекою перспективою) [Ченки 2002: 349], пор.: *The forest showed black in the distance* [LINGVO]; *W dali czerniał pas lasu* [SJP]; *За річкою... синіють ліси, жовтіють поля, біліють церкви побічних сіл* [СУМ IX: 183].

Трансформаційна конфігурація образ-схем як відображення динамічного контуру концептуалізації упорядкована за типом реляційного відношення *т р а є к т о р ↔ о р і є н т и р* (trajectory / landmark alignment). ТРАЄКТОР та ОРІЄНТИР кваліфікуються як учасники ситуації, яким приписані ролі первинного та вторинного фокусу виділення (focal prominence) відповідно. Приписування ТРАЄКТОРОВІ ролі найбільш виділеного учасника ситуації зумовлене „схильністю” учасника до вияву властивостей переміщення, поцінування, ідентифікації тощо. Роль ОРІЄНТИРА, відповідно, приписується учасникові, який є менш виділений відносно учасника, показником якого є ТРАЄКТОР. Іншими словами, ОРІЄНТИР слугує певною точкою референції, відносно якої локалізується або оцінюється учасник ТРАЄКТОРА. Зокрема, у контексті експерієнціальної номінації *red* (*red table*), ТРАЄКТОР та ОРІЄНТИР профілюють (профілюванням у когнітивній граматиці, називається один із типів виділення (prominence), реалізованого за принципом фокусування уваги на певному фрагменті заданої царини (immediate scope) [Langacker 2008: 66]) ситуацію ЕКСПЕРІЄНЦІАЛЬНІСТЬ в аспекті відношення: зовнішній стимул (перцептивний простір) vs. внутрішня реакція (сенсорне відчуття). ОРІЄНТИР кваліфікується як показник експерієнціальної царини колірного простору, а ТРАЄКТОР – як ознака кольорних відчуттів [Langacker 1987: 227 – 228]. Такого типу відношення можна спостерігати й у номінації *yellow* (*Gradually the paper yellowed*) з тією лише різницею, що ТРАЄКТОР тут фіксує зміну кольорних відчуттів у часі [Langacker 2008: 102–103].

Варто зауважити, що учасникам реляційного відношення ТРАЄКТОР ↔ ОРІЄНТИР не приписується конкретна семантична роль типу Агенс, Тема, Пацієнс тощо або якийсь інший концептуальний зміст. З цієї перспективи ситуація, яку представляють ТРАЄКТОР та ОРІЄНТИР, скоріш описується як образ-схематичний (imagistic), аніж пропозиційний конструкт, що створює передумову застосування реляційного відношення ТРАЄКТОР ↔ ОРІЄНТИР до будь-якої когнітивної царини [Langacker 2008: 72].

У перспективі довільного використання реляційне відношення ТРАЄКТОР ↔ ОРІЄНТИР можна застосувати не лише до сенсорно-перцептивної, а й, наприклад, до аксіологічної царини. Так, номінація *cold* як складова фразеологізмів *cold fish*, *cold shoulder*, *cold truth*, *cold-blooded*, *cold war*, за значенням „not showing affection, kindness or feeling and not friendly” [SIDE: 256] профілює відношення, у якому, за логікою Р. Ленекера, ОРІЄНТИР виділяє аксіологічний простір, а ТРАЄКТОР – оцінку (відношення) в межах цього простору. Тим самим, семантика експерієнтива *cold* профілює схему поведінки, яка в заданих аксіологічних умовах (вторинний фокус виділення) кваліфікується як нестандартна (первинний

фокус виділення), пор.: *She hardly ever speaks to anyone. She's a cold fish* [NTCAID: 72].

Зрозуміло, що такого типу схематизм не відображає реальної конфігурації семантики мовної одиниці і може лише претендувати на деяке узагальнення стану справ. Зрештою, сам Р. Ленекер визнає основною функцією схеми функцію **категоризації**: узагальнення минулого досвіду та його застосування до нового досвіду в межах тієї ж конфігурації [Langacker 2008: 56 – 57]. На нашу думку, реляційне відношення ТРАСКТОР ↔ ОРИЄНТИР на тлі можливості його застосування до будь-якої когнітивної царини повинно також враховувати і реальну конфігурацію семантики конкретної мовної одиниці. Зокрема, реалізація відношення ТРАСКТОР ↔ ОРИЄНТИР в аспекті семантики вищезгаданого експерієнтива *cold* можна представити в альтернативний спосіб: ТРАСКТОР вказує на відсутність вияву тієї емоції, показником якої є ОРИЄНТИР. Дійсно, призначенням номінації *cold*, насамперед, є вказівка на невияв очікуваних „за умовчанням” ознак: ‘тепла’ та коасоціативно ‘приятні, доброти, позитивних почуттів тощо’ з боку об’єкта оцінки, пор.: *I can't understand why you're giving me the cold shoulder – what have I done wrong?* [CIDE: 256].

Тим самим, ми маємо два способи осмислення ситуації „невияву емоцій”, кодовою семантикою експерієнтива *cold*. З одного боку, ТРАСКТОР є показником оцінки (відношення), з іншого – змісту цієї оцінки (відношення). Відповідно, ОРИЄНТИР вказує то на шкалу оцінки (аксіологічний простір), то на інтервал цієї шкали (позитивна ділянка). Для того, щоб звести обидва варіанти до спільного знаменника, необхідно ввести параметр **заданих умов** – пізнавальної позиції суб’єкта оцінки, відносно якої реалізується ситуація „невияву емоцій”. Таким параметром є аксіологічно-емотивний концептуальний ракурс – вимір, який вказує на характеристику емотивної оцінки експерієнціального феномену суб’єктом спостереження. У нашому випадку аксіологічно-емотивний ракурс засвідчує оцінку нестандартної схеми поведінки суб’єкта (аксіологічний компонент ‘несхвалення’) через усвідомлення невияву (компонент контрпосесивності ‘not showing’) емоції (емотивні компоненти ‘affection, kindness, feeling’).

Неуніверсальний характер пропозиційної моделі значення мовної одиниці спонукає до образ-схематичної альтернативи, яка в контексті топологічного підходу засвідчує пріоритетність „голістичного” формату метамовного опису експерієнтива.

Вищенаведена інтерпретація семантики експерієнтива орієнтована, насамперед, на функціональні характеристики учасників. Наголошуючи на необхідності інтерпретації функцій учасників в аспекті образ-схематичної ситуації, визначаємо, що такий підхід декларує важливість використання комплексно-конструкційного прийому при описі конфігурації семантики мовної одиниці та експерієнтива зокрема.

Література

Баранов, Добровольский 2008 – Баранов А. Н. Аспекты теории фразеологии / Баранов А. Н., Добровольский Д. О. – М. : Знак, 2008. – 656 с.;

Вежбицкая 1996 – Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / Вежбицкая А. – М. : Рус. словари, 1996. – 416 с.; **Величковский 2006** – Величковский Б. М. Когнитивная наука: Основы психологии познания / Величковский Б. М. : в 2 т. – М. : Смысл ; Издат. центр „Академия”, 2006. – Т. 2. – 432 с.; **Кронгауз 2001** – Кронгауз М. А. Семантика / Кронгауз М. А. : [учебник]. – М. : Рос. гос. гуманитар. ун-т, 2001. – 399 с.; **Лакофф 2004** – Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи : Что категории языка говорят нам о мышлении / Лакофф Дж. – М. : Яз. славян. культуры, 2004. – 792 с.; **Рахилина 1998** – Рахилина Е. В. Когнитивная семантика : история, персоналии, идеи, результаты / Е. В. Рахилина // Семиотика и информатика : сб. науч. ст. / отв. ред. В. А. Успенский. – М. : Яз. рус. культуры ; Рус. словари, 1998. – Вып. 36. – С. 274 – 323; **Рахилина 2002** – Рахилина Е. В. Основные идеи когнитивной семантики / Е. В. Рахилина // Современная американская лингвистика : фундамент. направления / под ред. А. А. Кибрика, И. М. Кобозевой и И. А. Секериной. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – С. 370 – 389; **СУМ** – Словник української мови : в 11 т. / [за ред. І. К. Білодіда] – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1 – 11; **Ченки 1996** – Ченки А. Современные когнитивные подходы к семантике : сходства и различия в теориях и целях / Ченки А // Вопр. языкознания. – № 2. – 1996. – С. 68 – 78; **Ченки 2002** – Ченки А. Семантика в когнитивной лингвистике // Современная американская лингвистика: Фундаментальные направления / под ред. А. А. Кибрика, И. М. Кобозевой и И. А. Секериной. – изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – С. 340 – 369; **CIDE** – Cambridge International Dictionary of English / [ed. by P. Procter]. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1995. – 1773 p.; **Clausner, Croft 1999** – Clausner T. C. Domains and image schemas / T. C. Clausner, W. Croft // Cognitive Linguistics. – 1999. – Vol. 10. – Issue 1. – P. 1 – 31; **Dodge, Lakoff 2005** – Dodge E. Image schemas : From linguistic analysis to neural grounding / E. Dodge, G. Lakoff // From perception to meaning : Image schemas in cognitive linguistics / ed. by B. Hampe. – Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 2005. – P. 57 – 92; **Gibbs 2003** – Gibbs R. W., Jr. Embodied experience and linguistic meaning / R. W. Gibbs, Jr // Brain and Language. – 2003. – Vol. 84. – № 1. – P. 1 – 15; **Gibbs 2005** – Gibbs R. W., Jr. The psychological status of image schemas // From perception to meaning : Image schemas in cognitive linguistics / R. W. Gibbs, Jr / Ed. by B. Hampe. – Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 2005. – P. 113 – 136; **Grady 2005** – Grady J. E. Image schemas and perception: Refining a definition / J. E. Grady // From perception to meaning : Image schemas in cognitive linguistics / Ed. by B. Hampe. – Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 2005. – P. 35 – 56; **Johnson 1987** – Johnson M. The body in the mind : The bodily basis of meaning, imagination, and reason / Johnson M. – Chicago : University of Chicago Press, 1987. – 233 p.; **Johnson 2005** – Johnson M. The philosophical significance of image schemas / M. Johnson // From perception to meaning : Image schemas in cognitive linguistics / ed. by B. Hampe. – Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 2005. – P. 15 – 34; **Kimmel 2005** – Kimmel M. Culture regained : Situated and compound image schemas / M. Kimmel // From perception to meaning : Image schemas in cognitive linguistics / ed. by B. Hampe. – Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 2005. – P. 285 – 312; **Langacker 1987** – Langacker R. W.

Foundations of cognitive grammar : Theoretical prerequisites / Langacker R. W. : in 2 vol. – Stanford, CA : Stanford University Press, 1987. – Vol. 1. – 540 p.; **Langacker 1987** – Langacker R. W. Cognitive grammar. A basic introduction / Langacker R. W. – Oxford : Oxford University Press, Inc., 2008. – 562 p.; **LINGVO** – ABBYY Lingvo [Електронний ресурс] : англо-рус. електрон. словарь / ABBYY Software, 2003. – Ver. 9.0; **NTCAID** – NTC's American Idioms Dictionary / [ed. by R. A. Spears]. – 3-rd ed. – N.-Y. : NTC publishing group, 2000. – 625 p.; **PED** – The Penguin English Dictionary / [Cosult. Ed. R. Allen]. – L. : Penguin Books, 2002. – 1045 p.; **Popova 2005** – Popova Ya. Image schemas and verbal synaesthesia / Ya. Popova // From perception to meaning : Image schemas in cognitive linguistics / ed. by B. Hampe. – Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 2005. – P. 395 – 420; **SJP** – Słownik Języka Polskiego [Електронний ресурс] : w 11 t. / [pod redakcją Witolda Doroszewskiego]. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1997. – T. 1 – 11; **Zlatev 2005** – Zlatev J. What's in a schema? Bodily mimesis and the grounding of language / J. Zlatev // From perception to meaning : Image schemas in cognitive linguistics / ed. by B. Hampe. – Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 2005. – P. 313 – 342.

Деменчук О.В. Топологічна модель значення експерієнтива (на матеріалі лексики чуттєвого сприйняття англійської, польської та української мов)

У статті представлено топологічну модель семантичного опису лексики чуттєвого сприйняття (експерієнтива). На основі методики концептуального аналізу розглянуто процедуру вербалізації експерієнциальних знань у семантиці експерієнтива англійської, української та польської мов.

Ключові слова: модель значення, експерієнтив, топологічна схема, траєктор, орієнтир.

Деменчук О.В. Топологическая модель значения экспериентива (на материале лексики чувственного восприятия английского, польского и украинского языков)

В статье представлена топологическая модель семантического описания лексики чувственного восприятия (экспериентива). На основе методики концептуального анализа рассматривается процедура вербализации экспериентивальных знаний в семантике экспериентива английского, польского и украинского языков.

Ключевые слова: модель значения, экспериентив, топологическая схема, траектор, ориентир.

Demenchuk O.V. Topological model of experiential lexicon meaning (based on the experiential lexicon of the English, Polish and Ukrainian languages)

The article focuses on the topological model of experiential lexicon semantic description. On the basis of the conceptual analysis the procedure of experiential knowledge verbalization in semantics of English, Polish and Ukrainian experiential lexicon is considered.

Key words: model of meaning, experiential lexicon, image-schema, trajector, landmark.

О. В. Жуков (Луганськ)

УДК 81'342.2:781.22

**КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД ДО ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ
ЗВУКОЗОБРАЖУВАЛЬНОСТІ В МЕЖАХ СУЧАСНОЇ НАУКИ**

У сучасній науковій парадигмі наявні дві протилежні тенденції. З одного боку, спостерігаємо диференціацію та виокремлення в межах певної науки більш вузького напрямку дослідження, що в подальшому може оформитися в окрему наукову дисципліну. З іншого боку – тенденції до інтеграції, поєднання теоретичної та методологічної бази кількох наукових дисциплін задля вивчення об'єкту, що пов'язаний з проблематикою всіх залучених галузей та не може бути належним чином досліджений у межах лише однієї з них.

Обидві зазначені тенденції знайшли своє відображення в дослідженні фоносемантики чи звуко символізму. Намагання зрозуміти природу процесів поєднання звуків (фонем) та значення, пошук та відтворення закладених у формі звука прихованих змістів, зображувальних елементів, що схожим чином можуть сприйматися усією мовною спільнотою чи переважною її частиною, призвів до спеціалізації, виокремлення в межах лінгвістичної семантики окремої галузі дослідження – фоносемантики. Водночас вивчення такого складного матеріалу, як звук, його значення, способів, у які звукова форма поєднується зі змістовим наповненням, не може успішно відбуватися без залучення теоретичних побудов, практичних здобутків та методологічних засад цілого комплексу наук.

Наразі маємо встановити, у який саме спосіб має формуватися комплексний підхід до проблеми дослідження звукозображувальності в межах фоносемантики, визначити, якими теоретичними засадами повинен керуватися науковець, прийомами яких галузей науки варто послуговуватися, якщо маємо на меті досягнення якнайповніших та якнайточніших результатів.

Передусім визначення звука як поширюваних у пружних тілах (твердих, рідких і газоподібних) механічних коливань з частотою від 20 Гц до 20 кГц, що можуть сприйматися вухом людини, пов'язує фоносемантику з фізикою та акустикою. Результатом більш поглибленого вивчення інших хвилових процесів стає аналогія між звуковою хвилею у спілкуванні людини та звуковими (ультразвуковими) хвилями, якими обмінюються певні представники тваринного світу. Підтвердження чи спростування гіпотези наявності ознак осмисленості сприйняття звукозображувальних елементів у тваринному світі, на наш погляд, матиме значний позитивний ефект на дослідження проблеми фоносемантики в людському мовленні.

Іншим напрямом, за яким традиційно досліджують фоносемантику, є власне лінгвістичний напрям, що сформувався в працях Дж. Фьорта, Ш. де Бросса, Д. Болінджера, Ф. Хаусхолдера, Юдж. Найди, Б. Уорфа,

Л. Блумфілда, В. Левицького. Висновки тут зроблені з позицій „об’єктивного звуко символізму”, тобто на основі лексико-семантичних досліджень. Так, статистичний аналіз семантико-фонетичних зв’язків початкових консонантних звукосполучень в англійській та німецькій мові дозволив В. Левицькому стверджувати, що майже всі дво- та трифонемні сполучення на початку кореня слова в англійській мові так само, як в німецькій, пов’язані з певним значенням або певним колом значень [Левицький 1983: 14]. Суттєвим недоліком суто лінгвістичних досліджень фоносемантичних явищ є певна прив’язка фоносемантики до семантики лексичних одиниць, унаслідок чого значення звуків та звукових комплексів виведені зі значень певних повноцінних лексичних одиниць (згори – донизу). Природно ж ці процеси мають відбуватися навпаки (знизу – догори), значення самостійних слів складатися з самостійних значень звуків та їх сполучень.

Вплив цього недоліку є мінімізованим у третьому психолінгвістичному напрямі вивчення фоносемантичних явищ. Тут спостерігаємо ознаки комплексного, інтегрованого підходу до вивчення звуко символізму, оскільки в дослідженні наявним стає поєднання власне лінгвістичних та психолінгвістичних підходів. У цьому напрямі працювали як закордонні, так і вітчизняні дослідники (С. Воронін, О. Журавльов, І. Горелов, Ю. Сорокін, О. Пузирьов). У межах цього підходу сформувалася власне фоносемантика як окрема самостійна наукова дисципліна, що має власний об’єкт, котрим за С. Вороніним є звукозображувальна (звуконаслідувальна та звуко символічна) система мови, предмет, котрим є звукозображувальна система у пантопохронії (тобто розгорнута у просторі й часі), мету (вивчення звукозображувальності як необхідного, суттєвого, повторюваного та відносно стійкого недовільного фонетично (примарно) мотивованого зв’язку між фонемами слова та покладеними в основу найменування ознаками об’єкта-денотату) [Воронін 1982: 21 – 22]. Упроваджені в межах цього підходу експериментальні методи дослідження фоносемантичних явищ були успішно апробовані на матеріалі різних мов та довели свою ефективність. Таким є метод „семантичного диференціалу” Ч. Осгуда, згідно з яким висновки отримуємо за результатами збігу в оцінюванні піддослідними запропонованих штучних слів-стимулів. Методика, за якою проводила експерименти з вивчення звуко символізму на матеріалі російської мови дослідницька група О. Журавльова [Журавльов 1974], є досить вдалою, адже дозволяє не лише робити висновки про наявність ознак звукозображувальності в тому чи іншому слові, але й надає можливість репрезентувати у кількісному вигляді та підрахувати (із залученням електронно-обчислювальної техніки) фоносемантичне значення слова (природного чи штучного), яке є сумою значень його складових.

Відтак можна зробити висновок про те, що фоносемантика остаточно склалася як окрема наукова дисципліна в галузі мовознавства, що вона має власний предмет, об’єкт та ефективну методику дослідження. Водночас маємо констатувати, що така остаточна оформленість зазвичай сприяє лише екстенсивному розвитку науки (а саме опрацюванню в дослідженнях великої кількості різнопланового фактичного матеріалу), натомість гальмує її

інтенсивний розвиток (подальший розвиток теоретичної бази, висунення та перевірки нових гіпотез, що мають поліпшити та поглибити наше розуміння досліджуваних процесів та явищ, їх міждисциплінарних зв'язків тощо).

Перш ніж представити, власне, один зі шляхів активізації подальшого інтенсивного розвитку лінгвістичної фоносемантики, заснованого на комплексному підході до проблеми дослідження звукових (звукозображувальних) одиниць у сучасній науці, пропонуємо в якості ілюстрації приклад з художньої літератури. У творі Карела Чапека „Історія диригента Калини ” зображено сцену, коли чеський диригент, що не знав англійської, приїхав на гастролі в Ліверпуль та випадково став свідком діалогу чоловіка та жінки. За мелодикою, інтонаціями та ритмом розмови диригент асоціює мову чоловіка з контрабасом, а жінки з кларнетом, і лише за інтонаціями в голосі співрозмовників визначив, що вони готують страшний кримінальний злочин – вбивство [Чапек 1974: 142 – 143].

Відтак, як зрозуміло з наведеного прикладу, у межах подальшого поглибленого комплексного вивчення проблеми звукозображувальності ми пропонуємо паралельне та зіставне вивчення проблеми зображувального значення звука в музиці та вербальній мові, зокрема проблеми довільності чи вмотивованості мовного та музичного знака. Обґрунтуванням доцільності такого вивчення має стати наступне:

1. Неможливість повного достеменного вивчення окремого (звукозображувальність у мові) без характеристики загального (звукозображувальність у всіх видах людської діяльності). Звідси постає потреба комплексного підходу до проблеми дослідження звукозображувальності в сучасній науці.
2. Мовні та музичні здібності людини, на яких ґрунтується здатність продукувати та сприймати внутрішній (звукозображувальний) зміст і мовного, і музичного знака, мають ознаки спільного походження та розвитку (в онтогенезі та у філогенезі). Результати археологічних досліджень та лінгвістичної реконструкції підтверджують одночасність формування відповідних здібностей людини (9–15 тис. років тому) [Zhang 1999: 366 – 368; Нерознак 1988: 34 – 35].
3. Особливості продукування та сприйняття музичних та мовних звуків однозначно свідчать про значну подібність та спорідненість. Інструментом продукування мовних звуків та музичних звуків у вокальній музиці є артикуляційний апарат людини. Саме вокальна музика, як найдавніша, формувала підвалини музичного звукосимволізму, до того ж більшість музичних інструментів покликані саме відтворювати людський спів.
4. Інструментом сприйняття звукових змістів та символів (і мовних, і музичних) є головний мозок людини. Певні експериментальні дослідження особливостей функціонування головного мозку людини під час сприйняття мовного та музичного матеріалу свідчать про активізацію в обох випадках тих самих ділянок мозку [Patel 2003: 675 – 676].
5. Певним чином підтверджує спільну основу звукозображувальних явищ у музиці та вербальній мові, а також аргументує потребу їх спільного вивчення сама багатовікова традиція створення та виконання вокально-

музичних творів, адже широко відомо, що здатністю до створення органічних поєднань, якими є ці твори, характеризовані переважно елементи, процеси чи явища, що мають певну спільну внутрішню сутність. Відтак, ступінь спорідненості відповідних явищ, елементів, процесів визначено кількістю утворених органічних поєднань. Про те, що кількість творів, у яких поєднано в єдине ціле музику та мову, є надзвичайно великою, говорити мабуть зайво.

6. Обидві галузі, мовознавство та музика, у вивченні звукозображувальності демонструють неможливість обмежитися власним матеріалом, методами дослідження. Тому поширені пояснення фоносемантичних явищ у музиці в термінах мовознавства, у мові – у термінах образного сприйняття (зорієнтованого на мистецтво). Так, у музикознавстві певний час актуальними були проблеми реалізації мовленнєвої інтонації в музиці та інтонаційного словника [Б. Асаф'єв 1965; В. Васіна-Гроссман 1972]. У потоці музичних звуків виокремлювалися комбінації звуків, що, за уявленнями дослідників, якнайкраще відповідали певним мовленнєвим інтонаціям. За цими комбінаціями музичних звуків закріплювалося значення: оклику, питання, питання-відповіді, скорботи, наказу тощо. Натомість ознаки, з яких складається фоносемантичне значення слів вербальної мови, часто можуть використовуватися для характеристики саме мистецьких явищ (художніх чи музичних), а не повнозначних мовних одиниць.

Отже, комплексний підхід до проблеми дослідження фоносемантики в межах сучасної науки, що передбачає паралельне та зіставне дослідження фоносемантичних явищ у музиці та вербальній мові, є актуальним та перспективним напрямом дослідження.

Література

- Воронин 1982** – Воронин С. В. Основы фоносемантики : монографія / С.В. Воронин. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1982. – 245 с.; **Журавлев 1974** – Журавлев А. П. Фонетическое значение: монографія / А. П. Журавлев. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1974. – 160 с.; **Левицкий 1983** – Левицкий В. В. Начальные двухфонемные сочетания в английском языке / В. В. Левицкий // Сочетаемость языковых единиц в германских и романских языках. – К. : Вища шк., 1983. – С. 8 – 24.; **Нерознак 1988** – Нерознак В. П. Праязык: реконструкт или реальность? / В. П. Нерознак // Сравнительно-историческое изучение языков разных семей. Теория лингвистической реконструкции. – М., 1988. – С. 26 – 43; **Чапек 1974** – Чапек К. История дирижёра Калины / Карел Чапек // Собр. соч. : в 7 т. – Т. 1. Рассказы. – М., 1974. – С. 140 – 144.; **Patel 2003** – Aniruddh D Patel Language, music, syntax and the brain / Aniruddh D Patel // Nature Neuroscience. – 2003. – Vol. 6, № 7. – P. 674 – 681; **Zhang 1999** – Zhang J. Oldest playable musical instruments found at Jiahu early Neolithic site in China / Zhang J., Harbottle G., Wang Ch., Kong Zh. // Nature. – 1999. – № 401, P. 366 – 368.

Жуков О. В. Комплексний підхід до проблеми дослідження звукообразовальності в межах сучасної науки

У статті представлено напрями дослідження звукообразовальності в межах лінгвістичної фоносемантики та запропоновано новий міждисциплінарний інтегративний напрям дослідження явища звукообразовальності, що ґрунтується на природній здатності людини закладати певний зміст у звукову форму мовних і музичних знаків, сприймати й відтворювати цей зміст у музичних, літературних та синтетичних музично-поетичних творах.

Ключові слова: звукообразовальність, фоносемантика, комплексний підхід.

Жуков А. В. Комплексный подход к проблеме исследования звукообразовательности в рамках современной науки

В статье представлены направления исследования звукообразовательности в рамках лингвистической фоносемантики и предложено новое междисциплинарное интегративное направление изучения явления звукообразовательности, основанное на природной способности человека закладывать определённое содержание в звуковую форму языковых и музыкальных знаков, воспринимать и воспроизводить этот смысл в музыкальных, литературных и синтетических музыкально-поэтических произведениях.

Ключевые слова: звукообразовательность, фоносемантика, комплексный подход.

Zhukov A.V. Integrated approach to the problem of studying phonoiconic system in the modern science.

The existing trends of studying phonoiconism within the bounds of linguistic phonosemantics are represented in the article. The new interdisciplinary integrative trend of the phonoiconic phenomenon research is offered. It is based on the natural ability of humans to lay the certain contents in the sound form of language and musical signs, to perceive and reproduce this contents in musical, literary and synthetic musical-poetic products.

Key words: phonoiconism, phonosemantics, integrated approach.

А.С. Зеленько (Луганськ)

УДК 811.161.2'37+81'1

**ПРОБЛЕМИ СЕМАСІОЛОГІЇ
В РІЗНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ПАРАДИГМАХ**

Питання семасіології ми розглядали майже в усіх розвідках та книгах [Зеленько 2003; Зеленько 2004; Зеленько 2005], зазвичай, через призму певної парадигми. Перелік перших і других пропонуємо в показнику підготовленого нині до друку посібника, де буде подано також тексти деяких розвідок. У своїх семасіологічних дослідженнях спираємося на теорію семасіології, викладену

В. Левицьким у його фундаментальній книзі [Левицький 2006]. Допомагає авторові й підручник з сучасної лінгвістики О. Селіванової [Селіванова 2008: 70 – 119].

Семасіологічні закономірності – це сукупності закономірностей взаємодії людини з природним середовищем, представленим повсякденним побутом у вузькому розумінні та Всесвітом – у широкому розумінні. Закономірності характеризують сприйману матерію через категорію дискретності. До останнього часу в мовознавстві нехтували дискретність наукового пізнання, і лише нещодавно вона стала реалізованою еволюцією лінгвістичних парадигм. Визнання їх у мовознавстві – не виняток, бо в більшості галузей наук на сучасному етапі визначено парадигми й характерні для кожної з них ознаки. Нині вже констатовано певний ізоморфізм парадигм у різних галузях науки, здебільшого, у гуманітарних, природничих. Заслугує на увагу у зв'язку з визнанням і визначенням парадигм еволюція науки, точніше еволюції галузей науки, констатування цього факту істориком науки Б. Кедровим на основі аналізу наукової спадщини Карла Маркса [Кедров 1985]. Визнання функціонування людини як наслідку взаємодії її закономірностей із закономірностями середовища в його найширшому розумінні є онтологічною базою функціонування науки в цілому, інтенцією, імпринтингом, інтуїцією та творчістю фундаменталістів-учених в умовах обмеженого фактичного матеріалу. Дискретність функціонування матерії асоціювання із закономірною ритмічністю й реалізована стадіальністю [Зеленько 2006].

Дискретна не лише матерія, але й процес пізнання. Безкінечність Всесвіту в його безперервних змінах матерії реалізована в просторі й часі окремою людиною, у повсякденному побуті конкретними істотами, предметами, речами, явищами. Еволюція розвитку пізнання по спіралі зумовлена тим, що людина як наслідок сукупності взаємодій себе із середовищем входить з усією своєю земною й сонячною системами в більшу галактику, закономірності якої видозмінюватимуть ізоморфно всі вже згадані закономірності. Еволюція по спіралі є онтологічною базою творчості й науки зокрема.

Зміна лінгвістичних парадигм у мовознавстві супроводжувана зміною аспекту дослідження значення, його структурних компонентів. Саме це ми простежуємо в усіх розвідках, де зачіпаємо питання, що стосуються лінгвістичних парадигм і семасіології. Перелік їх буде подано в бібліографічному показнику вже згаданого посібника. Значення (як видове галузеве поняття інформації) – це різної міри узагальнення закономірності якоїсь частки взаємодії людини з усім середовищем (куди входить взаємодія з іншими людьми як носіями такої само взаємодії).

Своїм колегою з утвердження цих ідей у теорії й історії мовознавства, а найперше – у практиці викладання курсу загального мовознавства в парадигмальному вигляді вбачаємо авторку посібника „Актуальные проблемы современной лингвистики” [Чурилина 2009]. Своє бачення еволюції парадигм вона інтерпретувала визначенням проблематики, розташованих одна за одною лінгвістичних парадигм, хрестоматійно представлених уривками з книг та розвідками зарубіжних і російських дослідників аналізованих парадигм.

Зрозуміло, що більшою чи меншою мірою аналіз мови як системи в цілому чи окремих підсистем і явищ (категорій) здійснюється на основі оперування поняттям „значення” в широкому та вузькому розумінні терміна, бо дотримуємося думки: будь-яка мовна одиниця (категорія) має зміст та форму, зміст визначає форму. І це при тому, що пам’ятаємо про різне витлумачення в мові змісту-значення: ономасіологічно чи семасіологічно, синхронічно чи діахронічно, на мікро-, мега-, чи макроструктурному рівнях одиниць різних підсистем мови – то дослідження їх значення (інформації).

Парадигматичний принцип викладу історії й теорії мовознавства ми реалізували в уже підготовленому варіанті посібника із загального мовознавства [Зеленько 2002]. Тут схарактеризовано окремі лінгвістичні парадигми в низці авторських розвідок. Перелік їх додано в згаданому вище бібліографічному показнику, а деякі з них запропоновано в повному вигляді в підготовленій книзі. Зрозуміло, що робилося це багато років у процесі осмислення прочитаного в інших авторів й безперервного уточнення визначень парадигм і виявлення їх взаємозв’язків. Показовою в цьому разі стала зміна назви обґрунтованого нами напрямку когнітивної лінгвістики, який спершу було названо як лінгвістичний детермінізм і кваліфіковано як окрему парадигму, а вже пізніше – синергитичний детермінізм і визначено як напрям сучасної лінгвістичної парадигми.

Описове мовознавство на підсумковому своєму етапі в давньогрецькій філології в прикладному аспекті реалізувалося сформуванням безмежного щодо нагромадження інформації писемного варіанта окремої звукової мови на матеріалі давньогрецької, яка своїми східним і західним варіантами започаткувала писемність мов високоцивілізованої на той час Європи. Проблема дослідження походження мови – це один із підсвідомих аспектів пізнання сутності мови, започаткований традиційним описовим мовознавством. Подібне констатовано в біології. Наукове вивчення мови започатковано теоретичним історичним дослідженням, що першим робить спробу відповісти на питання про сутність мови через проникнення в неї шляхом порівняльно-історичного аналізу лексичної підсистеми. Реалізовано це, як і в природознавстві, емпірично-індуктивними методами. В аспекті загальнотеоретичному своїми варіантами біологічного натуралізму, психологізму, соціологізму й младограматизму воно невдалими спробами виявити закономірності й причини розвитку мови запрограмувало методологію й теорію наступних лінгвістичних парадигм: натуралізм – генеративну, младограматизм – структурну, психологізм – когнітивну лінгвістики.

Акумуляована класичним давньогрецьким і латинським мовознавством уся попередня наука про мову, яка зосередилася на вивченні однієї мови на матеріалі дослідження новосформованих європейських мов на шляху наукового пошуку закономірностей будови й функціонування їх, трансформувалася в порівняльно-історичне мовознавство (компаративну парадигму, чи компаративізм). Одне слово, аналіз природного експерименту на етапі компаративізму розчленований на часткові проблематики, асоційовані з дослідженням структурованої за групами спершу

індоєвропейської, а потім й інших сімей мов лексичної підсистеми в процесі укладання етимологічного словника споріднених за походженням мов індоєвропейської сім'ї. Фактично, на основі вивчення компаративної лексичної парадигми реконструйовано давню лексему, яка поставала перед дослідником однією денотативною (предметною) семою. Власне так формується вчення про внутрішню форму слова, чи внутрішню форму в мові. На рівні граматичної, точніше морфологічної підсистеми, порівняльно чи зіставно аналізують співвідносні граматичні морфологічні парадигми й пізнають граматичне морфологічне значення. Компаративна парадигма, крім категорії внутрішньої форми, збагатилася й мовною моделлю світу, обґрунтованою основоположником теоретичного історичного мовознавства Вільгельмом фон Гумбольдтом.

Поки що невизначений у часі своєю кінцевою метою автоматичний переклад, який обіцяє багатократне збагачення інформацією, нехтуючи нейтралізацію конкретно-історичні закономірності акумуляції національно-етнічної свідомості.

Структурна синхронічна лінгвістика в аспекті мікроструктурного аналізу особливо на етапі гіпертрофованого структуралізму постала антиподом історичному теоретичному мовознавству, орієнтованому на макроструктурний аналіз. Будучи частиною всієї науки, мовознавство в пошуках сутності аналізованого явища переорієнтовується, як і механічна фізика, яка переростає в ядерну, та біологія, що трансформується в генетику, на лінгвістичний структуралізм з його мікроструктурним аналізом. Якщо прикладне значення ядерної фізики й генетики уже засвідчило ефективність, то в мовознавстві ні комп'ютерні, ні інтернетівська мови поки що так не сприймають навіть науковці. Структурна парадигма виділяється серед інших зрослим операційно-дослідним апаратом. Так, крім використовуваних для аналізу одиниць морфологічного, синтаксичного й морфемного рівнів трансформаційного аналізу за безпосередніми складниками, для фонологічно-дистрибутивного, для лексичного – компонентного й структурно-семантичного аналізу. Ефективне використання останнього стало передумовою сподіваного укладання тематичного (ідеографічного) автоматизованого (машинного) тезауруса.

Генеративна лінгвістика в пошуках сутності внутрішньомовних синтаксичних граматичних значень відповідних категорій на основі аналізу зовнішньоструктурних граматичних синтаксичних структур підійшла до потреби оперування генетично зумовленим анатомо-фізіологічним чинником. Ноам Хомський фактично синтезує концепції своїх попередників, які розв'язують питання про співвідношення мови та мислення, мови й мовлення, коли пропонує свої категорії потенції (здатності до мови) та реалізації мовної діяльності, доповнюючи їх указівкою на вроджений характер цієї діяльності. Він продовжує американських структуралістів, які між мовою та мисленням, власне замість них, пропонують поверхневі синтаксичні й семантичні та глибинні синтаксичні й семантичні структури, що співвідносні чи тотожні з мовою та мовленням.

Повірити в обгрунтовані Ноамом Хомським положення про генетичну природу мовної потенції допомагають положення Вюрцбурзької школи про існування у свідомості людини несенсорних компонентів (розумових дій, незалежних від відчуттєвих образів), про наявність „безобразного мислення”, наявність у пізнавальній діяльності неусвідомлюваної спрямованості й вибірковості, так званої „детермінуючої тенденції” [Психологічна енциклопедія 2006: 393 – 394]. Це цілком узгоджено з визнанням витлумачення мовної й мовленнєвої діяльності, що сформувалося в період складання конкретно-образного мислення й засобу його вираження звукової мови на перехідному етапі від „ручної мови” до звукової. Тут доречним було б згадати про інтенцію, імпринтинг, інтуїцію як наукові біологічні психологічні категорії й прозріння, передбачення, марення, віщування, гадання, ворожіння й т. ін. – як повсякденно-побутові явища.

Це цілком може узгоджуватися з нашим визначенням синтезованого поняття мовної (мовної й мовленнєвої) діяльності, яка генерує мову й мовлення, та витлумаченням мовно-мовленнєвої діяльності як тої частини психічної діяльності, що постала в давньої людини з домінантизацією в неї конкретно-образного мислення, що сформувалося за закономірностями й засобами еволюціонуючої з ним звукової мови, яка стала домінувати над позавербальною „ручною мовою”.

До останнього часу традиційно ігнорують яфетидологію, чи „нове вчення” акад. М. Марра. Поки що беруть до уваги його антикомпаративізм і не помічають тих компонентів, що наявні в інших парадигмах і формують сучасну когнітивну. Прикро, що сучасні теоретики мовознавства не вбачають у спробах акад. М. Марра за допомогою чотирьох елементів виявити універсальні елементарні компоненти в системі мови, що передували концепціям А. Вежбицької з виявленими нею примітивами, акад. Ю. Степановим з його константами, корпускулами – В. Широкова й т. ін., а ще раніше М. Трубецького та його попередників, що визначили розрізнявальні ознаки у фонемі чи семантичні предметні множники лексичної підсистеми – американськими ученими, авторами компонентного аналізу, а тепер В. Шаховського – автора емотивних сем спершу лексичної, а потім фразеологічної та інших підсистем мови. Маємо визнати акад. М. Марра попередником Ноама Хомського, який фактично першим перекидає міст між генним і мовним кодами констатацією спадкового (вродженого) характеру глибинних семантичних і синтаксичних внутрішньомовних структур. Усвідомлено це роблять Р. Якобсон, Т. Гамкрилідзе, А. Зеленько. Не згадано тут датських структуралістів, що встановлювали універсалії в мові, російських мовознавців – характеролога Е. Поліванова, типолога І. Мещанінова й т. ін.

М. Марр, обгрунтовуючи єдність усього мовотворчого процесу, залежність і зумовленість розвитку мови від культури (трактованої як наслідок виробничої й соціальної діяльності людини), стадіальності в їх еволюції, трансформування „ручної мови” у звукову, з одного боку, й розробляючи палеосемасіологічний аналіз дифузних (навіть до антонімії) мовних одиниць, метафорично змінюване значення яких зумовлене функціональною зміною позначуваних об’єктів, з іншого, цілком логічно виходив на реконструкцію

універсальних мовних одиниць. Безперечно, що вченому не вдалося все поєднати з чотирма ним визначеними універсальними елементами генного коду. Увесь подальший розвиток мовознавства підтверджує геніальність здогаду дослідника, нині підтриманого рядом найвизначніших учених.

Структурна парадигма дала змогу, розрізняючи зміст і форму й домінуючи останню, деталізувати її категоризацію на мікроструктурному рівні: категоризаційний апарат збагатився за рахунок мовної моделі світу, успадкованої з компаративізму на макроструктурному рівні, та виділюваних у ній лексичних (лексико-семантичних, понятійних полів, предметно-тематичних груп) парадигм щодо лексичної підсистеми, на мікроструктурному рівні цієї ж підсистеми – семантичних множників (сем), щодо фонологічної на мікроструктурному рівні – розрізнявальних (диференційних) ознак. Категорія мовної моделі в мовознавстві могла бути замінена текстом, дискурсом і т. д.

Функціональна лінгвістика вивчала значення на матеріалі граматичних знань окремих частин мов і стала досліджувати семантику міжчастиномовних категорій, трансформуючи суто граматичне значення в семантичне. У цьому випадку вбачається пошук ученими таємничої універсальної мовної значеннєвої одиниці.

Когнітивна лінгвістика як остання за часом заявлена парадигма підсумовує всі аспекти дослідження значення в мові, трансформуючи одноплосинне схоластичне описове вивчення в синтетичне мовно-позамовне в повному його семантичному обсязі з виділенням об'єкта в конкретній функціональній ситуації. До речі, у синергетичному детермінізмі категорія мислення, яку зводили лише до понятійного, замінюють трикомпонентною категорією свідомості, у якій, крім трикомпонентного мислення, називається почуття, яке вже починають трактувати як ментально-емоційну структуру, і воля. Обґрунтований А. Зеленьком синергетичний детермінізм як один з напрямків когнітивної лінгвістики уточнює поняття моделі світу й концепту. Робиться це на основі усвідомлення того, що в значенні мовних одиниць реалізована свідомість, формована взаємодією ментального й почуттєвого компонентів. Структурний етап у дослідженні лексичного значення, що обмежувався диференціацією предметного (денотативного) значення на етапі когнітивної лінгвістики поступився структурному моделюванню конотативного значення, а точніше аналізу взаємодії денотативних та емотивних сем спершу лексичної, а потім інших мовних одиниць та категорій.

Зважаючи на підсумковий характер когнітивної лінгвістики, а щодо синергетичного детермінізму як її напрямку та ще й недостатню інформованість про нього, то названим тут парадигмі й напрямку цієї парадигми, присвячуємо окремі розвідки.

Нині в українському мовознавстві активно сприймають когнітивну лінгвістику та її методологію – концептуальний аналіз. Утвердженню когнітивної парадигми в аспекті теоретичному завдячуємо А. Корольовій, І. Голубовській та ін. Концептуальний аналіз підсвідомо й асистемно запозичують з російського мовознавства. До речі, чи вперше-таки констатуємо глибинне теоретичне осмислення когнітивістики в українському мовознавстві,

здійснене С. Єрмоленком: на жаль, воно поки що належним чином не оцінене й не знайшло талановитих послідовників.

Ще раніше зусиллями І. Вихованця та його послідовників К. Городенської, К. Карпіловської, Г. Клименко, А. Загнітка та інших на основі здобутків російських колег сформувалась українська школа функціональної лінгвістики. Правда, не без підстав нині декому із сучасників здається, що надто домінуючі в україністиці функціональні дисертаційні дослідження, утверджені в теорії вивчення української мови завдяки неприйнятній у будь-якій галузі науки та (не стільки в теоретичній, як в організаційній) монополізації, відрізняються від робіт, виконаних в аспекті описової парадигми, хіба що непротиставленням морфологічної та синтаксичної підсистем та аналізом нечастиномовних (дієслова, іменники тощо), а міжчастиномовних категорій (не особи дієслова, а категорії персональності / імперсональності, не категорії часу дієслова, а категорії темпоральності й т. д.). В аспекті прикладному фундатори цієї парадигми не домоглися органічного поєднання теоретичних здобутків з прикладним їх застосуванням, обмежившись дослідженням В. Широкова та Є. Карпіловської й іноді згадуваними початками роботи над машинним тематичним тезаурусом без кваліфікації останньої як важливого компонента розв'язку проблеми автоматичного перекладу. Зрозуміло, діалектологічні дослідження під кутом зору підготовки атласу української мови чи численні галузеві енциклопедичні словники й довідники для управління на перший погляд явно виграшніші.

Суто теоретичний нібито статичний аналіз функціонування мови як цілісної системи вже в діахронічному аспекті започатковано від синхронічного структурного мовознавства, прагматичне американське трансформовано в когнітивне європейсько-американське й охоплює російське й українське.

Теоретично поки що стало усвідомлюватися, що мова як система у своєму розвитку, функціонуючи, перебуває в постійних змінах; але одиниць багато, і вони постійно варіюють, зміни ж універсальні, їх відносно небагато, хоч виявити їх важче. У зв'язку з цим актуалізується проблема вивчення принципів, основних закономірностей функціонування мовних одиниць і системи в цілому. Це особливо актуальне й під кутом зору прикладного мовознавства, зокрема розв'язку проблеми автоматичного перекладу. Повторимося, що одиниць безмірно більше, ніж закономірностей їх функціонування, а тим більше загальних закономірностей принципів функціонування всіх закономірностей. Ця теза цілком узгоджена із зростаючим розумінням ролі інформації, а значить науки в широкому розумінні.

Наука переконує, що пізнання одиниць субстанції – практично безкінечний процес, зважаючи на постійну змінюванність матеріальної субстанції системи. Щоб мати можливість розв'язати таку складну проблему як автоматичний переклад, треба визначити хоча б найнеобхіднішу систему закономірностей функціонування мовних одиниць найосновніших її підсистем практично в усіх на цей момент функціонуючих мов. Первинний пошук причин і чинників початкових закономірностей розвитку матерії, а значить фундаментальної науки – філософії у своєму абсолютному вияві залишається

поза сферою науки в цілому й асоціюється з універсумом, а значить – у сфері віри в найширшому її розумінні. У зв'язку з цим цілком логічним сприймається те, що великі учені різних епох у різних галузях навіть у двадцятому столітті, багатому на наукові відкриття й прикладне їх застосування, приходять до визнання Бога. Але перед ученими галузевої науки постає завдання виявити глибинні закономірності визначеної вченими частини Всесвіту, змодельувати їх і реалізувати в прикладному аспекті. Сучасна ситуація в Україні, охопленій системною кризою, не сприяє розвитку науки в цілому, зокрема й мовознавства. Це особливо дається взнаки в становленні фундаментального мовознавства. А останнє зумовлює вкрай низьку якість дисертаційних досліджень у галузі мовознавства. Академічні галузеві інститути не в змозі спрямувати мовознавців України на подолання значного відставання їх від європейського рівня. Обізнаність з рівнем європейського, російського й українського мовознавства дає підстави констатувати провінціальний статус теоретичного мовознавства в Україні й порівняно низький рівень викладання курсів вступу, а особливо загального мовознавства у вишах України. Скажімо, пропагована нині координаційною радою з мовознавства вимога брати матеріал для аналізу з різноструктурних мов засвідчує нерозрізнення членами цієї ради загального мовознавства в цілому, представленого всіма лінгвістичними парадигмами, та окремої парадигми (зіставного чи порівняльно-історичного мовознавства). До речі, русисти вже визначили в переліку спеціальностей, з яких захищають дисертації, крім спеціальностей „Російська мова”, „Загальне мовознавство”, ще й „Теорія мови”. Керманічі ж українського мовознавства, виявляється, не зважають на те, що загальне мовознавство не вичерпується компаративістикою чи зіставним мовознавством. Цей факт цілком узгоджується з констатацією онтологічної невідповідності та нездатності інститутів мовознавства й української мови узгоджувати наукові дослідження з українського мовознавства з європейським рівнем науки про мову. Аналіз структурних підрозділів, академічних установ, рівень їх теоретичної підготовки засвідчує неспіввідповідність їх з такими ж російськими установами. На жаль, другорядність національних академій наук, успадкованих від СРСР, не дала можливості їм стати повноцінними науковими центрами у суверенній державі.

Маємо визнати, що успадкований від радянського (хай і тоталітарного) мовознавства потенціал в організаційній (Інститути мовознавства, російської мови, науковці-філологи Московських вишів) сфері й у теорії на переломному етапі від супротивного, позбувшись догматизму, виявився конкурентно сприйнятливішим до новацій і в мовознавстві, ніж постійно тиснуті жупелом буржуазного націоналізму українські учені-мовознавці, провокативно постійно зайняті обстоюванням автохтонності української мови. До речі, у дожовтневому українському мовознавстві над цим міг піднятися лише теоретик-фундаменталіст О. Потебня.

Нині недостатній теоретичний рівень здобувача (часом залежний від рівня керівника) не дає можливості йому розрізнити об'єкт та предмет дослідження, а значить визначити проблему свого дослідження як частину проблеми керівника чи консультанта. Ця недостатність виявляє себе,

найперше, у необізнаності чи недостатній обізнаності з сучасною лінгвістичною парадигмою. Виявляється вона й у незнанні методологій аналізу фактичного матеріалу різних парадигм. Тут доречно відзначити неусвідомлення й асистемне використання концептуального аналізу, фактично запозиченого з російської лінгвістики. І це при тому, що огульний формальний підхід до надання наукового ступеня фактично усім викладачам усіх рангів вишів став однією з причин їхнього низького загальнотеоретичного й галузевого рівня. Здобувачі не можуть спромогтися поставити й розв'язати хоча б частку якоїсь загальнотеоретичної проблеми (їх не може визначити й керівник чи консультант через надмірну кількість керованих і консультованих), бо не розрізняє об'єкта й предмета дослідження. Слід визнати, що в українському мовознавстві поки що більшість кандидатських і значна частина докторських у гуманітарних галузях неproblemні й відрізняються одна від одної хіба що деяким диференціюванням об'єкта вивчення.

Біфукації (стрибки, процеси у чорному ящику), що визначають дискретність науки, представлену науковими парадигмами (у кожній галузі окремими, хоч часом з очевидною синхронністю у кількох галузях), базуються на відносно дискретному стадіальному еволюційному розвитку дихотомічної матерії Всесвіту, представленій субстанцією та енергією (інформацією), аналізуються теоретиками галузевими аналітиками та методологами фундаменталістами.

Зауважимо, що було б черговою кризою в мовознавстві після засилля „нового вчення” акад. М. Марра, а потім принципів марксистського мовознавства тов. Й. Сталіна орієнтація глави контрольованого наукового відомства на домініантизацію порівняльно-історичної парадигми, бо їй передували й нині утверджуються інші (описове мовознавство, структурна, генеративна, функціональна, когнітивна лінгвістики). Це було б удвічі небезпечно, бо абсолютизація теоретичної лінгвістики знівельовала б становлення й розвиток прикладної лінгвістики. Навіть незначні досягнення в постановці й розв'язку проблеми автоматичного перекладу тоді не дістануть належної матеріальної й фінансової підтримки.

Як бачимо, знання еволюції лінгвістичних парадигм – необхідна умова оптимального ефективного розвитку теоретичного мовознавства узагалі й українського зокрема. З одного боку, вона засвідчує, що навіть нинішній його рівень не дає можливості розв'язати вже назрілу прикладну проблему (останнім часом – це автоматичний переклад), а тому треба шукати новий оригінальний підхід з новою теорією й методологією, а з іншого, застерігає від абсолютизації будь-якої парадигми, бо кожна з них – попередня чи наступна ланка в еволюції всього мовознавства.

В одній з останніх розвідок автора вказано, що укладання автоматизованого тематичного словника, а потім комплексного різносистемного тезауруса – близька, а розв'язок проблеми автоматичного перекладу – віддалена перспектива в розвитку мовознавства [Зеленько 2009]. Поки що остання – то невиконана мовознавцями обіцянка [Кибрик 1996].

Література

Зеленько 2002 – Зеленько А. С. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних вчень. Аспекти, методи, прийоми, процедури дослідження мови / А. С. Зеленько. – Луганськ : Альма-матер, 2002. – 276 с.; **Зеленько 2003** – Зеленько А. С. Основи лексикології (під кутом зору теорії лінгвістичного детермінізму) : монографія / А. С. Зеленько. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – 180 с.; **Зеленько 2004** – Зеленько А. С. Проблеми семасіології у філософсько-психологічному осмисленні : монографія / А. С. Зеленько. – Луганськ : Альма-матер, 2004. – 228 с.; **Зеленько 2005** – Зеленько А. С. Про становлення семасіології у філософсько-психологічному осмисленні: стан і перспективи : монографія / А. С. Зеленько. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 199 с.; **Зеленько 2006** – Зеленько А. С. До переоцінки загальнотеоретичної спадщини академіка М. Я. Марра / А. С. Зеленько // Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку. – Запоріжжя : ЗНУ, 2006. – С. 72 – 78; **Зеленько 2009** – Зеленько А. С. Близькі й віддалені перспективи мовознавства зокрема україністики // Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Сер. Лінгвістика. – Вип. 9. – Херсон, 2009. – С. 13 – 20; **Кедров 1985** – Кедров Б. М. Классификация наук: Прогноз К. Маркса о науке будущего / Б. М. Кедров. – М. : Мысль, 1985. – 540 с.; **Кибрик 1996** – Кибрик А. Е. О „невыполненных обещаниях” лингвистики 50 – 60 годов / А. Е. Кибрик // Моск. лингвист. альм. – М., 1996. – Вип. 1. Спорное в лингвистике; **Левицкий 2006** – Левицкий В. В. Семасиология / В. В. Левицкий. – Винница : Нова кн., 2006. – 512 с.; **Психологічна енциклопедія 2006** – Психологічна енциклопедія / авт.-упоряд. О. М. Степанов. – К. : Академвидав, 2006. – 426 с.; **Селіванова 2008** – Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля. – К., 2008. – 712 с.; **Чурилина 2009** – Актуальные проблемы современной лингвистики: учеб. пособие / сост. Л. Н. Чурилина. – 4-е изд. – М. : Флинта : Наука, 2009. – 416 с.

Зеленько А.С. Проблеми семасіології в різних лінгвістичних парадигмах

У розвідці поєднано проблематику загальної семасіології з історією мовознавства, представленого еволюцією лінгвістичних парадигм.

Ключові слова: парадигма, когнітивна лінгвістика, значення, функціональна лінгвістика, концепт, еволюція.

Зеленько А.С. Проблемы семасиологии в различных лингвистических парадигмах

В статье сочетается проблематика общей семасиологии с историей языкознания, представленного эволюцией лингвистических парадигм.

Ключевые слова: парадигма, когнитивная лингвистика, функциональная лингвистика, значение, концепт, эволюция.

Zelenko A.S. Problems of semaciology in relation to various linguistic paradigms

The article highlights the interconnection of the problems of general semasiology with those of the history of language study outlined by the evolution of linguistic paradigms.

Key words: paradigm, cognitive linguistics, functional linguistics, meaning, concept, evolution.

Л.О. Сандига (Київ)

УДК 81373.49

**„СПОРТИВНІ” ЕВФЕМІЗМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ СМЕРТІ
КРИЗЬ ПРИЗМУ КОГНІТИВНОЇ МЕТАФОРИ
(НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ)**

Предметом сучасних досліджень є концептуальні картини різних народів. Вочевидь, вихід на цей рівень передбачає участь учених різних сфер знань: філософії, психології, соціології та, звичайно, лінгвістики. Тепер з впевненістю можна говорити про появу в лінгвістичній науці таких напрямів, як лінгвокультурологія та когнітивна лінгвістика. Дана стаття являє собою дослідження в руслі цих двох шкіл.

Когнітивна лінгвістика є міждисциплінарною наукою, яка взаємодіє з психологією, філософією, соціологією, логікою тощо. Її головне завдання полягає у з'ясуванні того, яким чином збережені людські знання про навколишній світ, як вони структуровані в мові в процесі комунікації [Полюжин 1999: 100].

З точки зору когнітивної лінгвістики людина може досліджуватися як система, що отримує, переробляє, зберігає інформацію, яку вона потім використовує для раціонального вирішення тих чи інших завдань. Іншими словами, об'єктом дослідження когнітивної лінгвістики є механізм дії ментальних процесів, пов'язаних із сприйняттям світу в процесі людської діяльності. Людина з такої позиції може вивчатися як система обробки інформації, а поведінка людини описана та пояснена завдяки її внутрішнім станам, проявленим фізично та інтерпретованим як отримання, обробка, збереження та використання отриманої інформації для раціонального вирішення завдань [Маслова 2004: 4 – 7].

М. Болдырев зауважує, що основними поняттями, які слугують для опису пізнавальної діяльності людини, є поняття *концептуалізації* та *категоризації*. Обидва ці поняття мають на меті класифікувати інформацію, проте розрізнені поміж собою за кінцевим результатом та/або метою. *Концептуалізація* – це осмислення інформації, мисленнєве конструювання предметів та явищ, у результаті чого відбувається утворення певних уявлень про світ у вигляді концептів. *Категоризація* передбачає поділ світу на категорії, тобто групи, класи, категорії аналогічних подій або об'єктів та мисленнєве співвідношення події або об'єкту з певною категорією [Болдырев 2002: 22 – 23].

В. Красних гадає, що у свідомості людини сформовані глибинні блоки, які утворюють певну „базу даних”, причому кожна мовна особистість має свій власний когнітивний простір, який неодмінно включає в себе колективний

когнітивний простір та когнітивну базу. Одиниці зберігання інформації існують взаємозалежно у певному ментально-лінгвальному комплексі, що має складатися з певних більш менш сталих блоків, виявлених у асоціативно-вербальній сітці [Красных 1998: 117 – 118].

З огляду на те, що одним з інструментів пізнання в когнітивній лінгвістиці є когнітивна метафора, саме крізь її призму буде досліджуватися наш матеріал, який представлений евфемізмами на позначення смерті, джерелом яких став спорт.

Метою статті є дослідження когнітивних метафор, вербалізованих евфемізмами семантичного поля „Death”, які були утворені у сфері спорту.

Об’єктом дослідження є евфемізми, що входять до складу тематичної групи „Death” та які були утворені в сфері спорту, предметом – концептуальні метафори, на яких ґрунтуються „спортивні” евфемізми.

Евфемізми на позначення смерті, джерелом яких став спорт, є цікавим об’єктом лінгвістичного дослідження, адже вони формують відносно новий пласт лексики, який не підлягав детальному вивченню саме з позицій когнітивної лінгвістики, що зумовлює актуальність статті.

Мовний матеріал, на якому побудовано дослідження, налічує 27 евфемістичних зворотів.

Зважаючи на те, що в цій вибірці нами було помічено декілька одиниць, які були утворено за допомогою цікавого та досить незвичного *способу синонімічної аналогії*, ми вважаємо за потрібне пояснити механізм цього способу. М. Дементьева стверджує, що спосіб синонімічної аналогії полягає у формуванні евфемізмів, у яких синонімічні відношення аналогії функціонують на рівні цілих одиниць. Це означає використання структурного зразка та створення на його основі нових одиниць, схожих на нього за формою та/або змістом. Так, наприклад, за аналогією з фразеологізмом *to cut both ways* було створено евфемістичний зворот *to swing both ways*, що означає „бути бісексуалом”, фразеологізм *jack of all trades* став основою для формування евфемізму *jack of both sides* (людина, яка служить і вашим і нашим), *beefcake* (еротичне зображення оголеного чоловіка) утворено за аналогією з *cheesecake*, що позначає жіночі „пікантні” частини тіла [Дементьева 2002: 102].

Перейдемо до безпосереднього аналізу когнітивних метафор.

У межах когнітивної метафори „*Death is entertainment*” була утворена більшість „спортивних” евфемізмів на позначення смерті. Евфемістичний зворот *got some SkyBox tickets* має таку структуру: бачимо, що померла людина нібито відвідуватиме не земні, а небесні матчі, на що вказує назва ложі – „Небесна” (*SkyBox*).

Наступний „спортивний” евфемізм пов’язаний з перегонами. Спортсмен уже не зможе конкурувати з живими гравцями, натомість змагатиметься з самим Ісусом (*tailgating with Jesus*).

Схожі конотації містить інший евфемістичний зворот: *went to meet the great golfer in the sky*. Під великим гравцем у гольф може матися на увазі Ісус або сам Бог-Отець. Зважаючи на те, що в цьому евфемізмові представлена тема подорожі, його рівною мірою можна віднести до когнітивної метафори „*Death is a journey*”, проте, на наш погляд, домінуючою є все ж таки тема гри.

Ще один евфемізм, який завдячує своїй появі гольфу, – *golf course where every one gets a hole in one* – малює потойбічний світ у формі поля для гри у гольф, у якому кожен гравець з першої спроби заганяє м'яча в лунку. З огляду на таке оптимістичне бачення розвитку подій, можемо зробити висновок, що післясмертне життя таки приносить задоволення або не набагато відрізняється від земного (а, може, ще й краще, оскільки для кожного гравця заготовлена окрема лунка).

Футбол став джерелом такого евфемізму, як *traded to the angels*, який знов таки представляє когнітивну метафору „**Death is entertainment**”. Імовірно, що цей зворот був створений завдяки популярній нині практиці продажу футболістів в інші спортивні команди. Тому в даному евфемізмі йдеться про „продаж” померлого в команду янголів, причому в ньому спостережене поєднання християнського зі світською розвагою. Взагалі, це свідчення того, як сучасне цинічне суспільство здатне „перетравити” та поєднати грішне з праведним.

Серед досліджуваних евфемістичних одиниць нами було віднайдено ще один приклад, який вербалізує когнітивну метафору „**Death is entertainment**” – *to go to the volleyball court where everyone gets a dig*. Точніше, у цьому звороті присутні навіть три мотиви: подорожі, розваги та навіть роботи, проте мотив розваги несе, на нашу думку, ключове навантаження. Отже, як бачимо, після смерті небіжчик, який, вочевидь, у земному житті був волейболістом, відправиться до волейбольного корту, де він продовжуватиме грати. Проте тепер він муситиме відбивати важкі подачі, адже словосполучення *to get a dig* має значення „відбити важкий м'яч, приймати м'яч знизу”. З іншого боку, не можемо не побачити каламбурного обігрування лексеми „*to dig*”, яка має безпосереднє відношення до риття могили та закопування померлого, що є складовою частиною фрейму „DEATH”. Інше значення звороту *to get a dig*, що так само може обіграватися в цьому евфемістичному виразі, – сленгове значення „отримати житло”, тобто кожен новий мешканець кладовища в'їжджає до власної оселі.

Евфемізм *jockeying for position in the dirt derby*, що також репрезентує смерть як певну розвагу, знову містить гру слів. Цього разу в її основі лежить лексема *dirt*. Буквально цей зворот можна перекласти так: „намагатися всіма можливими засобами перемогти у брудних перегонах на мотоциклах”. Підтекстом служить натяк на землю (*dirt*), яка стає вічною домівкою для померлої людини, а отже, у переносному значенні небіжчик прагне знайти собі кращу домівку в землі.

Когнітивну метафору „**Death is entertainment**” представляє ще одна цікавинка – евфемістичний вираз *created an opening on shuffleboard court three*. У цьому звороті присутнє найменування гри шафлборд, яка є популярною в англійській спільноті, в основному, серед людей літнього віку. Отже, зміст евфемізму полягає в тому, що людина, яка залишила після себе вакантне місце на третьому корті, вочевидь, більше не прийде грати в цю гру, адже вона померла.

Наступний евфемістичний вираз, в основі якого лежить мотив смерті як розваги – *winning one for the Reaper*. Цей зворот був утворений на базі відомої

фрази *to win one for the Gipper* за способом синонімічної аналогії. Фраза була однією з ключових у фільмі „*Knute Rockne: All American*”, який було знято в 1940 році на основі реальних подій. Одну з головних ролей у фільмі, а саме роль Джорджа Гіппа, або Гіппера, зіграв майбутній 40-й президент США – Рональд Рейган, причому ім'я зіграного ним героя стало для Р. Рейгана своєрідним талісманом, навіть другим ім'ям під час його балотування в президенти. Гіппер був зіркою американського футболу, який грав у команді Нотр-Дам. Проте одного дня він захворів та невдовзі помер. Перед смертю Гіппер сказав тренеру, аби той, якщо його команда втратить сили та програватиме, попросив гравців, щоб вони перемогли заради їх мертвого товариша [<http://www.phrases.org.uk/meanings/win-one-for-the-gipper.html>]. Нові конотації евфемістичного звороту *winning one for the Reaper* свідчать про те, що в потойбічному світі гравці присвячуватимуть свої перемоги іншій людині, а саме смерті, яка представлена в образі Женця.

Когнітивну метафору „*Death is a journey*” представляє „спортивний” евфемізм, у якому померла людина є жінкою, яка здійснить подорож до неба, де вона віднині показуватиме свою спідню білизну Святому Петру (*showing St. Peter her sports bra*).

Когнітивну метафору „*Death is failure*” представляє „спортивний” евфемізм *riding the perma-pine*, який було створено за способом синонімічної аналогії. Основою для його створення є ідіоматичний зворот *to ride the pine*, що має значення „сидіти на лаві запасних”. Отже, бачимо, що смерть змальована як постійне сидіння на такій лаві, що відповідає когнітивній метафорі „*Death is failure*”. Зрозуміти значення цього евфемізму додатково допомагає слово „pine”, адже з цього дерева часто виготовляють труни, саме тому воно входить до складу багатьох евфемізмів на їх позначення, наприклад, *bought a pine condo, to go to the pine box palace*.

Когнітивну метафору „*Death is failure*” представляє ще один цікавий евфемізм *to strike out*, який було запозичено з бейсболу. Його первинне значення – „не відбити м'яча три рази підряд” (і тим самим програти очко). Проведена паралель „смерть – програш” яскраво свідчить про те, що життя подібне до гри, у якій людина стає переможеною, а отже, вибуває із неї.

Евфемізм *to call off the bets* означає скасування ставок на коней, які не будуть з тих чи інших причин брати участь у перегонах, тому гроші автоматично залишаються у букмекера та ставка анулюється (життя – це гра, а смерть – програш). Звідси і паралелі зі смертю, коли людина втрачає найдорожче, що має, тобто життя.

Із гри у кості було запозичено два евфемізми: *to chuck a seven* та *to throw a seven*. На гральних кубиках, як відомо, вміщені цифри лише з одного до шести, і викинути сімку просто неможливо.

З гри криббідж прийшов евфемізм *to peg out*, який означає, що хтось із гравців уже дійшов до фінішу, відповідно інший – програв.

Бокс став джерелом ще одного евфемізму на позначення смерті як програшу. Людина, яка продовжує перебувати у нокауті після того як суддя дорахував до 10 000 (*to be in the up to 10 000 and still counting knockout*) та

продовжує рахувати, навряд чи колись зможе підвестися самотужки, а отже, її програш дорівнює смерті.

Так само поняття „вмерти” позначають такі евфемізми, як *to cash in your checks, to cash in your chips, to pass in your checks*, що позначають кінцевий етап гри у казино, коли людина, що виграла, обмінює свої фішки на гроші. Це означає, що гра вже закінчена для неї, що відповідає когнітивній метафорі „**Death is the end**”. Цю когнітивну метафору представляють ще два „спортивні” звороти: запеклий гравець казино, що полишає світ живих, нарешті здає свої фішки (*finally cashed in his chips*), любитель крикету востаннє виставляє стовпці крикетної хвіртки (*pulled up the stumps for the last time*).

Отже, евфемізми, джерелом яких став спорт, містять у своєму складі специфічну лексику, характерну для спорту. Досліджено 27 евфемістичних зворотів, сферою утворення яких є спорт. Було виявлено два евфемізми, які утворено за способом синонімічної аналогії, та два каламбура. У межах статті було виділено 4 когнітивні метафори, а саме – „**Death is entertainment**”, „**Death is a journey**”, „**Death is failure**”, „**Death is the end**”, причому найбільш продуктивною є метафора „**Death is entertainment**”.

Література

Болдырев 2002 – Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика : курс лекций по английской филологии / Н. Н. Болдырев. – Изд. 3-е. – Тамбов : Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 2002. – 123 с.; **Дементьева 2002** – Дементьева М. Ю. Структурно-семантическая аналогия как способ фразообразования и словообразования / М. Ю. Дементьева // Вестн. МГЛУ. – Вып. 410. – М., 2002. – С. 97 – 107; **Красных 1998** – Красных В. В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность? (Человек. Сознание. Коммуникация) / В. В. Красных. – М. : Диалог-МГУ, 1998. – 352 с.; **Маслова 2004** – Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику : учеб. пособие / В. А. Маслова. – М. : Флинта : Наука, 2004. – 296 с.; **Полюжин 1999** – Полюжин М. М. Функціональні і когнітивні аспекти англійського словотворення / М. М. Полюжин. – Ужгород : Закарпаття, 1999. – 240 с.; <http://www.phrases.org.uk/meanings/win-one-for-the-gipper.html>

Сандига Л.О. „Спортивні” евфемізми на позначення смерті крізь призму когнітивної метафори (на матеріалі англійської мови)

Статтю присвячено дослідженню когнітивних метафор, які є одним з інструментів пізнання в когнітивній лінгвістиці. Когнітивну лінгвістику розглянуто як науку, що вивчає процес збереження та структуризації людських знань. У рамках семантичного поля „Death” когнітивні метафори вербалізовано евфемізмами. Останні можуть утворюватися в різних сферах, зокрема, у сфері спорту. Більшість із цих евфемізмів вербалізують когнітивну метафору „Death is entertainment”.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, когнітивна метафора, евфемізм, категоризація, концептуалізація, спосіб синонімічної аналогії.

Сандыга Л.А. „Спортивные” эвфемизмы, обозначающие смерть, сквозь призму когнитивной метафоры (на материале английского языка)

Статья посвящена исследованию когнитивных метафор, являющихся одним из инструментов познания в когнитивной лингвистике. Когнитивная лингвистика рассматривается как наука, изучающая процесс сохранения и структуризации человеческих знаний. В рамках семантического поля „Death” когнитивные метафоры вербализируются эвфемизмами. Последние могут образовываться в разных сферах, в частности, в сфере спорта. Большинство данных эвфемизмов вербализируют когнитивную метафору „Death is entertainment”.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, когнитивная метафора, эвфемизм, категоризация, концептуализация, способ синонимической аналогии.

Sandyga L.O. English sports euphemisms denoting death in the light of cognitive metaphor

The article is devoted to the study of cognitive metaphors which are one of the instruments of cognition in cognitive linguistics. The latter is perceived as a science which studies the process of storage and structuring of human knowledge. In the framework of the semantic field “Death” cognitive metaphors are verbalized by euphemisms, which can be formed in various spheres, in particular, the sphere of sport. Due to the specific character of these euphemisms most of them verbalize the cognitive metaphor “Death is entertainment”.

Key words: cognitive linguistics, cognitive metaphor, euphemism, categorization, conceptualization, method of synonymic analogy.

А.О. Скорофатова (Луганськ)

УДК 811.161.2'373

**ЩОДО ПИТАННЯ ФЕНОМЕНУ „МОВИ НОВОГО МИСЛЕННЯ”:
ЛЕКСЕМИ „МІЛЦІАНТ” І „ЛІТУН”**

Вивчення тенденцій оновлення суспільно-політичного лексикону мови, його ресурсів з урахуванням нових політичних, ідеологічних і культурних тенденцій у сучасному українському суспільстві дає змогу встановити стрижневі поняття епохи. *Актуальність* проблематики мовних образів, що формують сьогодні українські мас-медіа, полягає в їх соціальній зорієнтованості. Функція соціалізації, виконувана мовними образами, що втілюють у собі нові суспільно-політичні тенденції, має значний вплив на соціальну та мовну свідомість людей. Найбільш поширеним і яскравим способом реалізації цієї функції є використання нового лексикону в засобах масової інформації. Саме засоби масової інформації, зокрема телебачення, є невичерпним джерелом „мови нового мислення” (телевізійні новини, політичні телевізійні шоу тощо). Вагомий внесок до теоретичного осмислення тенденцій оновлення української мови, зокрема її суспільно-політичного

лексикону, зробили Н. Клименко [Клименко 1998; Клименко 2003], Є. Карпіловська [Карпіловська 2009], Г. Мінчак [Мінчак 2003], Л. Ставицька [Ставицька 2005] та ін.

Мета пропонованої статті – окреслити поняття „мова нового мислення”; проаналізувати лексеми „міліціант” і „літун” щодо їх належності до оновленого суспільно-політичного лексикону української мови.

Термін „мова нового мислення” вживаний на позначення нового складника сучасного українського суспільно-політичного лексикону, корпусу найменувань нових понять, явищ, реалій суспільно-політичної сфери життя сучасної України. Оцінний ореол семантики певних номінацій неминуче виявлений у певних підмовах такої нової мови, що спричинює ідеологічна та культурна строкатість сучасного українського політикуму [Карпіловська 2009: 129].

У словниках, художній літературі, публіцистиці та розмовній мові першої половини минулого століття слово „літун” побутує в значенні „особа, що керує літальним апаратом”, зокрема російське слово „лётчик” у „Російсько-українському словнику правничої мови” Агатангела Кримського (понад 67 000 слів) перекладено українською мовою як „літун” [РУСПМ 1926: 62]. А ось цитата з твору Івана Багряного „Сад Гетсиманський”: „Надзвичайно цікавим був один військовий **літун** і командир ланки на прізвище Шклярук. Висока, чорнява, струнка, високо інтелігентна людина. Він був не просто **літун** і командир, він був поет своєї справи. Коли він усаджувався на покладений клунок посеред камери й починав оповідати (а його староста вибрав у число найкращих оповідачів) про свої **літунські** рейди, про авіацію взагалі, про свої зустрічі з Чухновським, Чкаловим, Ляпідевським тощо, – камера завмирала, полонена цією людиною, його чудесним даром слова, крилатим летом його думки та його душі” [Багряний 2003]. Можна також згадати збірку Валеріана Підмогильного „Військовий літун” (1924 рік). Цікавою є також така цитата із сучасної історичної розвідки Івана Снігура „Літуни у Чернівцях”: „У 1932 році в Чернівецькому університеті для викладачів і студентів було оголошено конкурс про відбір молоді для створення секції авіамоделістів. Відбиралися студенти для навчання на льотчиків та планеристів. Було виділено кошти на купівлю будинків для проживання студентів-**літунів** (так спочатку називалися пілоти). ... У 1935 році в нашому місті, під час Петриківської ярмарки, яка продовжувалася два тижні, у туристських подорожах була зазначена поїздка до аеропорту в Рогізну, де щодня відбувалися показові польоти **літунів** і планеристів над містом” [Снігур 2003].

Про вживання цього слова на сучасному етапі нам може розповісти „Великий сучасний російсько-український і українсько-російський словник” (150 000 слів) Загнітка А.П. та ін., де російське слово „лётчик” перекладено як „льотчик”, „пілот” [ВСРУУРС 2008: 145], рос. „пилот” – як „пілот” [ВСРУУРС 2008: 264], а рос. „авіатор” – як „авіатор” [ВСРУУРС 2008: 4]. Слово „літун” у цьому словнику не зафіксоване. Проте „Сучасний тлумачний словник української мови” (100 000 слів) так визначає слово „літун”: 1. Той, хто літає, має здатність літати. 2. *перен., зневажл.* Той, хто часто міняє місце роботи [СТСУМ 2009: 451]. Наразі слово „літун” уживане переважно в глузливому чи

іронічно-жартівливому значенні (2), наприклад: „Поява в резюме інформації про часту зміну робочих місць може значно знизити шанси шукача на те, що його запросять на співбесіду. Така ситуація називається „дилемою літуна”. Під нею розуміють страхи та сумніви спеціалістів, які змінили за короткий період часу кілька робіт. Вони турбуються, що це може негативно вплинути на пошуки нової роботи, але вони не знають, як ефективно впоратися з цією проблемою. У таких ось „літунів” є всі підстави на те, щоб хвилюватися, вважають експерти з розвитку кар’єри” [Груд 2009] або „На ледарів-літунів падав народний гнів” (українське прислів’я). „Словник синонімів української мови” А. Бурячка та ін. подає слово „літун” як синонім до слів „пілот”, „льотчик”, „авіатор”, наводячи такі приклади: „**Льотчик** повинен уміти зберігати напрям на зльоті” (О. Ільченко); „Літак ставав живою істотою, а мозгом і серцем його був спокійний **пілот** Волох” (В. Собко); „Сашко Птаха вирішив зробитися **авіатором**, а не моряком. Адже моряк панував тільки над водною стихією, а **літун** панував над водами, землями і самим повітрям” (Ю. Смолич) [ССУМ 2000: 788]. Нами спостережено активізацію використання цієї лексеми в її основному, первинному значенні в сучасній україномовній публіцистиці.

Та все ж зазначені слова не є абсолютними синонімами. Так, **льотчик** (**літун** у 1 зн.) – особа, яка керує літальним апаратом, важчим за повітря літаком, планером або легшим за повітря дирижаблем, повітряною кулею, монгольф’єром, має для цього відповідні навички, освіту, свідоцтво та внесена офіційно або в інший спосіб до членів екіпажу. Тоді як, **авіатор** – той, хто займається польотами, авіацією; той, хто керує літаком; льотчик, пілот; **пілот** – водій літального апарата або гоночного автомобіля (картингу) або боба (в бобслеї); **повітроплавець** (**аеронавт**) – фахівець у галузі повітроплавання. Отже, слово „літун” має ширше значення, ніж льотчик (літун у 1 зн.).

Щодо лексеми „міліціант”, то наведемо цитату з одного форуму: „Я родився й виріс на Черкащині, на батьківщині Шевченка, в українській сім’ї, закінчив українську школу, але ніколи не чув слово „міліціант”. Не знаю, які правила були раніше, але моя бабуся 1910 р.н. ніколи не говорила так, як на СТБ. Не знаю, де ці „редакціанти” знайшли таке слово. За основу літературної взято мову, якою говорять на Полтавщині та Черкащині. Товариші „редакціанти”, почитайте твори Т.Г. Шевченка”. Опоненти обуреного форум’янина зазначають, що „слово „міліціант” просто повернено в українську мову [РВ 2010].

Зазначимо, що російське слово „милиционер” у „Російсько-українському словнику правничої мови” Агатангела Кримського перекладено українською мовою як „міліціонер” [РУСПМ 1926: 69]. Отже, твердити, що слово „міліціант” повернуто до вжитку, немає підстав. До того ж „Сучасний тлумачний словник української мови” подає тільки слово „міліціонер” – працівник міліції (від лат. militia – військова служба). Слово „міліція” має два значення: 1. Державний адміністративний орган, що здійснює охорону громадського порядку в країні. 2. Вид ополчення у воєнний час у деяких країнах [СТСУМ 2009: 479].

Обидва суфікси (**-онер** та **-ант, -янт**) – іншомовного походження. Суфікс

-онер – словотвірна одиниця, що творить іменники, які є назвами осіб за їхнім світобаченням, родом діяльності й мотивуються іменниками на **-і (я)** (*акціонер, коаліціонер, колекціонер, концесіонер, міліціонер, місіонер, петиціонер, революціонер, фракціонер, функціонер* тощо). Суфікс **-ант (-янт)** завжди виконував функцію словотворчу, указуючи на належність до якогось роду діяльності (*офіціант, диверсант, адресант, дисертант, квартирант* тощо). Тому замінивши слово „міліціонер” на слово „міліціант”, ми не відійдемо від іноземного запозичення. Щодо вживаності, то „міліціант” навіть на Західній Україні вживане рідко. А на решті території України його не використовуються зовсім. Загалом творення слів з суфіксом **-ант (-янт)** останнім часом значно активізувалося не тільки в українській мові, а й у російській (*подписант, амністант, реабілітант, деградант, номінант*).

Сучасна українська мовна практика яскраво виявляє складний і суперечливий перебіг концептуалізації, категоризації та аспектуалізації суспільно-політичних понять, широкою є шкала оцінок наслідків цього процесу [Карпіловська 2009: 138]. Активізація використання в мові засобів масової інформації лексем „міліціант” і „літун” є тенденцією до оновлення суспільно-політичного лексикону мови. Лексему „літун” реабілітовано, на нашу думку, у зв’язку з популяризацією правил „Українського правопису” 1927 (1928) року, заборонених 1933 року, та загальною тенденцією до повернення українських лексем, які з різних причин відійшли до пасивного лексичного складу. Лексему „міліціант” уживано через орієнтацію на західноукраїнську мовну традицію. Зазначені тенденції значною мірою характеризують напрями впливу на соціальну та мовну свідомість людей через засоби масової інформації, які є невичерпним джерелом „мови нового мислення”.

Література

- Багрянний 2003** – Багрянний І. Сад Гетсиманський [електрон. ресурс]. – Режим доступу – <http://www.ukrcenter.com/Library/read.asp?id=724&page=17>;
- ВСРУУРС 2008** – Великий сучасний російсько-український українсько-російський словник (150 000 слів) / упоряд. Загнітко А. П. та ін. – Донецьк : ТОВ ВКФ „БАО”, 2008. – 752 с.;
- Карпіловська 2009** – Карпіловська Є.А. Образ держави у мові відкритого суспільства: номонова чи мова нового мислення? / Є. А. Карпіловська // Мови та культури у новій Європі: контакти і самобутність : зб. наук. доп. на Міжнар. наук. читаннях, присвяч. 70-річчю від дня народження чл.-кор. НАН України, проф. Н.Ф.Клименко. – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2009. – С. 127 – 138;
- Клименко 2003** – Клименко Н. Ф. Неологізування в українській мові в часи глобалізації / Н. Ф. Клименко // Мовознавство : доп. V Міжнар. конгресу Міжнар. асоц. українців. – Чернівці : Рута, 2003. – С. 38 – 44;
- Клименко 1998** – Клименко Н. Ф. Українська мова в стані оновлення / Н.Ф. Клименко / Opera slavica. Slavistické rozhledy. – 1998. – Roč.VIII. – № 2. – С. 21 – 29;
- Мінчак 2003** – Мінчак Г.Б. Конотативна семантика сучасних ідеологічно забарвлених номінативних одиниць (на матеріалі української преси 90-х років ХХ століття) : автореф. дис.на здобуття наук. ступеня канд. філол.наук : спец. 10.02.01 „Українська

мова” / Г. Б. Мінчак. – К., 2003. – 21 с.; **РВ 2010** – Решенный вопрос // Интернет-форум [електрон. ресурс]. – Режим доступу – <http://otvet.mail.ru/question/7661299/>; **РУСПМ 1926** – Російсько-український словник правничої мови / Гол. ред. акад. Агатангел Кримський. – К. : Друк. Української Академії Наук, 1926. – 227 с.; **Снігур 2003** – Снігур І. Літуні у Чернівцях / І. Снігур // Українська газета „Час”. – 2003. – № 19; **ССУМ 2000** – Словник синонімів української мови : у 2 т. / за ред. А.А. Бурячка та ін. – К. : Наук. думка, 1999 – 2000; **Ставицька 2005** – Ставицька Л. Дискурс помаранчевої пристрасти (Лексика та стилістика Майдану) / Л. Ставицька // Критика. – 2005. – № 3. – С. 3 – 16; **СТСУМ 2009** – Сучасний тлумачний словник української мови (100 000 слів) / за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В.В. Дубічинського. – Х. : Школа, 2009. – 1008 с.; **Труд 2009** – Часта зміна роботи: як правильно вказувати цей факт у резюме // Інтернет-портал „Труд” [електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://trud.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=182577&cat_id=52776.

Скорофатова А.О. Щодо питання феномену „мови нового мислення”: лексеми „міліціант” і „літун”

У статті окреслено поняття „мова нового мислення”; проаналізовано лексеми „міліціант” і „літун” щодо їх належності до оновленого суспільно-політичного лексикону української мови.

Ключові слова: мова нового мислення, суспільно-політичний лексикон, мовний образ, функція соціалізації, мовна свідомість.

Скорофатова А.А. О проблеме феномена „языка нового мышления”: лексема „міліціант” и „літун”

В статье определено понятие „язык нового мышления”; проанализированы лексема „міліціант” и „літун” относительно их принадлежности к обновленному общественно-политическому лексикону украинского языка.

Ключевые слова: язык нового мышления, общественно-политический лексикон, языковой образ, функция социализации, языковое сознание.

Skorofatova A.O. To the Problem of Phenomena „Language of New Mind”: Lexemes „міліціант” and „літун”

The article deals with definition of notion „New Mind Language” and analysis of lexemes „міліціант” and „літун” on the subject of their possession to new social and political lexicon of Ukrainian language.

Key words: new mind language, social and political lexicon, language image, function of socialization, language conciseness.

УДК 81*373.21 = 161.1 = 111

ПРОБЛЕМЫ АДАПТАЦИИ АНГЛИЙСКИХ ГЕМЕРОНИМОВ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Процесс адаптации английских онимов наиболее активно протекает в конце XX – начале XXI века, что обусловлено множеством факторов. Английский язык прочно занял ведущее место в сфере международных отношений. Экономические, политические и культурные связи широко освещаются СМИ, что способствует проникновению английской лексики в современный русский язык.

Целью статьи является исследование особенностей адаптации английских гемеронимов в русском ономастическом пространстве. Наша задача заключается в определении основных закономерностей проникновения данного класса английских имен собственных в язык-реципиент. Названия английских периодических изданий являются сегодня одним из наименее изученных пластов лексики, что и определяет актуальность исследования.

Считаем целесообразным обратиться к анализу уже имеющихся работ по данной теме. Гемеронимы принадлежат к одной из наиболее многочисленных групп английских онимов, встречающихся в русском языке. Вместе с тем, по мнению Р. Гиляревского и Б. Старостина, „этот разряд собственных имен относится к теоретически наименее разработанным. Миллионы собственных имен, относящихся сюда, наглядно иллюстрируют отсутствие непреодолимого разрыва между собственными и нарицательными именами; все ресурсы „нарицательной” лексики живого языка, все части речи употребляются при образовании этих названий” [Гиляревский, Старостин 1985: 29]. О. Леонович отмечает, что названия английских газет и журналов достаточно традиционны [Леонович 2002: 137]. В них можно выделить группу часто употребляемых и повторяющихся общих элементов: *times* – (The Times, Financial Times, Radio Times, The Isle of Man Times); *news* – (News of the World, The Manchester Evening News, Farming News); *telegraph* – (The Daily Telegraph, The Sunday Telegraph, Belfast Telegraph); *express* – (The Daily Express, The Paisley Daily Express); *mail* – (The Western Mail, The Sunday Mail); *post* – (the Yorkshire Post, The Liverpool Daily Post); *mirror* – (the Daily Mirror); *sketch* – (The Daily Sketch).

Научные труды Д. Ермоловича содержат практические рекомендации по написанию гемеронимов. Автор предлагает передавать названия органов печати либо по принципу практической транскрипции, либо включать в текст в написании на латинице [Ермолович 2002: 126].

Существует несколько способов передачи данных наименований в языке-приемнике: графическое цитирование, практическая транскрипция, транслитерация.

Как показывает анализ собранного материала, названия английских и англоязычных периодических изданий адаптируются в русском языке преимущественно методом практической транскрипции (80% употреблений): „В газете „*Дейли вэрайети*” (ЖЖ, ноябрь 2001); Если верить американской газете „*Нэинл инкуайпер*” (ВС, № 8, 1993); „*Свежий номер журнала „Элвисли*

Иоз” (ЭП, № 44, 1991); „По данным хорошо информированного американского журнала „*Форчун*” (ЭП, № 28, 1989); „Бюллетень „*Уикли эдженда*” сообщает читателям” (ЭП, № 46, 1989); „Появился в журнале „*Эмейзинг сториз*” (ЭП, № 9, 1989). Отсутствие термина-указателя в препозиции к ониму объясняется достаточной известностью английских и американских гемеронимов (всего 160 употреблений): „Как сообщает лондонская „*Дейли экспресс*” (ЭП, № 14, 1991); „На страницах английской „*Санди Таймс*” (МН, 16 – 22.05.00); „Английская „*Гардиан*” озаглавила комментарий о работе съезда” (ЭП, № 37, 1991); „Лондонская „*Индепендент*” усматривает в плане ряд противоречий” (ЭП, № 37, 1991); „Фотография Кортни появится в „*Нейчур*” (ВС, № 6, 1989); „Пишет „*Америкэн хелс мэгэзин*” (ЭП, № 46, 1991); „*Нью-Йорк Таймс*” сообщает о том...” (МН, 7 – 13.03.00). Однако показательным является факт передачи большинства названий газет и журналов сочетанием термина **газета, журнал, бюллетень, дайджест, еженедельник** с определением **британский, английский, американский** (всего 311 употреблений): „Издатель самой влиятельной американской газеты „*Вашингтон пост*” (ТС, № 5 – 6, 1994); „*Британская газета „Дейли Телеграф*” винит во всем...” (МН, 29.02 – 6.03.00); „Как сообщает британская газета „*Файнэншиал Таймс*” (Ф, 4.01.02); „...купив ежедневную британскую газету „*Сан*” (КП, 9.11.01); „По мнению критика английской газеты „*Сандей Таймс*” (Англия, № 1, 1980). Примечательно, что отдельные источники представляют названия английских гемеронимов в составе атрибутивных конструкций: „Известная британская газета „*The Guardian*” (Публика, № 49, 2008); „Влиятельная лондонская газета деловых кругов „*The Times*,” сообщает...” (Публика, № 47, 2008); „Американский общественно-политический журнал „*Time*” (Публика, № 7, 2009); „Ежедневная английская газета „*The Independent*” (7-я, № 14, 2009).

Метод графического цитирования является весьма распространенным способом адаптации гемеронимов. Основным возражением против такого способа адаптации, на наш взгляд, служит невозможность адекватного воспроизведения графически цитируемых названий лицами, не знакомыми с правилами чтения английского языка. При этом родовая принадлежность онима определяется по роду термина-индикатора – **газета, журнал, еженедельник**: „Как сообщает популярный журнал „*Nature*” (Ф, 4.01.02); „Ее нашла газета „*Daily Star*” (ЖЖ, июль, 2001); „Помещен на обложке журнала „*Vanity Fair*” (ТС, № 5 – 6, 1994); „За вывеской газет „*Express*” и „*Sun*” (КП, 9.11.01); „Тираж популярного журнала „*Rolling Stone*” (КИ, январь, 2002); „Доступа к архивам добивалась газета „*The New York Times*” (Я, № 30, 10.09.03); „Репортеры газеты „*The Washington Times*” (Хелло, № 25, 2009); „Спешит с новостями британский еженедельник „*The Sun*” (Вива, № 25, 2009). Названия английских гемеронимов, употребляемые без термина-индикатора, подвергаются частичной морфологической адаптации. В составе русского предложения данные онимы реализуют себя в функции именительного и предложного падежей: „Статья в „*The Christian Science Monitor*” (ЭП, № 32, 1989); „...опубликовавший результаты исследований в „*Scientific American*” (ЗР, № 1, 1979); „В „*Scientific American*” он ведет раздел...” (ЭП, № 50, 1991);

„*The Daily Mirror*” опубликовала заметку” (ИН, №51, 2009); „В британской „*The Daily Star*” (ИН, № 51, 2009).

Довольно часто в медиа встречается такой способ передачи английских гемеронимов, при котором за оригинальным названием следует его транслитерационный вариант: „Согласно опросу, сообщает *The Times* („*Таймс*”)” (Публика, № 26, 2009); „Как сообщает *The Guardian* („*Гардиан*”)” (Публика, № 26, 2009); ...пишет журнал „*Time*” („*Тайм*”)” (Публика, №13, 2009). Вслед за Д. Ермоловичем считаем, что артикли, входящие в названия английских периодических изданий, при передаче на русский язык опускаются: *The Times* – „*Таймс*”, *The Boston Globe* – „*Бостон Глоб*”, *The American Journal of Commerce* – „*Американ джорнал оф коммерс*” [Ермолович 2002: 127].

Транслитерированные названия газет и журналов весьма редки в русских текстах и приближают онимы к их оригинальному написанию в языке-источнике: „Английский „*Обсервер*” так описал перемену в моей жизни” (МН, 29.02 – 6.03.00); „*Морнинг Стар*” напоминает...” (ЗР, № 5, 1979); „На обложке журнала „*Вэниги Феар*” (ЭП, № 35, 1991); „Газета „*Дэйли миррор*” в этот же день провела...” (ЭП, № 27, 1991); „Об этом заявил политик в интервью британской „*Телеграф*”(Аргумент, № 1, 2010).

Таким образом, наиболее последовательным является такой способ освоения английских и американских гемеронимов, при котором транскрибированному варианту названия предшествует термин-индикатор – газета, журнал, еженедельник. Мы не располагаем данными о возможности перевода подобных наименований на русский язык. Считаем, что перевод гемеронимов нежелателен, так как делает невозможной без дополнительных указаний национальную атрибуцию органов печати, нарушая тем самым основную функцию имен собственных – идентификацию. Проблема требует дальнейшего рассмотрения, поскольку существует необходимость разработки четких правил правописания заимствованных онимов.

Литература

Бойчук 2003 – Бойчук И. В. Адаптация французских онимов в украинском и русском языках : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.15 / Бойчук Игорь Викторович. – Д., 2002. – 167 с.; **Гиляревский, Старостин 1985** – Гиляревский Р. С., Старостин Б. А. Иностранные имена и названия в русском тексте : справочник. – М. : Высш. шк., 1985. – 303 с.; **Ермолович 2001** – Ермолович Д. И. Имена собственные на стыке языков и культур / Д. Ермолович. – М. : Р.Валент, 2001. – 200 с.; **Котов 2003** – Котов Г. Г. Влияние внешних факторов на функционирование и развитие лексического состава языка : автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра филол. наук : спец. 10.02.19 „Общее языкознание” / Г. К. Котов. – Красноярск, 2003. – 39 с.; **Леонович 2002** – Леонович О. А. В мире английских имен / О. Леонович. – М. : ООО „Издательство Астрель”, 2002. – 160 с.

Условные сокращения

ВС – Вокруг света, **ЖЖ** – Женский журнал, **ЗР** – За рубежом, **ИН** – Итоги недели, **КИ** – Караван историй, **КП** – Комсомольская правда, **МН** – Московские новости, **ТС** – Твой стиль, **Ф** – Факты, **ЭП** – Эхо планеты.

Сосніна Л.В. Проблеми адаптації англійських гемеронімів у сучасній російській мові

Статтю присвячено проблемам адаптації англійських гемеронімів у сучасній російській мові. Розглянуто основні засоби проникнення онімів у російський ономастичний простір. Підтверджено неможливість перекладу назв газет і журналів російською мовою. Практичну транскрипцію означено як провідний засіб адаптації аналізованого класу власних назв.

Ключові слова: адаптація, атрибутивна конструкція, гемеронім, власна назва, рід, транскрипція.

Соснина Л.В. Проблемы адаптации английских гемеронимов в современном русском языке

Статья посвящена проблемам адаптации английских гемеронимов в современном русском языке. Рассматриваются основные способы проникновения онимов в русское ономастическое пространство. Подтверждается невозможность перевода названий газет и журналов на русский язык. Практическая транскрипция определена ведущим методом адаптации данного класса имен собственных .

Ключевые слова: адаптация, атрибутивная конструкция, гемероним, имя собственное, род, транскрипция.

Sosnina L. Adaptation problems of English gemeronyms in modern Russian

This article is devoted to adaptation problems of English gemeronyms in modern Russian. The most important adaptation ways are studied here. It is impossible to translate proper names of English newspapers and magazines into Russian. Practical transcription is defined as general method of these onyms group adaptation.

Key words: adaptation, attributive construction, gemeronym, proper name, gender, transcription.

УДК 811.161.2'374.25

**„СЛОВАР ЧУЖИХ СЛІВ”
ЗЕНОНА КУЗЕЛІ І МИКОЛИ ЧАЙКОВСЬКОГО
ЯК ПАМ'ЯТКА УКРАЇНСЬКОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ
(до сторіччя першого видання)**

Постать Зенона Кузелі* дедалі більше зацікавлює сучасних мовознавців та культурологів. З нагоди ювілейних дат, пов'язаних із його життям та діяльністю, з'явилися праці Н. Бабич – про роль З. Кузелі в культурному житті Буковини початку ХХ ст. [Бабич 2005], У. Скальської [Скальська 2005], О. Хміль [Хміль 2008], У культурному житті українців Буковини початку ХХ ст. діяльність Зенона Кузелі була серед найбільш помітних, оскільки він працював у кількох важливих на той час ділянках: був бібліографом, етнографом, лексикографом. Уродженець Бережанщини, вищу освіту здобув у Львівському та Віденському університетах, а до Чернівців приїхав навесні 1909 р. й тут розпочав свою наукову та педагогічну працю [Бабич 2005: 85]. Дружина З. Кузелі Ольга Кузелева залишила цікаві спогади про цей період: „До Чернівців ми приїхали з Відня навесні 1909 року. Вони зробили на нас дуже миле враження чистого і гарного міста. Мій покійний чоловік усе казав, що положенням вони нагадують Київ: місто на горі, а долиною пливе річка Прут. <...> Характер міста був німецький, але ні в якому іншому місті українці не мали стільки прав і свободи, як у Чернівцях. Заступником маршалка був тоді проф. Степан-Смаль-Стоцький, і йому в великій мірі треба завдячувати українізацію міста. Панівною мовою в інтелігенції була німецька, але

---

* Найповніші біографічні відомості про З. Кузелю подав Ф. Погребенник в енциклопедії „Українська мова”: *Кузеля Зенон Францискович* (23.VI 1882, с. Поручин, тепер Бережанського р-ну Терноп. обл. – 24. V 1952, Париж) – укр. фольклорист, етнограф, мовознавець, бібліограф, публіцист, видавець, громад.-культур. діяч, д. чл. НТШ у Львові з 1909. Навч. у Львові (1900 – 01) та Віден. (1901 – 06) ун-тах. Протягом 1909 – 14 працював у Чернів. ун-ті. Видавав газ. „Україна” (Чернівці, 1913 – 14), редагував львів. журн. „Шлях”. Під час 1-ої світ. війни жив у Австрії, Німеччині, був активістом „Союзу визволення України” (Відень), лектором у таборах рос. військовополонених – українців з Наддніпрянщини. В 1921 – 23 видавав у Берліні часопис „Українське слово”. З 1926 – професор Укр. наук. ін-ту в Берліні, редактор його бюлетеня. Після 1939 – у Франції. У 1949 – 52 очолював Європ. осередок НТШ (м. Сарсель). Один з авторів і видавців „Енциклопедії українознавства” (т. I, ч. 1 – 3, 1949). З. Кузеля – автор розвідок з етнографії „Наші сільські оповідчі” (1908), „Борис Грінченко як етнограф” (1910), „Ярмарки для дівчат” (1913) та ін.; підготував список наук. л-ри до праці В. Гнатюка „Похоронні звичаї та обряди” (1912), уклав покажчик „З культурного життя України” (1918), давав бібліогр. огляди для наук. видань – укр. і зарубіжних. Разом із М. Чайковським упорядкував альм. „Січ” (1908), де опублікував розвідку „Історія віденської Січі”, культурол. нарис „Рік 1918 на Україні” (1918), уклав збірник на пошану Б. Лепкого „Золота Липа” (1924), бібліографію його творів (вміщена у праці В. Лева „Богдан Лепкий. 1872 – 1921. Життя і творчість”, що вийшла 1976 як один з томів ЗНТШ). Як мовознавець К. розпочав свою діяльність з укладання „Словаря чужих слів” (12 000 слів чужого походження в укр. мові), що вийшов у співав. з М. Чайковським 1910 р. у Чернівцях. Одним із значних досягнень укр. лексикографії є „Українсько-німецький словник” (Лейпциг, 1943), укладений разом з Я.-Б. Рудницьким за участю К. Г. Маєра; праця „Історичний розвиток і сучасний стан українського словникарства” (1947).

українську кожний мусів знати, щоб порозумітися з селянами на базарі, з службою тощо” [Кузелева 1962: 37 – 38].

Дослідження найважливішої частини наукової спадщини З. Кузелі – його лексикографічних праць – щойно розпочинається. Значним внеском у цю галузь можна вважати розгляд „Словаря чужих слів” в контексті української лексикографії початку ХХ ст. [Гориславець 2006], аналіз засад укладання реєстру, визначення питомої ваги різних груп запозичень та загальних характеристик його тлумачної частини „Словаря...”, здійснені в працях Л. Ткач [Ткач 2007], Н. Головач, О. Кацімон [Головач, Кацімон 2006; Кацімон 2010], проте чимало важливих особливостей цієї лексикографічної пам’ятки ще потребують докладнішої уваги.

„Словар чужих слів” З. Кузелі та М. Чайковського, виданий у Чернівцях в 1910 р., належить до ряду перших праць українських лексикографів, у яких подавалося тлумачення слів іншомовного походження, вживаних у тогочасній українській літературній мові. Стислу характеристику цього словника подано ще в „Історії української лексикографії” П. Горецького, в рубриці „Перші тлумачні словники” [Горецький 1963: 160 – 163]. У цій рубриці згадано передусім про „Словарик. Пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів” В. Доманицького (К., 1906), що містив усього близько 1500 лексичних одиниць – суспільно-політичних, наукових та інших термінів, що найчастіше вживалися в книжках та періодичних виданнях і були, на думку укладача, мало зрозумілі для ширшого читацького загалу. П. Горецький дослідив, що багатьох слів, що їх увів до свого „Словарика” В. Доманицький, не зафіксовано в „Словарі української мови” за редакцією Б. Грінченка, і відзначив, що на початку ХХ ст. з’являються „аналогічні до роботи Доманицького словнички російською мовою” [Горецький 1963: 161].

Працю З. Кузелі і М. Чайковського П. Горецький розглядає в зіставленні зі „Словариком” В. Доманицького, називаючи її „значно ґрунтовнішою”, при укладанні якої „використано 29 лексикографічних праць українською, польською, російською, німецькою, чеською та румунською мовами” [Горецький 1963: 161]. Спираючись на зміст передмови З. Кузелі до „Словаря чужих слів”, П. Горецький відзначає самостійність цієї праці, значний особистий внесок укладачів у формування реєстру словника на підставі власного матеріалу, а також із залученням діалектних словників І. Верхратського, В. Гнатюка, В. Шухевича [Горецький 1963: 162]. Згадано й про важливі елементи лексикографічної практики, що й справді вказують на ґрунтовність і науковість „Словаря...” З. Кузелі і М. Чайковського. До них належать: спеціальні ремарки щодо етимології слова, а в окремих випадках – і щодо галузевої та стилістичної його спеціалізації; зазначення наголосу в реєстрових словах; додаток „Чужі слова і звороти, що пишуться латинськими буквами” з тлумаченням їх українською мовою. П. Горецький звернув увагу й на те, що в словнику пояснено й діалектні слова, засвоєні українською народною мовою з інших мов, проте не вживані в літературній мові (при цьому наведено кілька прикладів запозичень з арабської та румунської мов). А загальний висновок сформульовано так: „В цілому „Словар чужих слів” З. Кузелі і М. Чайковського був цінною спробою укладання словника такого

типу в дожовтневій українській лексикографії” [Горецький 1963: 163]. Власне, на цьому й вичерпується характеристика „Словаря...”, проте не варто забувати, що за тих обставин, за яких вийшла монографія П. Горецького, навіть і така скупа інформація про цю лексикографічну працю потребувала від автора певної особистої мужності. Адже Зенон Кузеля належав до тих діячів українського національно-культурного відродження початку ХХ ст., про яких у радянські часи зазвичай згадували як про ідеологічних супротивників, представників буржуазно-націоналістичної західноукраїнської інтелігенції.

Мета статті полягає в тому, щоб актуалізувати мовознавчі здобутки Буковини кінця ХІХ – початку ХХ ст. як продуктивного словникарського осередку, створеного видатними знавцями і викладачами української мови, які в той час працювали на Буковині, та визначити ті основні риси „Словаря чужих слів” З. Кузеля і М. Чайковського, що дозволяють оцінити цю працю як важливу пам’ятку української лексикографії, що й досі не втратила своєї наукової й пізнавальної вартості.

Сам З. Кузеля згадував, що вихід у світ „Словаря української мови” за редакцією Б. Грінченка дав змогу „відповідно користуватися українським лексикальним матеріалом і уможливити дальші праці на цьому полі, що концентрувалися коло Наукового Товариства ім. Шевченка, Наукового Товариства у Києві й знайшли гарний відгомін серед групи черновецьких філологів і лексикологів. <...> В Чернівцях, де випадково працювали між іншим такі гарні мовознавці, як проф. Ю. Кобилянський, проф. В. Кміцикевич і проф. В. Сімович, появилися в цьому часі кілька нових словників, а саме „Латинсько-український словар” Ю. Кобилянського (1912), друге видання [українсько-німецького] словника О. Поповича (1911) й великий німецько-український словник В. Кміцикевича і Спілки” [Кузеля 1962: 229 – 230] (до Спілки входили: Ю. Кобилянський, В. Сімович, З. Кузеля, Л. Когут, Е. Цаплер). Про свій „Словар чужих слів” З. Кузеля зазначає, що в ньому „при допомозі М. Чайковського й словників Желехівського й Грінченка зроблено вперше зіставлення й пояснення чужих слів в українській мові і то не лише новітніх, але вже й давніми часами прийнятих у народну і літературну мову” [Кузеля 1962: ІІІ]. Внеском М. Чайковського було 2900 математично-природничих термінів, що ввійшли до реєстру словника.

У передмові З. Кузеля підкреслював також, що „Словар...” має „чисто українську марку, якої звичайно не мають подібні видання”. Така якість словника базувалася передусім на принципах добору слів, що мали скласти його реєстр. Свої підходи до укладання словника З. Кузеля пояснював так: „Розуміючи під чужими словами усе, що увійшло в уживанє за цілий час історичного розвою української мови, я не вагав ся містити в словари і нині загально знані та зрозумілі вирази, а з другого боку новітні діалектологічні позички, хоч задля браку місця вибирав лише що важніше (на приклад географічні, історичні і церковні терміни)” [Кузеля 1910: ІІІ].

Для визначення етимології слів були використані найавторитетніші тогочасні джерела, видані різними мовами, – німецькою: *J. Heise. Fremdwörterbuch* (15 вид., Ляйпциг, 1906); *F. Miklosich. Die Fremdwörter in d. Slav Sprachen* (Відень, 1867); *H. Schotensack. Französisch-etym. Wörterbuch*

(Гайдельберг, 1890); польською: *M. Arct. Słownikzek wyrazów obcych* (Варшава, 1905); *J. Karłowicz. Słownik gwar polskich* (5 томів, Краків, 1900 – 1907); *S. Linde. Słownik języka polskiego* (6 томів, 2 вид., Львів, 1854 – 1860); російською: *В. Даль. Толковый словарь живого великорусского языка* (4 томи, 2-е вид., Спб, 1880); *В. Белолістовъ. Полный русско-немецкий словарь* (Київ, 1909); *Т. Майданов, И. Рыбаков. Новый карманный словарь иностранных словъ* (Одеса, 1907); *Словарь иностранных словъ. Изд. И. Жиркова* (Москва, 1909); *Словарь иностранных словъ* (Москва: Сытинъ, 1909), *М. Фасмеръ. Греко-славянскіе этюды. III. Греческія заимствованія въ русскомъ языке* (Спб, 1909); румунською: *Н. Tiktin. Dicționar român-german* (2 томи, Бухарест, 1903); чеською: *А. Matzenauer. Cizí sloza ve slovanských řečech* (Брно, 1870) та ін. [Кузеля 1910: VI – VII].

У передмові З. Кузеля підкреслює, що одним із найбільш складних завдань укладачів словника було визначити мову-джерело того чи іншого запозичення, бо в нас у тім напрямі не зробило ся майже нічого; через те над кожним словом треба було робити окремі розсліди і не усюди можна було дійти до певного висліду” [Кузеля 1910: IV]. Оформлення словникової статті в багатьох моментах збігається з оформленням словникових статей у сучасних лексикографічних працях такого типу: круглі дужки використано для наведення прикладів; квадратні дужки – для наведення форми слова в тій мові, з якої його запозичено; походження слова зазначене курсивом, скорочено, а зміст скорочень розкрито в окремому списку. Якщо запозичене слово мало кілька значень, то спочатку подавалося первісне значення, а потім – вторинні; між ними ставиться крапка з комою (*середник*). Через брак на той час спеціальних розвідок щодо слів, які походять зі східних (орієнтальних) мов, індійських і американських діалектів, З. Кузеля використав загальні позначки *ор*[ієнтальне], *інд*[ійське], *ам*[ериканське].

Друге видання „Словаря чужих слів” вийшло 1918 р. за авторством З. Кузеля. Високу оцінку цієї праці дав Я. Рудницький, відомий український мовознавець, що разом із З. Кузелею уклав „Німецько-український словник” (Ляйпциг, 1943): „Зразкований на найкращих тогочасних німецьких, польських та ін. словниках, а передусім на відомому словникові Гайзе, словник Кузеля стояв на висоті вимог тодішньої мовознавчої науки й давав відповідь на основні питання запозичених слів в українській мові. Цей словник пережив кілька видань та передруків, включно з фототипічними виданнями на американському терені” [Рудницький 1962: 84 – 85].

Важливими для розуміння ролі цього словника в українському культурному житті в період між двому світовими війнами, є й особисті враження Я. Рудницького: „Я пригадую, що студенти укр[аїнської] гімназії в Стрию часто користувалися цим словником у праці, а я часто вивчав напам’ять сторінку за сторінкою, і власне цей словник був моєю першою „енциклопедією” [Рудницький 1962: 85].

Енциклопедичної цінності „Словар чужих слів” не втратив і досі, скільки в ньому містяться пояснення власних назв, аббревіатур, уживаних у західноукраїнському середовищі кінця ХІХ – початку ХХ ст., фразеологічних зворотів, історичних, географічних, політичних реалій, що впливали на життя

й розвиток Європи, наукових та культурних досягнень народів світу тощо: **арістон**, гр. „музичний інструмент, що грає, коли крутити корбою” [Сл. 1910: 24] (порівн. назву популярної марки пральної машини „Ariston”); **заката** „слово утворене з початкових букв Ганземана, Кенемана і Тідемана, що дали почин до німчення польських земель в німецькій державі, звідси – кождий напрям, що змагає усунути і знищити місцеву людність хвилевими завойовниками або тодішніми панами краю”^{**} [Сл. 1910: 64]; **Ганза**, нім. „союз північно-німецьких міст в давнину” [Сл. 1910: 65]; **Геджра** „утеча Магомеда із Мекки до Медини в 622 р. по Хр., початок магомеданської ери” [Сл. 1910: 67]; **Германдада**, есп. „братство”, **свята Германдада** „церковна поліція за часів інквізиції” [Сл. 1910: 69]; **гомруль**, англ. „самоуправа, якої добивають ся Ірляндці” [Сл. 1910: 74]; **гусити** „приклонники чеського релігійного діяча і реформатора Гуса, якого за ересь спалили на кострі 1415 р.” [Сл. 1910: 76]; **дарвінізм** „наука англійського природника Дарвіна [1882] про походжене висших форм з низших при помочи дідичности и прородного добору, що є наслідком борби о істноване” [Сл. 1910: 89]; **декабр**, гр. „грудень; **Декабристи** – учасники грудневого повстання в Росії в 1825 р.” [Сл. 1910: 91]; **дейнек[а]** досл[івно] „дубина, палка; полк Пушкаря з 1657 р.; збиранина війська з найнижших верстов” [Сл. 1910: 91]; **єреміяда** „від імени Єремія скарги, наріканя, жалі” [Сл. 1910: 122]; **Каносса**, іт. „замок в північній Італії, де виклятий цісар Генрик IV просив у папи прощення; звідси **іти до Каносси** „упокоритися, перепроситися” [Сл. 1910: 144]; **Конфуцій**, хін. „основатель релігії в 6 стол. Перед Хр., яку визнають тепер в Хінах” [Сл. 1910 : 170]; **Литава** „річка, що ділить Австрію від Угорщини, звідси **Передлитавія** = Австрія, **Залитавія** = Угорщина [Сл. 1910: 181]; **Лювр**, фр. „давнійший королівський замок в Парижі, нині музей штуки” [Сл. 1910: 184]; **марксісти** „приклонники німецького теоретика соціалізму Карла Маркса, автора праці „Капітал” [Сл. 1910: 195]; **[з]осанна**, гебр. „витай!; пане, збав нас! ратуй нас!” [Сл. 1910 : 75]; **амінь**, гебр. „най так стане ся” [Сл. 1910: 14]; **Мене-Текель-Фарес**, халд. „зн[ачить] „почислено, зважено і розкинено; осторога перед поганим кінцем” [Сл. 1910: 199]; **могікани**, ам. „вимираюче індіанське плем’я в північній Америці; звідси **остатні Могікани** „представники вимираючого покоління” [Сл. 1910: 205]; **шахнаме** „збірка перських поем Фірдусі” [Сл. 1910: 326] тощо.

„Словар чужих слів” З. Кузелі посідає важливе місце в історії української лексикографії та лексикології, оскільки це перша праця такого роду, в якій іншомовна лексика у складі української мови подана з огляду на особливості саме її історичного розвитку та контактування з іншими мовами. Передусім це стосується багатства представленої запозиченої лексики, що, по-перше, виявляє самотність репертуару запозичень в українській мові; по-друге, свідчить про давні міжетнічні взаємини українців з народами-сусідами; по-третє, зберігає історичну пам’ять про функціонування запозичень від давніших періодів історії української літературної мови до нової доби; по-четверте, дозволяє точніше встановити реальні хронологічні межі запозичення тих чи

---

^{**} Тут і далі при цитуванні „Словаря чужих слів” збережено правопис першоджерела – Л. Т.

інших слів, а вони можуть суттєво відрізнятися від тих стереотипно гіпотетичних уявлень про ці межі, що існують у пересічній мовній свідомості сучасних носіїв української мови.

У реєстрі „Словаря...” помітну групу становлять румунізми, що належать до особливої групи лексики говірок південно-західного наріччя й особливо активно вживані на Буковині: *аретій* „баран”; *балан* „білий віл”; *бербеніця* „діжка на сир, молоко”; *бовгар* „пастух від худоби”; *букат[а]* „кусник, кавалок (хліба), скибка”; *бурдэй* „землянка, курна хата”; *бутей*, *ботей*, гр. *через рум.* „отара (овець)”; *вакар* „пастух від худоби”; *гяг* „телячий жолудок, який вкидають до молока, щоби скорше стало ся”; *грегул* „стежка між високими горами”; *горган* „вершок”; *жентіця* „сирватка з овечого молока”; *капестра* „уздечка”; *кода* „бинда при капелюсі”; *кондурі*, тур. *через рум.* „рід покутських черевиків з закаблуками”; *курмей* або *курман* „короткий шнурок”; *мошія* „полонина; посілість”; *плай* „стежка в горах”; *путеря* „насилство, гвалт” та ін. Частково запозичення з румунської мови представлені й у „Словнику чужомовних слів” (Див. табл. 1)

Таблиця 1

Румунізми у „Словарі чужих слів” (1910) та „Словнику чужомовних слів” (1932)

Слово	Сл. 1910	Сл. 1932
<i>балан</i>	білий віл	білий віл
<i>букат[а]</i>	кусник, кавалок (хліба), скибка	шматок
<i>гердан</i> тур. <i>через рум.</i>	взірці з різнобарвних скляних пацьорків, насиляних на нитку, силянка, драбинка	широка стрічка, вишита дрібними пацьорками, що її носять на Західній Україні дівчата на шиї, парубки – на брилях; силянка
<i>гяг</i>	телячий жолудок, який вкидають до молока, щоби скорше стало ся	1) частина шлунку жуйної тварини, уживана для зсідання молока, 2) молоко, що зсілося таким чином
<i>горган</i>	вершок; <i>Горгані</i> назва хребта в гуцульських Карпатах	шпиль, верх гори
<i>каруца</i> <i>ит., рум.</i>	карита, повіз; гуцульський візок на двох колесах	румунський віз
<i>кептар</i> , <i>киптар</i>	короткий кожучок без рукавів	кожушок безрукавий до пояса
<i>кічера</i>	гора, покрита аж під вершок лісом	гора, вкрита лісом, з безлісним голим верхом
<i>колястра</i> , <i>куластра</i>	перше молоко від корови по отіленю	молозиво, молоко від корови після отеління
<i>кубан</i>	дарунок з тим, щоби підкупити, взятка	хабар
<i>мамаліга</i>	лемішка з кукурудзяної муки	крута каша з кукурудзи, затірка
<i>малій</i>	хліб з кукурудзяної муки	кукурудзяне борошно, хліб із кукурудзяного борошна

„Словар чужих слів” подає й значно ширший, аніж у наступних словниках слів іншомовного походження в українській мові [СінС 1951; СінС 1974], обсяг типових для того часу запозичень з таких мов, як:

у горська (мадярська): *бекеша* „верхня одіж, шнурована на мадярський спосіб, довга шуба”; *бокрейда* або *покрейта* „китиця (весільних) цвітів, павине перо”; *буркут* „квасна вода”; *гүляш* „м’ясо краєне на кусні і

приправлене паприкою і коріннями”; *дѣреш* „сивавий кінь”; *кáпець* „домашній черевик, зношений чобіт”; *кепеняк, кепень* „верхня одіж в угорських Русинів”; *кучма* „розбурене волосе; баранкова шапка”; *пўшта* „мадярський степ” тощо;

турецька: *бакáлія* „всілякі предмети поживи, особливо заморські овочі, як дактилі в розинки”; *бунчўк* „дерево, закінчене кінським хвостом, відзнака вишого турецького достойника, уживана також у козаків”; *гамалія* „робітник, невільник”; *делібáш* „турецький жовнір-удалець”; *дѣмен[о]* „весло, керма; човен”; *джавр* „невірний, не-Магомедан” *карандáш* „олівець”; *колчán* „сагайдак”; *комíш* „очерет, чагарник, корчі”; *контўш* „старопольський стрій”; *кўрінь* „шатро; частина запорожського війська”; *мешт* „легкий черевик без холявок”; *санджáк* „хоругов з кінським хвостом; край, повіт”; *чáлий* „сивий, бурий”; *чапрáк* „покривало під сідло”; *ятагán* „широкий ніж” тощо;

татарська: *бузўн* „нечищена сіль”; *булáний* „жовтавий, жовтосорокати”; *отáра* „череда”; *сагайдáк* „прилад для переховування стріл”; *чѣкман, чѣкмінь* „верхня одіж у міщан”; *чумáк* „на Україні донедавна доставник соли і інших річий”; *ярлїк* „указ хана” тощо;

єврейська (так за термінологією З. Кузелі, хоч, напевно, йдеться про їдиш): *кошѣрний* „дозволений релігійними приписами до їди, чистий”; *мáца* „жидівське печиво на Пасху”; *мóлох* „у сирійських племен бог сонця, якому приносили людські жертви”; *цáдик* „провідник хасидів” тощо;

італійська: *дóміно* „масковий плащ або убранє на маскову забаву; гра в кістки з очками”; *капелюх* „накрите на голову”; *касїно* „бесіда, товариство, де сходяться члени на забаву і читанє”; *кóнто* „рахунок, *на конто* [a conto] „на рахунок”; *конфет* „цукорки”; *корсáр* „морський розбійник”; *лїдо* „морське побережє”; *льóджя* „накритий хідник, галерія”; *мараскїн[о]* „горівка з дальматинських вишень”; *окарїна* „рід дутого інструмента з глини”; *стрáца* „купецька підручна книжка, де по черзі записують ся доходи і розходи” тощо.

До „Словаря...” ввійшло й чимало новітніх для початку ХХ ст. запозичень з англійської мови: *гумбуг* „брехня, ошуканство”; *трог* „напиток з горячої води, руму і цукру”; *джет* „чорний бурштин, гладжений вуголь камінний, уживаний до виробу прикрас”; *джін* „горівка з ялівця, анижу, цинамону, цукру і води”; *[д]жокей* „послугач до коней; клерк, писар”; *краб* „морський рак”; *сендвіч* [sandwich] „хліб з маслом, сиром і всіляким м’ясом; канапка”; *сквер* „міська площа з травниками”; *сноб* „чоловік, що вдає пана, зарозумілець” тощо.

Цікавими для дослідження виглядають і різночасові форми, в яких ті самі запозичення з англійської та французької мов адаптовувалися в українській мові, напр.: *дандис*, *англ. через пол.* „паничик, джигун” [сучасне *дєнді, невідм.*]; *галіматїяс*, *фр.* „мішанина, горох з капустою, замішанє” [сучасне рос. *галіматья*]; *гангар*, *фр.* „шопа, возівня; шопа, де переховує ся літак” [порівн. сучасне *ангар*]; *кульоари*, *фр.* [couloir] „хідник; коритарі попри салю засідань державної ради або сойму” [сучасне *кулуари*]; *парвенїй*, *фр.* [parvenu] „доробкевич, простий чоловік, що доробив ся великого маєтку” [сучасне *парвеню, невідм.*]; *равт* „велика вечірня забава, переважно без танців”

[сучасне *раут*]; *шобса*, фр. „мурована дорога (с. 329) [сучасне *шосе*, невідм.] та багато інших.

Як джерельна й перша така праця, словник відіграв помітну роль у розвитку української лексикографії. Так, скажімо, чимало слів та словникових дефініцій майже без змін перейшло до „Словника чужомовних слів” (Харків, 1932 р.) (Див. табл. 2)

Таблиця 2

Приклади подібного (чи тотожного) пояснення значення іношомовних слів у „Словарі чужих слів” (1910) та „Словнику чужомовних слів” (1932)

С л о в о	Сл. 1910	Сл. 1932
<i>алюми</i>	питомець духовної школи (семінарії), семінарист	питомець алюмнату, духовної семінарії
<i>анімобзія</i>	завзятість, завзяте, упереджене	сильне упередження
<i>беневоленція</i>	прихильність, зичливість, доброта	прихильність
<i>в'аріят</i>	людина умово хора, божевільний	божевільний
<i>в'єба</i>	найтонше льняне полотно	найтонше льняне полотно
<i>волюм(ен)</i>	том, частина	том, частина
<i>гальт</i>	стій, стань!	стій! стривай!
<i>галяр'єта</i>	студенець, застигла маса з розвареного мяса, риби або овочів	драглі в м'яса, риби або з фруктів
<i>гвінт</i>	скрут на шрубі, кручений ровець на шрубі або в рурі	вужакуватий рівчачок на шрубі або в рурі, шрубовий скрут
<i>гнип</i>	малий, шевський ніжик	кривий шевський ніжик
<i>г'уґля</i>	біла, суконна накидка без рукавів у гуцулів	верхня широка одежа з білого сукна у гуцулів
<i>густ</i>	смак; розуміне краси	1) смак; 2) розуміння (краси, напр.)
<i>денегація</i>	Заперечене, відмова	відмовлення, заперечення вини на суді
<i>деп'рав'ація</i>	Зіпсуєте, зледащілість	зіпсуття моральності, розбещення
<i>десп'єкт</i>	обида, образа, зневага, погорда	образя, зневага
<i>дискурс</i>	розмова, розправа	розмова, розправа
<i>дискусія</i>	обговорюване якоїсь справи, розмова, взаємна виміна поглядів	обміркування якоїсь справи, обмін думками
<i>ділят'ація</i>	розширене	розширення, поширення, розтяг (напр. шлунку)
<i>др'єліх</i>	просте, грубе полотно	грубе полотно
<i>екзактний</i>	точний, докладний, стислий	докладний, точний
<i>ексг'ібіт</i>	доказ, документ, приналежний до якоїсь справи	доказ, належний до справи документ

<i>етер</i>	воздух; надземські простори; рідесенька матерія, що виповняє цілий світ; плин, що дуже легко запалює ся і скоро парус	уявлена прозора, безважна, надзвичайно пружиста речовина, що сповнює всесвіт, гіпотезою про коливання її тепер пояснюють багато фізичних явищ
<i>іллегалний</i>	незаконний	незаконний, що поза законом
<i>пальмета</i>	прикраса у виді пальмового листа	орнамент на подобу пальмового листа
<i>перципувати</i>	приймати вражіння, замічати; брати доходи	приймати вражіння від околицьких явищ, спостерігати
<i>репутація</i>	добра або лиха слава про когось в певнім гурті людей	1) добра або погана думка про когось або щось; 2) честь, добра слава
<i>рубін</i>	дорогоцінний камінь червоної краски	дорогоцінний камінь червоного кольору
<i>сателіт</i>	звізда, що безнастанно кружить довкола свої планети; місяць; невідступний товариш	1) в астр. – супутник якої-небудь плянети; 2) невідступний товариш, залежний від свого супутника;
<i>фаховець</i>	знавець свого фаху	спеціаліст, знавець свого діла
<i>фірн</i>	зернистий сніг	зернистий сніг на верхів'ях Альп
<i>фонограф</i>	прилад, що записує, а потім вірно віддає кожний звук і голос	прилад, що записує, а потім відтворює різні звуки співу, розмови, музики тощо
<i>хльороза</i>	блідниця	блідниця, бліда неміч, малокрів'я
<i>цикута</i>	Болиголов, бех; сильна отруя	болиголов, рослина з родини округжкових, з якої виробляють отруту-цикутину; росте коло берегів річок, ставів тощо
<i>цингель</i>	язичок рушниці	язичок, заскочка в рушничній коробочці
<i>шялька</i>	тарілка (при вазі); таріль	мисочка, тарілочка в терезах
<i>шляфрোক</i>	ранній одяг	ранішній халат

Характерною рисою „Словаря чужих слів” є й те, що в ньому зафіксовано й запозичення в українську мову з інших слов'янських мов, з-поміж яких найбільше:

з польської мови (або з латинської, німецької, італійської, французької через польську): *анса*, лат., поль. „ураза, нехіть, жаль”; *браверія*, іт. через поль. „буча, суперечка”; *васіг* „кіш при возі; чумацький віз”; *везікул*, лат. через поль. „віз, паковна фіра”; *гбур*, нім. з пол. „простак, неотеса, хам”; *гміна*, нім. через поль. „громада”; *гудз* „узол”; *каляманція*, лат. через поль. „нешасте, біда, клопоти, невдача”; *кантичка*, лат. і поль. „книжечка з церковними піснями”; *ксьондз* „священик”; *люстро*, фр. через поль.

„дзеркало”; *лямус*, нім. через поль. „склад цінних речей, скарбниця”; *нешпóри* „вечірна”; *пробóц* „парох”; *пудéлко*, *пудло*, нім. через поль. „коробка, кошелець, кошик, скринка”; *рудера*, лат. через поль. „знищений будинок”; *ўлан* „кінний жовнір”; *цєрувати* „зароблювати нитками дiряві місця”; *шляхта* „дворянство” тощо;

з російської мови [в термінології З. Кузелі – московської] (або з турецької, латинської, німецької, французької, англійської через посередництво російської): *алий*, тур. через рос. „червоний”; *аліти* „червоніти”; *бальотóванє* [з мос. *бальотіровка*], фр. „голосованє при помочи білих і чорних кульок”; *бальотувати* „голосувати (картками)”; *бумага* „папір, урядове письмо”; *вокзál*, мос. з англ. „дворець залізниці”; *гáвань*, нім. через мос. „пристань”; *госудáр* „цiсар, цар”; *дáча* „літнє мешканє, хата на літо”; *дерéвня* „село”; *домострой* „поученя московського монаха Сильвестра з XVI ст.”; *дорóжка* „візок, фіякер”; *імові́рність* „можливість, правдоподібність”; *карау́л*, тур. через мос. „сторожа, варта”; *кібі́тка*, мос. з ар. „шатро кочуючих племен в Росії; легкий візок”; *контóра*, фр. через мос. „урядова кімната (у купців)”, *конторист* „урядник в конторі”; *лэ́нта*, лат. через мос. „стяжка, бинда, перепаска”; *лу́на*, лат. через мос. місяць; *молока́ни* „православна секта, яка м. ин. не признає Тайни Хрещеня і Евхаристії і поручає в піст пити молоко”; *обезьяна*, мос. з ор. „малпа”; *пуд* „російська вага, 16 ¹/₃ кільограма”; *раско́льнік* „старовір”; *рубéль* „російська срібна монета вартости 2 К 54 сот.”; *рюмка*, лат. через мос. „келішок, склянка”; *салда́т*, мос. з нім. „жовнір в Росії”; *самодержáвіє* „самовлада”; *скам[н]я*, лат. через мос. „лавка”; *тамóжня* „митниця”; *тарантáс* „давнійше уживаний віз до подорожи”; *тюлень* „морський пес”; *указ* „розпорядок”; *чин* „гідність, ранга”; *чинóвник* „урядник”; *шляпа*, нім. через мос. „шапка” та ін.

До реєстру „Словаря...” включено й окремі лексичні запозичення з сербської мови (*віла* „русалка у Сербів”), словацької (*груля* „бульба”), а також книжну лексику церковнослов’янського походження (*владика*, слав. „начальник, провідник, князь церкви; титул чорногорського князя”; *воєвода*, слав. „полковник військ; назва давніших князів в Молдавії і Волощині”; *волхв*, ц.-слав. „маг, чарівник”; *блюдо*, герм. через ц.-слав. „дороцінна миска, таріль”; *Дажбог*, слав. „славянський бог сонця” та ін.).

У реєстрі знайдемо й чимало так званих екзотизмів, що поняттєво співвідносяться з реаліями далеких від України країв й особливостями культури народів, з якими українці не мали безпосередніх історичних взаємин: *джунглі*, інд. через англ. „високі, ростинні чагарники в Індіях”; *марабу*, ар. „африканський бузьок”; *нарти*, фін. „деревляні підкладки під чоботи, лещета; санки”; *пампаси* есп. „полуднево-американські степи”; *скі*, сканд. „лещета” [сучасне *лижі*]; *слейд*, сканд. [slöjd] „наука зручності рук через уживаня всіляких ремісничих знарядів”; *там-там*, хін. „рід барабана у полуднево-азійських народів”; *юрта*, монг. „шалаш” тощо.

Цікавими для історичної лексикології є й окремі тематичні групи слів, значна частина яких відійшла до пасивного фонду лексики. Кількісно з них виділяються: 1) назви давніх тканин: *габа*, ар. „грубе, біле сукно, плахта”; *каразія*, нім. „просте грубе сукно”; *лудан*, нім. „рід блискучої матерії, одіж з

лудану”; *льоден*, нім. „непромокальна вовняна матерія”; *ляма*, фр. „рід матерії, тканой золотом або сріблом, обшивка”; *мадрас*, есп. „півшовкова матерія”; *маката*, ар. „шовкова матерія з вишиваними золотом і сріблом взірцями”; *мора*, фр. „шовкова матерія з хвилястим взором”; *орлеан*, фр. „темно-червона краска; рід тканини”; *перкаль*, перс. „рід тканини”; *тифтик*, тур. „рід бавовняної матерії”; *фуляр*, фр. „рід тонкої шовкої матерії (на хустки)”; *шертінг*, англ. „рід матерії”; 2) експресивні назви осіб за певною психічною, поведінковою чи іншою ознакою, що в різний час увійшли до лексичного складу української та інших європейських мов завдяки міжмовним взаєминам на уснорозмовному рівні, а також завдяки літературним впливам: *бірбант*, іт. *через поль.* „легкодух, ледащо, гуляка”; *борбіфакс*, поль. „неспокійний чоловік, що любить все проти когось виступати, боритель”; *гарамія*, мад. „розбійник”; *гах*, лат. *через поль.* „любко, коханець, баламут”; *грум* [groom], англ. „хлопець до послуги при їзді конем”; *махер*, нім. „той, що займає ся нечистими справами, фактор”; *сікофант*, гр. „донощик”; *тотумфацкый*, лат. „повірник”; *фамулюс*, лат. „слуга”; *фірцик*, нім. „вертипорох, шалавило; джигун”; *форестієр*, іт. „чужинець”; *хуліган*, англ. „волоцюга, погромщик, чорносотенник”; *чічероне*, іт. „провідник”; *шубравець*, чеськ. „обманець, лихий чоловік” та ін.

Мовознавча вартість „Словаря чужих слів” З. Кузелі і М. Чайковського зумовлена не лише багатством реєстрового фонду, а й можливостями багатаспектного аналізу тлумачної частини. Так, зокрема, словникові дефініції „Словаря...” дозволяють виявити синонімічні засоби, використовувані для пояснення значень запозиченої лексики. У багатьох випадках укладачі вдаються до одного-кількох однослівних синонімів, що свідчить про цілковиту функціональну адекватність тогочасної української мови, напр.: *діспенсія*, гр. – нестравність; *діфамія*, лат. – обмова, образа, нечесть; *діябэт[ес]*, гр. – цукровиця; *екзамен*, лат. – іспит; *еліта*, фр. – вибір, вицвіт, дібране товариство; *енігма*, гр. – загадка; *епілепсія*, гр. – падачка; *ескіз*, фр. – начерк; *ехо*, гр. – відгомін, ліна, відгук; *ілюзія*, лат. – злуда, омана, пуста надія; *імпульс*, лат. – товчок, почин, спонука, привід, причина; *ін’скція*, лат. – вприскування; *інерція*, лат. – неробучість, в’ялість, нездатність, недіяльність; *інтензивний*, фр. – напружений, сильний, витривалий; *кокетерія*, фр. – залищанка; *контакт*, лат. – зіткнення, зв’язь, взаємини; *манеж*, фр. – уїжджальня; *мата*, іт. – плетінка, рогіжка; *ментальний*, лат. – духовий, душевний; *наївний*, фр. – простодушний, щирий; дурненький; *перверзія*, фр. – зіпсуття, неморальність, неприродність; *репортер*, фр. – новинкар; *синагога*, гр. – біжниця; *скрупул*, лат. – сумнів; *флірт*, англ. залищанка; *фон*, фр. – тло. Продуктивність багатьох з названих синонімічних засобів не втрачена й у сучасній українській літературній мові.

„Словар чужих слів” З. Кузелі і М. Чайковського є й цінним джерелом для вивчення такого явища, як семантичні архаїзми у складі запозиченої лексики. Застарілі значення зафіксовано для ряду грецизмів: *амфора*, гр. „двошний збанок; міра на теч (у Римлян) (с. 15); *гном*, гр. „1) дух землі, карлик; 2) приповідка, коротке речення, що містить глибоку гадку”; *дактиль* „1) овоч дактилевої пальми” [сучасне – *фінік*]; *діалектика*, гр. „зручність [вправність] в веденю розмови і розумованю”;

екзотичний, гр. „чужого походження, з-під іншого підсоня, зі Сходу або з горячих країв”; *катавасія*, гр. „спів[ане] ірмосів”; латинізмів: *ампулка*, лат. „церковне начинє для переховуваня олію; висяча лампа”; *гранат*, лат. „темно-синя краска”; *дієта*, лат. „денна їзда; винагорода за денну роботу (послів під час засідань сойму або парламенту)”; *екскурзія*, лат. „прогулька (в наукових цілях)”; *інсталяція*, лат. „впровадженє (в урядованє); урядженє (школи)”; *монітор*, лат. „дорадник; морський воєнний корабель; назва деяких часописей; *паишет*, лат. „перен. неприємність”; *прагматика*, лат. „діловодство, службові приписи”; галліцизмів: *ермітаж*, фр. з гр. „пустельня, захисток”; *жаргон*, фр. „зіпсута мова; бесіда, зложена з кількох мов”; *кльош*, фр. „дзвін, скляна накривка в формі дзвона”; *паспорт*, фр. „дозвіл входити або в’їздити до чужого краю або міста”; *пільот*, фр. „моряк, що впроваджує кораблі до пристані”; германізмів: *ціферблят*, нім. „передня сторона, де уміщені цифри і вказівки; ірон. пика”; *штукатура*, нім. „прикраса з гіпсу і вапна (на стелях)”, а також окремих запозичень з інших мов: *ракета*, іт. „штучний огонь”; *тара*, іт. „вага опакования товару”; *зак*, тур. „тридцята вівця, яку дістає пастух за догляд”; *бард*, кельт. „кобзар, народний співак у давних Кельтів, взагалі поет, що оспівує минувшість народу” тощо.

Запропоновані аспекти дослідження „Словаря чужих слів” З. Кузелі й М. Чайковського далеко не вичерпують кола тих проблем, у розв’язанні яких ця лексикографічна пам’ятка могла би прислужитися сучасним українським мовознавцям, адже вона містить величезний запас лексики, що за останнє століття відійшла до пасивного фонду. Саме цей запас залишається необхідною ланкою зв’язку між старим, новим і вже новітнім періодами розвитку української літературної мови і ключем до розкриття багатьох сторінок її історії, як-от: адаптація та правописне унормування запозичень; запозичена лексика в діалектах української мови та в соціолекті української інтелігенції; формування та збереження наукової термінології; удосконалення словникових дефініцій та ідеологічні конотації в словниках іншомовних слів, виданих упродовж ХХ ст.; лексичні заміщення у складі запозиченої лексики, спричинені структурними змінами соціалеми української мови та багато ін.

Література

Бабич 2005 – Бабич Н. Особисто причетний до ідейного і культурного розвою Буковини: Зенон Кузеля. До 95-річчя початку праці у Чернівцях / Надія Бабич // Буковинський журн. – 2005. – Ч. 1. – С. 84 – 95; **Головач, Кацімон 2006** – Головач Н. Лексичні румунізми в „Словарі чужих слів” З. Кузелі і М. Чайковського / Ніколетта Головач, Ольга Кацімон // Міжнар. наук. конф. за результатами фундаментальних досліджень за 2006 рік в рамках транскордонного співробітництва, 17 – 18 квіт. 2007 р. : тези доп. – Чернівці : Чернів. нац. ун-т, 2007. – С. 8 – 12; **Горецький 1963** – Горецький П. Історія української лексикографії / П. Й. Горецький. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – 243 с.; **Гориславець 2006** – Гориславець К. С. Словники іншомовного походження у контексті української лексикографії кінця ХІХ – початку ХХ ст. / Катерина Гориславець // Наук. зап. НаУКМА. : зб. наук. пр. / відп. ред.

В. С. Брюховецький. – К. : Вид. дім „КМ Академія”, 2006. – Т. 60 : Філологічні науки. – С. 14–21; **Збірник 1962** – Збірник на пошану Зенона Кузеля : праці філологічної та історико-філософської секцій Записок НТШ. – Т. CLXIX / за ред. В. Янева; мовний ред. І. Кошелівець. – Париж – Нью-Йорк – Мюнхен – Торонто – Сідней, 1962. – 583 с.; **Кацімон 2010** – Кацімон О. А. Теоретичні і практичні аспекти діяльності українських мовознавців на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / О. Кацімон. – Чернівці, 2010. – 20 с.; **Кузелева 1962** – Кузелева О. З чернівецьких і віденських споминів / Ольга Кузелева // Збірник на пошану Зенона Кузеля : праці філологічної та історико-філософської секцій Записок НТШ / за ред. В. Янева; мовний ред. І. Кошелівець. – Париж – Нью-Йорк – Мюнхен – Торонто – Сідней, 1962. – Том CLXIX. – С. 37–43; **Кузеля 1910** – Словар чужих слів (12 000 слів чужого походження в українській мові). Передмова [зібрані Зенон Кузеля, Микола Чайковський] / Зредагував Зенон Кузеля. – Чернівці : Друк. т-ва „Руска Рада”. – 1910. – С. IV–VIII; **Кузеля 1962** – Кузеля З. Історичний розвиток і сучасний стан українського словникарства (Про значення словників і їх ролі в культурному житті) / Зенон Кузеля // Збірник на пошану Зенона Кузеля. Записки НТШ. – Т. CLXIX. – Париж – Нью-Йорк – Мюнхен – Торонто – Сідней, 1962. – С. 217–235; **Рудницький 1962** – Рудницький Я. Зенон Кузеля як лексикограф / Ярослав Рудницький // Збірник на пошану Зенона Кузеля : Праці філологічної та історико-філософської секцій Записок Наукового Товариства ім. Шевченка. – Т. CLXIX / за ред. Янева; мовний ред. І. Кошелівець. – Париж – Нью-Йорк – Мюнхен – Торонто – Сідней, 1962. – С. 84–85; **Скальська 2005** – Скальська У. Зенон Кузеля – бібліограф і етнограф (до 120-річчя від дня народження, 50-річчя від дня смерті) / Уляна Скальська // Українство : національно-духовні виміри : зб. наук. пр. і матеріалів / Наукове товариство ім. Шевченка. Івано-Франківський осередок. – Івано-Франківськ, 2005. – С. 199–204. – (Праці сесій, конференцій, круглих столів НТШ; Вип. 1); **СінС 1974** – Словник іншомовних слів. Передмова [за ред. чл.-кор. АН УРСР О. С. Мельничука] – К. : Голов. редакція Укр. рад. енцикл. АН УРСР, 1974. – С. 3–5; **СінС 1951** – Словник іншомовних слів. Передмова [під ред. І. В. Льохіна і проф. Ф. М. Петрова] / перекл. з рос. 3-го випр. і доп. вид. – К. : Держ. вид-во політ. л-ри УРСР, 1951. – С. 3–6; **Сл. 1910** – Словар чужих слів (12.000 слів чужого походження в українській мові) [зібрані Зенон Кузеля, Микола Чайковський] / зредагував Зенон Кузеля. – Чернівці : Друк. т-ва „Руска Рада”. – 1910. – 332 с.; **СЧС 1932** – Словник чужомовних слів. Передмова [упоряд. Бойків І., Ізюмов О., Калишевський Г., Трохименко М.] / репр. з 2-го перероб. вид. 1955 р. – К. : Музей Івана Гончара, вид. фірма „Родовід”, 1966. – С. 1–2; **Ткач 2007** – Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. – Ч. 2 : Джерела і соціокультурні чинники розвитку / Л. О. Ткач. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2007. – 704 с.; **Хміль 2008** – Хміль О. Бібліографічна спадщина Зенона Кузеля : типологічні різновиди / Ольга Хміль // XIX наук. сесія НТШ. – Львів, 28 лютого – 29 березня 2008 р. – Л., – 2008. – С. 330–341.

Ткач Л.О. „Словар чужих слів” Зенона Кузелі і Миколи Чайковського як пам’ятка української лексикографії

„Словар чужих слів” З. Кузелі і М. Чайковського, виданий у Чернівцях 1910 р., був значним досягненням української лексикографії початку ХХ ст. і засвідчував її синхронний розвиток з відповідними галузями російського, чеського мовознавства тощо. Реєстр словника побудований за алфавітно-гніздовим принципом. У формуванні реєстру запозичень укладачі словника спиралися на літературно-писемні та народнорозмовні джерела, завдяки чому їм удалося відобразити своєрідність репертуару лексичних запозичень в українській мові, наявність у її лексичному фонді грецизмів, латинізмів, германізмів, полонізмів, румунізмів, мадяризмів тощо та їх дериватів. „Словар чужих слів” З. Кузелі і М. Чайковського був використаний як базове джерело для „Словника чужих слів” 1932 р., виданого в Харкові, проте й дотепер він зберігає свою пізнавальну й наукову вартість.

Ключові слова: українська лексикографія, лексичні запозичення, Зенон Кузеля.

Ткач Л.А. „Словарь чужих слов” Зенона Кузели и Микола Чайковского как памятник украинской лексикографии

„Словарь чужих слов” З. Кузели и М. Чайковского, изданный в Черновцах в 1910 р., был значительным достижением украинской лексикографии начала ХХ ст., поскольку засвидетельствовал её синхронное развитие с соответствующими отраслями русского, чешского языкознания и т. д. Реестр словаря составлен по алфавитно-гнездовому принципу. В формировании реестра заимствований авторы словаря учитывали разные источники – литературно-письменные и диалектные записи, благодаря чему им удалось отразить своеобразие репертуара заимствованной лексики в украинском языке, существование в её фонде грецизмов, латинизмов, германизмов, полонизмов, румынизмов, унгаризмов и других групп заимствований, а также образованных на их основе дериватов. „Словарь чужих слов” З. Кузели и М. Чайковского послужив в качестве базового источника для „Словника чужомовних слів” [„Словаря чужезычных слов”], изданного в Харькове в 1932 р., однако и в наше время он не утратил своей научной и познавательной ценности.

Ключевые слова: украинская лексикография, лексические заимствования, Зенон Кузеля.

Tkach L.O. „Dictionary of borrowings” by Zenon Kuzelia” and Mykola AND Tchaikovsky as monument of Ukrainian lexicography

In Chernivtsi 1910 was published “Dictionary of borrowings” by Z. Kuzelia and M. Tchaikovsky. This dictionary had significant importance for Ukrainian lexicography beginning of the XX-th century and attested its synchronous development with appropriate branches of Russian and Czech linguistics etc. The register of the dictionary composed in alphabet-cluster principle. By forming of the borrowings register the lexicographer leaned on the literary-writing and popular

colloquial sources. They reflected originality of repertory lexical borrowings into Ukrainian, availability in the lexical fund different words: Grecisms, Latinisms, Germanisms, Polisms, Romanisms, Magyarisms etc. and their derivatives. "Dictionary of borrowings" by Z. Kuzelia and M. Tchaikovsky was in use as basic source for "Dictionary of borrowings" 1932, published in Kharkiv and it keeps till now its perceptual and scientific value.

Key words: Ukrainian lexicography, lexical borrowings, Zenon Kuzelia.

О.О. Фельчак (Слов'янськ)

УДК 81-13:81'1:811.161.2 (09)

ПИТАННЯ ПОХОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В СТУДІЯХ УЧЕНИХ ХАРКІВСЬКОЇ ШКОЛИ

Діяльність учених Харківської лінгвістичної школи – безпосереднього її фундатора О. Потебні, а також П. Житецького та М. Колосова – важко переоцінити. Цим ученим у розкритті питання походження української мови належить велика заслуга. Вивчення творчої спадщини учених Харківської школи становить значний інтерес для українського мовознавства.

Мета статті – проаналізувати наукову спадщину учених Харківської школи та розкрити їх погляди на проблему походження української мови, обґрунтувати їх ставлення до „хвильової теорії” та теорії „родовідного дерева” при вивченні історії звуків слов'янських мов.

О. Потебня насамперед відомий у славістичному світі своїми фундаментальними розвідками зі східнослов'янської (зокрема української) історичної діалектології, йому належить ряд блискучих відкриттів у східнослов'янській історичній фонетиці. Історико-фонетичні дослідження О. Потебні стали його значним внеском у науку. Діяльність цього мовознавця – це важливий етап у вивченні історії української мови. Великою заслугою вченого перед порівняльно-історичним мовознавством стало дослідження другого повноголосся. Визначним явищем у галузі україністики ХІХ ст. є оригінальне дослідження О. Потебні „О звуковых особенностях русских наречий” (1866), у якому вчений зупиняється на взаємовідношенні української та російської мов і на ступені давності їхніх особливостей. Наукова цінність цього дослідження визначилась наведенням значної кількості фактів із писемних пам'яток разом з даними сучасних говорів.

Розкриття питання походження української мови можна починати вже з моменту розподілу слов'янських мов на групи та виділення їх із спільного джерела, мови-предка – праслов'янської мови. При розгляді питання походження слов'янських мов учені Харківської школи дотримувалися традиційної точки зору, що була висунута ще Й. Добровським у роботі „Institutiones linguae slavicae dialecti veteris” (1822). Так, згідно з існуючою концепцією, О. Потебня поділяв слов'янські мови на дві групи: південно-східну та західну, об'єднавши таким чином південних та східних слов'ян в одну групу; цей поділ учений підтверджував подібністю наголосу в східнослов'янських та південнослов'янських мовах та втратою рухливості

наголосу в західнослов'янських мовах [Потебня 1866: 44 – 45]. Саме з південно-східної групи слов'янських мов, за О. Потебнею, виділилася „спільноруська прामова”, що дала початок російській та українській мовам. Таким чином, на практиці вчений виходив з визнання „родоначальника” східнослов'янських мов – спільноруської мови [Потебня 1866: 138 – 140], яку він розглядав як результат розпаду праслов'янської мови [Там само: 44 – 45].

О. Потебня відзначив, що „руські (східнослов'янські – О. Ф.) говори розпадаються на дві великі групи, які, щодо передбачуваної в минулому єдності руської мови, назвемо наріччями: великоруським та малоруським” [Потебня 1866: 53]. „Руська мова”, за визначенням О. Потебні, як цілість та сукупність усіх наріч – це абстракція; але якщо зазирнути в давніші часи „руських” наріч, то можна побачити, що їх основою є конкретна, нерозділена мова, відмінна від усіх слов'янських мов [Потебня 1866: 136]. Указав О. Потебня і на риси, що відрізняли цю особливу мову від старослов'янської: початкове *o* замість *e*; повноголосся; велика м'якість свистячих та *ц* та ін. [Там само]. Ці висновки вченого зустрів з повним незадоволенням та критикою С. Смаль-Стоцький. За С. Смаль-Стоцьким, не можна вважати повноголосся спільною рисою української, російської та білоруської мов супроти старослов'янській мові, бо ніхто ж не вважає чеське *trat, tret, tlat, tlet* спільним зі старослов'янською. Це стосується й рефлексів давніх носових звуків, бо такі самі рефлекси можна побачити в чеській та лужицько-сербській мовах і т. д. [Смаль-Стоцький 1996: 88 – 89].

Згідно з концепцією О. Потебні, уся історія „руської мови”, „яка ґрунтується на свідченнях пам'яток, має діалектологічний характер і являє собою історію руських наріч” [Потебня 1876: 2]; висновок же І. Срезневського про те, що до XIII – XIV ст. „руська мова” поділялася на говори, а не на наріччя, за О. Потебнею, не є помилковим, бо відмінність між наріччями та говорами вказати неможливо” [Потебня 1866: 139]. За дослідженням О. Потебні, „роздрібнення „руської” мови на наріччя почалось раніше XII ст., тому що на початку XIII ст. знаходимо вже безсумнівні сліди розподілення самого великоруського наріччя на південне та північне, а таке розподілення припускає вже існування малоруського, яке відрізнялось від кожного з великоруських більше, ніж вони відрізнялися один від одного” [Потебня 1866: 138]. Поряд з цим О. Потебня допускав, що „малоруське наріччя” разом з великоруським могло утворитися й раніше: до XI або навіть до X ст. [Там само: 40]. До XI – XII ст. учений відносив і занепад чи ослаблення кінцевих редукованих у „малоруському наріччі” [Потебня 1866: 56], який відіграв величезну роль у становленні українського вокалізму.

О. Потебня стверджував монолітність „спільноруської мови” до утворення „руської” держави та відзначав, що „розселення на великих просторах може спричинити розрізнення в мові, але само по собі не свідчить про існування цієї відмінності” [Потебня 1878: 13]. Реконструкцію ж „спільноруської мови”, на думку вченого, треба починати саме від моменту виділення її з південно-східної групи до часу виникнення окремих „руських наріч”. Визнаючи існування спільнослов'янської мовної єдності [Потебня 1866: 138 – 140], О. Потебня розглядав особливості реконструйованої „спільноруської мови”,

глибоко вивчав найважливіші фонетичні риси, що були характерними для цього періоду. У зв'язку з цим він не погоджувався із М. Колосовим, який уважав особливостями спільноруської мови перехід **ѣ** в **е**, взаємозаміну звуків **у** та **в**, перехід напружених редукованих в **о** та **е** [Потебня 1876: 3, 14; Колосов 1872: 14, 35 – 45]. Критичне зауваження О. Потебні викликала й точка зору П. Житецького, згідно з якою „спільноруська мова” вміщувала в себе всі діалектні різновиди сучасної „руської мови” і кожне літописне плем'я мало свій діалект [Потебня 1878: 10,12].

Найбільш ґрунтовно та всебічно О. Потебня досліджував становлення фонетичних особливостей „малоруського наріччя”. Саме в його роботах можна знайти аналіз не окремих фонетичних явищ української мови, а всебічне вивчення її фонетичної системи в історичному аспекті. Велику увагу вчений приділяв виявленню змін у системі голосних. З приводу цього В. Ягич писав: „Ніхто не умів на той час так добре і правильно, з чисто наукової точки зору аналізувати діалектологічні звукові особливості руських наріч, як Потебня, причому він особливо детально вдається до характеристики більш відомих йому малоруських наріч” [Ягич 1910: 552]. За О. Потебнею, дослідження тих чи інших мовних явищ повинно мати порівняльно-історичний характер. П. Житецький дотримувався протилежної думки, припускаючи можливість певного розриву між історичним та порівняльним вивченням мови. О. Потебня відзначив, що „порівняння... є засобом історії”, П. Житецький же цього не враховував [Потебня 1878: 4]. О. Потебня був першим, хто поєднав у своїх працях найважливіші джерела вивчення історії мови – сучасні діалектні дані та матеріал давніх писемних пам'яток.

В історичному плані О. Потебня висвітлив і деякі морфологічні особливості „малоруського наріччя”, більшість яких пов'язана з фонетичними процесами (наприклад, випадіння **т'** в 3 особі однини дієслів теперішнього й майбутнього часів, збереження чергування **г, к, х** з шиплячими та свистячими при відмінюванні іменників та ін.) [Потебня 1866: 106 – 135]. Дослідник уважав, що в усіх українських говорах відбулося подовження **о, е** в нових закритих складах, які виникли внаслідок занепаду редукованих. Так само спільноукраїнським був перехід подовжених **о, е** в дифтонги [Потебня 1876: 49]. Такого висновку О. Потебня дійшов, аналізуючи фонетичні особливості північних говорів української мови, у яких у зазначеній позиції наявні дифтонги. Якісні зміни подовжених **о, е** в нових закритих складах, за О. Потебнею, відбувалися не пізніше початку XIV ст. Та висновок ученого з приводу того, що дифтонгізацію **о, е** пережили всі говори української мови, хоча тепер і збереглися лише в північних (поліських) говорах української мови, переважає в сучасному мовознавстві [Потебня 1866: 95 – 103]. П. Житецький уважав, що подовження **о, е** і подальша дифтонгізація відбулися у „спільноруській мові” в X – XI ст. (або навіть раніше) [Потебня 1876: 49]. Із „спільноруських” дифтонгів виникли не тільки „малоруські”, а й великоруські **о, е** (у такому випадку для великоруських **о, е** треба реконструювати зворотний процес, тобто перехід дифтонгів у подовжені голосні, а подовжених голосних у голосні „нормальної” довготи). Пізніше П. Житецький під впливом критики

В. Ягича прийшов до висновку, що „спільноруським” було лише подовження *o*, *e*, а дифтонгізація подовжених голосних виникла на „малоруському” ґрунті.

Вагоме місце серед досліджень О. Потебні посідає відкриття „нового **ѣ**”. Саме О. Потебня дійшов висновку, що „спільномалоруською” заміною давнього **ѣ** був звук *e*, а і на його місці (з XIII ст.) не є „спільномалоруською” мовною особливістю, бо в різних говорах „малоруського наріччя” на місці **ѣ** вжиті *e*, *je*, *ji*, які являють собою ступені переходу від **ѣ** до *i*.

П. Житецький та М. Колосов, як і О. Потебня, також вказували на існування „спільноруського” періоду в житті східнослов'янських мов [Житецький 1876: 31; Колосов 1872: VIII]. На думку М. Колосова, уже в X – XI ст. „спільноруська мова” не була єдиною у фонетичному відношенні [Колосов 1878: 266], „хоча, без сумніву, у цю віддалену епоху і навіть пізніше звукова розбіжність мови півдня та півночі (автор має на увазі майбутні українську та російську мови) була ледь відчутною. Роздвоєння „спільноруської мови” в той період було тільки-но розпочате. Майбутні різкі відмінності двох головних наріч знаходилися... у зародковому стані” [Там само]. „Спільноруська мова” містила в собі, як у зародку, не тільки спільні майбутні риси близькоспоріднених східнослов'янських мов, а й специфічні (зокрема діалектні) особливості, наприклад акання [Там само: 56]. Це твердження дослідника пов'язане з ідеєю поступовості розвитку. У зв'язку з виникненням акання М. Колосов писав: „Можливо, що ненаголошене *o* не відразу перейшло в чисте *a*, а мало-помалу нахилилося до цього останнього звука” [Там само: 60]. Як уважав дослідник, морфологічні відмінності на східнослов'янському терені виникли не раніше XIII ст. [Там само].

Близьку думку висловив П. Житецький, який був упевнений, що практично для всіх сучасних фонетичних явищ у „спільноруській прамові” можна виділити „зачаткові елементи, які служать основою для розвитку більш пізніх типових особливостей, що характеризують окремі наріччя” [Житецький 1876: 260]. П. Житецький писав, що в історії східнослов'янських мов „слід припустити момент спільноруський, такий момент, за якого, поряд з діалектною строкатістю руських наріч у їх первинному вигляді, існувала типова близькість між ними в основних рисах” [Житецький 1876: 31]. Учений указував на те, що чітко окреслити хронологічні межі „спільноруської мови” неможливо, що вона успадкована з доісторичної доби та існує в історичну епоху [Там само: 35, 261]. Приблизним же часом розпаду єдиної прамови дослідник називав середину XIII ст.

„Спільноруська мова”, на думку П. Житецького, не була єдиною [Житецький 1876: 31], вона поділялася на племенні говори (полян, древлян та ін.), при цьому кожне східнослов'янське плем'я первісного літопису мало свій діалект [Там само: 270; Брицина 1958]. Лінгвістичних доказів своєї гіпотези П. Житецький не подавав, а з діалектних особливостей „спільноруської мови” виділяв лише взаємозаміну *ч* та *ц* та неоднакову вимову **ѣ** (який у південноруських та новгородському говорі вимовлявся як *и*) [Житецький 1876: 96, 137, 254, 262, 270]. Повноголосся та „двоголосся” (дифтонги на місці *ѡ*, *ѣ* у нових закритих складах; вони збереглися в сучасних північних „малоруських” говорах) П. Житецький уважав характерними рисами „спільноруської мови”;

між ними існував внутрішній зв'язок, оскільки їх поява була викликана занепадом редукованих голосних [Там само: 64, 108, 264, 265], який, за визначенням ученого, відбувся у період переходу від „спільнослов'янської мови” до окремих слов'янських мов [Там само: 67]. У „спільноруській мові” XI ст. редуковані продовжують залишатися як пережиткове діалектне явище [Там само: 66]. Пізніше дослідник висловив припущення, що процес занепаду редукованих почався у XI ст., а час їх повного зникнення невідомий [Там само: 249].

П. Житецький зробив великий внесок у розробку питань про походження та розвиток східнослов'янських мов. Новим словом у мовознавстві стали його думки щодо формування територіальних говорів „спільноруської мови”. Територіальні говори з елементами „південноруськими, білоруськими та новгородськими” [Житецький 1876: 271], які знаходяться в стані „бродіння”, приходять на зміну племінним говорам у результаті соціально-економічних процесів (у XII ст.) [Там само: 270 – 271]. У середині XIII ст. територіальні говори об'єднуються в більш великі групи у вигляді двох „руських наріч” – великоруського та „малоруського” [Там само: 49]. Отже, цей процес П. Житецький також моделював як конвергенцію, де більш дрібні одиниці діалектного членування передують більш великим.

Вагоме місце серед досліджень П. Житецького посідають праці „Очерк звуковой истории малорусского наречия” та „Русский патриотизм”. У роботі „Очерк звуковой истории малорусского наречия” академік повністю дослідив питання про час утворення української мови з „руської” прамови, а побудував свою роботу дослідник на матеріалі давніх писемних пам'яток української літературної мови XIV – XVIII ст. та живих народних говірок, переважно північних і південно-західних. Завданням своєї праці П. Житецький уважав зосередження уваги на порівнянні звукових елементів сучасної української мови в її різних говорах із „першозвуками”, з яких вони утворилися та які „розкидані” в пам'ятках давнього періоду „руської писемності” [Житецький 1876: 17]. Сучасний звуковий склад „малоруського наріччя”, за П. Житецьким, було остаточно створено в XV – XVII ст. [Житецький 1876: 258], коли головні риси „малоруського” вокалізму було виявлено ще в XII – XIII ст. [Там само: 272].

У роботі „Русский патриотизм” П. Житецький відстоював „самостійність малоруської мови” поряд з великоруською [Житецький 1862: 10, 13]. У подальших роботах учений підкреслював відносність термінів „мова” та „наріччя” [Житецький 1876: 262 – 263], писав про існування двох східнослов'янських наріч: „малоруського” та великоруського, а білоруський „говір” П. Житецький розглядав як третій різновид „великоруського наріччя”, поряд з південно- та північновеликоруським „говорами”. Проте, як відзначають дослідники [Брицина 1958], це суперечить тезі П. Житецького про те, що у вокалізмі та консонантизмі білоруського „говору” існують не тільки великоруські, а й „малоруські особливості”.

Слідом за К. Михальчуком П. Житецький виділив три основні діалектні групи української мови [Житецький 1876: 124, 272] – північну, галицьку та українську. Значну увагу дослідник приділяв проблемі їх походження.

„Північний говір” (за сучасною термінологією – північне наріччя) української мови П. Житецький уважав найдавнішим її діалектом, найбільш архаїчним у звуковому відношенні. На основі цього спостереження учений дійшов висновку про можливість ототожнення української мови (на початковому етапі її розвитку) з північним наріччям цієї ж мови. Приблизно у середині XIII ст. від „північного говору” відокремлюється „галицький” (південно-західне наріччя української мови) та „волинський” „говори”. Пізніше від „волинських різноріч” відокремився „український говір” (північно-східне наріччя української мови) [Там само: 272]. Таким чином, П. Житецький чітко вказав на вирішальне значення саме південно-східного наріччя у формуванні української мови та глибоко розкрив історичні умови цього процесу [Там само: 283]. Положення ж П. Житецького про пізніше виникнення південно-східного наріччя української мови, у порівнянні з північним та південно-західним, панувало в мовознавстві до середини XX ст.

Досліджуючи звукові особливості сучасної йому української мови, П. Житецький зупинявся на історії широкого *e* без „йотованого призвуча”. Учений плідно залучав для цього матеріал говорів і пам’яток. Він зазначав, що *e* після пом’якшених приголосних в українській мові зберігся лише у формах середнього роду називного та знахідного відмінків однини прикметників *синєє, третєє*, а в „північноукраїнському” та „галицькому” говорах – і при подвоєнні приголосних: *весілле, насінне*. У південно-східному наріччі української мови в цих формах спостерігається *a* замість *e*.

Щодо історії звуків, граматичних форм та мов, то представники Харківської школи розуміли її як процес дивергенції у дусі „родовідного дерева” А. Шлейхера. Такий підхід спостерігаємо в дослідженні представниками Харківської школи 1) східнослов’янського глотогенезу, 2) історії фонетичних і морфологічних систем східнослов’янських мов. Однак, на думку О. Потебні, теорія „родовідного дерева” допускає „різного роду ускладнення. Так, наприклад, їй анітрохи не суперечило б припущення, що в нинішніх руських нарічч не один родоначалник, а 2, 3 та скільки потрібно” [Потебня 1876: 9]. Дивергентний характер мовного розвитку, „панування одного прагнення до розпаду нарічч” [Потебня 1866: 10] у мовному минулому О. Потебня обґрунтовував посиланням на екстралінгвістичні чинники: „Чим далі в старовину, тим більш замкнутим життям живуть відособлені племена, тим сильніше несвідоме почуття цілісності мови, що допускає тільки такі нововведення, які самі собою випливають із внутрішнього життя мови” [Там само: 11].

У дусі теорії „родовідного дерева” уявляв собі модель виникнення східнослов’янських мов і М. Колосов. Учений поділяв „руську мову” на два головних „наріччя” – великоруське та малоруське. Білоруське ж наріччя учений виділяв власне з великоруського та вважав за можливе вбачати в білоруському наріччі частину великоруського (поряд з північновеликоруським та південновеликоруським) [Колосов 1878: 263 – 264]. У розвитку мови М. Колосов припускав існування й конвергентних процесів, проте при утворенні східнослов’янських мов він застерігав від перебільшення ваги процесу змішування.

Безсумнівний інтерес у питанні походження української мови зокрема та слов'янських мов взагалі викликає ставлення О. Потебні до „хвильової” теорії, можливості якої учений оцінював невисоко, віддаючи явну перевагу теорії „родовідного дерева”. Дослідник писав: „До теорії Шмідта... я ставлюся негативно, на скільки вона не є ускладненням теорії генеалогії (це ускладнення необхідне), але для боротьби з нею не готовий” [Потебня 1962: 82].

При порівняльно-історичному вивченні слов'янських мов, звертаючись до процедури реконструкції, учені Харківської школи використовували дані старослов'янської мови, яка, проте, не є мовою-еталоном. Так, О. Потебня східнослов'янські форми виразно протиставляв старослов'янським. Розгляд значної кількості прикладів з різних слов'янських мов [Потебня 1866: 1 – 49] дав можливість О. Потебні дійти висновку, що спільнослов'янськими за походженням є не повноголосні форми; отже, саме з них виникли повноголосні [Там само: 48]. Проте докази вченого мають суто лінгвістичний характер і не зумовлені орієнтацією О. Потебні на старослов'янську як на мову-еталон. Характерно, що пізніше О. Потебня припускав, що спільнослов'янськими за походженням є повноголосні форми [Потебня 1876: 118 – 119].

Роль учених Харківської лінгвістичної школи у вивченні історії східнослов'янських мов взагалі та української мови зокрема просто величезна. Теоретичні твердження цих дослідників стали основою подальшого наукового вивчення історії звуків української мови.

Література

Брицына 1858 – Брицына О. И. Вопросы украинского языкознания в трудах П. И. Житецкого : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук / О. И. Брицына. – Харьков, 1958. – 15 с.; **Житецкий 1876** – Житецкий П. И. Очерк звуковой истории малорусского наречия / Житецкий П. И. – К., 1876. – IV. – 376 с.; **Житецкий 1862** – Житецкий П. И. Русский патриотизм / П. И. Житецкий // Основа. – 1862. – Март. – С. 1 – 21; **Колосов 1878** – Колосов М. А. Обзор звуковых и формальных особенностей народного русского языка / М. А. Колосов. – Варшава, 1878. – 270 с.; **Колосов 1872** – Колосов М. А. Очерк истории звуков и форм русского языка с XI по XVI столетие / М. А. Колосов. – Варшава, 1872. – 192 с.; **Потебня 1866** – Потебня А. А. Два исследования о звуках русского языка : I. О полногласии, II. О звуковых особенностях русских наречий / А. А. Потебня. – Воронеж, 1866. – 156, III с.; **Потебня 1876** – Потебня А. А. К истории звуков русского языка / А. А. Потебня. – Воронеж, 1876. – Ч. 1. – VI. – 243 с.; **Потебня 1878** – Потебня А. А. Разбор сочинения П. Житецкого «Очерк звуковой истории малорусского наречия» / А. А. Потебня. – К., 1876. – СПб., 1878. – 76 с.; **Потебня 1962** – Потебня О. О. Листи О. О. Потебні / О. О. Потебня // Олександр Опанасович Потебня : юв. зб. до 125-річчя з дня народження. – К. : Вид-во АН УРСР, 1962. – С. 78 – 94; **Смаль-Стоцький 1996** – Смаль-Стоцький С. Розвиток поглядів про сім'ю слов'янських мов і їх взаємне споріднення / С. Смаль-Стоцький // Історія української мови : хрестоматія / упор. С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко. – К. : Либідь, 1996. – С. 48 – 119;

Ягич 1910 – Ягич В. История славянской филологии / В. Ягич // Энциклопедия славянской филологии. – СПб., 1910. – Вып. 1. – 961 с.

Фельчак О.О. Питання походження української мови в студіях учених Харківської лінгвістичної школи

Статтю присвячено питанням походження української мови в студіях учених Харківської школи. Розкрито ставлення учених Харківської школи до „хвильової” теорії та до теорії „родовідного дерева” при вивченні історії звуків слов’янських мов. Проаналізовано наукову спадщину мовознавців та розкрито їхні погляди на проблему походження української мови. Особливу увагу приділено питанню походження східнослов’янських мов із „спільноруської мови”.

Ключові слова: українська та „спільноруська” мови, фонетичні особливості, „хвильова” теорія, теорія „родовідного дерева”.

Фельчак А.А. Вопросы происхождения украинского языка в студиях ученых Харьковской лингвистической школы

Статья посвящена вопросам происхождения украинского языка в студиях ученых Харьковской школы. Раскрыто отношение ученых Харьковской школы к теории „волн” и теории „родословного дерева” при изучении истории звуков славянских языков. Проанализировано научное наследие языковедов и раскрыты их взгляды на проблему происхождения украинского языка. Особое внимание уделено вопросу происхождения восточнославянских языков из „прарусского” языка.

Ключевые слова: украинский и „прарусский” языки, фонетические особенности, „волновая” теория, теория „родословного дерева”.

Felchak A.A. On the problems of the Ukrainian language origin in the studies of Kharkov linguistic school’s scientists

The article is devoted to the problems of the Ukrainian language origin in the studies Kharkov linguistic school’s scientists. The contribution of Kharkov linguistic school’s scientists to the theory of „waves” and the theory of „genealogical tree” while studying history of Slavic sounds. The scientific heritage of the linguists is analyzed *as well as their views upon* the problem of the Ukrainian language origin. Considerable attention has been given to the question origin east-Slavic languages from all – east-Slavic language.

Key words: Ukrainian and all – east-Slavic languages, phonetic particularity, the theory of „wave”, the theory of „genealogical tree”.

А.В. Ходоренко (Днепропетровск)

УДК 811. 161. 1'373.23

**К ВОПРОСУ О ПРОЦЕССЕ МЕТАФОРИЗАЦИИ
В НАИМЕНОВАНИЯХ ГРУПП ЛИЦ**

Проблема, которая в общем виде ставится в настоящей статье – образование внутренней формы наименований групп лиц посредством метафоры. Рассматриваются некоторые составляющие метафорического процесса в современном русскоязычном дискурсе на примере наименований групп лиц (разнообразных объединений людей – ООО, ОАО, клубов, творческих коллективов и др.).

Дискурс – многоуровневая и многомерная система, на которую налагается сеть метафор. С когнитивной точки зрения метафоры формируют концептосферу модели мира, которая строится на очень мощной, многоуровневой системе репрезентаций или когнитивных структур, осуществляющих базовые операции восприятия, обмена, актуализации, репрезентации, т. е. всего комплекса человеческого мироощущения. Разнообразие метафорических моделей позволяет говорить о разных аспектах нашего опыта. С когнитивной точки зрения познание метафорических моделей необходимо для интерпретации действительности.

Изучению метафоры посвящено большое количество работ (как зарубежных, так и отечественных лингвистических школ), в которых метафору рассматривают как объект когнитивной лингвистики [Гак 1988, Арутюнова 1999, Лакофф 1990], последнюю работу мы считаем наиболее структурно и полно описывающую метафоризацию на примере английского языка. В этой же работе авторы употребляют понятие метафоризации как процесс осмысления реальности, то есть как процесс концептуализации действительности. Мы полностью разделяем эту мысль и наши дальнейшие изыскания основываем на позициях именно такого подхода.

Итак, исследование метафорического значения НГЛ с точки зрения концептуализации действительности предполагает необходимость выбора из широкого спектра теорий метафоры тех, которые разрабатывают проблематику, связанную с формированием концептуальных систем и с прагматическими аспектами метафоры. С этой точки зрения целесообразно остановиться на некоторых положениях теории метафоры Дж. Лакоффа и М. Джонсона [Лакофф, Джонсон 1990].

Теория Дж. Лакоффа и М. Джонсона [Лакофф, Джонсон 1990] представляет метафору, как мы уже сказали, как средство концептуализации действительности. Сущность метафоры состоит в осмыслении некоторых аспектов одного понятия в терминах другого понятия. „Метафора пронизывает всю нашу повседневную жизнь и проявляется не только в языке, но и в мышлении и действии” [Лакофф, Джонсон 1990: 387], поскольку метафорична наша понятийная система. Метафора трактуется как необходимое орудие мышления, при помощи которого нам удается достигнуть самых отдаленных участков нашего концептуального пол.

Учитывая все это, можно предположить, что метафоризация – это процесс такого взаимодействия указанных сущностей и операций с ними, которое приводит к получению нового знания о мире.

Метафора является одним из наиболее продуктивных средств, с помощью которых происходит вербализация действительности. Это универсальный способ познания и концептуализации действительного мира. Она успешно играет роль призмы, через которую человек совершает акт мировосприятия и „производит на свет” качественно новый вид дискурсивного образования.

Языковые метафоры строятся по определенным образцам: концептуальным метафорам или метафорическим моделям, действующим на бессознательном уровне [Лакофф, Джонсон 1990]. Их суть заключается не в словах, а в самом понимании объектов. В метафорах так же концептуализируются представления о человеке и мире его переживаний. Метафора живет на двух уровнях. Первый – это уровень языковой картины мира, под ним лежит уровень более глубокий, концептуальный – уровень модели мира, которая представляет собой определенным образом организованные знания о мире, свойственные когнитивной системе или ее модели. С одной стороны, в модель мира входят общие знания о мире, которые можно считать „объективными”. Речь идет о простых пропозициях, специальных фактах или правилах продукций. С другой стороны, в модели мира присутствуют и знания другого типа, условно называемые „субъективными”. Это – ценности и их иерархии, семантические конструкты типа „норма”, „каузирование” и другие когнитивные структуры, обобщающие опыт индивида и социума.

Эти когнитивные структуры существуют на так называемом базовом уровне категоризации. В своей каждодневной жизни человек руководствуется подвижными, гибкими и простыми естественными категориями, сформированными на „среднем” уровне абстракции. В концептах и названиях этого уровня обычно соединяются перцептуальные и функциональные характеристики объектов, т. е. сам уровень обладает не только лингвистической, но и когнитивной значимостью. Образование категорий связано с формированием когнитивных концептов и их устойчивых объединений. Это стандартный путь переработки поступающей информации.

Воспринимаемые вещи приобретают свое значение в силу принадлежности к какому-то общему классу. Восприятие – это активный процесс, предполагающий акт категоризации. Метафоризация значения слова – способ его категоризации. Сам язык не позволяет передавать сообщения иначе, чем в терминах категорий. Однако если категоризация – процесс бессознательный и неизбежный, то откуда же берутся сами категории? Мир представляется нам как некоторое сложное сообщение, которое все же можно понять. Метафоры играют роль своеобразных формул, аксиом. И, несмотря на существование большего количества „общих сюжетов”, в каждом языке имеется набор уникальных, присущих только ему языковых средств для выражения представлений о мире, человеке и реальности.

Метафоры – проявление параллели логики формальной и принадлежат логике воображения, создающей целостный образ мира. Соотношение этих двух логик можно представить как соотношение „мысли-частицы” – формальная логика все выстраивает как бы из кирпичиков, и „мысли-волны”, „мысли-поля”, оперируя сцеплением ассоциаций.

Метафора представляет собой новеллистический способ репрезентации чего-либо. Целью метафор является инициация сознательного либо подсознательного возвращения в недра своей модели мира с целью прочувствования опыта. Метафора является одним из наиболее продуктивных средств, с помощью которых происходит вербализация действительности.

Нарушая концептуальные границы таксономий, метафора подмечает то, что могло бы остаться незамеченным. В метафоре сосуществуют универсальность и специфичность, так как, с одной стороны, она является орудием мышления и познания, а с другой – основана на национально-культурном мировидении, отражающем как фундаментальные культурные ценности, так и согласованные с ними в пределах определенной субкультуры индивидуальные системы ценностей [Гак 1988].

Образованию непредсказуемых межфреймовых или межслотовых связей способствуют аналогии, основанные на ключевой метафоре. „Такие аналогии порою дают нам возможность увидеть какой-либо предмет или идею как бы „в свете” другого предмета или идеи, что позволяет применить знание и опыт, приобретенные в одной области, для решения проблем в другой области. Именно таким образом осуществляется распространение знаний от одной научной парадигмы к другой.

Ключевые метафоры прилагают образ одного фрагмента действительности к другому ее фрагменту. Они обеспечивают его концептуализацию по аналогии с уже сложившейся системой понятий. Представляется, что в основе образования значения НГЛ-метафоры лежит „акт метафорического творчества”, изучение которого „позволяет увидеть то сырье, из которого делается значение слова. Метафора... есть стадия в переработке сырья, этап на пути от представления знаний, оценок и эмоций к языковому значению” [Арутюнова 1999], в нашем случае к значению НГЛ. Результатом такого метафорического творчества становятся следующие НГЛ: *ЗАО Монарх, ООО Цезарь, ЧФ Президент*.

Проведенный нами анализ языкового материала свидетельствует о том, что значения НГЛ образованы от значений своих прототипов в результате метафорического переосмысления. Итак, наша задача состоит в том, чтобы показать каким образом происходит метафорический сдвиг значения, т.е. раскрыть механизмы метафоризации, приводящие к формированию интенсифицирующего значения НГЛ. Приведем некоторые примеры метафор НГЛ. *ЭВЕРЕСТ ООО, ООО БАСТИОН СТРОЙСЕРВИС, ЭТАЛОН ЗАО, ОМЕГА ООО (символ завершения, последняя буква греческого алфавита), ООО „Морозный Узор”, ООО „Триада”, ООО „Коробочка”, ООО „Мир холода”*.

Как известно, термин метафора используется в двух значениях – как результат и реже как процесс. Именно этот последний аспект метафоры самым

непосредственным образом связан с когнитивной деятельностью сознания, с учетом которой и предпринята попытка в нашем исследовании установить и описать основные закономерности метафоризации, описать действие тех механизмов, которые присущи метафоре как тропу. В последние десятилетия центр тяжести в изучении метафоры переместился из филологии, в которой преобладали анализ и оценка поэтической метафоры, в область изучения практической речи и в те сферы, которые обращены к мышлению, познанию и сознанию, к концептуальным структурам, к моделированию искусственного интеллекта. В метафоре стали видеть ключ к пониманию основ мышления и процессов создания не только национально-специфического видения мира, но и его универсального образа. Метафора тем самым укрепила связь с логикой, с одной стороны, и мифологией – с другой.

Метафорический процесс представляет собой механизм, в котором задействованы следующие составляющие: концепт номинатора – ядро НГЛ, когнитивные модели восприятия и воспроизводства действительности, сценарий фреймов-понятий, способ соотнесенности концепта-ядра НГЛ с его лингвистической формой. Особый интерес для нас представляют четыре, по Дж. Лакоффу [Лакофф 2004], модели восприятия и воспроизводства действительности номинатором: 1) метафорическая, 2) метонимическая, 3) образно-схематическая, 4) пропозициональная. Через призму именно таких идеализированных когнитивных моделей (термин Дж. Лакоффа) человек трансформирует внеязыковую реальность в языковую. Особый интерес представляет именно пропозициональная модель в образовании метафорического сдвига НГЛ.

Литература

Арутюнова 1999 – Арутюнова Н. Д. Введение / Н. Д. Арутюнова // Логический анализ языка. Образ человека в культуре и языке. – М. : Наука, 1999. – С. 5 – 23; **Гак 1988** – Гак В. Г. Метафора: универсальное и специфическое / В. Г. Гак // Метафора в языке и тексте. – М. : Наука, 1988. – 289 с.; **Карасик 2004** – Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.; **Лакофф, Джонсон 1990** – Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М Джонсон // Теория метафоры. – М. : Просвещение, 1990. – 467 с.; **Лакофф 2004** – Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи. Что категории языка говорят нам о мышлении / Дж. Лакофф. – М. : Яз. славян. культуры, 2004. – 876 с.

Ходоренко Г.В. До проблеми процесу метафоризації в найменуваннях груп осіб

У статті надано когнітивний аналіз процесу створення метафоричного значення в найменуваннях груп осіб. Наведено приклади різних типів метафор. Порушено проблему концептуальної метафори в найменуваннях груп осіб.

Ключові слова: метафора, концептуальна метафора, когнітивний аналіз, ономастична одиниця.

Ходоренко А.В. К вопросу о процессе метафоризации в наименованиях групп лиц

В статье дается когнитивный анализ процесса создания метафорического значения в наименованиях групп лиц. Приводятся различные типы метафор, воплощенных в ономастических единицах. Рассматривается концептуальная метафора в наименованиях групп лиц.

Ключевые слова: метафора, концептуальная метафора, когнитивный анализ, ономастическая единица.

Khodorenko A.V. The problem of creating a metaphorical meaning in the people groups names

In the article cognitive analysis of the process of creating metaphor in people groups names is given. Different types of metaphors implied in new onomastic units are observed. The conceptual metaphor created in people groups names is discussed.

Key words: metaphor, conceptual metaphor, cognitive analysis, onomastic units.

ФРАЗЕОЛОГІЯ І ПАРЕМІОЛОГІЯ

Ю.В. Вороніна (Луганськ)

УДК 811.161.2'42

**ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ
ІДІОЛЕКТНИХ ПОРІВНЯНЬ В. ЛИСА ТА І. РОЗДОБУДЬКО**

Чоловік величний на землі та у віках, але кожна йота його величі виросла із жінки (У. Уїтмен).

У сучасному світі кореляція чоловік – жінка має неабияке філософсько-психологічне навантаження. Дослідники різних галузей науки вже давно дійшли висновку, що чоловіча та жіноча свідомість дещо різняться, а відтак за гендерним чинником можна диференціювати все, до чого торкається рука людини.

Мабуть, у XXI столітті вже недоречно говорити про нерівноправність статей, надто багато про це сказано. Минув той час, коли жінки-першовідкривачі бралися за „чоловічу справу” під презирливими поглядами представників протилежної статі, шматок за шматком відвойовуючи свої права. Щоправда, це легко пояснити, адже навряд чи коли-небудь буде рівноправ'я. А. Архангельська з цього приводу зазначає: „Мовна картина світу є експлікацією національно-специфічної концептуальної картини світу в її кінцевому національно-специфічному оформленні засобами конкретної мови під знаком або патріархальної, або матріархальної системи координат суспільного мислення. Відповідно, мовна картина світу може бути позначена або маскуліноцентризмом, або феміноцентризмом, а отже, момент „дискримінації” однієї статі на користь іншої залишатиметься в будь-якому разі присутнім” [Архангельська 2007: 24 – 25]. Як бачимо, усе цілком

закономірно. І хоча до сьогодні дослідників гендерної лінгвістики частенько іменують феміністами, мусимо зауважити, що це лише відгомін затертих стереотипів. Чоловіки й жінки існують для того, аби доповнювати один одного, про що свідчить наявність інституту сім'ї. Достатньо вилучити бодай один елемент, і людство зникне з лиця землі. За таких умов, звісно, уже не йдеться про чиюсь першість чи меншовартість.

Гендерна диференціація є важливим фактором розвитку мови, що дає плідний матеріал для мовознавчих експериментів. У цій розвідці ми проаналізуємо порівняльні структури сучасних українських письменників, виокремлюючи саме гендерні ознаки їх формування.

Сучасний стан лінгвогендерологічних досліджень прекрасно описала Л. Ставицька, указавши при цьому на поле зацікавлень українців: „...лексико-фразеологічна система, словотвірний потенціал української мови вивчаються з погляду маніфестації обох соціальних статей, розробляється також проблема комунікативних стратегій української мовної спільноти” [Ставицька 2008: 245]. Актуальність нашої статті зумовлена відсутністю досліджень компаративних конструкцій із позиції гендерної лінгвістики, зокрема, праць про ідіолектні порівняння В. Лиса та І. Роздобудько.

Предметом дослідження є твори В. Лиса „І прибуде суддя...” та І. Роздобудько „Ескорт у смерть”.

Завдання: класифікувати ідіолектні порівняння обох письменників, виявити відмінності їхньої будови, спричинені гендерною диференціацією.

Для розв'язання поставленої проблеми ми використали романи українських письменників, лауреатів Всеукраїнського конкурсу „Коронація слова”, що належать до одного жанру – психологічного трилера.

У творі В. Лиса „І прибуде суддя...” зафіксовано 288 порівнянь, з яких близько 70 ідіолектних; у романі І. Роздобудько „Ескорт у смерть” – 92 порівняльні структури, з яких понад 40 індивідуально-авторських.

Ідіолектні порівняльні конструкції письменників за ознакою порівняння класифіковано з метою виявлення гендерних факторів їх формування. „Семантична достатність ознак, – зазначає К. Мізін, – яка уможливорює порівняння засобами мови, є важливим чинником утворення компаративної моделі. Взагалі, семантична достатність або недостатність ознак слугує одним із семантико-граматичних параметрів утворення таких складників, як предмет і образ порівняння” [Мізін 2009: 58]. Систематика індивідуально-авторських компаративних структур В. Лиса та І. Роздобудько має такий вигляд:

1. Слухові порівняльні структури: „...я почув тоненький, проте пронизливий звук, мовби хтось грав на одній струні” [Лис 2004: 96] – про проймаючий звук; „Й апетитні запахи, мелодійні звуки та ледь чутні джерельця розмов оточили їх, підхопили й поглинули, ніби потік підземної ріки” [Роздобудько 2007: 88] – зануритися в гомінку атмосферу бесіди.

2. Порівняння внутрішнього стану: „Але це відчуття витікало крізь пальці, наче пісок, який забирає під себе пустир” [Лис 2004: 264] – про тимчасові відчуття; „...Кілька останніх тижнів вона жила так, ніби стояла на гребені даху й протяг обвівав її з усіх боків” [Роздобудько 2007: 80] – про життя в постійній нервовій напрузі.

3. Порівняльні структури зовнішнього вигляду: „...раптом, здавалося, майнула тінь від великого чорного птаха, так несподівано спохмурніло, ба, навіть, стало зляканим її обличчя. Наче я, з'явившись, направив на неї пістолет і зажадав змінити курс потяга” [Лис 2004: 20] – про нажаханий вираз обличчя; „Вона знала, що біляве волосся та стрункий торс подіє на ту, як червона ганчірка на бика” [Роздобудько 2007: 156] – про риси зовнішності, що мають незаперечний вплив на когось.

4. Порівняння за ознакою дії: „Не знаю чому, але робив я це дуже швидко, немов справді виконував армійський норматив перед командою „відбій” [Лис 2004: 152] – робити щось енергійно; „Він підійшов зовсім близько й упевненим та обережним рухом забрав з її рук лезо так, ніби відбирав отруйну квітку” [Роздобудько 2007: 158] – відібрати щось небезпечно для життя людини.

5. Порівняльні конструкції за ознакою руху в просторі: „Я повз, як равлик, до того ж беззахисний равлик, у якого забрали його хатку” [Лис 2004: 165] – повільно пересуватися; „...Дана... велично пропливала повз нього, як біла мініатюрна ладдя повз чорний човен рибалки” [Роздобудько 2007: 131] – величаво проходити повз когось.

6. Порівняльні структури на позначення фізіологічних процесів: „Тому такий безпробудно сопучий вагон. Наче ковальський міх, який не можна спинити” [Лис 2004: 19] – про тривале сопіння; „...він... набрав у легені повітря, ніби плавець перед стартом” [Лис 2004: 132] – приготуватися до чогось.

Зауважимо, що до цієї класифікації ввійшли не всі ідіолектні порівняння, зафіксовані в аналізованих творах, оскільки деякі з них мають різні ознаки, за якими їх не можна згрупувати.

Серед ідіолектних порівняльних структур В. Лиса виділяємо ще й такі:

1. Зорові порівняння: „Вона ковтнула друге слово, подивилася так, ніби забула мову” [Лис 2004: 47], „Тітка... подивилася на мене так, наче прокидалася з солодкого сну” [Лис 2004: 164] та ін.

2. Порівняння за температурною ознакою: „До відчинених дверей залітав холодний вітер, такий холодний, наче літо за стінами потяга раптово помінялося на зиму чи принаймні осінь” [Лис 2004: 21] тощо.

У творах І. Роздобудько зафіксовано групу дотикових порівняльних конструкцій: „Він навіть часом потирав одну руку об другу й задоволено прокашлювався, ніби готуючись до відповідальної промови” [Роздобудько 2007: 57] та ін.

Як бачимо, тематичні групи порівнянь в аналізованих письменників різняться. І. Роздобудько не вибудовує жодного ідіолектного порівняння з температурною та зоровими ознаками, а у творі В. Лиса не зафіксовано дотикових порівняльних структур. Важко сказати, що саме стало причиною формування різних груп індивідуально-авторських порівняльних структур у творах одного жанру, проте не виключаємо можливість різної психології протилежних статей.

Відомо, що жінки приділяють значну увагу зовнішньому вигляду. Не секрет, що вони прискіплюються до найменших деталей і, на відміну від

чоловіків, ретельно оглядають одяг людей, які їх оточують. Чоловіки ж здебільшого ставляться до процесу вбирання як до буденної необхідності. Ця відмінність у поведінці, у мисленні відбивається й на побудові порівняльних конструкцій. На перший погляд здається, наче порівняння побудовано відповідно до сюжетної та композиційної необхідності. Вони відтінюють вираз обличчя, колір волосся, поставу тощо. І все-таки порівняння В. Лиса та І. Роздобудько, хоча й належать до однієї тематики, діаметрально протилежні, оскільки відмінні їхні значення:

1) у В. Лиса: „...рантом, здавалося, майнула тінь від великого чорного птаха, так несподівано спохмурніло, ба, навіть, стало зляканим її обличчя. Наче я, з'явившись, направив на неї пістолет і зажадав змінити курс потяга” [Лис 2004: 20] – про нажаханий вираз обличчя; „...ці двоє схожі більше на лантухи, ніж на бойових биків, якими вони видалися мені на початку” [Лис 2004: 84] – про слабку фізичну силу людини та незнання бойових мистецтв; „Переді мною, наче на вміло підсвіченій графіці, виступав її профіль...” [Лис 2004: 239] – про чийсь профіль; „...в очах, що з веселою нахабністю дивляться на неї, провідниця бачить себе – очі, сірі, майже блакитні, вбирають її, щоб зі звичною певністю затягти, мовби збільшуючись з кожною наступною миттю” [Лис 2004: 11] – про манливий погляд; „Коли ж повернулася до нього, подивилася у його гарні зіниці, схожі на дві блакитні цятки серед хмари, що розповилася перед нею...” [Лис 2004: 13] – про красиві блакитні очі; „...подивилася на мене так, наче я прийшов зачинити їхню ідальню назавше” [Лис 2004: 102] – про осудливий погляд.

2) в І. Роздобудько: „Одягався, як справжній денді...” [Роздобудько 2007: с. 73] – вишукано одягатися; „Вона знала, що біляве волосся та стрункий торс подіє на ту, як червона ганчірка на бика” [Роздобудько 2007: 156] – про риси зовнішності, що мають незаперечний вплив на когось; „...волосся чорне і густе, як воронове крило...” [Роздобудько 2007: 143] – про колір волосся; „Тепер: статура – спортивна, блондинчик, очі – світлі... Словом, нехай буде як ляльковий Кен” [Роздобудько 2007: 9] – про красиву зовнішність.

Якщо ретельно поглянути на потрактування порівняльних структур, можна виокремити загальну тенденцію в кожного з авторів: В. Лис прагне підкреслити ті моменти зовнішності, які мають вагоме значення для розуміння певної ситуації та твору в цілому, не даючи при цьому чіткої характеристики зовнішнього вигляду чи внутрішнього стану персонажів; І. Роздобудько, навпаки, виділяючи окрему рису зовнішності людини, надто узагальнює враження від деталі. Ось тут одразу відчувається вплив гендеру. Так, два порівняння письменниці з цієї групи різко відрізняються від інших: „Роман помітив потворно стягнуту аж до скроні шкіру обличчя, ніби художник одним порухом пензля розмазював портрет...” [Роздобудько 2007: 67] – про фізичну ваду, що спотворює лице людини; „...кілька красиво обставлених годин із загадковою жінкою, що ніби прекрасна потвора, зійшла з гравюри середньовічного художника, – хіба не найкраща прелюдія до одвічного людського страху перед її величністю Смертю?..” [Роздобудько 2007: 89] – про красиву жінку з мерзеною душею. Обидва порівняння, що входять до цієї

групи, безпосередньо стосуються жіночої зовнішності, її естетизації. Мабуть, лише жінка могла так красиво висловитися про вроду та потворність. Недаремно О. Єсперсен стверджував, що жінки, на відміну від чоловіків, обирають досконалі, витончені форми спілкування [Петренко 1999: 65].

Порівняння І. Роздобудько дійсно жіночі, спрямовані на оцінку зовнішності, тоді як В. Лис намагається лише подати штрих, що стає своєрідним кодом до розуміння інформації.

Безперечно, наша розвідка не дає повної картини гендерного формування порівнянь у сьогочасному синхронічному зрізі, яка ще потребує ретельних досліджень у межах творчості не лише двох письменників, а й узагалі української літератури.

Література

Архангельська 2007 – Архангельська А. М. Маскулінізоване вираження поміна *feminina* та фемінізоване вираження поміна *masculina* у слов'янських мовах: взаємодія „свого” і „чужого” / А. М. Архангельська // Мовознавство. – 2007. – № 1. – С. 23 – 36; **Лис 2004** – Лис В. І прибуває суддя : роман / В. Лис. – К. : Факт, 2004. – 288 с.; **Мізін 1999** – Мізін К. І. Порівняння у фразеології / К. І. Мізін. – Вінниця : Нова Книга, 2009. – 240 с.; **Петренко 2007** – Петренко О. Д. Мова чоловіків і жінок як одиниця соціолінгвістичного дослідження / О. Д. Петренко, Е. Ш. Ісаєв, Д. О. Петренко // Мовознавство. – 1999. – № 1. – С. 64 – 70; **Роздобудько 2007** – Роздобудько І. Ескорт у смерть: роман / І. Роздобудько. – Х. : Фоліо, 2007. – 159 с.; **Ставицька 2008** – Ставицька Л. О. Сучасний стан лінгвогендерологічних досліджень в Україні / Л. О. Ставицька // Мовознавство. – 2008. – № 2 – 3. – С. 236 – 246.

Вороніна Ю.В. Гендерні особливості формування ідіолектних порівнянь В. Лиса та І. Роздобудько

У статті досліджено індивідуально-авторські порівняння В. Лиса та І. Роздобудько, розглянуто гендерну специфіку їхньої побудови у творах одного жанру.

Ключові слова: гендерна диференціація, ідіолектне порівняння.

Воронина Ю.В. Гендерные особенности формирования идиолектных сравнений В. Лиса и И. Роздобудько

В статье исследуются индивидуально-авторские сравнения В. Лиса и И. Роздобудько, рассмотрена гендерная специфика их построения в произведениях одного жанра.

Ключевые слова: гендерная дифференциация, идиолектное сравнение.

Voronina J.V. Gender peculiarities of forming idiolectic similes in works of V. Lys and I. Rozdobud'ko

The article focuses on the analysis of the individual similes in works of V. Lys and I. Rozdobud'ko. The work specifically aimed at the gender peculiarities of its arrangement in works of the same genre.

Key words: gender differentiation, idiolectic simile.

УДК 81'44 : 398.91

**ДИФУЗНИЙ ХАРАКТЕР КОЛЕКТИВНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО СВОЇХ
У ПАРЕМІЯХ СЛОВ'ЯНСЬКИХ, ГЕРМАНСЬКИХ
І РОМАНСЬКИХ МОВ**

Аналіз особливостей вербалізації протиставлення „своє – чуже” в різномовних паремійних фондах виявляє певні диспропорції в розумінні меж *свого* і *чужого* в колективній свідомості носіїв різних мов. Центральні позиції в ієрархії *своїх* займають передусім найближчі родичі – батьки. Національні особливості оцінки їх ролі і значення, реалізовані в пареміях слов'янських, германських і романських мов, уже були предметом нашого аналізу [Коцюба 2009]. Продовженням цього дослідження є пропонування стаття, мета якої – висвітлити особливості об'єктивації побутових уявлень про *своїх* (кровних, крім батьків, і некровних родичів) в українських, російських, польських, англійських і французьких прислів'ях і приказках.

Взаємоперехідність компонентів протиставлення „своє – чуже” в колективних уявленнях слов'ян виразно можна простежити при аналізі особливого статусу дочки в родині, відображеного в пареміях. З одного боку, саме дочки, здебільшого, здобувають особливу любов і прихильність батьків: *Співай, доню, тоненько у рідної неньки* [П-90: 126]; *Мальчик родится на подмогу, а девочка – на потеху* [пИ: 156]; *Дочерьми отцы красуются* [пИ: 155]; *Kto nie ma córek, ten nie ma dzieci* [НКР I: 337], про що свідчить також тенденція до посвоячення зятів, які є чужими в роді (*Чуж-чуженин, а стал семьянин* (зять); *Одно дитя роженое* (дочь), *а другое суженое* (зять) [пД I: 307]), і відчуження синів як наслідок одруження: *По дочці і зять милий, по невістці і син чужий* [П-90: 140]; *Зять по дочери помилеет, а сын по невестке опостылеет* [пИ: 168]. Проте, на відміну від сина – продовжувача роду – дочка, одружуючись, ставала членом роду чоловіка і, відповідно, переходила до категорії *чужих*. Звідси – паремії: *Годуй сина для себе, а дочку – для людей* [П-90: 126]; *Доньки – чужа користь* [П-90: 125]; *Сын – домашний гость, а дочь в люди пойдет* [пД I: 299]; *Сын глядит в дом, а дочь глядит вон* [Даль I: 487]; *Syn w dom, dziewczka z domu* [НКР III: 365] тощо. Одружені дочка і сестра стають сусідками, тобто чужими, говорить сербська приповідка *Штьерца (сестра) удата сусједа назвата* [Буслаев 1854: 29].

Аналіз паремійного матеріалу не засвідчує існування вказаних взаємозв'язків у англійській і французькій побутовій свідомості, що є закономірним наслідком дивергентності стереотипних уявлень її виразників про *своє* і *своїх*. Лише в поодинокій французькій паремії *La fille n'est que pour enrichir les maisons étrangères* [DPSM: 208] мова йде про одруження дочки як перехід до чужого дому, однак вже інша – *Si tu maries bien ta fille, tu gagnes un fils; si tu la maries mal, tu perds ta fille* [DPSM: 208] – указує на характер шлюбу як основну причину відчуження дочки. Давня англійська приказка (відома з 1670 р.), навпаки, трактує одруження як причину втрати сина: *My son is my son till he has got him a wife; but my daughter's my daughter all the days of her life* [ODP: 751].

Значно вужче трактування поняття *свій* у колективній свідомості носіїв германських і романських, на відміну від слов'янських, мов зумовлює зарахування всіх родичів (крім членів сім'ї) до категорії *чужих* в англійській і французькій наївних картинах світу, відсутність диференціації і кваліфікації різних типів родинних зв'язків. Звідси – майже винятково негативна оцінка стосунків між членами родини, що об'єктивується у відповідних (кількісно нерепрезентативних) тематичних групах прислів'їв і приказок названих мов: *Many kinsfolk, few friends* [PDP: 220]; *Love your relations but live not near them* [WP (E): 403]; *The hatred of the nearest relatives is the most bitter* [ODP: 272]; *On n'est jamais trahi que par les siens; Il n'est pire ennemi que ses proches* [DPSM: 182]; *Courroux de frères, courroux de diables d'enfer* [DPSM: 221]. Паремії з меліоративною оцінкою стосунків між родичами на зразок поодинокого *Kinsman helps kinsman, but woe to him that has nothing* [PDP: 220] для згаданих мов не характерні.

Трактування родичів (крім батьків) як *чужих* у побутовій свідомості германців і романців, на відміну від слов'ян, для яких родина є частиною колективного Ми, зумовлює їх відповідну кваліфікацію, вербалізовану в пареміях, яка збігається з традиційним протиставленням *чужого* негативного *своєму* позитивному, навіть за умови низької внутрішньої оцінки *свого*: *Сякий-такий, а все ж свій* [П-90: 80]. Однак у паремійних фондах усіх слов'янських мов співіснують протилежні уявлення про різні типи родинних зв'язків. Найвищу оцінку отримують взаємини дітей у родині, які, однак, диференціюються як такі, що мають якісно інший характер, ніж стосунки між батьками й дітьми: *Брат – не батько, сестра – не мати* [П-90: 129]. Якщо взаємозв'язок батьки → діти у слов'янській національно-культурній свідомості виключно позитивно конотований, то відносини між братами (сестрами), хоч і побудовані на взаємній любові і взаємодопомозі, що є характерною ознакою взаємин між *своїми*: *Як брат брату не pomoже, то що вжє чужії люди; Сестра з сестрою, як риба з водою* [П-90: 129]; *Нет друга супротив родного брата* [Даль I: 124]; *Живут, как брат с сестрой* [пД I: 307]; *I ostatnim kęsem chleba podzielić się z bratem trzeba* [НКР I: 194]; *Każda siostra braciom niosła* [НКР III: 196], – однак не позбавлені незгоди і суперництва: *Брат на брата йде* [П-90: 129]; *Сестра сестрі заздрить в красоті* [П-90: 129]; *Сын отца умнее – радость, а брат брата умнее – зависть; Брат на брата – пуще супостата* [пД I: 307]; *Dlatego się bracia dzielą, że jeden słodko jada, a drugi gorzko, jeden słono, a drugi kwaśno* [НКР I: 194]; *Rzadka rzecz między braćmi zgoda* [НКР I: 196] тощо.

У побутовій свідомості всіх зіставляваних слов'янських мов домінуючим є об'єктивоване у варіативних і кількісно репрезентативних тематичних групах паремій переконання, що всі стосунки *своїх*, від найближчих кровних (крім батьків і дітей) до свояків, далеких родичів, сватів, кумів (духовних родичів), друзів тощо, нетривкі і стають взаєминами *чужих*, коли мова йде про поділ матеріальних благ: *Свій не свій (брат не брат; кум не кум), а в горох не лизь* [П-90: 84]; *Свій не свій, а мого не руш* [П-90: 137]; *Хоч ми собі брати, але наші кишені не сестри* [П-90: 128]; *Дружба дружбою, а грошам рахунок* [П-91: 110]; *Сваяки до дележа братья* [пИ: 173]; *Брат не*

брат, да кафтан-эт тебе не брать; Своими счесться, а денежками расчесться; Родню считай, денег не поминай; деньги считай, родни не поминай [пД II: 103]; *Brat mój, a chleb swój* [NKP I: 193]; *Kumoterstwo kumoterstwem, a od kozucha zapłać; Kumoter, nie kumoter, hibaj z trześni* [NKP II: 247]; *Przáciele po ciebie, a po mieszku szkrab* [NKP II: 201] тощо. Ця ж ідеологема реалізується в поодинокому французькому прислів'ї *Sur or et argent n'y a point de parents* [ГЛ: 11].

Прислів'я та приказки слов'янських мов свідчать також про корисливість своїх: *Не рад брат брату, а його шмату; Брат любить сестру багату; Сестра любить, коли брат багатий* [П-90: 129]; *Як мені пиениця родила, то мене й родина любила* [П-90: 136]; *Муж жену любит здоровую, а брат сестру богатую* [пД I: 307]; *Кабы денежки родня, так и все б мы в родне* [пД II: 103]; *Róty krewni nas szaniją, róki u nas fundusz czują* [NKP II: 201]; *Gdy brać, to są bracia; gdy dać, nie ma braci* [NKP I: 194]. Тому саме статки, за народними переконаннями, визначають характер стосунків між своїми; причиною відчуження можуть бути також клопоти і нещастя своїх: *Нема брата, коли страта* [П-90: 129]; *В нещастю нема ні брата, ні свата* [П-91: 169]; *Аби добра година, то знайдеться родина, а в злій годині по родині* [П-90: 136]; *Бедному зятю и тесть не рад* [пД I: 308]; *Пошел бы охотой в племянники к богатому дяде* [пД I: 304]; *Rodzony rodzzonego nie lubi, kiedy się ubogo ma; Nie widzi brat brata, kiedy na nim zła szata* [NKP I: 195]; *Nie ma rodziny we złe godziny* [NKP III: 63] тощо. Звідси, імовірно, переконання, висловлене в українській паремії *З своїми тільки добре їсти й пити* [П-90: 136], оскільки при зіставленні свого й нашого (своїх і наших інтересів) наше, будучи своїм (пор.: *Тільки наше й хороше* [П-90: 393]) стає чужим: *Ліпше моє, ніж наше* [П-91: 102]; *Род да племя близки, а свой рот ближе; Свинье не до поросят, коли на огонь тащат* [пД II: 98]. Характерно, що протиставлення мого і нашого реалізується також в американській приказці *Mine is better than ours* [WP (Am): 325], що може свідчити про існування нетипових для західноєвропейських культур тенденцій розвитку колективної свідомості американців.

Ставлення до далекої родини, зокрема некровних родичів, яких поріднив шлюб, т. зв. свояків, у побутовій свідомості слов'ян здебільшого негативне, хоча загалом кожна людина у слов'янській (передусім східнослов'янській) наївній картині світу невід'ємна частина своєї родини, без якої вона – сирота: *Без сім'ї і без роду – хоч з моста та в воду* [П-90: 134]; *Немов верета на шляху: без роду, без племені, без захисту* [П-90: 135]; *Русский человек без родни не живет* [пД I: 304]; *Сватъев – не оберешься, свояков – не огребешься, а женского кумовства – до Москвы не перевешаешь; Хоть наследства и не делить, а все надо своими счесться* [пД I: 303]. Свояки ж у пареміях української, російської й польської мов часто протиставляються кровним родичам і кваліфікуються як чужі: *Родини – як вербини, а нікого свого; Що воно за родина, як мене не родила!* [П-90: 136]; *Стрийна, вуйна – не родина, зять, невістка – не дитина* [П-90: 140]; *Сват – не родина, а що пасерб – не дитина* [П-90: 142]; *Свекор – не рідний батько* [П-90: 138]; *Як єсть, то єсть – лучче собака, ніж тесть* [П-90: 141]; *Дядько – не батько, а тітка – не мати* [П-90: 137]; *Чужих нет, а своих мало; Родных много, а голова одинока* [пД I:

303]; *Два брата на медведя, а два свояка на кисель; И добрый сват – собаке брат* [пД I: 304]; *Ни в сыворотке сметаны, ни в зяте племени; Что мне тесть, коли собинка есть* [пД I: 308]; *С сыном бранись, на печь ложись; с зятем бранись, за скобку держись* [Даль I: 699]; *С племянником живи – за дверь держись; а с сыном живи – на печке лежи* [пИ: 163]; *Mój zięć zjadł diabłów pięć* [НКР III: 873]; *Swat – sobaczy brat* [НКР III: 356]; *Stryj, wuj (stryjna, wujna), szatan – nie rodzina* [НКР III: 335]; *Stryjenka, wujenka, bratowa – to polewka rakowa* [НКР III: 336]; *Teściowa je zimną matką* [НКР III: 515]; *Z szwagrem na zająca, z bratem na niedźwiedzia* [НКР I: 196]; *Z synami na lisy, z zięciami na zające* [НКР III: 820] тощо.

Спільною для побутової свідомості носіїв слов'янських мов є негативна оцінка стосунків між *своїми*, що, з одного боку, може трактуватися як ще одне підтвердження паремійного багатоголосся (діаметрально протилежна оцінка характеру вказаних стосунків в слов'янських паремійних корпусах, на відміну від негативної в англійському і французькому), а з другого – свідчить про розмитість меж між *своїм* і *чужим* у колективних уявленнях слов'ян: *Свій пес скоріше вкусить, як чужий* [П-89: 195]; *Свій як упече, то в саме боляче* [П-91: 104]; *Ой, родня! бойся ея как огня* [пИ: 175]; *Кому от чужих, а нам от своих* [пД I: 303]; *Swój jak nie ukąsi (ugryzie), to uszczyplnie* [НКР III: 362]; *Ze swoim najgorsza sprawa* [НКР III: 363] тощо.

Розгляд прислів'їв і приказок германських і романських мов не дає підстави зробити обґрунтовані висновки щодо характеру стосунків між свояками (англ. in-laws) з огляду на спорадичність їх паремійної вербалізації, проте заперечує припущення про те, що в англійській, німецькій і французькій мовній свідомості свояцтво і взаємини між свояками уподібнюються до відносин між кровними родичами. Це припущення базується на аналізі способів творення термінів свояцтва, які в названих мовах є аналітичними і виникають у процесі додавання сполучень in-law, Schwieger, beau/belle до слів – назв кровних родичів [Тернопол 2008: 163]. Поодинокі паремії, які об'єктивують колективні уявлення носіїв англійської і французької мов про стосунки між людьми, яких поріднив шлюб, показують їх пейоративну маркованість: *Mother-in-law and daughter-in-law are a tempest and hail storm; The mother-in-law remembers not that she was a daughter-in-law* [ODP: 546]; *She is well married, who has neither mother-in-law nor sister-in-law by her husband* [ODP: 878]; *Happy is she who marries the son of a dead mother* [PDP: 174]; *Morte la fille, mort le gendre* [DPSM: 61]. На універсальність і релігійно-культурну абстрагованість негативних уявлень про тещу вказує також замітка в газеті „Новости” (№ 170 за 1886р.), яка аналізує спробу однієї з німецьких газет зібрати прислів'я, які б характеризували погляди на тещу в різних державах [пИ: 167].

Загалом взаємини між ріднею мали, імовірно, велику вагу для повноцінного життя слов'янських етноспільнот, про що свідчить як кількісна та якісна репрезентативність відповідних паремійних тематичних блоків і груп, так і значно розвиненіша система назв спорідненості і свояцтва в слов'янських (докладно про систему відповідних назв, їх походження див. довідник А. Бурячка [Бурячок 1961]), на відміну від германських і романських

мов. Суттєво вплив на формування національно-культурної свідомості східних слов'ян мав також інститут прийомства, невідомий Західній Європі. Прикметно, що лише в українському й білоруському паремійних корпусах відображене ставлення народу до життя в приймах: *В приймах приймаки і на віник кажуть „ви”, а на козу – „дядино”*; *Попхався в прийма – то лиха прийме* [П-90: 141]; *Прымак пятнаццаць гадоў цёшчынага ката на „вы” заве; Прымачы хлеб – сабачы* [БП: 140] тощо. У російській мові немає подібних паремій, хоча прийомство як явище родинного співжиття росіянам відоме: *примак, примака* (зах.) – зять, прийнятий у дім тестя [Даль III: 430].

Частковою реалізацією універсальної тенденції до непорушності меж *свого і чужого*, яка на побутовому рівні виявляється в невтручанні у справи інших (пор.: *Не пхай ложки в чужу миску* [П-89: 349]; *У чужий ставок не кидай вудок* [П-89: 267]; *Держись, вошь, своего тулуна* [пД II: 107]; *Enquire not what boils in another's pot* [PDP: 146]; *Nul ne fait si bien l'oeuvre que celui à qui elle est* [DPSM: 373] тощо), є паремійні побажання триматися осторонь сварок і суперечок між *своїми*. В англійських і французьких пареміях вони стосуються внутрісімейних незгод, що відповідає типовому для названих культур розумінню меж *свого і чужого*: *Put not thy hand between the bark and the tree* [ODP: 30] – *Ne mettez pas votre doigt entre l'écorce et l'arbre* [DPSM: 331]. У слов'янських мовах – сутичок між *своїми*, що реалізується в межах колективних уявлень, типових для слов'янських культур: *Де свої собаки кусаються, там хай чужі не пхаються* [П-89: 188]; *Свої собаки гризуться, чужая не приставай* [пД II: 108]; *Gdzie się swoje psy gryzą, niech się cudze nie miesza* [NKP II: 890]. В українському й польському паремійних корпусах вербалізовано також спробу пояснити причини вказаних застережень: *Свої собаки покусаються та й перестануть* [П-89: 195]; *Domowe psy dopiero się kąsały, a zaraz się liżą* [NKP II: 888].

Особливим типом взаємовідносин між *своїми* є стосунки подружжя, які в слов'янській побутовій свідомості прирівнюються до взаємин із найближчими кровними родичами (здебільшого батьків), а іноді отримують вище статусне кваліфікаційне маркування: *Добрій чоловік жінці ліпший від рідної матері* [П-90: 99]; *Три друга: батько, мати та вірна жінка* [П-90: 97] – *Три друга: отец, да мать, да верная жена* [пД I: 289]; *Муж жене отец, жена мужу венец* [пД I: 291]; *Miły mi brat i swat, ale miłsza żona* [NKP III: 956]; *Dla człowieka miłego nie dbat o krewnego żadnego* [NKP I: 380]. Для носіїв англійської і французької мов подібне зіставлення не властиве, проте в обох культурах стосунки між чоловіком і жінкою трактуються як зв'язки *своїх*, оскільки не виходять за межі власного Я, що опосередковано реалізується в пареміях. Французи підкреслюють міцність і непорушність подружніх уз: *Il n'est si fort lien que de femme* [DPSM: 254]; *Prendre femme est le plus fort lien qui soit* [DPSM: 259]. В англійській приказці *He that speaks ill of his wife dishonours himself* [WP: 527] дружина кваліфікується як частина чоловікового Я, що загалом характерно для колективної свідомості інших, навіть культурно дистанційованих [Sitarz 2000: 103], народів, пор.: *Муж і жона – одно тіло, одно діло, один дух* [П-90: 100]; *Помеж мужа и жены нитки не проденешь* [пД I: 290]; *Maż i żona to dwa ciała*,

a jedna dusza [НКР II: 431]; *Mann und Weib sind ein Leib* [ГЛ: 99]; *Mari et femme sont joints ensemble comme la mie à la croûte* [DPSM: 330].

Отже, часово зумовлена рольова зміна статусу (від *свого* до *чужого*) дітей, зокрема дочок, у сім'ї, й опосередковане посвоячення чи відчуження нових членів родини, зафіксоване в паремійному, як й інших жанрах слов'янського фольклору, у прислів'ях англійської та французької мов здебільшого не об'єктивується, хоча деколи набуває дифузного або ситуативного характеру. Ця особливість спричинена дивергентністю стереотипних уявлень представників зіставлюваних культур про *своїх*, а саме: відсутність чіткої диференціації різних типів родинних зв'язків в германській та романській (на відміну від слов'янської) побутовій свідомості; кваліфікація всіх родичів (крім членів сім'ї) як *чужих*, що пояснює домінування негативної оцінки стосунків між ними. Трактування родинних зв'язків як відносин *своїх* у слов'янській наївній картині світу не виключає неоднорідності оцінювання їх якості (аж до повного відчуження) у різних ланках родинної ієрархії. *Перспективним* є подальше дослідження специфіки вербалізації компонентів опозиції *своє – чуже* в різномовних паремійних корпусах.

Література

БП – Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы / склаў Ф.Янкоўскі. – Мінськ : Бел. навука, 2004. – 494 с.; **Бурячок 1961** – Бурячок А. А. Назви спорідненості і свояцтва в українській мові / А. А. Бурячок. – К. : АН УРСР, 1961. – 150 с.; **Буслаев 1854** – Буслаев О. И. Русскія пословицы и поговорки / О. И. Буслаев // Архивъ историко-юридическихъ свѣдѣній, относящихся до Россіи, издаваемый Н. Калачовымъ. – М. : Тип. А. Семена, 1854. – С. 1 – 176; **ГЛ** – Гольдгардтъ-Ландау Г.М. Русскія пословицы, поговорки, прибаутки и притчи въ переводе на соответствующіе имъ галлицизмы и германизмы / Г. М. Гольдгардтъ-Ландау. – Одесса : Тип. Л. Нитче, 1888. – 180 с.; **Даль** – Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. / В. Даль. – М. : Рус. яз., 1981. – Т. 1 – 4; **Коцюба 2009** – Коцюба З. Г. Паремійна об'єктивація статусних ролей батьків і дітей у слов'янських, германських і романських мовах / З. Г. Коцюба // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту імені Лесі Українки. Сер. Мовознавство. – 2009. – № 15. – С. 134 – 139; пД – Даль В. И. Пословицы русского народа : в 2 т. / В. И. Даль. – М.: Худ. лит., 1984. – Т. 1 – 2; **пИ** – Иллюстровъ І. И. Жизнь русскаго народа въ его пословицахъ и поговоркахъ : сб. русскихъ пословиць и поговорокъ / І. И. Иллюстровъ. – изд. 2-е. – СПб. : С.-Пб губерн. тип., 1910. – 469 с.; **П-89** – Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини / упор. М. Пазяк. – К. : Наук. думка, 1989. – 480 с.; **П-90** – Прислів'я та приказки. Людина. Родинне життя. Риси характеру / упор. М. Пазяк. – К. : Наук. думка, 1990. – 528 с.; **П-91** – Прислів'я та приказки. Взаємини між людьми / упор. М. Пазяк. – К. : Наук. думка, 1991. – 440 с.; **Тернополь 2008** – Тернополь Т.В. Не зять бы был, не чертом слыл (свойство и свойственники в национально-культурном сознании русских) / Т. В. Тернополь // Фразеологизм и слово в национально-культурном дискурсе. – М. : Элипс, 2008. – С. 163 – 166; **DPSM** – Dictionnaire des proverbes, sentences et maximes par M.Maloux. – Paris : Librairie Larousse, 2001. – 628 p.; **НКР** – Nowa

księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich: W IV t. / Red. J. Krzyżanowski. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1969 – 1972. – T. I – III; **ODP** – The Oxford Dictionary of English Proverbs. 3rd ed. / ed. by F. P. Wilson. – Oxford : Clarendon Press, 1992. – 930 p.; **PDP** – The Penguin Dictionary of Proverbs. 2nd ed. / ed. by R.Fergusson & J. Law. – Penguin Books, 2000. – 365 p. **Sitarz 2000** – Sitarz M. Yiddish and Polish proverbs. Contrastive Analysis against Cultural Background / M. Sitarz. – Kraków : Polska Akademia Umiejętności, 2000. – 161 p.; **WP** – Mieder W. The Prentice-Hall Encyclopedia of world proverbs. – New Jersey : Prentice-Hall, Inc., 1986. – 582 p.

Коцюба З.Г. Дифузний характер колективних уявлень про своїх у пареміях слов'янських, германських і романських мов

У статті здійснено спробу простежити особливості вербалізації стереотипних національних уявлень про статус і функції родичів (крім батьків) у пареміях слов'янських, германських і романських мов, диференціювати їх універсальні та національно зумовлені характеристики в різних культурах.

Ключові слова: прислів'я, приказка, своє – чуже, національне, універсальне.

Коцюба З.Г. Диффузный характер коллективных представлений о своих в паремиях славянских, германских и романских языков

В статье предпринята попытка проследить особенности вербализации стереотипных национальных представлений о статусе и функциях родственников (кроме родителей) в паремиях славянских, германских и романских языков, дифференцировать их универсальные и национально обусловленные характеристики в разных культурах.

Ключевые слова: пословица, поговорка, свое – чужое, национальное, универсальное.

Kotsiuba Z.H. Diffusive character of the collective conception of relatives in Slavonic, Germanic and Romance paroemias

The article is an attempt to trace the peculiarities of verbalization of the stereotypic national conception of the status and functions of relatives in Slavonic, Germanic and Romance proverbs and sayings, differentiate their national and universal characteristics in different cultures.

Key words: proverb, saying, own – alien, national, universal.

УДК 811.161.2'373.23: 811.161.2'373.72

**ОЦІННЕ ЗНАЧЕННЯ ВЛАСНИХ ІМЕН ЛЮДЕЙ
В УКРАЇНСЬКИХ ПРИСЛІВ'ЯХ**

Сучасна лінгвістика, формуючись як антропологічна, усе більше враховує людський фактор, важливою тенденцією є „прагнення вивчати мову в контексті основних проблем антропології, у тісному зв'язку з природою людини, її внутрішнім і зовнішнім світом” [Снитко 1990: 3]. Це не випадково, адже „мова пронизана суб'єктивністю, тому суб'єктивний, тобто людський фактор усе більше й більше переміщається в центр сучасних лінгвістичних досліджень” [Шаховський 2008: 6]. Пізнаючи навколишній світ, людина одночасно висловлює своє ставлення до нього, оцінюючи його відповідно до еталонів, народної етики, естетики, культури.

Останніми роками у вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці активно досліджують категорію оцінки в різноманітних аспектах: модальність та логіку оцінок розглядали Н. Арутюнова, О. Вольф, О. Івін, М. Ляпон та ін.; семантично-прагматичні особливості реалізації оцінного значення та функціонально комунікативну спрямованість оцінних номінацій вивчали Т. Космеда, Т. Маркелова, У. Соловій, В. Труб, З. Фоміна та ін.; мовні засоби вираження оцінки були предметом дослідження Т. Вендіної, Л. Шутак та В. Шинкарука, І. Онищенко тощо. Разом з тим, у вітчизняному мовознавстві відсутній комплексний опис специфіки вираження оцінки в діалектному українському мовленні. Цим і зумовлено актуальність нашого дослідження.

Оцінку може бути виражено різноманітними вербальними засобами: за допомогою інтонаційного оформлення висловлювання, слів яскравої оцінної семантики, вторинних назвах, компаративних конструкцій тощо. На думку Т. Космеди, „з огляду семантики, оцінка – це категорія, що об'єднує всі засоби, які має сучасна мова у своєму розпорядженні для категоризації й позначування розмаїття оцінних значень, що мотивовані зв'язками між мовцем і дійсністю” [Космеда 2000: 395].

Як зазначає О. Бессонова, „семантика елементів категорії оцінки є єдністю мовного значення й позамовного змісту. Таким чином, категорія оцінки може бути репрезентована як лінгвокультурологічна категорія” [Бессонова 2002: 31]. Погоджуючись із цієї тезою, вважаємо, що вивчення особливостей категорії оцінки в діалектному мовленні має бути здійснено в тісному взаємозв'язку з народною культурою, етикою, фольклором.

Досліджуючи мову російського фольклору в її зв'язках з діалектним мовленням, І. Оссовецький зауважував, що „жанрово-тематична й образно-поетична спільність, „схожість” російського фольклору різних місцевостей, а також міждіалектні мовні зв'язки приводять до того, що у фольклорі вироблено мовні утворення, які виходять за межі поширення певного діалекту; створено тексти, мову яких не можна обмежити вузькими рамками одного діалекту” [Оссовецкий 1958: 173]. Разом з тим, у фольклорі зберігається значна кількість архаїчної лексики, стійких словосполучень, які вийшли з

ужитку в кодифікованій літературній мові. З огляду на це фольклорні тексти є важливими для аналізу діалектного мовлення.

Одним із оцінних засобів, активно вживаних у народному мовленні, є фразеологічні одиниці, які зазвичай мають яскраве експресивно-емоційне забарвлення. Власне, паремії як один із жанрів фольклору є відображенням ціннісно-символічного середовища буття особистості в контексті традиційної культури, у них яскраво відображено ставлення людини до світу, інших людей, до самої себе. Оцінка – одна з типологічних рис прислів'їв: „Прислів'я – стійкий вислів переважно фольклорного походження, у якому зафіксований практичний досвід народу та його оцінка різних подій і явищ” (розрядка наша – В.Л.) [УМ 2000: 492]. Прислів'я є одним із тих мовних засобів, які використовують для „прагматичного впливу, формування світогляду й поглядів носіїв мови, представників певної соціальної групи” [Бацевич 1997: 348].

Дослідники виділяють у прислів'ях та афоризмах такі типи оцінок: 1) етична – з позицій традиційної народної моралі; 2) естетична – з погляду загальноприйнятих уявлень про красу; 3) функціональна – щодо відповідності об'єкта своєму призначенню, здатності функціонування; 4) пієтетна – з позиції норми престижності; 5) порівняльна – з позиції порівняння різних об'єктів оцінки [Дмитриєва 1999].

Метою пропонованої розвідки є аналіз українських прислів'їв з антропонімним компонентом щодо вираження в них оцінного значення.

Сформульована мета передбачає розв'язання таких завдань: систематизувати паремії, компонентом яких є власні імена людей, відповідно до вираженої ними оцінки – позитивної чи негативної; виявити, які риси людини найчастіше стають предметом оцінки в аналізованих ФО; з'ясувати, чи закріплено в пареміях якусь рису людини за конкретним власним іменем, чоловічим або жіночим.

Об'єктом дослідження є прислів'я та приказки з компонентами – власними іменами, що характеризують людину.

Методом суцільної вибірки було виписано фразеологічні одиниці, компонентами яких є власні імена людей, з видання „Прислів'я та приказки: Людина. Родинне життя. Риси характеру” [Прислів'я 1990]. Усього зафіксовано 719 фразеологічних одиниць (ФО), які містять 127 власних імен (75 чоловічих та 52 жіночі).

Найбільш функціонально активними в аналізованих ФО є чоловічі імена *Гриць* та його варіанти *Грицько*, *Гришко*, *Гринь* (64 фіксації), *Хома* та його варіант *Хомка* (43 фіксації), *Іван* та його варіанти *Івась*, *Ванько*, *Івашко*, *Іванцьо* (43 фіксації). Серед жіночих імен найчастіше вживаними у ФО є *Параска* та його варіант *Парася* (27 фіксацій), *Настя* та його варіант *Наця* (14 фіксацій), *Хима* та його варіанти *Химка*, *Хомка* (13 фіксацій).

Власні імена у свідомості людей часто пов'язані з конкретними рисами їхніх носіїв, що засвідчують такі прислів'я: *Вже по пиці знати, що Гаврилом звати* [Прислів'я 1990: 205], *Гляну на вид, та й скажу, що Демид* [Прислів'я 1990: 208], *Видно ззаду, що Пархім* [Прислів'я 1990: 213], *Глянувши на вид, то знать, що Свирид* [Прислів'я 1990: 214], *І ззаду знать, що Хомою звать*

[Прислів'я 1990: 216]. Водночас у пареміях відбито народні уявлення про те, що ім'я людини не є обов'язковим показником її типових рис характеру: *Два Кіндрати, а не однакові на вдачу* [Прислів'я 1990: 209].

В окрему групу виділяємо паремії, у яких наявні й чоловічі, і жіночі імена, найчастіше в таких випадках ідеться про схожість людських рис без їх конкретизації, припускаємо, що вживання власного імені тут мотивоване лише своєрідністю його звукового складу та римованістю [Герасимчук 2005: 43]. Так, із жіночим іменем *Варвара* співвідносні чотири чоловічі імені: *Зібрав бог пару – Карпа та Варвару, От тобі пара – Гриць та Варвара, То дібрана пара – Хома та Варвара, Пара – Семен та Варвара* [Прислів'я 1990: 77]. Наявність саме такого жіночого імені в цих фразеологізмах зумовлено, на нашу думку, наявністю рими *пара – Варвара*. Порівняймо: якщо в паремії вжито демінутив *парочка*, до нього дібрано іншу риму – власне ім'я *Одарка* із зменшувально-пестливим суфіксом: *Парочка – Мартин та Одарочка* [Прислів'я 1990: 77].

Наявні в аналізованих пареміях також протиставлення: *Щастя, в кого жінка Настя, а в кого Горпина – то лиха година* [Прислів'я 1990: 98], *Микола робив кола, а Микита сани, Микола їхав кіньми, а Микита псами* [Прислів'я 1990: 211]. Припускаємо, що тут збережено інформацію про конкретні індивідуальні риси людей із цими іменами.

Як зауважує В. Герасимчук, індивідуалізовані власні назви у фразеологізмах стають називними, перетворюються на засіб типологізації [Герасимчук 2005: 43]. Це підтверджують й аналізовані прислів'я, так, ім'я *Іван* має конотацію 'представник простого народу', у ФО його часто протиставлено панові: *Рихтували за пана, а дали за Івана* [Прислів'я 1990: 75], *Ніколи не буде з Івана пана* [Прислів'я 1990: 308], *Дурний Іван, дурний і пан* [Прислів'я 1990: 341] та ін.

Відомо, що оцінці підлягають частіше негативні риси: люди вербалізують відхилення від норми, аби виправити їх. Негативно-оцінне значення у фразеологічних контекстах закріплено й за значною кількістю антропонімів [Отін 1978: 51]. Ім'я *Хома*, наприклад, конотує такі риси людини: 'ні до чого непридатний, невмілий' (*На безлюдді і Хома чоловік, Хома наш одну качалку продав, а дев'ять йому баби на голові розбили*), 'невдалий, нещасливий' (*На бідного Хому й дерево паде*) [Прислів'я 1990: 216], 'п'яниця' (*Як не як, а Хома пияк*) [Прислів'я 1990: 435].

Аналізовані прислів'я містять негативну оцінку таких рис людини:

1) хитрість, брехливість: *Дмитер хитер: з'їв курку та сказав – сама полетіла* [Прислів'я 1990: 208], *Максим бреше – як лисого чеше* [Прислів'я 1990: 210], *Нема правди у Максима, бреше, як собака, ще й кліпає очима* [Прислів'я 1990: 210], *Як же Гандзю не кохати, як вона вміє брехати* [Прислів'я 1990: 218];

2) неохайність: *Чотири свічки спалила, поки Гриця умила, а п'ятий каганець, такий Грицько поганець* [Прислів'я 1990: 44];

3) схильність до сварок, колотнечі: *Божевільний Марку, ходиш по ярмарку: ні купуєш, ні торгуєш, тільки робиш сварку* [Прислів'я 1990: 210], *Юрка в хату одного впустили, а вся хата загорілася* [Прислів'я 1990: 217];

4) надмірна пожадливість до їжі: *Антошку, їж потрошку, н з'їж ложку* [Прислів'я 1990: 205], *Розпережись, Максиме, може, ще поміститься* [Прислів'я 1990: 210];

5) байдужість: *Не журиться Антін об тім, батько вмирає, а він млинці наминає* [Прислів'я 1990: 205];

6) упертість: *Кажу Іванові: бери на сухо, а він заїхав по вуха* [Прислів'я 1990: 208], *Учи Івана на цимбалах, а він заодно в дудку грає* [Прислів'я 1990: 209];

7) надмірна балакучість, марнослів'я: *Леська та Хвеська хоть якого дзвона перегудуть* [Прислів'я 1990: 219], *Торохтить Солоха, як діжка з горохом* [Прислів'я 1990: 222], *Язиката Феська і будинок рознесе* [Прислів'я 1990: 223], *Говорив Мирон рябої кобили сон* [Прислів'я 1990: 211];

8) забудькуватість, неухажність: *От вам Лука! Рукавиці за пазухою, а він їх шука* [Прислів'я 1990: 210], *У роззяви Дарії кожен день аварії* [Прислів'я 1990: 218];

9) недотримання норм народної моралі: *У нашої Катерини разом весілля і хрестини: і до шлюбу ведуть, і до хреста несуть* [Прислів'я 1990: 82];

10) схильність до пияцтва: *Як не як, а Хома тияк* [Прислів'я 1990: 435];

11) надмірна цікавість: *Нашій Варварі носа одірвали* [Прислів'я 1990: 217].

Найбільше паремій (12 фіксацій) містять негативну оцінку людини з обмеженими розумовими здібностями, причому в усіх зафіксованих випадках компонентами таких ФО є чоловічі імена: *Що Кирило, то й дурило* [Прислів'я 1990: 209], *Науме, Науме, дурний твій уме* [Прислів'я 1990: 212], *Гриць має голову з дурниць* [Прислів'я 1990: 206], *Дурному Гаврилці усе чорнобривці* [Прислів'я 1990: 343], *Дурний Мартин узав мило за сир* [Прислів'я 1990: 341] та ін. Подеколи негативну конотацію таких паремій посилюють наявні в їх складі компаративні конструкції, у яких людину порівняно з твариною або рослиною: *Мала баба Василя, Василь дурний, як теля* [Прислів'я 1990: 146], *Учив Мартин Мартина, а сам глухий, як тростина* [Прислів'я 1990: 350]. Зафіксовано також паремію, у якій сему 'дурний' приховано в ужитому в переносному значенні прикметникові *мудрий* у формі найвищого ступеня порівняння: *Андрій за всіх мудрій – продав халупу, а сам уліз у дупло* [Прислів'я 1990: 204]. Лише в одному випадку непрямо виражено значення 'дурна жінка': *Дурного Кирила і Химка здурила* [Прислів'я 1990: 209] (припускаємо, що тут мається на увазі, що в Кирила розумові здібності ще менші, ніж у Химки). Як бачимо, сему 'дурний' не закріплено в пареміях за якимось конкретним власним іменем людини. Це переконливо доводять ФО з однаковим компонентним складом, у яких варіюються лише власні імена: *Догадався Павло (Семен) очкур зав'язати, та й думає, що помудрішав* [Прислів'я 1990: 212, 325]. На можливість власної назви переходити в символічні апелювати неодноразово звертали увагу дослідники (Ф. Буслаєв, Л. Щетинин та ін.). Н. Пасік зауважує, що власна назва в пареміях може поставати „у своєму загальнокатегоріальному значенні – як ім'я взагалі й може використовуватися в ролі експресивного субститута, контекстуального

синоніма до слів „чоловік”, „жінка”, „людина”..., але не є їх рівноцінним еквівалентом” [Пасік 1999: 25 – 26].

На підтвердження сказаного наведемо також приклади паремій, у яких оцінці підлягає недолуга, ні до чого непридатна, недотепна людина. Компонентами таких прислів'їв є чоловічі імена *Андрій, Гриць, Денис, Захар, Микита, Опанас, Пантелеймон, Свирид, Тадей*: *З нашого Андрушка ні м'ясо, ні юшка* [Прислів'я 1990: 205], *Верни, Грицю, соб, бо в церкву заїхали* [Прислів'я 1990: 206], *Не бачив Гриць воза та й сів на порозі, а думав, що на возі* [Прислів'я 1990: 207], *Кресав Денис та й на гіллі повис* [Прислів'я 1990: 208], *З нашого Захарка ні богу свічка, ні чортові угарка* [Прислів'я 1990: 208], *Ні сюди Микита ні туди Микита* [Прислів'я 1990: 211], *Пішов Опанас по горілку для нас, зачепився за пень та й простояв цілий день* [Прислів'я 1990: 212], *Не втне Панько шилом борщу, „Кожний робить, як знає”, – сказав Панько та й зачав корову доїти ззаду* [Прислів'я 1990: 213], *Майстер Свиридко два рази уріже, та й то закоротке* [Прислів'я 1990: 214], *Той Тадей – ні для бога, ні для людей* [Прислів'я 1990: 215].

Численними прикладами представлено в пареміях негативну оцінку жіночої ледачості, нерозторопності, недбайливості, невміння господарювати, ці конотації закріплено за іменами *Ганна, Гапка, Кулина, Лукія, Федора*: *Пішла Гандзя в поле жати, та й забула серпа взяти, Видно, що Ганна млинці пекла, бо й ворота в тісті, Послали Гапку по масло – і в печі погасло, Наша Гапка тонкопряхка: нитки, як налігач, а полотно, як рядно* [Прислів'я 1990: 218], *Видно Кулину, що хліб пекла, бо й ворота в тісті, Спекла Луця, не схоче їсти й цюця* [Прислів'я 1990: 219], *Наша Федора до роботи хвора, Наша Федора то шиє, то поре* [Прислів'я 1990: 222].

Інколи негативну рису в пареміях не конкретизовано: *Ой куме, як у мене Іван, то не дай, боже, й вам* [Прислів'я 1990: 208], *Не мала дівка лиха, так Каленика привела* [Прислів'я 1990: 208], *То Ядзя з пекла родом* [Прислів'я 1990: 143]. У таких узагальнено-негативних оцінках мовці можуть вдаватися до зоометафор, які є поширеними в народному мовленні для оцінки людини: *Кіндрат – свині брат, кобилі дядько, а собаці сват* [Прислів'я 1990: 209].

Разом з тим, проаналізований матеріал свідчить, що одне й те саме ім'я в прислів'ях може набувати різних конотацій, інколи протилежних – позитивних та негативних, напр., ім'я *Параска* конотує такі негативні риси характеру людини: ‘жорстока, немилосердна’ (*В нашій Параски ні серця, ні ласки*), ‘невміла’ (*Знати Параску, що місила паску, бо всі ворота в тісті*), ‘байдужа’ (*У нашій Параски ні гніву, ні ласки*), і водночас це ім'я фіксуємо в прислів'ях з виразною позитивною конотацією ‘працелюбна, вміла’ (*Наша Парася усе встає зрання, Розумна Парася на все здалася*) [Прислів'я 1990: 221]).

Н. Пасік зауважує щодо цього, що онім набуває конкретного змісту, насиченого емоційно-оцінними ознаками, лише потрапляючи в контекст [Пасік 1999: 28]. Підтверджують це й аналізовані прислів'я. Ім'я *Іван*, скажімо, конотує різноманітні риси людини, частіше негативні: ‘нікчемний, невмілий’ (*Іван – ні богу, ні нам, Поволі, Іване, бо впадеш у корито* [Прислів'я 1990: 208]), ‘упертий’ (*Кажі Іванові: бери на сухо, а він заїхав по вуха* [Прислів'я 1990: 208]), *Учи Івана на цимбалах, а він заодно в дудку грає* [Прислів'я 1990:

209]), ‘ледачий’ (*Кобилка біжить, Ванько лежить* [Прислів’я 1990: 208]), ‘дурний’ (*Випий, Іванку, бляшанку, а за дві заплати* [Прислів’я 1990: 428], *Плати, дурний Іване, та подякуй панам, що гроші беруть* [Прислів’я 1990: 348]), ‘недотепний, непередбачливий’ (*Мудрий Іван по шкоді: коні вкрали, тоді він стайню зачинив* [Прислів’я 1990: 329]), ‘безталанний’ (*Як Івана женили, чотири воли дарили, а прийшло си до того, дали kota сліпого* [Прислів’я 1990: 71]). І лише в поодиноких випадках ФО з іменем *Іван* мають позитивну конотацію: *Заїхала баба в пень, та й сиділа цілий день, прийшов Іван, відчепив та й тим біду зачепив* [Прислів’я 1990: 145] (про вмілу людину).

Отже, прислів’я, компонентами яких є власні імена людей, – це кількісно розгалужена група, широким є й репертуар використовуваних у них онімів. Власні імена в прислів’ях можуть виконувати денотативну та конотативну (емоційно-оцінну) функції. Кількісно переважають паремії, що містять негативну оцінку особи, зафіксовані приклади позитивної оцінки є поодинокими. Одне й те саме власне ім’я людини в прислів’ях може набувати різних конотацій, інколи протилежних – позитивних і негативних. Разом з тим, певні конотації найчастіше не закріплено за якимось конкретним власним іменем. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у виявленні можливої специфіки оцінного значення власних імен у різних діалектах української мови.

Література

Бацевич 1997 – Бацевич Ф. С. Очерки по функциональной лексикологии / Ф. С. Бацевич, Т. А. Космеда. – Львов : Свит, 1997. – 392 с.; **Бессонова 2002** – Бессонова О. Л. Оцінний тезаурус англійської мови : когнітивно-гендерні аспекти. – Донецьк : ДонНУ, 2002. – 362 с.; **Герасимчук 2005** – Герасимчук В. Власні імена в українських фразеологізмах / Валентина Герасимчук // Дивослово. – 2005. – № 4. – С. 43 – 47; **Дмитрієва 1999** – Дмитрієва О. А. Типи моральних оцінок в текстах пословиц и афоризмов // Языковая личность : проблемы лингвокультурологии и функциональной семантики : сб. науч. тр. – Волгоград : Перемена, 1999. – С. 154 – 161; **Космеда Т.** – Космеда Т. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики : формування і розвиток категорії оцінки. – Л. : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. – 350 с.; **Оссовецкий 1958** – Оссовецкий И. А. Язык фольклора и диалект // Основные проблемы эпоса восточных славян. – М. : Изд-во АН СССР, 1958 – С. 172 – 190; **Отін 1978** – Отін Є. С. Конотативна ономастична лексика / Є. С. Отін // Мовознавство – 1978. – № 6. – С. 46 – 52; **Пасік 1999** – Пасік Н. М. Роль ономастичних компонентів у формуванні фразеологічного та пареміологічного значення / Н. М. Пасік // Мовознавство. – 1999. – № 2 – 3. – С. 21 – 30; **Прислів’я 1990** – Прислів’я та приказки: Людина. Родинне життя. Риси характеру / упоряд. М. М. Пазяк. – К. : Наук. думка, 1990. – 528 с.; **Снитко 1990** – Снитко Е. С. Внутренняя форма номинативных единиц / Е. С. Снитко. – Львов : Свит, 1990. – 188 с.; **УМ 2000** – Українська мова : енциклопедія / редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – К. : Укр. енцикл., 2000. – 752 с.; **Шаховский 2008** – Шаховский В. И.

Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / В. И. Шаховский. – изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008. – 208 с.

Леснова В.В. Оцінне значення власних імен людей в українських прислів'ях

У статті проаналізовано українські прислів'я з антропонімним компонентом щодо вираження в них оцінного значення. Установлено, що такі паремії найчастіше містять негативну оцінку різноманітних рис людини. Доведено, що одне й те саме власне ім'я може набувати в прислів'ях різних конотацій, інколи протилежних – позитивних і негативних. Разом з тим, певні конотації переважно не закріплено за якимось конкретним власним іменем.

Ключові слова: прислів'я, власне ім'я, конотація, оцінне значення, негативна оцінка, позитивна оцінка.

Леснова В.В. Оценочное значение собственных имён людей в украинских пословицах

В статье проанализированы украинские пословицы с антропонимным компонентом относительно выражения в них оценочного значения. Установлено, что такие паремии чаще всего содержат отрицательную оценку различных качеств человека. Доказано, что одно и то же имя собственное может приобретать в пословицах различные коннотации, иногда противоположные – положительные и отрицательные. Вместе с тем, определённые коннотации преимущественно не закреплены за каким-то конкретным собственным именем.

Ключевые слова: пословица, имя собственное, коннотация, оценочное значение, положительная оценка, отрицательная оценка.

Lesnova V.V. Evaluation meaning of proper names of persons in ukrainian proverbs

The article deals with the analysis of the Ukrainian proverbs with an anthroponymic component from the point of view of the evaluation meaning expressed in them. It has been found out that these proverbs often contain a negative evaluation of a man's different features of character. It has been proved that one and the same proper name can obtain different connotations in proverbs which can sometimes be controversial, i.e. both positive and negative. At the same time certain connotations are not obviously fixed to any concrete proper name.

Key words: proverb, proper name, connotation, evaluation meaning, positive evaluation, negative evaluation.

УДК 811.111'373.7 : 82-84

**ПОЛЬОВА СТРУКТУРА ПАРЕМІЙНОЇ ЗОНИ КОНЦЕПТУ
„MONEY” В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ**

Етнокультурна своєрідність кожної нації знаходить яскраве вираження в найдавнішому жанрі фольклорної фразеології – паремійному корпусі [Жайворонок 2007: 242], який як інтегральна частина фразеологічного фонду, складає особливу частину мовної картини світу – паремійну картину світу. Такі стійкі одиниці утворюють особливу зону в структурі концепту, оскільки вони відображають інтерпретацію концепту свідомістю народу, здебільшого в історичній перспективі [Попова, Стернин 2007: 113, 284]. Дослідження паремійної зони концепту дозволяє відтворити еволюцію світогляду етносу, його комунікативну поведінку, національний характер та певною мірою реконструювати мовну картину світу.

Одним із фрагментів мовної картини світу є концепт ГРОШІ (MONEY). Останній – цікавий об'єкт лінгвістичного дослідження, оскільки його вивчення в лінгвокогнітивному аспекті дозволяє виявити втілення специфічних рис менталітету носіїв англійської мови, встановити характер поглядів на гроші, уявлення про них та про місце грошей в суспільному житті цього етносоціуму.

У сучасних мовознавчих працях знайшли своє відображення лише деякі аспекти вивчення концепту ГРОШІ/MONEY [Голубовська 2004, Городецька 2003, Майоренко 2005, Новоселова 2005, Стешина 2008]. Водночас дослідження процесу концептуалізації поняття „гроші”/”money” (одного з ключових концептів будь-якого суспільства) не отримало свого цілісного опису як мовний, когнітивний і культурний феномен, не простудійовано кореляції концепту MONEY в британській лінгвокультурі.

Актуальність роботи визначається загальною спрямованістю сучасних лінгвокогнітивних досліджень національного самоусвідомлення і самовираження мови та духовної культури і зумовлена потребою в аналізі лінгвокультурного концепту MONEY на матеріалі паремійного фонду англійської мови з урахуванням сучасних напрацювань семантико-когнітивного, лінгвокультурологічного та антропоцентричного підходів.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні шляхів концептуалізації поняття „money” в паремійному фонді англійської мови й виявленні когнітивних ознак паремійного представлення концепту MONEY, що дасть змогу описати польову структуру паремійного поля у британській лінгвокультурі, встановити шляхи концептуалізації поняття „money” і, таким чином, створити наукове уявлення про місце і роль грошей у суспільному житті англійців.

Матеріалом дослідження паремійного представлення концепту MONEY в англійській мові слугували словники та паремійні збірки (див. АУФС, БКРПП, CCID, OALD, ODEP). Із зазначених джерел шляхом суцільної вибірки відібрано 511 британських паремій, які вербалізують концепт MONEY у британській лінгвокультурі.

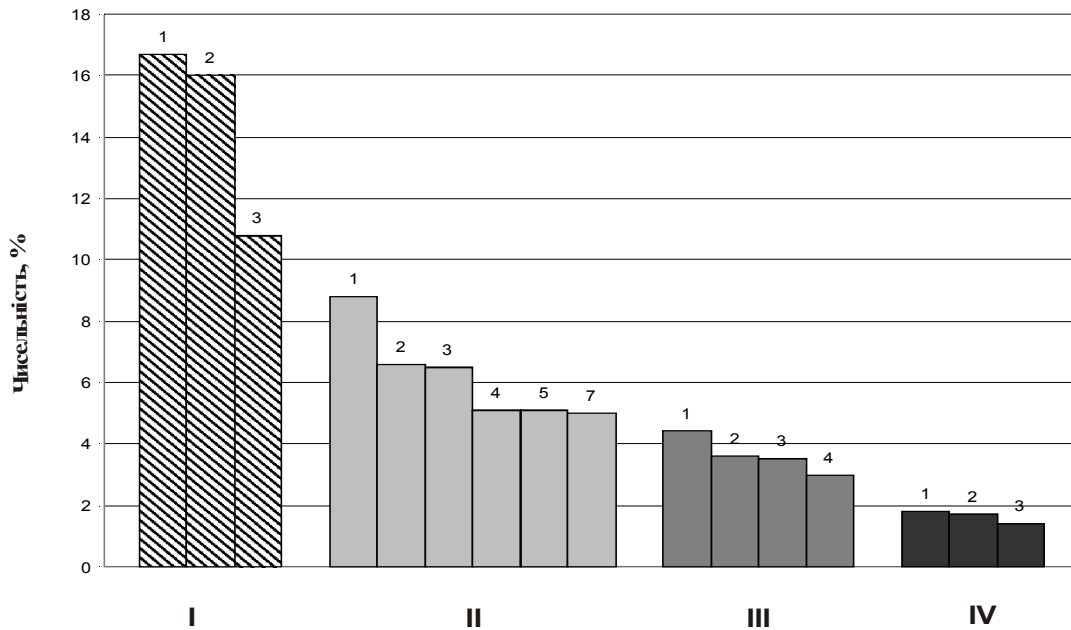
Семантико-когнітивний напрямок когнітивної лінгвістики передбачає студіювання концепту через значення мовних одиниць, що його номінують.

Отже, на першому етапі нашого дослідження було відібрано паремійні одиниці, які, будучи засобом матеріалізації мовної свідомості англійців, об'єктивують концепт MONEY в історичній перспективі [Попова, Стернин 2007: 198 – 199; Тарасов 2003]. Аналіз семантики цих одиниць дозволив розтлумачити паремійні смисли, закодовані у мовній свідомості англійців.

Наступним етапом семантико-когнітивного дослідження стає когнітивна інтерпретація цих смислів. Паремійні одиниці відбивають шляхи концептуалізації поняття „money” британським етносом, що дозволяє інтерпретувати кожну паремію як характеристику певної ознаки концепту й описати паремійну зону концепту як сукупність цих ознак. **Когнітивна (диференціальна) ознака** – це окрема ознака об'єкта, усвідомлена людиною в процесі концептуалізації світу і відображена у структурі відповідного концепту як окремий елемент його змісту [Попова, Стернин 2007: 128; Стернин 2001: 59 – 62; Карасик 2004: 112]. Інструментом проведення когнітивної інтерпретації уявлень про гроші та з'ясування шляхів концептуалізації поняття „money” у паремійному фонді англійської мови слугував метод узагальнення, тобто зведення паремійних смислів (семантичних ознак) до одного більш узагальненого смислу та формулювання відповідних когнітивних ознак у вигляді основних ідей – „тверджень про концепт, установок свідомості, що впливають у даній культурі зі змісту концепту” [Попова, Стернин 2007: 202; Стернин 2001: 59 – 62]. **Твердження** виконують функцію узагальнення когнітивних ознак (когнітивних класифікаторів) паремійної зони концепту. Здебільшого твердження представляють типові аксіоми поведінки, які мають переважно морально-дидактичний характер і розкривають сутність паремійних смислів, тобто дають доступ до когнітивної структури мовної свідомості.

Для виявлення когнітивних ознак концепту MONEY відібрано: а) паремії із ключовим словом (лексичним компонентом *money*); б) паремії, які мають у своєму складі найменування грошових одиниць, та в) паремії, у яких сема *money* представлена імпліцитно. Названі стійкі одиниці індуктивним шляхом згруповано у блоки-твердження за схожістю висловлених у пареміях дидактичних сентенцій, які демонструють особливості концептуалізації поняття „money”.

Третім етапом дослідження паремійної зони концепту стає реконструкція його паремійної зони як польової структури, що передбачає опис виявлених когнітивних ознак, які об'єктивують певне когнітивне твердження і впорядкування їх за польовими зонами. Моделювання паремійної зони концепту як польової структури проведено за зменшенням кількості паремій, що представляють у них ті чи інші смисли. Належність до тієї чи іншої зони змісту визначається передовсім яскравістю ознаки в свідомості носія відповідного концепту. Відображення ієрархії окремих когнітивних ознак у вигляді польової структури дозволило виділити ядро, ближню, дальню та крайню периферію паремійної зони концепту (рис. 1).

Рис. Конфігурація паремійного поля в англійській мові. Умовні позначення:

I – ядро; II – ближня периферія; III – дальня периферія; IV – крайня периферія.

1, 2. Твердження у межах зони паремійного поля.

I. До ядра британського паремійного поля (43,5 % загальної кількості англійських паремій, які концептуалізують поняття „money”) входять три твердження:

1. „Ставлення до грошей викриває людські якості” – 16,7%. До системи цінностей людей із пуританськими переконаннями належать добродійність, дбайливе, ощадливе ставлення до грошей. Паремії, що належать до цього когнітивного твердження, демонструючи ставлення британців до грошей або переносячи властивості (номінативну вартість) грошей на характер чи поведінку людини, розкривають особливості психічного складу і поведінки англійців, учать бути некорисливими, займатися **доброчинністю** – 15% (від загальної кількості паремій цієї групи), оскільки: *The hand that gives, gathers* (букв.: Рука, яка дає, збирає) (БКРПП: 55); *Better give than take* (букв.: Краще давати, ніж брати) (БКРПП: 114); *Charity begins at home* (букв.: Доброчинність починається вдома) (ССІД: 63); бути **розумними** (нерідко через протиставлення нерозумна/розумна людина) – 14%, оскільки розум, на думку англійців, є запорукою багатства: *He is wise that is rich* (букв.: Той розумний, хто багатий) (БКРПП: 58); немудра людина та гроші – не сумісні речі: *A fool and his money are soon parted* (букв.: Дурень та його гроші швидко розлучаються) (OALD: 577); для мудрої людини – гроші добро, а нерозумну людину гроші поневолюють, для неї вони – ярмо, зло: *Riches serve a wise man but s_____nd a fool* (букв.: Багатство служить мудрій людині, але керує дурниками) (БКРПП: 63).

Вплив пуританської етики, яка проповідує, що потурання своїм слабкостям, марнотратство є гріхом [Фернхем, Хейвен 2001: 299 – 300], простежуємо в пареміях, які засуджують такі негативні риси та вади характеру людей, як: **лінощі** – 21% (від загальної кількості паремій цієї групи): *Idleness is the key of beggary* (букв.: Лінощі – ключ до злиднів) (БКРПП: 110); *Idleness is the mother/root of all evil* (букв.: Лінощі – матір/корінь усього зла) (АУФС: 514); **марнотратство** – 20%: *Waste not, want not* (букв.: Не витрачай – не будеш жебраком) (OALD: 1659); *Cut your coat according to your cloth* (букв.: Розкрий піджак відповідно до матеріалу) – це означає, що жити слід відповідно до своїх матеріальних можливостей, не залазити в борги (OALD: 272); **скупість** – 10%: *If you pay peanuts, you get monkeys* (букв.: Якщо ти платиш арахісом, то отримаєш мавп) (CCID: 276). Лексема „peanuts” належить до англійського сленгу й означає „дуже маленька сума грошей” (OALD: 1072); *The older the goose the harder to pluck* (букв.: Чим старша гуска, тим важче потрошити), тобто, чим старіша людина, тим важче примусити її розлучитися з грішми) (АУФС: 718); *A miserly father makes a prodigal son* (букв.: У батька скнари син марнотрат) (АУФС: 675);

жадібність/зажерливість/захланність – 8%: *Covetousness breaks the bag* (букв.: Жадібність рве мішок) (БКРПП: 221); *A covetous man is good to none but worst to himself* (букв.: Зажерлива людина – усім ворог (ні для кого не добра), а собі – найгірша) (АУФС: 244); **корисливість** – 7%: *No long pipe, no long dance* (букв.: Закінчилася музика (гра на дудці/сопілці) – закінчились і танці) (АУФС: 216); *Scratch my back and I'll scratch yours* (букв.: Почухай мою спину, а я почухаю твою) (АУФС: 839) – „мені нічого, то і тобі нічого” – стосується корисливих людей, які різко змінюють своє ставлення до тих, з кого вони більше не можуть мати вигоди, зиску; **дріб'язковість** – 3%: *A penny soul never came to twopence* (букв.: Однопенсова душа ніколи не добиралася до двопенсової) (АУФС: 754); **нерозважливість/нерозсудливість** – 1%: *Kill the goose that lays the golden egg* (букв.: Убити гуску, яка несе золоті яйця). Цей вираз походить від езопівської байки про селянина, який мав гуску, що несла золоті яйця. Селянин настільки хотів швидко розбагатіти, що розрізав гуску, сподіваючись отримати всі яйця одразу (CCID: 158).

2. „Важка, наполеглива праця винагороджує” – 16,0%. „Протестантська трудова етика виділяє прагнення заробити багато грошей, що вважається сильною психологічною ознакою успіху (і вищої благодаті) і, відповідно, є сильною психологічною ознакою протестантських етичних настанов щодо праці” [Фернхем, Хейвен 2001: 303]. Згідно з цією етикою, задоволення працею пов'язане з уявленням про гроші як про символ досягнень, свободи і влади; для людини, яка дотримується протестантської трудової етики, гроші не є злом, вони дають їй почуття захищеності. Англійські паремії наголошують на тому, що від самої людини залежить її добробут. У британській свідомості закладено думку, що важка, наполеглива праця – джерело процвітання, а людина, яка володіє яким-небудь ремеслом, має стабільний заробіток: *No pain, no gain* (букв.: Без болю немає заробітку) (OALD: 1050); *You can't make an omelette without breaking eggs* (букв.: Не розбивши яйця, не зробиш яечню) (CCID: 268); *He that will thrive, must rise at*

five (букв.: Той, хто хоче бути успішним, повинен вставати о п'ятій) (БКРПП: 104); *An handful of trade is an handful of gold* (букв.: Пригорща ремесел – пригорща золота) (БКРПП: 195); *Trade is the mother of money* (букв.: Ремесло – матір (мати) грошей) (БКРПП: 195). В англійському паремійному фонді нами виявлено лише одне прислів'я, що заперечує роль праці як джерела матеріального благополуччя і добробуту: *Good workmen are seldom rich* (букв.: Хороші працівники рідко бувають багатими) (БКРПП: 169).

3. **Гроші – могутня сила, яка править усім світом – 10,8%**. Це твердження об'єднує паремії, які переконують, що гроші **всемогутні**, увесь світ обертається навколо них, за гроші можна всіх і все купити – „хабар відкриває всі двері”; люди, які мають багато грошей, мають більше влади та впливу, ніж інші, їм пробачають усі гріхи; закон на стороні багатих: *Everyone has their price* (букв.: Кожен має свою ціну) (OALD: 78); *Money talks* (букв.: Гроші говорять) (OALD: 948); *Wealth makes worship* (букв.: Багатство забезпечує поклоніння/боготворіння) (БКРПП: 127); *Money governs the world* (букв.: Гроші правлять світом) (БКРПП: 127); *No lock will hold against the power of gold* (Жоден замок не встоїть проти могутності золота) (БКРПП: 81); *One law for the rich and another for the poor* (букв.: Для багатих один закон, для бідних – інший) (БКРПП: 77).

II. Ближню периферію (37,1 %) складають паремії, які підпадають під такі пояснення:

1. **Необхідно економно витратити гроші – 8,8%**. Англійці багато уваги приділяють дбайливому ставленню до грошей, засуджують легковажне їх витрачання та радять заощаджувати кошти й на „дощовий день”/„хворі ноги”: *A penny saved is a penny gained* (букв.: Пені заощаджене – це пені зароблене) (АУФС: 754); *Keep something for a rainy day* (букв.: Тримай щось на дощовий день) (ССІД: 90); *Keep something for the sore foot* (букв.: Залиши щось на хворі ноги) (БКРПП: 142); *Thrift is a philosopher's stone* (букв.: Ощадливість – це філософський камінь) (БКРПП: 15); *Take care of the pence and the pounds will take care of themselves* (букв.: Потурбуйся про пенси, а фунти самі про себе потурбуються) (АУФС: 914). Проте 8 % паремій, які це тлумачать, зауважують, що деколи витрачений пенні краще, ніж відкладений, або: *He that hoards up money, takes pains for other men* (букв.: Той, хто накопичує гроші, той старається для інших) (БКРПП: 206).

2. **Гроші не такі могутні, у житті є речі важливіші за гроші – 6,6%**. Для британської ментальності характерно оцінювати значущість грошей/золота нижче значущості таких речей, як (подаємо за зменшенням кількості паремій) розум, здоров'я, воля, добре ім'я, щастя, хороша дружина, справжні друзі, діти, хороша порада, слово чоловіка (угода), добре серце, кохання, честь, „друг при дворі/на ринку”: *A good wife and health is a man's best wealth* (букв.: Хороша дружина та здоров'я – найкраще багатство чоловіка) (БКРПП: 79); *No man loves his fetters, be they made of gold* (букв.: Ніхто не любить кайдани, навіть якщо вони зроблені із золота) (АУФС: 695); *They are rich who have true friends* (букв.: Багаті ті, які мають справжніх друзів) (БКРПП: 64); *Good advice is above price* (букв.: Добра порада не має ціни) (АУФС: 421); *Love is neither bought nor sold* (букв.: Кохання не купиш і не

продаси (АУФС: 631); *A friend in the market is better than money in the chest* (букв.: Друг на ринку краще, ніж гроші у скрині) (БКРПП: 147). Значущість грошей в англійській культурі може оцінюватися вище і нижче (1 паремія) значущості друзів: *Penny in purse will bid me drink, when all the friends I have will not* (букв.: Пені в гаманці запропонують мені випити, тоді як всі друзі, яких я маю, ні) (ODEP: 523).

3. **Гроші (статки) або їхня відсутність випробовують людські стосунки – 6,5%.** У британських пареміях простежуємо тенденцію: багата людина приваблює до себе і друзів, і кохання, які зникають із закінченням грошей, а бідна у своїх злиднях ладна пристати до будь-кого: *In time of prosperity, friends will be plenty; in time of adversity, not one amongst twenty* (букв.: У час процвітання буде багато друзів; у час скрути немає й одного серед двадцяти) (БКРПП: 64); *Every one is akin to the rich man* (букв.: Кожен є родичем багатій людині) (БКРПП: 57); *Love lasts as long as money endures* (букв.: Кохання триває, доки є (тривають) гроші) (БКРПП: 198); *Adversity makes strange bedfellows* (букв.: Нужда познайомить із незнайомцем в одному ліжку) (АУФС: 20). Для розуміння сутності цієї паремії неможливо обійтись без певних історико-етимологічних фонових знань, зокрема факту, що до половини XVII ст. окремі ліжка траплялися в Англії рідко, а тому особи однієї статі спали разом.

4. **Гроші – лихо, руйнівна сила – 5,1 %.** Паремії, що підпадають під це твердження констатують, що гроші (як велика, так і мала сума), приносять незручності, клопоти (39 %): *Much gold, much care* (букв.: Багато золота – багато і турбот) (АУФС: 682); *An empty purse fills the face with wrinkles* (букв.: Порожній гаманець вкриває обличчя зморшками) (БКРПП: 11). На думку англійців, гроші – бруд, вони приносять зло (61 %): *Gold is but muck* (букв.: Золото – це лише бруд) (БКРПП: 19); *Money is the root of all evil/the love of money is the root of all evil* (букв.: Гроші – корінь усього зла/Любов до грошей – корінь усього зла) (CCID: 310); цю паремію було запозичено з Біблії, вона є інтернаціональною; *Money has no smell* (букв.: Гроші не пахнуть) [етим. лат. *rectmia non olet*] (АУФС: 677); *Where there's muck there's brass* (букв.: Там, де є гній/мерзота (розм.), там є гроші) (*brass* – мідь, розм. сленг – гроші) (OALD: 78). Словник дає таке пояснення цій паремії: „неприємна або брудна бізнесова діяльність може приносити багато грошей” [OALD: 78].

5. **Не варто позичати гроші – 5,1 %.** Оскільки християнська церква протистояла лихварству та позичальникам *groshей* [Furnham, Argyie 1998: 15], британський паремійний фонд застерігає англійців від позичання *groshей*: *Borrowed garments never sit well* (букв.: Позичений одяг ніколи добре не сидить) (БКРПП: 30); *Debt is the worst poverty* (букв.: Борг – найгірший вид бідності) (БКРПП: 77); *He that goes a-borrowing, goes a-sorrowing* (букв.: Той, хто ходить позичати, ходить горювати) (АУФС: 489); *Lend your money and lose your friend* – (букв.: Позич свої гроші – втрапиш друга) (БКРПП: 25).

6. **Не всі шляхи збагачення прийнятні: „легкі”, „брудні” гроші – 5 %.** Пуританство не виступає проти грошей як таких чи проти отримання справедливої винагороди за старанну працю, однак засуджує занадто легкі (наприклад отримання спадку) або нечесні способи збагачення, а також

„грішні” (особливо легковажні) шляхи витрачання грошей [Фернхем, Хейвен 2001: 300]. У пареміях, що витлумачують це твердження, засуджуються несправедливі шляхи отримання грошей, тобто гроші, не зароблені працею – „легкі гроші” (посаг, придане) та „брудні гроші” (крадіжка): *Don't wait for dead men's shoes* (букв.: Не очікуй на взуття померлого) (АУФС: 281); *A great dowry is a bed full of brambles* (букв. Великий посаг – це ліжко повне [колючок] ожини) (БКРПП: 72); *Easy come, easy go* (букв.: Легко прийшло – легко піде) (OALD: 76); *He that marries for wealth, sells his liberty* (букв.: Той, хто одружується на багатстві, продає свою свободу) (БКРПП: 72); *Stolen goods never thrive* (букв.: Крадене добро ніколи не збагачується) (БКРПП: 36).

III. Дальня периферія (14,5%) представлена такими поясненнями:

1. **Будь задоволений тим, що маєш. Багатство/матеріальне благополуччя оманливе – 4,4 %.** Більшість британських паремій, які тлумачать це твердження (80 %), радять задовольнятися тим, що людина має: *The greatest wealth is contentment with a little* (букв.: Найбільше багатство – бути задоволеним малим) (БКРПП: 154); *He who is content in his poverty, is wonderfully rich* (букв.: Той, хто вживається зі своєю бідністю, той надзвичайно багатий) (БКРПП: 154); *A wise man cares not for what he cannot have* (букв.: Розумна людина не турбується про те, чого вона не може мати) (БКРПП: 227). Решта паремій наголошують на плінності грошей: *Money is round, and rolls away* (букв.: Гроші круглі й відкочуються) (БКРПП: 58).

2. **Безгрошів'я одних людей змушує працювати, а інших штовхає на нерозважливі вчинки – 3,6 %.** Більшість паремій, що ілюструють це твердження (88 %) учить не опускати руки, а „крутитися”, шукати вихід із злиденного становища: *Adversity is a good teacher* (букв.: Біда – це хороший учитель) (АУФС: 20); *Necessity is the mother of invention* (букв.: Нужда – матір (мати) винахідливості) (OALD: 78); *Need makes the old wife trot* (букв.: Нужда змушує і старшу жінку бігати рясом) (БКРПП: 159). Лише 12 % британських паремій, які пояснюють цю думку, припускають, що нужденний здатний на нерозважливі вчинки: *Set a beggar on a horseback, and he'll ride to the devil* (букв.: Посади бідняка на спину коня – він і до чорта помчить) (БКРПП: 54); *A hungry belly has no conscience* (букв.: Голодний шлунок не має совісті) (АУФС: 511).

3. **Мета виправдовує засоби. Чесністю не збагатієш – 3,5%.**

Паремії, які розкривають це твердження, розкривають особливості психічного складу та поведінки англійців у комерційній сфері. Вони дають поради, як досягти матеріального успіху (бути впевненим, наполегливим, деколи й ризикувати, але з розумом), що підкреслює англійську „ділову кмітливість”, здатність вести комерційні справи – 44 % (від кількості паремій цієї групи): *Don't put all your eggs in one basket* (букв.: Не клади всі яйця в один кошик) (АУФС: 280). Окрім цього, британські паремії припускають можливість нечесно заробити: „чесністю не розбагатієш”, „хапай, скільки зможеш вхопити”, „мета виправдовує засоби” – 56 %: *Honesty is ill to thrive by* (букв.: Чесністю не розбагатієш) (БКРПП: 186); *Honor and profit lie not in one sack* (букв.: Чесність та зиск (прибуток) не лежать в одному мішку) (АУФС: 505); *Plain dealing is a jewel, but they that use it die beggars* (букв.: Чесність у

справах – дорожчність, але той, хто використовує це, помирає злидарем) (БКРПП: 186). Хоча в британському паремійному фонді знаходимо й прислів'я „*An evil conscience breaks many a man's neck*” (букв.: Нечисте сумління багатьом людям зламало шию) (АУФС: 310).

4. **Наявність грошей полегшує життя людини – 3 %**. Ця група паремій позитивно оцінює гроші й твердить, що з ними людина може стати навіть і „джентльменом”: *A heavy purse makes a light heart* (букв.: Важкий гаманець робить серце легким) (БКРПП: 69); *Jack would be a gentleman if he had money* (букв.: Джек був би джентльменом, якщо б мав гроші) (БКРПП: 73). Але водночас повчає, що й незначна кількість грошей не псує життя людини: *Little wealth, little care* (букв.: Мало багатства – мало і турбот) (БКРПП: 122) і все добре в міру: *More than enough is too much* (букв.: Більш ніж достатньо – це забагато) (БКРПП: 39).

IV. Крайню периферію (4,9%) утворюють три твердження:

1. **Вірування і гроші: щира віра сприяє матеріальному благополуччю, а той, хто служить Богові за гроші, буде служити дияволу за кращу плату – 1,8 %**. Християнство з його теософією та моральними настановами формувало світорозуміння британської нації. У пареміях цього ряду висвітлюються значна роль Творця у житті людини: *The Lord/ God helps those who help themselves* (букв.: Бог допомагає тим, хто допомагає собі сам) (АУФС: 413); *God is always on the side of the strongest battalions* (букв.: Бог завжди на стороні сильніших батальйонів) = Бог завжди захищає сильного [етим. фр. (вираз Вольтера)] (АУФС: 413); визначають своєрідність англійського менталітету: *Have God and have all* (букв.: Май Бога і май усе) (БКРПП: 131); *He that serves God for money will serve the devil for better wages* (букв.: Той, хто служить Богові за гроші, буде служити й дияволу за кращу плату) (АУФС: 490); і застерігають, що не можна служити одночасно і грошам, і Богові: *You cannot serve God and Mammon* (букв.: Ти не можеш служити Богові й Мамоні) (АУФС: 331). У британському паремійному фонді знаходимо несхвалення поборів священиків: *Religion is a stalking-horse to shoot other fowls* (букв.: Релігія – це ширма/маскувальний щит, що використовується при полюванні на іншу дичину) (АУФС: 815).

2. **Задурно нічого не буває. За все треба платити – 1,7 %**. Гроші в британському паремійному фонді – вигідний партнер. Для англійців характерне прагматичне ставлення до грошей: ти мені – я тобі, тобто послуга за послугу: *There's no such thing as a free lunch* (букв.: Немає такого поняття, як безкоштовний ланч) (ССІД: 238); *If you touch pot, you must touch penny* (букв.: Якщо торкаєшся горщика, торкаєшся пенні) (АУФС: 516); *No long pipe, no long dance* (букв.: Закінчилася музика – закінчились танці) (АУФС: 216); *Claw me and I'll claw thee* (Подряпай (почухай) мене, і я подряпаю (почухаю) тебе) (АУФС: 692).

3. **Гроші створюють гроші – 1,4 %**: *Money begets money* (букв.: Гроші породжують гроші) (БКРПП: 58); *Much will have more* (букв.: Багато робить ще більше) (АУФС: 682); *Money would be gotten if there were money get it with* (букв.: Гроші будуть, якщо є гроші, щоб їх добути) (БКРПП: 58).

На основі когнітивної інтерпретації матеріалів англійського паремійного

фонду нами виділено 16 сем, які узагальнюють паремійні смисли. За результатами дослідження можна зробити висновок про те, що концепт ГРОШІ – один з найважливіших ціннісних орієнтирів британського етносу, що підтверджено даними етнопсихології [Крысько 2002: 197; Сухарев, Сухарев 1997: 104]. Наведені когнітивні тези демонструють, що ставлення до грошей у британській культурі досить суперечливе. Гроші представлені й категоризуються у проаналізованому паремійному фонді в межах опозиції: гроші – добро (+) і гроші – зло (-) (флуктувальна оцінка), що передає амбівалентне ставлення британського етносу до цієї суспільної реалії. Гроші – це те, що змушує світ крутитися („правлять світом”), гроші керують людиною, від них залежить її спосіб життя, вони допомагають перейти на вищі щаблі у соціально-класовій системі британського суспільства, а також визначають, з ким дружити, а кого уникати. Усі мають потребу в грошах, оскільки вони дають відчуття захищеності, сприяють успіху, багата людина приваблює до себе і друзів, і кохання, які зникають із закінченням грошей, а людина з грошима може навіть стати джентльменом; з іншого боку, гроші – причина зла, бруд; вони створюють незручності і поневолюють тих, хто ними володіє. В англійських пареміях виразно простежуються взаємовиключні концептуалізації: гроші – джерело добробуту, процвітання та джерело усіх бід, турбот.

Пуританська етика надає великого значення моральним якостям людини: стриманості та дбайливому ставленню до грошей, добродійності, а також проповідує, що потурання своїм слабостям, скупість, марнотратство, жадібність, лінощі, легковажне витрачання грошей тощо є гріхом. Лихварство і позичання грошей засуджується.

Значущість грошей у британському паремійному фонді нижчі на такі поняття: розум, здоров'я, воля, добре ім'я, щастя, хороша дружина, справжні друзі, діти, хороша порада, слово чоловіка (угода), добре серце, кохання, честь тощо, хоча зафіксована паремія, у якій значущість грошей ставиться вище за значущість друзів.

Система цінностей протестантської трудової етики вчить, що гроші – категорія багатозначна. Гроші, отримані працею („важкі” гроші), дають відчуття захищеності і сприймаються як символ досягнення і незалежності. У британській свідомості закладена думка, що важка, наполеглива праця – джерело процвітання, а людина, яка володіє яким-небудь ремеслом, має стабільний заробіток. Пуританство не виступає проти грошей як таких чи проти отримання справедливої винагороди за старанну працю, однак засуджує неправедні (нетрудові) прибутки, наприклад, отримання спадку/посагу („легкі” гроші) або нечесні, „грішні” шляхи збагачення, наприклад, крадіжка або обман („брудні” гроші).

Світогляд британського етносу формувався під впливом християнської теософії й етики, що сповідує ідею залежності людського життя й добробуту від Бога. Проте в британському менталітеті закарбована думка про те, що людина – архітектор свого щастя, і тому вона повинна докласти чимало зусиль для створення свого благополуччя. Британські паремії вчать, що людина завжди знайде вихід із злиденного становища, якщо не буде опускати руки, та

застерігають, що не можна служити одночасно й грошам, і Богові. Лише деякі паремії припускають, що злиденна людина здатна на нерозважливі вчинки.

Особливості психічного складу, менталітету та поведінки англійців простежуються й у пареміях, які вчать домагатися матеріального благополуччя подекуди і сумнівними, нечесними методами, що демонструє раціональний, прагматичний, комерційний підхід до грошей.

Отже, загалом, ставлення британського етносу до грошей можна охарактеризувати як позитивне, оскільки гроші, на думку англійців, – це запорука успіху.

Перспектива подальших семантико-когнітивних досліджень концепту ГРОШІ полягає в зіставленні польових структур паремійної зони концепту ГРОШІ/MONEY в українській та англійській лінгвокультурах, виявленні універсальних та етнокультурних тверджень, що надалі допоможе змоделювати аналізований концепт як одиницю концептосфери та реконструювати матеріальну і духовну культуру українського й англійського етносів, виявити певні ціннісні пріоритети культур, відтворити їхній світогляд на певному етапі розвитку.

Література

Голубовська 2004 – Етноспецифічні константи мовної свідомості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.02.05 „Романські мови” / І. О. Голубовська. – К., 2004. – 38 с.; **Городецька 2003** – Національно-марковані концепти в британській мовній картині світу ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 „Германські мови” / О. В. Городецька. – К, 2003. – 21 с.; **Жайворонок 2007** – Українська етнолінгвістика: нариси: навч. посіб. для студ. вищ. навч. зал. / Віталій Вікторович Жайворонок. – К.: Довіра, 2007. – 262 с.; **Карасик 2004** – Языковой круг: личность, концепты, дискурс / Владимир Ильич Карасик. – М., 2004. – 290 с.; **Крысько 2002** – Этническая психология / Владимир Гаврилович Крысько. – М.: Академия, 2002. – 320 с.; **Майоренко 2005** – Концептуализация понятия «деньги» в лексической системе и фонде устойчивых единиц русского, английского и французского языков: дис. ... канд. фил. наук: 10.02.19 / Майоренко Ирина Анатольевна. – Краснодар, 2005. – 258 с.; **Новоселова 2005** – Концепт MATERIAL WEALTH и его языковая онтологизация в англо-американской культуре: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04/ Новоселова Татьяна Николаевна. – Иркутск, 2005. – 217 с.; **Попова, Стернин 2007** – Когнитивная лингвистика / Зинаида Даниловна Попова, Иосиф Абрамович Стернин. – М.: АСТ: Восток – Запад, 2007. – 314 [6] с.; **Стернин 2001** – Методика исследования структуры концепта / Иосиф Абрамович Стернин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Научное издание. – Воронеж, 2001. – 182 с.; **Стешина 2008** – Концепты богатство и бедность в молодежном языковом сознании русских и англичан: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Стешина Елена Геннадьевна. – Саратов, 2008. – 267 с.; **Сухарев, Сухарев 1997** – Психология народов и наций / Владимир Александрович Сухарев, Максим Владимирович Сухарев. – Д.: Сталкер, 1997. – 400 с.; **Тарасов 2003** – Сознание: содержание и

формирование / Евгений Федорович Тарасов // XIII Междунар. симп. по психолінгвістике и теории коммуникации. – М., 2003. – С. 3 – 10; **Фернхем, Хейвен 2001** – Личность и социальное поведение / Фернхем Адриан, Хейвен Патрик. – СПб : Питер, 2001. – 368 с.: ил. – (Сер. „Мастера психологи”); **Furnham, Argyle 1998** – The Psychology of Money / Furnham Adrian, Argyle Michal. – Taylor & Francis, 1998. – 344 p.

Список джерел ілюстративного матеріалу

АУФС – Англо-український фразеологічний словник / [уклад. К. Т. Баранцев]. – 3-тє вид., стер. – К. : Т-во „Знання”, КОО, 2006. – 1056 с.; **БКРПП** – Большая книга русских пословиц и поговорок и их английских аналогов = The Big Book of Russian Proverbs and Sayings with their English Equivalents / [уклад. Ю. В. Мюррей]. – М. : АСТ; СПб. : Сова, 2008. – 252 с.; **CCID** – Collins Cobuild Idioms Dictionary. – Glasgow: HarperCollins Publishers, 2006. – 410 p. (App.: Thematic Index – 87 p.); **OALD** – Oxford Advanced Learners Dictionary / Oxford University Press 7th Edition. – 2008. – 1715 p.; **ODEP** – The Oxford Dictionary of English Proverbs / ed. By Wilson F. P. – 3 ed. – Oxford : Clarendon Press, 1970. – 886p.

Малиновська Г.Р. Польова структура паремійної зони концепту „money” в англійській мовній картині світу

У статті розглянуто шляхи концептуалізації поняття „money” в паремійному фонді англійської мови. Виявлено когнітивні ознаки паремійного представлення концепту MONEY. Шляхом когнітивної інтерпретації відповідних когнітивних ознак сформульовано основні твердження про концепт. Представлено структуру паремійного поля концепту MONEY в британській лінгвокультурі.

Ключові слова: паремійна зона концепту, когнітивна інтерпретація, когнітивна ознака, твердження, структура паремійного поля концепту, морально-ціннісна концептуалізація.

Малиновская Г.Р. Полевая структура паремийной зоны концепта „money” в английской языковой картине мира

В статье рассмотрены пути концептуализации понятий „money” в паремийном фонде английского языка. Выведены когнитивные признаки паремийного представления концепта MONEY. Путём когнитивной интерпретации соответствующих когнитивных признаков сформулированы основные утверждения о концепте. Представлена структура паремийного поля концепта MONEY в британской лингвокультуре.

Ключевые слова: паремийная зона концепта, когнитивная интерпретация, когнитивное значение, утверждение, структура паремийного поля концепта, морально-ценностная концептуализация.

Malynovska H.R. Field structure of paroemia zone of the concept money in the English language picture of the world

The ways of the concept „money” verbalization in the paroemia fund of

English language have been considered in the article. The cognitive attributes of paroemia representations of the concept MONEY have been revealed. By means of cognitive interpretation of proper cognitive attributes, the main statements on the concept have been formulated. The structure of paroemia fields of the concept MONEY in British linguaculture has been presented.

Key words: paroemia zone of the concept, cognitive interpretation, cognitive attribute, statement, structure of paroemia field of the concept, ethically valuable conceptualization.

ДИАЛЕКТОЛОГИЯ

Г.К. Барилова (Луганськ)

УДК 811.161.2'282.2'373

ОПИСИ ТРАДИЦІЙНИХ НАРОДНИХ ІГОР СЛОБОЖАНЩИНИ В ЕТНОГРАФІЧНИХ ТА ФОЛЬКЛОРНИХ ПРАЦЯХ

Неоціненне значення для сучасних дослідників традиційних народних ігор мають описи дитячих забав та ігор для дорослих, здійснені етнографами середини й кінця XIX ст. та XX ст. Ці вчені не лише зафіксували поширені в той час народні ігри, а й зробили перші спроби їх класифікації залежно від часу проведення гри, складу учасників, місця й значення для виховання дітей, реалемного чи акціонального планів та ін.

Етнографи, історики, мовознавці, літературознавці приділяли велику увагу народним іграм. Актуальність статті вбачаємо в необхідності фіксації свідчень про слобожанські ігри та їх номінацію, вияву просторової варіативності назв ігор та всебічного комплексного їх вивчення як однієї з ланок української традиційної духовної культури. Об'єкт дослідження – найбільш повні записи народних ігор, поширені на Слобожанщині кінця XIX ст. Ураховуючи велике значення українських народних ігор, визначаємо мету статті: проаналізувати етнографічні праці, у яких фіксуються народні ігри та визначити частотність фіксацій в аналізованих розвідках.

Зокрема, опис українських народних ігор Слобожанщини знаходимо в праці П. Іванова „Игры крестьянскихъ дѣтей въ Купянскомъ уѣздѣ” (1889), де зафіксовано ігри, поширені приблизно до середини XX століття. Залежно від атрибутів гри, акціонального плану забав етнограф розподілив їх на такі групи:

А. Игры съ палками* (Свинка, Цурка, Плазь, Шкопыртъ (нямкало, шкопырта, шаркарда), Вывыртынь, Воль, Клякъ (куликъ, стоянок, куль), Скракли, Клѣтки, Мушка, Дидокъ, Шаръ, Ожогъ, Перепелица, Блудъ, Комаръ).

*Тут і далі подано назви ігор із збереженням фонетичних і графічних особливостей.

Б. Игры съ мячомъ (Мячъ простой, Дучковой (земляной) мячъ, или высокій дубъ, Тройникъ, Матка (бабовой, матковой мячъ, лапта, игра въ десяти), Городокъ (городковый мячъ), Гусары на кони, Пошивай, Стѣнки (стѣнковой мячъ), Масловой мячъ, Ярки (ерки, барабанщики, ланки).

- В. Игры съ ножичкомъ (Рай съ пекломъ, Жабка, Киця (рѣзки), Мѣсяць).
- Г. Игры съ дощечками, палочками, камышками, косточками (Рай, Пыжь, Сорока, Козачки, Слишки, Крейماشки (креймухи), Ладышки (лодыжки, бабки, сашки), Крашанки (крашенныя яйца)).
- Д. Игры съ жгутомъ (Жгутъ (жуть), Швай (пошивай), Дыркачь).
- Е. Игры въ кражу (Крамъ, Городокъ, Кавуны, Оришки (волкъ), Воръ).
- Ж. Игры въ куплю-продажу (Продажне дитя, Маслечко (бочка), Куть (столбики), Дубъ).
- З. Игры въ латки, прятки, жмурки и вообще съ ловлею (Латки, Заяць (сира кишка), Бык (скаженный бугай), Квачъ, Стовпъ (пчела), Вареная рѣпка (рипка, колесо), Кузьмерки (кужмарки, кузмерки, жмурки), Заплеухи, Жмурки, Панась,
- Кошка и мышка, Колокольчикъ, Блоха, Горѣлки (хрещикъ), Хлибчикъ, Робы (круглый хрещикъ, медовый хрещикъ, гробы), Воронъ (коршунъ), Гуси, Овцы, Заяць (бобръ), Глечики (кувшинчики), Татаринъ).
- И. Игры въ адъ и въ рай (Краски (ангель), Божок (богъ, чортъ, пыжь, пыжикъ, крейдинка), Смѣхъ (пекло и рай), Рожа).
- І. Игры съ гонкою (Ложечки (ополоньчокъ), Горобчикъ, Утица, Просо, Долгая лоза, Таранъ).
- К. Игры съ переговорами, припѣвками и пѣснями (Рѣдка, Хрѣнь (хронъ и зеленый дубъ), Сваха, Подушечка, Дударь, Зайчикъ, Королекъ (король), Левка, Макъ, Дрибушечки, Просо сѣять, Водить козла) [Иванов П. 1889: 13 – 81].

Таким чином, П. Иванов зібрав і зафіксував 95 ігор з 26 населених пунктів. Він зазначає, що до збірника увійшли ігри, які виконуються із збереженням та дотриманням певних умов і правил; ігри, що поєднують різні сторони сімейного та суспільного побуту селян; але до збірника не входять катання з гори, крутила та ін. забави.

П. Иванов звертає увагу на небажання молоді брати участь у весняних іграх, хоровах, через що ігри стають суто дитячими. Після кожної гри дослідник подає відомості про місце фіксації гри (наприклад, Дидокъ (сл. Краснянка), Клтки (сл. Тополи). Якщо відсутня фіксація, то це означає, що гра поширена на всій території. Якщо відхилення від загальних правил тієї чи іншої гри суттєві, то подано її варіанти (Свинка (Солодючка, Загонючка, Гиля (гелла), Дукъ). „Терміни, примовки, лічилки, – додає автор, – залишаються без змін”, тому учений їх не повторює. Для зіставлення дослідник використовує записи ігор, зафіксовані раніше І. Сахаровим, П. Чубинським, А. Терещенком та ін.

Багатий матеріал (47 ігор з 10 населених пунктів) зафіксовано в збірнику за редакцією В. Іванова „Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографии края” (1898). Певних засад (поділу на групи, порівняльного опису) в огляді народних ігор не простежено, їх подано при описі того чи іншого населеного пункту під загальною назвою **Игры** (інколи Игры, танцы и музыка, Дѣтскія игры), наприклад: У сл. Свято-Дмитрієвка (тепер – Дмитрівка Новоайдарського р-ну) „дѣти играють весною въ игры: въ мячь, въ чижика и пыжа, состоящихъ въ отбиваніи палочекъ; лѣтомъ – въ

креймахи, т.е. в'є хватаніи пяти камней по два, по три и врозь; зимою – в'є свинки, отбиваніи другъ у друга палками, преимущественно на льду, круглаго чугунаго или деревяннаго мяча. Юноши и взрослые никакихъ игръ не устраиваютъ, хотя иногда присутствуютъ при игрѣ в'є мячъ” [Иванов В. 1898: 19]. Докладного опису названихъ ігоръ немає. У сл. Мостки (тепер – с. Містки Сватівського р-ну), якъ указує записувач, діти грають „в'є м'яч, в'є цурки, в'є довгу лозу (в'є чехарду), в'є гусаря”. Далі подано опис тільки останньої гри: чотири хлопці сідать на іншихъ гравцівъ верхи, кидають м'ячъ одинъ одному. Якщо м'ячъ хтось ізъ гравцівъ не вхопить, то ті, на котрихъ сидять, намагаються зловити м'ячъ. Після цього учасники міняються місцями [Там само: 81]. У сл. Никольское (тепер – с. Микільське Міловського р-ну) етнографъ зафіксувавъ „ігры на крашенки”, зазначаючи, що в нихъ грає не тільки молодь, але й дорослі одружені чоловіки. Різновиди цієї гри: „навбытка” (треба вдарити носкомъ одного яйця в носокъ іншого яйця, потімъ точно такъ зворотною стороною); „в'є котка” (катають яйця під нахиломъ з перешкодами одинъ за однимъ, при цьому треба влучити в чуже яйце) [Там само: 268]. Грають також на свята „в'є орла” (підкидають монету, якщо вгадаєш, якимъ бокомъ вона впаде, то отримуєш яйце, якщо не вгадаєш – віддаєш своє) та „в'є кыдка” (міжъ двома яйцями-крашанками слідъ кинути яйце такъ, щобъ воно влучило у два одночасно) [Там само: 268]. В. Иванов акцентує увагу на тому, що в народі поширені цікаві ігри для дітей від 7 до 13 років.

Найкраща пора року для ігоръ – весна. Узимку діти грають „в'є свинкы”, „в'є куклы”, „в'є жмурки” („в'є кузьмиркы”), „в'є панаса”. Головні дитячі ігри навесні, за свідченнямъ В. Иванова, – „в'є гусей” („гусочки”), „в'є хронона” („хрона”, „хрѣна”), „в'є перепелкы”, „в'є заюшкы”, „в'є бакшевныка”, „в'є краскы”, „в'є ката и мышкы”, „в'є тыкача”, „в'є нещасный ополонькы”, „в'є ворона” [Там само: 275 – 280]. Ці ігри дослідникъ максимально описав, починаючи з вибору головнихъ та другоряднихъ учасників, форми проведення конкретної гри, подачі повного тексту переговорівъ та пісень до останньої дії (наприклад, у грі „в'є ката и мышкы” кіт ганяється за мишкою, доки не схопить її, після чого вона стає котом). Без пояснень залишилися такі ігри: „в'є ситкы”, „в'є дитяты”, „в'є скаженого поросяты”, „в'є рожи”, „в'є зайця”, „в'є блохи”, „в'є помоста”, „в'є дрибушечкы”, в'є м'яча („в'є земляного”, „в'є дучкового”, „в'є кругового”, „в'є литового – простого”), які, на думку В. Иванова, просто нецікаві. Він виділив в окрему групу суто чоловічі ігри, але детально подав опис лише кількохъ з нихъ: „в'є скракли”, „в'є довгои лозы”, „в'є жута”, „в'є перепельци” [Там само: 280 – 281].

Цінними є лічилки, які подано до гри в'є жмурки – „кузьмарки”, зафіксовані в с. Бѣло-Куракино (тепер – смт Білокуракине): *Таня, баня. / Шотидъ намы? / Стульчикъ, мальчикъ. / Самъ корольчикъ. / Дзень-брязь. / Выйшовъ князь; Эньки, беньки / Бейкаси. / Лѣшки, плѣшки / Тайраси. / Шойинъ – войинъ / Прочи руссь!* та ін. [Там само: 480 – 481].

Без назви подано гру, у якій „в'єбивають ногами тактъ подъ такую „складку”: *Дрибу, дрибу, дрибушечки, – / Найшлися галушечки*” [Там само: 482] (у П. Иванова та в більшості джерел, де зафіксовано народні ігри, ця гра має

назву „Дрібушечки”). Стисло описано ігри вь „робака” або „хрещика” (вь горѣлки) [Там само].

Язичницьке коріння, за словами В. Іванова, має хоровод „водыть козла”, зафіксований у сл. Марковка (тепер – смт Марківка): „Какъ вскочивъ козелъ вь огородъ, вь огородъ, Диду-Ладу, вь огородъ, вь огородъ; та пойивъ козелъ лукъ-чеснокъ, лукъ-чеснокъ, Диду-Ладу, лукъ-чеснокъ” [Иванов В.: 908]. Грають також „вь свинку”, „вь гилки” (подано детальний опис); найбільш поширеними є дитячі ігри „мячъ”, „кремушки”, „жмурки” та ін.; для дорослих – „мячъ”, „длинныя лозы”, у яку грають у дорозі [Там само: 909 – 910].

Записи дають змогу класифікувати ігри залежно від часу проведення (весна, літо, осінь, зима), складу учасників (ігри хлопців, дівчат, чоловіків; ігри пастухів тощо), хоча чіткої межі між визначеними групами немає.

Отже, в етнографічному збірнику за редакцією В. Іванова зафіксовано 47 народних ігор, у П. Іванова – 95. Назви ігор збігаються у 22 випадках; описано однакові умови для 28 ігор; перебіг подій збігається у 20 випадках; учасники – у 19; атрибути – у 13; примовки – у 8; пісні – у 2; лічилки – в 1; без назви (тільки подано умови у В. Іванова) – 1; без умови гри (тільки подано назву у В. Іванова) – 13; різновиди ігор (у В. Іванова – окрема гра, у П. Іванова – різновид однієї гри) – 2; 2 гри зафіксував В. Іванов (у П. Іванова не засвідчено).

Частину ігор, зафіксованих у В.В. Іванова, подано без опису перебігу гри та відповідно й без назв учасників і атрибутів, як-от: вь ситкы, вь дитяты, вь скаженого поросяты, вь зайця, вь блохы, вь помоста, вь ярки та ін. Це унеможливило зіставлення поданих ігор з іграми, зафіксованими П. Івановим. Дві гри (вь „тыкача”, вь „присъця”) узагалі відсутні в збірнику П. Іванова, хоча детально описані В. Івановим.

В. Іванов майже в кожному селі фіксує гру вь свинки, але не подає її варіантів (Марк, Мик, Каб, Нов, Шульг, Дмитр). Не збігаються назви таких ігор: вь гусаря (Гусары на кони), вь гусей (гусочки) (Гуси), вь перепелки (Перепелушка), вь заюшки (Зайчикъ), Вь бакшевника (Кавуны), вь нещасный ополонькъ (Ложечки (ополоньчокъ)), Вь жути (Дыркачъ), вь золота (Швай Пошивай), вь наборъ (Смѣхъ (пекло и рай)), Крамашъ (Крамъ) (у дужках подано назви ігор, зафіксованих П. Івановим).

В. Іванов фіксує гру вь мячъ, але не подає її опису, перебігу гри та її варіантів. Виняток – гра вь мячъ, записана в смт. Білокуракине. У записах із с. Микільське він тільки називає варіанти гри в м’яч: „вь земляного”, „вь дучкового”, „вь кругового”, „вь литового – простого”.

Загальної назви для гри з фарбованими яйцями у В. Іванова немає. Він виділяє варіанти цієї гри й подає їх як окремі ігри, наприклад, „навбытка”, „вь котка”, „вь кидка” (Мик), „котокъ” (Нов) (пор. у П. Іванова: Крашенки (крашенныя яйца): а) навбитка, б) навкотка). У реалемному плані ігор є також низка відмінностей, наприклад: вь „робака” або „хрещика” (вь горѣлки) (у П. Іванова – це дві гри: Горѣлки (хрещикъ) та Робы (круглый хрещикъ, медовый хрещикъ, гробы) з повним описом ігор). Не збігається перебіг дій у таких іграх: вь „свинкы”, вь жмурки (вь „кузьмиркы”) (залежить від варіантів

гри, учасників, атрибутів та місця проведення); „*крамашь*”. Відмінні риси найбільш повно виявлено в назвах ігор.

Отже, чимало назв народних ігор виявлено в етнографічних описах Слобожанщини кінця XIX ст. У зв'язку з утратою обрядового значення народних ігор постає потреба фіксації гральної лексики, яка поєднує в собі назви ігор (атрибутів, учасників ігор тощо) та обрядових (символічних) дій.

Література

Иванов В. 1898 – Иванов В. В. Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографии края / В. В. Иванов. – Х., 1898. – Т. 1. – 1021 с.; **Иванов П. 1889** – Иванов П. В. Игры крестьянских детей въ Купянскомъ уѣздѣ”. Сборник Харьковского историко-филологического общества / П. В. Иванов. – Т. 2. – Х., 1889.

Список населених пунктів та їх умовні скорочення
(усі населені пункти розташовані в Луганській області)

Марк – смт Марківка. Мик – с. Микільське Міловського р-ну. Каб – с. Кабичівка Марківського р-ну. Нов – с. Новоборове Старобільського р-ну. Шульг – с. Шульгинка Старобільського р-ну. Дмитр – с. Дмитрівка Новоайдарського р-ну.

Барилова Г.К. Описи традиційних народних ігор слобожанщини в етнографічних та фольклорних працях

У статті проаналізовано етнографічні та фольклорні праці кінця XIX ст., у яких зафіксовано народні ігри. У цих розвідках було зроблено перші спроби класифікації традиційних народних ігор, визначено склад учасників, місце проведення, наведено лічилки, примовки. Для багатьох ігор детально описано перебіг подій, в інших випадках подано лише назву.

Ключові слова: гра, класифікація, діти, опис гри, реалемний, акціональний план.

Барилова Г.К. Описания традиционных народных игр Слобожанщины в этнографических и фольклорных работах

В статье анализируются этнографические и фольклорные работы конца XIX ст., в которых фиксируются народные игры. В этих исследованиях сделаны первые шаги классификации традиционных народных игр, определены состав участников, место проведения, приведены считалки, поговорки. Для многих игр детально описаны действия, в других случаях представлено только название.

Ключевые слова: игра, классификация, дети, описание игры, реалемный, акциональный план.

Barilova G.K. The descriptions of Slobozhanshchina's traditional folk games in ethnographical and folkloric works

Ethnographical and folklore works of end of XIX centuries, where national games are noted, are analysed in the article. The first classifications of traditional

national games, participantis complement, scene of action, counting-out rhymes, bywords have done in these works. A lot of games are presented with detailed course of game events, some of them have only the name.

Key words: game, classification, children, game description.

М.О. Волошинова (Луганськ)

УДК 811.161.2'282.3

**РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ ГРУПИ
„НАЗВИ ГЛИНЯНОГО ПОСУДУ”
В УКРАЇНСЬКИХ ДІАЛЕКТНИХ СЛОВНИКАХ**

Вивчення новожитніх ареалів, до яких належать українські східнословобожанські говірки, залишається актуальною проблемою сучасної діалектології. З кінця ХХ ст. й до сьогодні дослідники приділяють значну увагу вивченню різноманітних тематичних груп лексики (ТГЛ). Так, було здійснено системні описи лексики народного побуту (К. Глуховцева), номінації рис людини (В. Леснова), лексики традиційного ткацтва (І. Ніколаєнко), весільної лексики (І. Магрицька), фітономенів (А. Скорофатова); лексики традиційних народних ігор (Г. Барилова); зоономенів (О. Верховод).

Лексика на позначення кухонного начиння, представлена в південно-західних говірках української мови, уже була предметом дослідження. Це, зокрема, дисертаційні роботи Е. Гоци „Назви їжі й кухонного начиння в українських карпатських говорах” [Гоца 2001]; Л. Ура „Назви їжі й кухонного начиння в південних ужансько-латорицьких угорських говірках Закарпатської області” [Ур 2004]. З. Ганудель проаналізувала побутову лексику українських говорів Східної Словаччини на прикладі назв їжі, посуду та кухонного начиння [Ганудель 1980]. Разом з тим, зазначена ТГЛ в українських східнословобожанських говірках та в південно-східному наріччі в цілому ще не була предметом комплексного вивчення, зокрема, щодо виявлення паралелей цієї лексики в різних діалектних зонах. Цим і зумовлено **актуальність** нашої роботи.

Одним із цінних джерел вивчення діалектної мови були й залишаються діалектні словники. У лексикографічних працях діалектну лексику починають фіксувати з ХІХ ст., коли „в усіх словниках поруч із словами, властивими всій українській національній мові, подавалися й деякі місцеві вузькодialeктні слова” [Москаленко 1961: 110]. Невеличкі діалектні словнички було надруковано на сторінках журналу „Основа”, який виходив з 1861 р. У ХХ ст. фіксуванню й аналізу діалектної лексики було приділено вже значно більше уваги. Так, 1920 р. вийшов „Словник української мови” Д. Яворницького, у якому автор подав близько 4 500 слів, переважно діалектних, записаних у різних місцевостях. З 1952 р. у „Лексикографічному бюлетні” Інституту мовознавства АН УРСР почали друкувати словники діалектної лексики окремих говірок української мови [Там само: 145]. Окремими виданнями словники діалектної лексики почали виходити в другій половині ХХ ст. На

думку А. Москаленка, ці праці стали вагомим внеском у розв'язання багатьох питань історії української мови, зокрема й питань про лексичний склад та лексичну базу української літературної мови [Там само: 147]. Сьогодні з'являється все більше діалектних словників, які дозволяють на значному фактичному матеріалі вивчати лексику місцевих говірок, виділяючи її характерні особливості, зіставляючи спільні й відмінні риси.

У сучасних діалектних лексикографічних працях ТГЛ „Кухонне начиння” представлено значною кількістю репрезентантів.

Доволі розгалуженим є репертуар лексем на позначення видів кухонного посуду, для яких в аналізованих словниках не подано жодних додаткових диференційних ознак, наприклад, сема ‘миска’: *міска* [Онишкевич: I, 444], *чешка*, *чещина*, *чещінка* [Аркушин: II, 251], *чашка*, *чашечка* [Чабаненко: IV, 210]; сема ‘кухоль’: *кварта*, *крушка*, *крушечка* [Аркушин: I, 216, 260], *гальба* [Негрич: 48], *ковраточка* [Чабаненко: II, 183]; *канавка* [Лисенко: 90], *куфля*, *кухля* [СБГ: 245]; сема ‘чашка’: *горньи/горци* [Негрич: 53], *горнятко* [Аркушин: I, 103]; сема ‘чашка, горня’: *кубик* [Аркушин: I, 262], сема ‘мисочка’: *мищина* [ГГ: 123] тощо.

Типовими в аналізованих словниках є тлумачення лексем із указівкою на функціональне призначення посуду (*грандельок* ‘кухлик для пиття води’ [Аркушин: I, 120], *ушак*, *ушат* ‘посудина для зливання вершків’ [Лисенко: 221] та ін.) або на його розмір (*гальба* ‘півлітровий кухоль’, *саган*, *саганик*, *саганчик* ‘глибока тарілка’ [СБГ: 473] та ін.).

Часто для одного номена визначено кілька диференційних ознак:

- матеріал виготовлення та функціональне призначення: *хорма*, *хормочка* ‘череп’яна або жерстяна висока посудина для випікання паски’ [Чабаненко: IV, 197], *часношниця*, *часношничка* ‘металева, дерев’яна або череп’яна посудина, у якій товчуть часник’ [Чабаненко: IV, 209], *цінівка* ‘кухоль, череп’яна або металева посудина переважно з ручкою для пиття води’ [СБГ: 628];

- розмір та функціональне призначення: *кітлик* ‘малий казанок або горщик (перев. для кулеші)’ [ГГ: 95], *оварт*, *оверт* ‘висока тарілка, ваза, в якій подають хліб, печиво, фрукти до столу’ [СБГ: 359], *зливочок* ‘маленьке горнятко для каші’ [Аркушин: I, 190], *маньорка* ‘одиниця виміру молока, кухоль місткістю 100 см³’ [СБГ: 67, 277];

- розмір та матеріал виготовлення: *мильниця*, *мильниця* ‘дуже велика миска (алюмінієва чи поливана)’ [ГГ: 123], *тава*, *тавица*, *тавичка*, *миднеця* ‘велика металічна міска’ [Аркушин: I, 311] (для цієї лексеми у словнику зафіксовано ще одне значення, без указівки на розмір – ‘глиняна миска’);

- розмір, матеріал виготовлення та функціональне призначення: ‘велика миска, полив’яна або алюмінієва, у якій місять тісто для вареників, роблять розчину на хліб, умиваються, перуть дрібні речі’ [СБГ: 536].

Усі названі диференційні ознаки може бути покладено в основу виділення лексико-семантичних груп (ЛСГ) у межах досліджуваної ТГЛ. Зокрема, відповідно до матеріалу, з якого виготовлено посуд, визначаємо чотири ЛСГ: назви глиняного посуду; назви посуду зі скла та фарфору; назви дерев’яного посуду; назви металевого посуду.

Метою пропонованої статті є порівняльний аналіз репрезентації ЛСГ „Назви глиняного посуду” в словниках різних діалектних континуумів української мови.

Заявлена мета передбачає розв’язання таких завдань: 1) методом суцільної вибірки виписати із сучасних діалектних лексикографічних джерел лексеми на позначення глиняного посуду; 2) порівняти кількісний склад репрезентантів аналізованої ЛСГ у різних діалектах української мови; 3) з’ясувати функціонально-семантичні особливості діалектних назв глиняного посуду.

Глиняний посуд традиційно було представлено в українців доволі широко. Передусім – це глиняні миски. „Форми простих і полив’яних мисок були різноманітними. Стінки простих мисок піднімались під більшим кутом, і вони були більш глибокими. Полив’яні миски були значно меншими і з меншим кутом підйому стінок. Побутували також розмальовані глиняні полумиски, які використовувалися тільки на свята, а весь інший час зберігалися на полиці чи в миснику” [УМ: 73 – 74]. Закономірно, що назви глиняного посуду представлено в усіх проаналізованих діалектних словниках. Усього зафіксовано 137 назв глиняного посуду. Найбільшим є репертуар таких лексем у бойківських говірках.

У словниках зрідка подано маніфестанти на позначення загальних назв глиняного посуду: *череп’є (череп’ї)* зб. 1. глиняний посуд, 2. увесь неметалевий посуд [ГГ: 211], *череп* зб. глиняний посуд [Піпаш: 219].

Додатковими диференційними ознаками в межах виділеної ЛСГ є:

1) **розмір**: *кухля* ‘невеликий горщик’ [Ващенко: 52]; *варейка* ‘великий горщик’, *гладииш* ‘великий глечик’, *макотрик* ‘невелика, переважно полив’яна макітра’, *махотка*, *махоточка* ‘маленький горщик, горня’, *питун* ‘невеликий горщик’ [Лисенко: 40, 55, 121, 124, 160]; *бовван (бовган, болван)* ‘великий горщик’ [ГГ: 26]; *макортеть* ‘велика макітра’ [Чабаненко: II, 270]; *ринка* ‘невеликий глиняний горщик’ [СБГ: 455]; *баняча* ‘невеликий горщик’, *мисюрка*, *мися*, *мисочка* ‘мала череп’яна миска’ (Онишкевич: I, 43, 441); *збаночек* ‘невеликий глечик з ручкою’, *кушенчик* ‘невеликий глиняний глечик’ [Аркушин: I, 182, 274], *саган*, *саганець* ‘великий череп’яний горщик’, [Аркушин: II, 132], *горнятко*, *кубік* ‘маленький горщечок’ [Аркушин: I, 103, 262] тощо. В окремих випадках, окрім розміру, указано ще й функціональне призначення посуду (*макартет*, *макітра* ‘велика череп’яна посудина для вареників, муки тощо’ [Ващенко: 57], *зливник* ‘невеликий глиняний горщик, переважно для варіння каші’ [Лисенко, 84]) або його колір (*салідирка* ‘велика череп’яна миска білого кольору’ [Аркушин: II, 133]);

2) **наявність деталей та особливостей форми**: *гирун*, *гирунчик* ‘глечик з надбитим або низьким горлом’ [Ващенко: 24]; *гладиишка* ‘череп’яний глечик без ручки’ [Ващенко: 25; Аркушин: I, 91] або ‘глечик без вушка’ [Лисенко: 55]; *макітра (макітрі)*, *макортик* ‘глиняна посудина з широким отвором’ [ГГ: 118]; *довжанка* ‘довгий вузький глечик’ [Онишкевич: I, 224]; *банька* ‘глиняна посудина для води з вузьким горлом’, *бунька* ‘глечик з вузьким горлом’, *збан* ‘глечик із ручкою’, *збанок* ‘глечик із ручкою’ або ‘глечик без ручки’, *збаночек* ‘невеликий глечик з ручкою’, *ладишка* ‘глечик без ручки’ [Аркушин:

I, 10, 37, 182, 275]; *слой* ‘великий горщик з двома ручками’ [Аркушин: II, 156], *латуха, ринка* ‘череп’яна глибока миска’ [Свтушок: 80, 109] та ін.;

3) **функціональне призначення:**

а) **спосіб приготування їжі** (переважно зафіксовано назви посуду для варіння): *злівок, кулешарник* ‘горщик, у якому варили страву в печі для сім’ї’ [Свтушок: 66, 78], *варівник* ‘посудина для варіння страви (горщик або казанок)’ [Ващенко: 19], *варийка, варилка* ‘горщик, у якому варять їжу’, *зливник* ‘невеликий глиняний горщик, переважно для варіння каші’ [Лисенко: 40, 84], *кулешіник (кулешіник)* ‘горщик, у якому варять кулешу’ [ГГ: 106]. У проаналізованих словниках зафіксовано лише одну лексему на позначення посуду для випікання їжі: *бабник* ‘горщик для випікання *баби*’ [СБГ: 20];

б) **посуд для страв та подавання їжі до столу**: *макартет, макітра* ‘велика череп’яна посудина для вареників, муки тощо’ [Ващенко: 57], *череп’єнка* ‘глиняна миска для їжі’ [ГГ: 211], *гертев, гиртев, гирдяв, гирдев, гордяв, гердяв, гертяв, гортяв, гірдев, гіртев* ‘глиняний горщик для страви’ [СБГ: 70];

в) **назви посуду для напоїв**: *барилка* ‘глиняна посудина, у якій тримають воду під час праці на полі’, *гладшика, жбанок* ‘глиняна посуда для води, молока тощо’ [Свтушок: 44, 55, 62], *банька* ‘череп’яна посудина з вузькою шийкою, призначена для доставки питної води на поле’, *глек, глек, глечик, глечик* ‘череп’яна з вузькою шийкою посудина, у якій носять воду, коли йдуть працювати на поле’ [Лисенко: 29, 55], *гладунец, гладунчик* ‘глечик (перев. для молока)’, *плесканка* ‘глиняна посудина у вигляді плоского круга, оздоблена візерунками, у якій носили воду або горілку’ [ГГ: 46, 150], *гладущик, горниць* ‘глечик для молока’, *довжа* ‘довгий вузький глечик на молоко’ [Онишкевич: I, 173, 185 – 186, 224], *гладун* ‘глек на молоко’, *гирба* ‘глиняний горщик для молока’ [СГСБ: 264], *питун* ‘глиняний кухлик для пиття води’ [Лисенко: 160], *кабан* ‘глиняна миска для молока’, *кеці, лоханя* ‘глиняний глечик для молока’ [Онишкевич: I, 332, 347, 418], *коршелік, корчага, кушіль* ‘вид глиняного глечика для горілки’ [Онишкевич: I, 379], *поплетник* ‘горщик для молока’, *саган* ‘глиняна миска для молока’ [Онишкевич: II, 114, 200], *банька* ‘глиняна посудина для води з вузьким горлом’, *верцяшка* ‘глиняна посудина для молока у вигляді широкої миски’, *збанок* ‘глиняний кухоль для пиття води’ [Аркушин: I, 10, 50, 182];

г) **назви посуду для зберігання масла та олії**: *кабан, саган* ‘глиняний посуд для масла’ [Онишкевич: I, 332, II, 200], *горце* ‘посуд для олії, горілки’ [Онишкевич: I, 187], *банюра* ‘глечик для олії’ [Аркушин: I, 10].

В аналізованій ЛСГ зафіксовано значну кількість міжговіркових відповідників. На синонімічне багатство діалектного мовлення, характерну для лексики діалектів надзвичайну деталізацію назв неодноразово звертали увагу дослідники. Зокрема, С. Бевзенко зазначав, що „лексика сучасної української мови характеризується наявністю великої кількості абсолютних синонімічних дублетів, що виникли як внаслідок міждіалектного та міжговіркового контактування, так і в результаті впливу літературної мови на діалекти” [Бевзенко 1980: 192]. Яскраве підтвердження сказаному знаходимо в аналізованій ЛСГ, наприклад: сему ‘великий горщик’ у поліських говірках

представлено лексемами *варейка*, *верейка* [Лисенко: 40, 41], у гуцульських – *бовван* (*бовган*, *болван*) [ГГ: 26]; сема ‘невеликий горщик’ у бойківських говірках має репрезентант *баняча* [Онишкевич: I, 43], у поліських – *питун* [Лисенко: 160]; сему ‘гличик’ у буковинських говірках репрезентовано лексемами *гладун*, *гладуш*, *гладуц*, *гладущик*, *кана*, *кушін*, *кушин* [СБГ: 71, 185, 246], у західнополіських із цим значенням зафіксовано лексему *гличок* [Аркушин: I, 91], у нижньонадніпрянських – *кушин* [Чабаненко: II, 238]; сему ‘макітра’ в бойківських говірках репрезентує номен *дивниця* [Онишкевич: I, 214], у західнополіських – *вертяха* [Аркушин: I, 50]; сему ‘глиняний горщик’ у гуцульських говірках представлено лексемою *горнец* [Негрич: 53], у бойківських говірках *кабаньча*, *порошів’є* [Онишкевич: I, 332, II, 117], у буковинських – *горнец*, *горшка* [СБГ: 74] тощо.

Для багатьох аналізованих лексем у різних говірках виявлено семантичні відмінності: лексема *ринка* має значення: ‘череп’яна глибока миска’ [Євтушок: 109], ‘невеликий глиняний горщик’ [СБГ: 455], ‘глиняна сковорода’ [Аркушин: II, 120]; *гладшика* – ‘глиняна посуда для води, молока тощо’ [Євтушок: 55], ‘череп’яний гличик без ручки’ [Ващенко: 25], ‘гличик’ або ‘гличик без вушка’ [Лисенко: 55]; *макітра* – ‘макітра, велика глиняна миска розтирати мак’ [СГСБ: 302], ‘велика череп’яна посудина для вареників, муки тощо’ [Ващенко: 57], ‘глиняна посудина з широким отвором’ [ГГ: 118]; *банька* – ‘череп’яна посудина з вузькою шийкою, призначена для доставки питної води на поле’ [Лисенко: 29], ‘глиняна посудина для води з вузьким горлом’ [Аркушин: I, 10]; *горне* – ‘кухлик’ [ГГ: 48], ‘горщик’, ‘гличик’ [СБГ: 74]; *гладшика* – ‘череп’яний гличик без ручки’ [Ващенко: 25], ‘гличик’ або ‘гличик без вушка’ [Лисенко: 55]; *банька* – ‘череп’яна посудина з вузькою шийкою, призначена для доставки питної води на поле’ [Лисенко: 29], ‘глиняна посудина для води з вузьким горлом’ [Аркушин: I, 10]; *глек* – ‘горщик’ [СГСБ: 264], ‘череп’яна з вузькою шийкою посудина, в якій носять воду, коли йдуть працювати на поле’ [Лисенко: 55]; *горнец* – ‘горщик, у якому готували й зберігали їжу’ [ГГ: 48], ‘глиняний горщик’ [Негрич: 53] тощо.

Зауважимо, що багатозначність лексем можлива й у межах одного діалектного континууму, так, у західнополіських говірках для лексеми *пушка* зафіксовано п’ять значень: ‘глиняна посудина з вузькою шийкою для води’, ‘дерев’яна посудина з вузьким горлом’, ‘гличик для зберігання олії з вузьким горлом’, ‘невелика дерев’яна посудина для зберігання масла’, ‘глиняний кулястий виріб, у якому збивали масло’ [Аркушин: II, 108].

Архаїчну лексику в досліджуваній ЛСГ представлено в буковинських говірках одним номеном: *гальба* – заст. ‘півлітровий кухоль’ [СБГ: 67].

Отже, проаналізувавши матеріал, доходимо висновку, що назви посуду в діалектному мовленні становлять розгалужений шар лексики. Диференційними ознаками для аналізованих номенів можуть бути матеріал виготовлення посуду, форма, розмір, функціональне призначення. Назви традиційного для українського побуту глиняного посуду в говірках надзвичайно деталізовані, вибудовують розгалужені синонімічні ряди, можуть мати відмінну семантику в різних говірках. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у вивченні інших ЛСГ тематичної групи лексики

„Кухонне начиння” щодо представлення її в сучасних діалектологічних словниках та в живому говірковому мовленні.

Література

Аркушин 2000 – Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2 т. / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2000. – Т. 1 – 2; **Бевзенко 1980** – Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К. : Вища шк., 1980. – 245 с.; **Ващенко 1960** – Ващенко В. С. Словник полтавських говорів / В. С. Ващенко. – Вип. 1. – Х. : Вид-во ХДІ, 1960. – 107 с. **Ганудель 1980** – Ганудель З. Т. Бытовая лексика украинских говоров Восточной Словакии (названия пищи, посуды и утвари) : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.02 „Украинский язык” / З. Т. Ганудель. – К., 1980. – 21 с. **ГГ 1997** – Гуцульські говірки : короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. – Л., 1997. – 232 с.; **Гоца 2001** – Гоца Е. Д. Назви їжі й кухонного начиння в українських карпатських говорах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Е. Д. Гоца. – Ужгород, 2001. – 466 с.; **Євтушок 1997** – Євтушок О. М. Вивчення лексики говірок Рівненщини / О. М. Євтушок. – Рівне, 1997. – 164 с.; **Лисенко 1972** – Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К. : Наук. думка, 1972. – 260 с.; **Москаленко 1961** – Москаленко А. А. Нарис історії української лексикографії / А. А. Москаленко. – К. : Рад. шк., 1961. – 161 с.; **Негрнич 2008** – Негрнич М. Скарби гуцульського говору : Березови / Микола Негрнич. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 224 с.; **Онишкевич 1984** – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 т. / М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 1 – 2; **Піпаш 2005** – Піпаш Ю. О. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / Ю. О. Піпаш, Б. К. Галас. – Ужгород, 2005. – 266 с.; **СГСБ 2000** – Гуцульські говірки. Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження. Словник говірки села Бродина Олекси Горбача / відп. ред. Я. Закревська. – Л., 2000. – С. 247 – 354; **СБГ** – Словник буковинських говірок / за ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.; **УМ 1993** – Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник / А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Космічна та ін. – К. : Либідь, 1993. – 256 с.; **Ур 2004** – Ур Л. Л. Назви їжі й кухонного начиння в південних ужансько-латорицьких угорських говірках Закарпатської області : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.09 „Фінно-угорські та самодійські мови” / Л. Л. Ур. – Ужгород, 2004. – 20 с.; **Чабаненко 2008** – Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини : у 4 т. / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя, 1992. – Т. 1 – 4.

Волошинова М.О. Репрезентація лексико-семантичної групи „Назви глиняного посуду” в українських діалектних словниках

У статті розглянуто репрезентацію тематичної групи лексики „Назви кухонного начиння” в сучасних українських діалектних словниках на прикладі лексико-семантичної групи „Назви глиняного посуду”. Установлено диференційні ознаки аналізованих назв; визначено номени, спільні для різних

діалектних континуумів української мови та можливі семантичні відмінності репрезентантів досліджуваної ЛСГ у різних ареалах.

Ключові слова: говірка, сема, лексема, номен, лексико-семантична група, назви посуду.

Волошинова М.А. Репрезентация лексико-семантической группы „Названия кухонной утвари” в украинских диалектных словарях

В статье рассмотрена репрезентация тематической группы лексики „Названия кухонной утвари” в современных украинских диалектных словарях на примере лексико-семантической группы „Названия глиняной посуды”. Установлены дифференциальные признаки анализированных названий; определены номены, общие для разных диалектных континуумов украинского языка и возможные семантические отличия репрезентантов исследуемой ЛСГ в разных ареалах.

Ключевые слова: говор, сема, лексема, номен, лексико-семантическая группа, названия посуды.

Voloshinova M.O. Representation of a Lexical and Semantic Group „Names of Kitchen Utensils” in Ukrainian Dialect Dictionaries

The article focuses at the presentation of the thematic vocabulary „Names of kitchen utensils” in modern Ukrainian dialect dictionaries taking the lexical and semantic group „Names of clay dishes” as an example. The author gives the differential features of the names analyzed; nomens common for different dialect continuums of the Ukrainian language, and possible semantic variables of the representatives of this lexical and semantic group in different areas.

Key words: areal speech, seme, lexeme, nomen, lexical and semantic group, names of dishes.

К.Д. Глуховцева (Луганськ)

УДК 811.161.2'282.2

**СПЕЦИФІКА ВІДОБРАЖЕННЯ МІФОЛОГІЧНИХ УЯВЛЕНЬ
УКРАЇНЦІВ В ОБРЯДІ „ПОКРИВАННЯ МОЛОДОЇ”**

Культурний текст, сформований з вербальних і невербальних складових, що пов'язані за законами своєрідного синтаксису смисловими й формальними зв'язками, має „культурно-інформаційні відрізки, вибудовані в лінійній послідовності й композиційно об'єднані спільним тематичним і культурним началом” [Жвава 2007: 103 – 104; Конобродська 2007¹]. План змісту тексту побудований за міфологічними уявленнями його творців, а з'ясування етимології явищ духовної культури сприяє встановленню давньої моделі світу. Культурним текстом є обрядовий текст, що репрезентує обрядову мову як сукупність вербальних і невербальних засобів, обрядову морфологію й синтаксис як сукупність форм і значень обрядових символів [Конобродська 2007²: 23].

Основні питання етнолінгвістичних досліджень – вироблення комплексної методики аналізу емпіричного матеріалу, виділення проблематики, з'ясування основних понять дисципліни, сутності та особливостей культурного тексту – реалізовано в працях М. Толстого [Толстой 2003], С. Толстої [Толстая 1996], В. Жайворонка [Жайворонок 2007], В. Конобродської [Конобродська 2007¹; Конобродська 2007²] та ін. учених. Завдання цієї статті вбачаємо в тому, щоб виявити, у яких відношеннях знаходяться вербальні й позавербальні компоненти традиційного народного обряду „покривання молодої”, який збережено на Слобожанщині.

В епоху урбанізації традиційні народні обряди нерідко замінюються новітніми, у яких немає місця давнім звичаям. Проте в окремих населених пунктах дотримання обряду – данина не тільки традиції, а й вияв самоідентичності. Таким є с. Переможне Лутугинського р-ну Луганської обл., де проживають депортовані в 1946 р. переселенці з Лемківщини. На Луганщині (історично – Східній Слобожанщині) лемки були розміщені в кількох населених пунктах – селах Переможне та імені Карла Лібхнета Лутугинського р-ну, де до 1939 р. проживали німці; у с. Великоцьк Міловського р-ну, с. Піски Новопсковського р-ну, с. Переможне Новоайдарського р-ну та деяких інших селах. Найбільше етнічних лемків проживає в Лутугинському р-ні. Це переселенці з с. Чарна Краківського воєводства, вихідці із Західної Лемківщини. За свідченнями В. Сергійчука, кількість господарств на цій території до 1945 р. дорівнювала 12 366, на середину 1946 року виїхало 8239 сімей, залишилося 3354. Відношення українського населення до польського на цій території до 1945 р. у відсотках складало 96: 4. У с. Чарна до 1945 року проживала 71 сім'я, але уже в середині 1946 року виїхало 24 родини [Сергійчук 2004: 557–558]. Нині в с. Переможному Лутугинського району проживає 54 українці, за походженням – лемки.

Не вдаючись до історичної оцінки переказаних подій кінця 40-их років ХХ ст. (хай це зроблять історики), усе ж відзначаємо, що переселенці с. Переможного (Лутугинський р-н) пам'ятають село, з якого були депортовані на Луганщину, володіють говіркою, перейнятою від своїх батьків, зберігають традиції свого краю. Вони радо показали нам обряд *розберати мо'воду* (*завивати* у хустку), що був складовою давнього весільного обряду.

*Наши бат'ки привезли зи своєї землі / Лемк-їуш'чини / вес'іл'ній
обр'ад / розберати мо'воду і завивати у хустку // а быво то так //*

*Ставили в'ідро з водом / жеби жили гладко / зверху давали загововок,
жеби жили багато / на загововок стелили ко'жушок / жеби зецко шча ім
родыво кучер'аве / на шитко ш'ідау мо'водий / йому на кол'іна мо'вода / її на
кол'іна давали хлоп'чика ма'вого / жеби родива перший син // свашки зн'їмали
в'інок з вел'оном / од'ївали на говову д'їу'чинам / жеби зам'їж выходыли / а
з того в'ідра обливали водом парубк'їу / жеби шча же'нили //*

*А мы шча того обр'аду дотрим'юема по г'нешн'їй ден' і х'цеме вам
ука'зати / йак то быво* (Записано від Сороканич Ганни Теодорівни, 1936 р. н.).

У більшості сіл Луганщини збереглися спогади про обряд покривання молодої, що символізував перехід молодої до заміжнього стану. Він був

продовженням посаду молодих, а розпочинався розподілом короваю. Ритуали розподілу весільного хліба і спільного його з'їдання молодими символізували створення нової сім'ї. Далі символічні дії через розплітання коси та покриття голови молодої очіпком і наміткою підкреслювали набуття нареченою нового статусу, ієрархічність шлюбного союзу. У найдавніші часи обряд розплітання здійснювався в господі молодої приданками та свекрухою, у кінці ж XIX ст. – як у молодої, так і в молодого приданками, свекрухою й навіть молодим.

Наразі цей обряд іменують *покри^еван':а, покри^евати молоду, накри^евати молоду, покрит':а* [Магрицька 2003: 113 – 114], *розби^ерати молоду, зави^евати ў хустку*. Подаємо запис обряду, здійснений у с. Нещеретове Білокуракинського р-ну Луганської області.

До^оходе те/ шо молоду покри^евати/ во^на ж там ч'і ў с'т'р'іч':і/ ч'і ў ц'в'іт'ку/ ч'і ў в'іт'ку ч'і ... нач'інайут' молоду покри^евати// ста^новиц':а од^на о'тут с'вашка/ от молодого з'боку/ а од^на о'там// нач'інайут' молоду розби^ерати// то^д'і об'в'азу^ют' о'так/ а во^на ски^да/ ски^да// о'так об'в'ажут'/ то^д'і метка^лем покри^вайут' ўдвох с'п'івайут'/ „покриван'ка п'лаче/ покривац':а хоче/ не^н так покривац':а/ йак нам ц'ілувац':а”// поц'ілували/ о'це т'рич'і о'так/ то^д'і об'в'азу^ют' о'тим ме^тка^лем/ во^на ж ... і рушник'/ і молода// об'в'азу^ют' ме^тка^лем молоду ж о'так і ос'уди за рушник ўстром'л'айут' тої ми^тка^л// і приши^вайут' к'в'ітку о'тут/ с'правого б'оку// сто^ят' т'і/ шо покри^вали/ „а ста^вайте”// „н'і/ ми не^н ўстанемо”// „а чо^го?”// „за ц'у в'іс'т' хоч' сорок ш'іс'т'/ хоч' од^ну/ та поўнен'ку”// по ч'ар'ц'і на^л:ут'/ по ш'иш'ц'і да^дут’// о'це во^ни ўста^йут’// нач'інайут' да^рити/ а тож/ молод'і сто^ят'/ ста^нут' о'так же/ а ми ж то п'ідходим да^рити// ч'і да^р'у вам о'це/ ч'і грош'і/ а во^ни ж то о'так к'лан'айуц':а//

Ну о'це ж ўже будут' везти// ўкри^ли о'це молоду/ а тут д'іу^чата сто^ят'/ ба^гато д'іу^чат/ с'п'івайут’// зараз ми покр^или молоду і сто^ят'мо/ „ої шо ж ви зробили/ шо са^м ії хот'іли/ с'кни^ша / пал'аниц'у/ з'д'іу^чини / молодиц'у”// а тут д'іу^чата ії// „а ми/ йа^гби схот'іли/ ми б'і'ї роз'р'адили / коло се^бе поса^дили”// друз'ко каже: „н'і/ ўже во^на 'коло вас не^н си^д'іт^име”// ну/ о'це ж ўже друз'ка/ друз'ка коло молодої/ ўста^йе// во^ни йак о'то ўх'ват'ац':а / молода та друз'ка/ п'лач'ут'/ шо ўже ж друз'ку од'р'ажайут’// так бу^йарин друз'ку т'агне/ а молод'ий молоду// на^силу роз'іру^т'/ та п'лачут’// те^пер ха-ха-ха/ йак зам'іж і^дут'/ а то^д'і п'лачут’// тут же с'п'івайут' друз'ки/ „куди/ дон'у/ соби^райес':а/ шо так б'іло ўми^вайес':а// соб'ірайес' м'іж чуж'іі л'уди/ са^ма знайу/ шо там г'оре б'уде// там г'ора кре^мін'ч'и'ста/ там свекруха нор'овиста/ во^на ж то^б'і ўс'і 'норви по^каже / во^на ж то^б'і праўдон'ки не^н с'каже// (Записано від Дубової Марфи Петрівни, 1912 р. н.).

Записані розповіді про обряд покривання молодої мають багато спільного. Молодій розплітають косу, накривають її міткалем чи хусткою (атрибут заміжньої жінки; символ прихильності, любові, вірності [Жайворонок 2006: 626]), їй співають пісень, тобто прославляють. За звичаєм, наречена має три рази скинути хустку чи міткаль з голови й дозволити накрити себе тільки на третій раз. Отже, використано символіку числа *три*. В обряді, записаному в

селі Нещеретове, на міткаль пришивають квітку, щоб виділити й пошанувати молоду. Важливо, що обряд *покри^евати моло^ду* пов'язаний з іншим дійством – прощання дівчат з молодою.

Однак у першому обряді ширше репрезентовано традиційну символіку предметів, речей повсякденного вжитку, дій учасників обряду тощо. Зокрема, частково вербалізовано символіку води: у відро наливають води, щоб молоді добре жили, тоді як інша частина символічних значень цієї лексеми залишилася прихованою: „вода – символ парування, запліднення, розмноження – у давні часи шлюби бралися на воді” [Там само: 106]. Символіка подушки, кожуха озвучена: подушка – символ багатства, кожух – „ознака статків, заможності” [Там само: 296]. Учасники цього обряду виконують символічні дії: воду наливають у відро (імовірно, раніше використовували діжу – символ сонця, священний предмет побуту, який дбайливо доглядали й навіть освячували [Там само: 188]); на подушку сідає молодий, на його коліна саджають молоду, яка тримає на колінах малого хлопчика, що символізує продовжувача роду, майбутнього сина подружньої пари. Крім того, свашки одягали на голову незаміжнім дівчатам вінок, щоб ті скоріше виходили заміж, водою з відра обливали парубків, щоб ті скоріше одружувалися.

Описуваний обряд вербалізований в різних говірках української мови в назвах, які, з одного боку, відображають основні етапи зазначеного обряду (*зн^імати в^інок, розпл^ітати^і косу, в^ідр^ізати^і косу, покри^евати о^чінок*), а з іншого – представляють варіантність номінації зазначуваної обрядодії (*у^ті^інати^і косу, в^ідр^ізати^і косу, в^ідс^ікати^і косу, обти^інати^і косу, в^ід^ірубати^і (в^ід^ірубувати^і) косу; покри^евати о^чінок, покри^евати х^усткойу, запи^інати^і х^усткойу, х^устку завивати, завивати у^і х^устку*). Найменування *завивати у^і х^устку*, збережене переселенцями з Лемківщини, на думку О. Потебні, пов'язане з символічним значенням зв'язаної, скрученої мотузки, вузла, що вказує на міцність молодого подружжя. *Зав'язувати* передбачає й значення *замикати, закривати*, тобто позбавлятися звичаїв, пов'язаних з дівочтвом. Спорідненість, яка поєднує дві родини після укладання шлюбу, виражена вербально з допомогою символічної назви *завивати у^і х^устку*. Це можна розуміти і як *звикання* молодого й молодої, чоловіка й дружини. Загалом завивання – це любов, звичка, а відповідно й влада та покора [Потебня 1989: 356].

Отже, обряд *розбе^рати мо^воду (завивати у^і х^устку)* репрезентує давні міфологічні уявлення українців. Символіка дій учасників обряду накладена на символіку речей, що в ньому використані й названі. Символічне значення лексем, зокрема слів *вода* й *кожух, хустка*, традиційна, така ж, як у інших фольклорних текстах. Специфічне значення, характерне лише для весільного обряду, має лексема *подушка*. Значення вербальних складових тексту обряду, уже затемнена внутрішня форма його назви, вступає в синонімічні відношення з позавербальними складовими, доповнює й уточнює символіку тексту.

Література

Жайворонок 2006 – Жайворонок В. В. Знаки етнокультури : словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 706 с.; **Жайворонок 2007** – Жайворонок В. Українська етнолінгвістика : нариси : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.; **Жвава 2007** – Жвава О. Із досвіду збирання матеріалу про родинні обряди Полісся / О. Жвава // Етнолінгвістичні студії. 1. – Житомир : Полісся, 2007. – С. 105 – 113; **Конобродська 2007¹** – Конобродська В. Поняття семантики в культурному тексті / В. Конобродська // Етнолінгвістичні студії. 1. – Житомир: Полісся, 2007. – С. 24 – 37; **Конобродська 2007²** – Конобродська В. Л. Поліський поховальний і поминальні обряди / В. Л. Конобродська. – Т. І. – Етнолінгвістичні студії. – Житомир: Полісся, 2007. – 356 с.; **Магрицька 2003** – Магрицька І. В. Словник весільної лексики українських східнословобожанських говірок (Луганська область) / І. В. Магрицька. – Луганськ, 2003. – 172 с.; **Потебня 1989** – Потебня А. А. О некоторых символах в славянской народной поэзии / А. А. Потебня // Потебня А. А. Слово и миф. – М. : Правда, 1989. – С. 352 – 356; **Сергійчук 2004** – Сергійчук В. Український здвиг: Закерзаня. 1939 – 1947 / В. Сергійчук. – К. : Укр. Вид. Спілка, 2004. – 840 с.; **Толстая 1996** – Толстая С. М. Этнолингвистическое изучение Полесья: состояние и перспективы / С. М. Толстая // Полісся : мова, культура, історія. – К., 1996. – С. 47 – 54; **Толстой 2003** – Толстой Н. И. Очерки славянского язычества / Н. И. Толстой – М., 2003. – 624 с.

Глуховцева К.Д. Специфіка відображення міфологічних уявлень українців в обряді „покривання молоді”

У статті проаналізовано обряд „убе'рати мо'воду” (зави'вати ў 'хустку), записаний у с. Переможне Лутугинського р-ну Луганської обл. від переселенців з Лемківщини, які проживають на сході України з 1946 року, та в с. Нещеретове Білокуракинського р-ну Луганської обл. Доведено, що мовні та позамовні складові в цьому культурному тексті знаходяться у відношеннях синонімії.

Ключові слова: культурний текст, реалемний, акціональний та агентивний план культурного тексту, вербальний компонент.

Глуховцева Е.Д. Специфика отображения мифологических представлений украинцев в обряде „покрытия молодой”

В статье проанализирован обряд „убе'рати мо'воду” (зави'вати ў 'хустку), записанный в с. Переможное Лутугинского р-на Луганской обл. от переселенцев из Лемковщины, проживающих на востоке Украины с 1946 года, а также в с. Нещеретово Белокуракинского р-на Луганской обл. Доказано, что языковые и внеязыковые составляющие в этом культурном тексте находятся в отношениях синонимии.

Ключевые слова: культурный текст, реалемный, акциональный и агентивный план культурного текста, вербальный компонент.

Hlukhovtseva K.D. Representation of mythological concepts of Ukrainians in ceremony „bride’s covering”

In the article „bride’s covering” ceremony is analysed, that was recorded in Peremozhne village in Lutugino district of Luhansk region from migrants from Lemkivschina, who live in the East of Ukraine since 1946. It was proved that linguistic and extra-linguistic components in this cultural text are in the relations of synonymy.

Key words: cultural text, realia, action and agent plans of cultural text, verbal component.

В.О. Дворянкін (Маріуполь)

УДК 811.161.2’282.2’373

**НАЗВИ ЛЮДИНИ ЗА РОЗУМОВИМИ ЗДІБНОСТЯМИ
Й СТАВЛЕННЯМ ДО ПРАЦІ В УКРАЇНСЬКИХ СХІДНОСТЕПОВИХ
ГОВІРКАХ ПІВДЕННОЇ ДОНЕЧЧИНИ**

Номінація рис людини в говірковому мовленні викликає значне лінгвістичне зацікавлення. Вона постійно привертає увагу й українських діалектологів (І. Варченко, Г. Пастернак, В. Леснова та ін.), і зарубіжних (В. Єліна, М. Тарасова, О. Видова, Т. Бахвалова, А. Ковальська та ін.). Однак номени на позначення рис людини в українських східностепових говірках не стали предметом спеціального розгляду в мовознавчих розвідках. Цей факт зумовив актуальність запропонованої праці.

Метою статті є опис складу лексико-семантичної групи (ЛСГ) „Назви людини за розумовими здібностями й ставленням до праці” на матеріалі українських східностепових говірок Південної Донеччини.

Завдання статті – висвітлити особливості вербальних засобів досліджуваних сем.

До аналізованої ЛСГ належать репрезентанти 19 сем.

Сема ‘розумний’ представлена чотирма лексемами, серед яких одна (прикметник ¹умний) є загальноновживаною (94 фіксації: н. пп. 1–94). Інші назви є синонімами до згаданої: прикметник ^{ро}зумний – у 10 н. пп. (2, 21, 22, 37, 40, 41, 51, 52, 62, 83), ¹мудрий – у 8 н. пп. (45, 59, 60, 71, 80, 91, 92, 94), ²грамотний – у 3 н. пп. (49, 64, 78).

Семи ‘розумник’ : ‘розумниця’ реалізовані словотвірними опозитами ¹умник : ¹умниця’а (80 н. пп.: 1, 3–19, 23, 24, 26–36, 39, 40, 42–50, 52–61, 63–69, 71–76, 78–82, 85–94) (фонетичними варіантами ¹умн’ік : ¹умн’іца – 3 н. пп.: 20, 25, 62), ^{ро}зумник : ^{ро}зумниця’а (6 н. пп.: 2, 21, 22, 41, 51, 83), субстантивованими прикметниками-опозитами ¹умний : ¹умна (4 н. пп.: 37, 70, 77, 84) і ^{ро}зумний : ^{ро}зумна (1 н. п.: 37) та іменником спільного роду ^{ум}н’ага (1 н. п.: 38). На досліджуваній території синонімічних рядів зі значеннями ‘розумник’ і ‘розумниця’ не зафіксовано, лише в н. п. 37 у ролі синонімів виявлено дві пари субстантивованих прикметників-опозитів ¹умний : ¹умна і ^{ро}зумний : ^{ро}зумна. Варто зауважити, що в 4 говірках (н. пп. 9, 45, 65, 69)

лексема *умниц'а* вживається не тільки як корелят до слова *умник*, а й у функції іменника спільного роду зі значенням 'розумна людина'.

Сема 'дурний, розумово обмежений' представлена в більшості говірок двома загальноновживаними прикметниками – *дурний* і *тупий* (н. пп. 1–94). У 9 говірках до них зафіксовано по одному синоніму: у 8 н. пп. (8, 27, 41, 51, 60, 88, 91, 94) виявлено лексему *г'лупий*, в 1 н. п. (22) – компаратив *тупий йак с'їб'ірск'їй вал'енок*; останній номен засвідчено й у поліських говірках (щоправда, фонетичний варіант *тупий як сибірський валянок*) [ДПП: 16].

Семи 'дурень' і 'дура' виражені в більшості н. пп. однією парою загальноновживаних словотвірних опозитів *дурак* : *дура* (н. пп. 1–94). Демінутиви *дурач'ок* : *дуроч'ка*, які дещо нейтралізують негативну оцінку людини, мають низький ступінь поширення – 7 фіксацій (н. пп. 36, 39, 53, 55, 61, 69, 84). Крім того, засвідчено й різноманітні синоніми, що не відзначаються великою функціональною активністю: для характеристики дурного чоловіка – *дуре"н*' (16 н. пп.: 1, 3–5, 22, 28, 42, 48, 50–52, 57, 74, 85, 88, 90), *дурило* (6 н. пп.: 14, 58–60, 92, 93), *дурко* (4 н. пп.: 8, 30, 45, 65), фразеологічні звороти *де"с'атойі клепки не" хватайе* і *з:а угла м'ішкоком мокрим при"битий* (1 н. п.: 63); для номінації дурної жінки – *дурена* (11 н. пп.: 3–5, 26, 47, 57, 88, 90, 91, 93, 94), *дур'оха* (4 н. пп.: 2, 14, 58, 65). Аналізовані лексеми властиві й іншим діалектним масивам. Так, у східнословобожанських говірках виявлено лексеми *дурак*, *дура*, *дурач'ок*, *дуроч'ка*, *дуре"н'*, *дурило*, *дурко*, *дурена*, *дур'оха* 'тс' [ЛС: 21], у нижньонаддніпрянських – *дурко* 'тс' [ЧНН I: 304], стійкий вираз *дурена безсерезна* 'зневажливо про дурну жінку чи дівчину' [ЧФ: 40], у поліському обширі – *дурен'* 'назва на позначення людини несвого розуму' [ННМ: 82], у західнополіських – *дурило* 'дурень' (іменник спільного роду з ремаркою „зневажливо“) [АЗП I: 147], *дурень* 'грибковий паразит у колосках жита у вигляді чорно-фіолетового ріжка' [СР: 61], у бойківських – *дура* 'сигнал на обід' (із позначкою „лісозаготівельне“), *дурило* 'обманщик', 'дурисвіт' [ОБГ I: 239], у буковинських – *дура* 'батарейка (до кишенькового ліхтаря, радіоприймача)' [МСБГ II: 42], у гуцульських – вигук *дура* 'уживається як сигнал до обіду в лісорубів' (із ремаркою „лісівництво“) [ГГ: 65]. Зафіксовані нами фразеологізми мають різні варіанти в українських говірках: у східнословобожанських і степових говірках Донбасу – *клепка не варить* у кого 'хто-небудь не розуміється в чомусь' (результат контамінації фразеологічних одиниць *клепки не вистачає* в кого + *голова не варить* у кого), *клепку з голови загубити* 'бути дурнуватим', *мішкоком [пустим] прибацнудий* 'недоумкуватий', *пильним мішкоком прибитий із-за угла* 'дурнуватий, пришелепуватий', *пустим мішкоком прибитий 'тс'*, *пустим мішкоком прибитий з-за вугла 'тс'*, *пустим мішкоком пришквартнудий з-за вугла 'тс'* [УФД: 123, 159, 160], у нижньонаддніпрянських – *той клепкібездеся* 'дурень', *без сьомої клепки в голові 'тс'*, *без сьомої заклёпки в голові 'тс'*, *ласьома клепка заї* 'нема розуму', *м із-замішко каний наляугла* 'придуркуватий', *канийм наля мішкояк із-за угла 'тс'*, *ханий намам із-за угламішко 'тс'*, *мі мішкояк із-за угла ханийнама 'тс'*, *тийм прибі мішкояк із-за угла 'тс'* [ЧФ: 12, 135, 77, 159], у говірках Середнього Полісся та суміжних територій – *дурний як клепка* 'дурний', *дурний мов прибитий мішкоком 'тс'*,

дурний наче мішком намаханий 'тс', дурний як мішком із-за рогу прибитий 'тс', ходить як мішком намаханий 'тс', ходить як прибитий із-за кутка мішком 'тс', як з-за угла прибитий 'тс', як мішком з-за угла трахнутий 'тс', як мішком прибитий 'тс', як пустим мішком прибитий 'тс' [ДПП: 12, 11, 17]; у полтавських говірках засвідчено прикметник *пкийбезкле* '(про людину) дурний', що має безпосередній зв'язок із відповідними фразеологізмами [СП: 11]. Відзначимо також, що один із подібних варіантів розглянутих вище фразеологізмів (*удáренный из-за угла мешко́м* 'слабоумний') зафіксовано в російських говірках Іркутської області [АБЛ: 138].

Сема 'трохи дурний' репрезентована двома загальноживаними лексемами – *дурну¹ватиї* і *при^{el}дуркуватиї* (н. пп. 1–94), а також трьома спорадичними: словотвірним варіантом *дурку¹ватиї* (5 н. пп.: 28, 30, 49, 86, 92), акцентним – *при^eдурку¹ватиї* (1 н. п.: 44), найменуванням *при^eше^uлепкуватиї* (1 н. п.: 87).

Для семи 'тямкий, кмітливий' характерні дев'ять прикметників. Найчастотнішою серед маніфестантів є лексема *до¹гадли^eвиї* (63 н. пп.: 3–8, 10–13, 15–19, 23, 27–29, 31–36, 38–41, 43–45, 49, 50, 53–55, 58–61, 63–69, 72–75, 78, 80, 82–89, 92), яка властива й літературній мові [СУМ II: 338]. Інші репрезентанти аналізованої семи не набули значного поширення: номен *т¹амуш¹ч¹її* відзначено в 14 н. пп. (2, 14, 21, 26, 42, 47, 48, 57, 70, 71, 77, 90, 91, 94), *умниї* – у 4 н. пп. (56, 76, 79, 81), *ро¹зумниї* – у 4 н. пп. (40, 51, 52, 62), *км¹іт¹ливиї* – у 4 н. пп. (20, 24, 25, 93), *спо¹собниї* – у 2 н. пп. (9, 46), *сми¹ш¹л¹онїї* – у 2 н. пп. (22, 37), *тол¹ковиї* – в 1 н. п. (1), *т¹ам¹киї* – в 1 н. п. (30). Синоніми (дві назви) виявлено лише в 1 говірці (н. п. 40).

Сема 'недогадливий' представлена чотирма прикметниками: *бе^uстол¹ковиї* (67 фіксацій: н. пп. 1, 3–8, 10–20, 23–25, 28, 29, 32–34, 36–39, 41–46, 48–50, 52–57, 59–62, 65–68, 73, 75, 76, 78–81, 84–86, 89, 90, 92, 94), *не^uдо¹гадли^eвиї* (14 фіксацій: н. пп. 9, 21, 22, 26, 35, 40, 47, 64, 69, 70, 72, 82, 83, 88), *не^uт¹амуш¹ч¹її* (8 фіксацій: н. пп. 2, 27, 30, 31, 58, 74, 87, 93), *бе^uст¹амниї* (5 фіксацій: н. пп.: 51, 63, 71, 77, 91).

Сема 'тупа людина' виражена в більшості н. пп. єдиним репрезентантом – корелятивною парою (субстантивованими прикметниками) *ту¹пниї* : *ту¹па* (94 н. пп.). У 26 говірках до опозитів зафіксовано по одному синоніму – іменнику, що є відприкметниковим утворенням: *ту¹пни¹ца* – у 17 н. пп. (2, 17, 19, 20, 24, 28, 35, 36, 50, 54, 67, 73, 76, 78, 79, 85, 89), *ту¹пар'* – у 6 н. пп. (14, 30, 44, 90, 93, 94), *ту¹пак* – у 3 н. пп. (26, 47, 92). Деякі з відзначених лексем характерні й для інших говірок української мови: *ту¹пниї* 'розумово обмежений', 'нездатний догадуватися', *ту¹пни¹ца* 'тупа, розумово обмежена людина', *ту¹пар'* 'тс' – для східнословобожанських [ЛС: 57], *ц¹атуни* 'тупий ніж', фонетичний варіант *ц¹атуни* 'тупа сокира', 'нерозумна людина' (останнє значення подано з ремаркою „переносне”), *к¹тупа* 'тупий ніж', 'тупий бік ножа, протилежний до гострого', 'нерозумна людина' (останнє значення – з ремаркою „переносне”) – для західнополіських [АЗП II: 213].

Сема 'старанний' об'єднує три маніфестанти. Найвищий ступінь поширення притаманний прикметнику (російському запозиченню) *ста¹рат¹ї^eл¹ниї* (82 н. пп.: 1–13, 15–18, 20–24, 26, 28–36, 38–40, 42–48, 50–59,

61–68, 71–75, 78–94), що засвідчений також у сусідніх східнослов'янських (зі значеннями ‘тс’ і ‘дбайливий’) [ЛС: 54] і нижньонаддніпрянських (тільки із семантикою ‘старанний’) [ЧНН IV: 102] говірках. Дериват *ста|ран.ий* виявлено в 11 н. пп. (19, 25, 27, 37, 41, 49, 60, 69, 70, 76, 77), лексему *бе^uруч^lкий* – в 1 н. п. (14).

Для семи ‘посидющий’ характерні такі номінативні одиниці: прикметники *у^lсич^l:і^eвий* (60 н. пп.: 1, 3 – 13, 15 – 21, 23, 24, 29–34, 36, 38, 42, 43, 45, 46, 48, 50, 53–57, 60, 61, 66, 68, 73 – 75, 78, 79, 81, 84, 85, 87 – 94), *поси^{el}д^lуш^lч^lий* (16 н. пп.: 1, 2, 26, 35, 37, 41, 47, 53, 58, 61, 65, 67, 70, 72, 77, 86) (і деривати *поси^{el}д^lаш^lч^lий* – 13 н. пп.: 6, 8, 14, 22, 28, 45, 54, 63, 64, 69, 76, 80, 82; *поси^{el}д^lач^lий* – 1 н. п.: 60), *те^uрп^lл^lач^lий* (21 н. пп.: 10, 13, 15, 18, 25, 27, 29, 32, 33, 49, 51, 55, 59, 66, 68, 71, 74–76, 83, 90) (і дериват *те^uрпе^uливий* – 5 н. пп.: 40, 44, 52, 62, 74), а також фразеологічний зворот (пропозитивний номен) *тої ч^lоло^lв^lік / шо да^u при^{el}с^lагу / на^lзад н^lі ша^uгу* (1 н. п.: 39). Синоніми наявні у 22 говірках: по дві назви – у 21 н. п., по три – в 1 н. п.

Сема ‘умілий’ репрезентована в більшості н. пп. двома загальноновживаними прикметниками – *ум^lілий* та *спод^lобний* (94 фіксації); остання лексема, що є російським запозиченням, виявлена у східнослов'янському обширі зі значеннями ‘тс’ і ‘здатний добре й швидко розуміти що-небудь’) [ЛС: 54], у нижньонаддніпрянському – із широкою семантикою: ‘здатний, спроможний’, ‘доведений до кондиції, готовий, придатний’ (подано з ремаркою „застаріле”), ‘працездатний, при здоров’ї’ [ЧНН IV: 99]. Інші номени (синоніми до загальноновживаних) мають поодинокі фіксації: *рукод^lел^lний* (н. пп. 35, 46), *зд^lібний* (н. п. 40), *дод^lіл^lний* (н. п. 19), *маст^lі^eрової* (н. п. 38), *маст^lі^eр* (н. п. 39), *ўсе^uроба* (н. п. 48), фразеологізми *золот^lі руки* (н. п. 87) і *не^u л^lудина / золото!* (н. п. 49). На позначення умілої жінки засвідчено композит *се^uми^{el}делка* (н. п. 42) і фонетичний варіант *се^uм^lід^lелка* (н. п. 84). Варіанти цих складних за будовою назв виявлено в різних українських говіркових ландшафтах: *се^uмід^lілуха* ‘та, що береться за багато справ одразу, але жодної не доводить до кінця’ [Чабаненко 1977: 102], *се^uмід^lілуха* ‘семиділуха’, *се^uмід^lілиця* ‘тс’ [ЧНН IV: 61], у складі фразеологізму *ся семиділіхазавела* ‘з’явилася майстриня на всі руки, роботяща жінка чи дівчина’ [ЧФ: 44] – у нижньонаддніпрянському, *лухасемиде* ‘дуже вправна робітниця’ – у поліському [ЛПГ: 192], у складі фразеологізму *семиділуха Горпина (семидівка Горпина)* ‘жінка, що встигає все робити’ – у східнослов'янському [УФД: 214]. СУМ подає номени (із ремаркою „розмовне”) *семиділ* ‘той, хто береться виконувати одночасно багато справ, не завершуючи жодної’, *семидільник* ‘тс’, *семидільниця* ‘та, що береться виконувати одночасно багато справ, не завершуючи жодної’, *семиділуха* ‘тс’ [СУМ IX: 121]; СБГ фіксує кореляти *семидільник* ‘той, що робить за раз декілька справ’: *семидільниця* ‘та, що робить за раз декілька справ’ [СБГ IV: 113].

Сема ‘невміла людина’ представлена іменниками спільного роду *не^uдо^lтепа* (87 н. пп.: 1 – 24, 26 – 36, 38 – 40, 42 – 61, 63 – 73, 75 – 87, 89 – 91, 93, 94) (фонетичним варіантом *не^uдо^lтопа* – 4 н. пп.: 25, 62, 74, 88),

не^ноб^нтеса (1 н. п.: 92) та субстантивованими прикметниками-опозитами бе^нз^лдарний : бе^нз^лдарна (2 н. пп.: 37, 41).

Сема 'працелюбний' маніфестована вісьмома лексемами: *робот^л'ашч'її* (41 н. п.: 3 – 5, 10, 13, 15, 18, 20, 21, 24, 26, 28, 29, 32, 33, 35, 39, 45, 47, 50, 51, 53, 55, 57, 58, 61 – 65, 73, 74, 78, 79, 87 – 93), *прац^л'овитий* (38 н. пп.: 6 – 8, 10 – 13, 15, 16, 18, 23, 29, 32 – 34, 37, 38, 40 – 43, 45, 49, 54–56, 58, 60, 66, 68, 70 – 72, 74, 75, 82, 86, 94), *тру^л'д'ашч'її* (32 н. пп.: 2, 4, 7, 11, 14, 16, 25, 27, 28, 30, 31, 34, 38, 43, 50, 53, 58–61, 66, 68, 69, 73, 75–78, 80, 81, 85, 89), *робоч^л'її* (4 н. пп.: 9, 17, 19, 48), композитами *трудо^л'убивий* (12 н. пп.: 1, 17, 22, 40, 44, 46, 52, 60, 64, 67, 72, 84), *трудо^л'убимий* (2 н. пп.: 4, 19), *праце^л'л'убний* (5 н. пп.: 2, 36, 37, 82, 83) та вторинним номеном (іменником, утвореним від власної назви) – *ста^лханов'ец* (1 н. п.: 17). Синоніми спостережено в 37 говірках: по два найменування – у 33 н. пп., по три – у 4 н. пп.

Сема 'працелюбна людина' репрезентована такими номінативними одиницями: іменниками *тру^л'д'ага* (76 н. пп.: 1, 2, 6 – 18, 20 – 35, 37 – 39, 43 – 48, 50, 52, 53, 55 – 59, 61 – 68, 70, 72, 73 – 78, 80 – 82, 85, 86, 88 – 94), *робот^л'ага* (8 н. пп.: 3 – 5, 42, 48, 50, 69, 74), *ста^лханов'ец* (1 н. п.: 17), композитами *трудо^л'л'уб^н* (7 н. пп.: 8, 31, 40, 49, 54, 60, 74), *праце^л'л'уб^н* (3 н. пп.: 36, 74, 83), *трудо^л'гол'ік* (1 н. п.: 74), словотвірними опозитами *т^лруже^н'ник* : *т^лруже^н'ниц'а* (3 н. пп.: 41, 45, 69), субстантивованими прикметниками-опозитами *робот^л'ашч'її* : *робот^л'ашч'а* (3 н. пп.: 51, 79, 87), *прац^л'овитий* : *прац^л'овита* (1 н. п.: 71), *трудо^л'убивий* : *трудо^л'убива* (1 н. п.: 84), словосполученням *робоч'а л'у^лдина* (1 н. п.: 19), стійким порівнянням *тру^л'д'ашч'її йак в'іл* (1 н. п.: 4).

Сема 'лінивий' представлена в більшості говірок двома загальноновживаними прикметниками *л'їнивий* і *ле^л'дач'її* (н. пп. 1 – 94). У 6 говірках (н. пп. 58, 59, 63, 88, 91, 93) також зафіксовано дериват *ле^л'дашч'її*, у 3 говірках (н. пп. 3 – 5) – прикметник *не^л'удобний*, в 1 говірці (н. п. 69) – стійке порівняння *ле^л'дач'її йак ^лдерево*, яке виявлено й у поліському просторі (щоправда, з іншим сполучником: *ледачий наче дерево*) [ДПП: 27].

Опозиція 'ледар' : 'ледарка' реалізована переважно загальноновживаним іменником спільного роду *ле^л'дац'уга* (н. пп. 1–94). Синоніми до нього зафіксовано в 43 говірках: словотвірні опозити *лодар'* : *лодар'ка* – у 16 н. пп. (3, 5, 9, 17, 19, 22, 24, 28, 45, 59, 62, 65, 69, 78, 79, 84) (фонетичні варіанти *лодар* : *лодарка* – у н. п. 52), *ледар* : *ледарка* – у 6 н. пп. (2, 50, 51, 61, 73, 74) (фонетичні варіанти *ледар'* : *ледар'ка* – у 3 н. пп.: 36, 77, 89), *л'їн'т'ай* : *л'їн'т'айка* – у 2 н. пп. (1, 60), *л'їнивец'* : *л'їнивиц'а* – в 1 н. п. (83), *баг^ллаї* : *баг^ллаїка* – в 1 н. п. (54), іменник спільного роду *ле^л'дашч'о* – у 10 н. пп. (6, 30, 41, 53, 57, 71, 81, 88, 90, 93), *не^л'роба* – у 2 н. пп. (58, 94), компаратив *ле^л'дач'її йак в'іл* – в 1 н. п. (4). У 5 говірках (н. пп. 20, 40, 72, 80, 91) трапляється лексема *ле^л'дашч'їц'а* зі значенням 'ледарка'. Зауважимо, що більшість виявлених лексем передають виразно-негативну оцінку. Хоча деякі номінації (напр., *л'їнивец'*, *л'їнивиц'а*, *ле^л'дашч'їц'а*) „виражають симпатію, яка межує з ніжністю” [Левонтина 1999: 110]. Дослідниця І. Левонтина наголошує, що російське найменування *ленивец*, яке усталено римується із *щастливец*, „має світоглядну передісторію в російській культурі золотого віку, де воно позначає

поетичну натуру, котра відкинула спокуси багатства й кар'єри заради мирних утіх дружби й любові” [Там само]. Окремі із зафіксованих нами лексем подають діалектні словники: *ле^uда^uуґа*, *лодар'*, *лодар'ка*, *ледар'*, *ледар'ка*, *л'ін^lт'аї*, *л'ін^lт'айка*, *л'і^lниве^uц'*, *ле^uдаш'ч'іц'а* ‘тс’, *ле^uдаш'ч'о* ‘лінивий чоловік’ [ЛС: 32, 33]; *лодар'* ‘тс’, *лодар'ка* ‘лінива жінка’, *баглаї* ‘ледар, ледашо’ (слово позначено ремаркою „зневажливе”) [ЧНН II: 258; I: 55]; у складі фразеологізмів *ледашо непритворенне* ‘невиправний ледар’, *лодарь непритворенний* ‘тс’ [ЧФ: 73, 74]; *лодар* ‘ледар’ [АЗП I: 290]; *баглаї* ‘ледар’, ‘здоровий, сильний’, ‘дорослий, що дуріє’, *баглайка* ‘ледарка’ [СРДГ I: 10].

Підкреслимо, що в н. п. 4, крім іменника спільного роду *ле^uда^uуґа*, на позначення лінивої жінки зафіксовано ще сім синонімів. Так, у мовленні діалектоносіїв спостерігаються іменники *лодар'ка*, *лежен'*, *дармоїїдка*, субстантивовані прикметники *л'інива*, *ле^uдач'а*, *не^uудобна* та стійке порівняння *ле^uдач'а йак в'іл*.

Аналіз матеріалу показує, що ЛСГ „Назви людини за розумовими здібностями й ставленням до праці” становлять найчастіше однослівні найменування. Дво- й багатослівні номени, зокрема назви у формі речення, зафіксовано зрідка. Окремі проаналізовані семи виражені в досліджуваному континуумі розгалуженими рядами міжговіркових відповідників. Перспективним вважаємо опис зазначених номінацій в ареальному аспекті.

Список обстежених населених пунктів

(усі населені пункти розташовані в Донецькій обл.)

1. с. Іскра Великоновосілківського р-ну;
2. с. Червона Зірка Великоновосілківського р-ну;
3. с. Новоукраїнка Великоновосілківського р-ну;
4. с. Олексіївка Великоновосілківського р-ну;
5. с. Андріївка Великоновосілківського р-ну;
6. м. Курахово Мар'їнського р-ну;
7. смт Старомихайлівка Мар'їнського р-ну;
8. с. Комар Великоновосілківського р-ну;
9. с. Федорівка Великоновосілківського р-ну;
10. с. Успенівка Мар'їнського р-ну;
11. с-ще Грабське Амвросіївського р-ну;
12. с. Благодатне Амвросіївського р-ну;
13. с. Катеринівка Мар'їнського р-ну;
14. с-ще Новомиколаївка Волноваського р-ну;
15. с. Обільне Старобешівського р-ну;
16. с-ще Родники Амвросіївського р-ну;
17. смт Велика Новосілка;
18. с-ще Новоукраїнка Мар'їнського р-ну;
19. смт Оленівка Волноваського р-ну;
20. с. Времівка Великоновосілківського р-ну;
21. с. Микільське Волноваського р-ну;
22. смт Старобешеве;
23. смт Войковський Амвросіївського р-ну;
24. с-ще Урожайне Великоновосілківського р-ну;
25. с. Новомайорське Великоновосілківського р-ну;
26. смт Новотроїцьке Волноваського р-ну;
27. с. Старолинівка Великоновосілківського р-ну;
28. м. Комсомольське Старобешівського р-ну;
29. с. Василівка Амвросіївського р-ну;
30. с. Новопетриківка Великоновосілківського р-ну;
31. с-ще Степне Волноваського р-ну;
32. с. Кирилівка Волноваського р-ну;
33. с. Петрівське Старобешівського р-ну;
34. с. Кумачове Старобешівського р-ну;
35. с. Рибинське Волноваського р-ну;
36. с. Красна Поляна Великоновосілківського р-ну;
37. с. Старогнатівка Тельманівського р-ну;
38. с. Вершинівка Тельманівського р-ну;
39. с-ще Хлібодарівка Волноваського

р-ну; 40. с. Калініне Волноваського р-ну; 41. смт Андріївка Тельманівського р-ну; 42. с. Гранітне Тельманівського р-ну; 43. с. Мічуріне Тельманівського р-ну; 44. с. Черевківське Тельманівського р-ну; 45. с. Кузнецово-Михайлівка Тельманівського р-ну; 46. с. Котлярівське Тельманівського р-ну; 47. с. Краснівка Волноваського р-ну; 48. с. Старомар'ївка Тельманівського р-ну; 49. с. Нова Мар'ївка Тельманівського р-ну; 50. с-ще Труженка Володарського р-ну; 51. с-ще Привільне Волноваського р-ну; 52. с. Кальчинівка Володарського р-ну; 53. с. Малоянисоль Володарського р-ну; 54. с. Назарівка Володарського р-ну; 55. с. Кирилівка Володарського р-ну; 56. с. Чермалик Тельманівського р-ну; 57. с. Приморське Новоазовського р-ну; 58. с. Свободне Тельманівського р-ну; 59. с. Конькове Тельманівського р-ну; 60. с. Новокраснівка Володарського р-ну; 61. с. Новоянисоль Володарського р-ну; 62. с. Старченкове Володарського р-ну; 63. с. Ксенівка Володарського р-ну; 64. с. Сергіївка Володарського р-ну; 65. с. Республіка Володарського р-ну; 66. с. Октябрь Новоазовського р-ну; 67. с. Красноармійське Новоазовського р-ну; 68. с. Козацьке Новоазовського р-ну; 69. с. Лугове Володарського р-ну; 70. с. Паннівка Володарського р-ну; 71. с. Новогригорівка Володарського р-ну; 72. смт Володарське; 73. с. Гнutowe м. Маріуполя; 74. с. Заїченко Новоазовського р-ну; 75. с. Митьково-Качкарі Новоазовського р-ну; 76. с. Захарівка Першотравневого р-ну; 77. с. Суженка Володарського р-ну; 78. с. Бойове Володарського р-ну; 79. смт Старий Крим м. Маріуполя; 80. с. Стародубівка Першотравневого р-ну; 81. с. Бердянське Першотравневого р-ну; 82. с-ще Агробаза Першотравневого р-ну; 83. с. Широкине Новоазовського р-ну; 84. с. Безіменне Новоазовського р-ну; 85. м. Новоазовськ; 86. с. Комишувате Першотравневого р-ну; 87. с-ще Дем'янівка Першотравневого р-ну; 88. смт Мангуш (Першотравневе); 89. с. Іллічівське Першотравневого р-ну; 90. смт Сєдове Новоазовського р-ну; 91. с-ще Бабах-Тарама Першотравневого р-ну; 92. с. Урзуф Першотравневого р-ну; 93. смт Ялта Першотравневого р-ну; 94. с. Мелекине Першотравневого р-ну.

Скорочення

‘тс’ – те саме значення

Література

Левонтина 1999 – Левонтина И. Б. Ното рігер / И. Б. Левонтина // Логический анализ языка. Образ человека в культуре и языке. – М. : Индрик, 1999. – С. 105 – 113; **Чабаненко 1977** – Чабаненко В. А. Емоційно-експресивна лексика в українських степових говірках Запорізької області / В. А. Чабаненко // XIV Респ. діалектол. нарада : тези доп. – К. : Наук. думка, 1977. – С. 101 – 102.

Джерела та їх умовні скорочення

АБЛ – Алексеенко М. А. Человек в русской диалектной фразеологии : словарь / М. А. Алексеенко, Т. П. Белоусова, О. И. Литвинникова. – М. : ООО „ИТИ Технологии”, 2004. – 238 с.; **АЗП** – Аркушин Г. Словник західнополіських говірок : у 2 т. / Г. Аркушин. – Луцьк : Ред.-вид. відділ „Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000; **ГГ** – Гуцульські говірки :

короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. – Л., 1997. – 232 с.; **ДПП** – Добролюбожа Г. Красне слово – як золотий ключ: Постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій / Г. Добролюбожа. – Житомир : Волинь, 2003. – 160 с.; **ЄР** – Євтушок О. М. Короткий словник говірок Рівненщини // Вивчення лексики говірок Рівненщини / О. М. Євтушок. – Рівне, 1997. – С. 38 – 138; **ЛПГ** – Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К. : Наук. думка, 1974. – 260 с.; **ЛС** – Леснова В. В. Матеріали до словника говірок Східної Слобожанщини: Людина та її риси / В. В. Леснова. – Луганськ : Шлях, 1999. – 76 с.; **МСБГ** – Матеріали до словника буковинських говірок. – Чернівці, 1971 – 1979. – Вип. 1 – 6; **ННМ** – Никончук М. В., Никончук О. М., Мойсієнко В. М. Поліська лексика народної медицини та лікувальної магії / М. В. Никончук, О. М. Никончук, В. М. Мойсієнко ; Північноукр. діалектол. центр Житомир. держ. пед. ун-ту ім. Івана Франка. – Житомир : Полісся, 2001. – 148 с.; **ОБГ** – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 т. / М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 1 – 2; **СБГ** – Словарь української мови : у 4 т. / упоряд. з дод. власного матеріалу Б. Грінченко. – К. : Наук. думка, 1996 – 1997. – Т. 1 – 4; **СП** – Сизько А. Т. Словник діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини : навч. посіб. / А. Т. Сизько. – Д. : ДДУ, 1990. – 99 с.; **СРДГ** – Словарь русских донских говоров: в 3 т. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростовского ун-та, 1975 – 1976. – Т. 1 – 3; **СУМ** – Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 1 – 11; **УФД** – Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2002. – 263 с.; **ЧНН** – Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини : у 4 т. / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя, 1992. – Т. 1 – 4; **ЧФ** – Чабаненко В. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини / В. Чабаненко. – Запоріжжя, 2001. – 201 с.

Дворянкін В.О. Назви людини за розумовими здібностями й ставленням до праці в українських східностепових говірках Південної Донеччини

У статті досліджено склад лексики для характеристики людини за розумовими здібностями й ставленням до праці на матеріалі українських східностепових говірок Південної Донеччини. Розглянуто специфіку вербальних засобів репрезентації аналізованих сем.

Ключові слова: українські східностепові говірки, лексико-семантична група, сема, вербальні засоби, назви рис людини.

Дворянкин В.А. Названия человека по умственным способностям и отношению к труду в украинских восточностепных говорах Южной Донетчины

В статье исследован состав лексики для характеристики человека по умственным способностям и отношению к труду на материале украинских

восточностепных говоров Южной Донетчины. Рассмотрена специфика вербальных средств репрезентации анализированных сем.

Ключевые слова: украинские восточностепные говоры, лексико-семантическая группа, сема, вербальные средства, названия черт человека.

Dvoryankin V.O. Personal names according to mental abilities, labour determination in Ukrainian eastern steppe sayings of Southern Donetsk region

The article reveals the vocabulary bulk to characterise a person according to his mental abilities, labour determination based on Ukrainian eastern steppe sayings of Southern Donetsk region. The author highlights peculiarities of verbal means within the semes analysed.

Key words: Ukrainian eastern steppe sayings, lexico-semantic group, seme, verbal means, personal characteristics.

В.П. Шелемех (Львів)

УДК 811.161.2'282:392.8(477.85/.87)

**ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ГРУПА НАЗВ ПОСУДУ ДЛЯ
ПРИГОТУВАННЯ ЇЖІ В ГОВІРКАХ НАДСЯНСЬКО-
НАДДНІСТРЯНСЬКОГО СУМІЖЖЯ**

Предмети народного побуту відтворюють матеріальну культуру, у своїх назвах вони несуть відбиток історії, духовності, менталітету народу, який їх створив і ними послуговується. Саме тому зацікавлення мовознавців назвами предметів побутового вжитку не випадкове.

Лексику на позначення посуду та кухонного начиння вивчено мало. Цій тематичній групі в сучасній українській мові присвячено дисертацію Н. П'яст [П'яст 2003]. У працях діалектологів цю тему опрацьовано дещо більше. Зокрема Я. Вакалюк вивчала назви посуду та кухонного начиння в говірках Прикарпаття [Вакалюк 1983], С. Панцьо – у лемківських говірках [Панцьо 1999], З. Бичко – у наддністрянських [Бичко 2000^а; Бичко 2000^б]. Назви посуду, який використовують у вівчарстві, подано в працях М. Грицака [Грицак 2008: 226 – 233] та Т. Ястремської [Ястремська 2008: 104 – 115].

Зважаючи на те, що посуд та кухонне начиння пов'язані з процесом приготування їжі та власне харчуванням, часто ці групи лексики описують у комплексі. Надбанням української діалектології є дві дисертаційні роботи про назви їжі, посуду та кухонного начиння в карпатських говорах: праця З. Ганудель (говори Східної Словаччини) [Ганудель 1980] та Е. Гоци (українські карпатські говори) [Гоца 2001].

Досліджувану тематичну групу лексики багато представлено в першому томі „Лінгвістичного атласу українських говорів Східної Словаччини” З. Ганудель [Ганудель 1981: кк. № 81 – 127], а також в інших лінгвогеографічних працях: в „Атласі української мови” [АУМ: кк. № 290 – 293 (т. 1), 282 – 286 (т. 2), 80 – 84 (ч. 1), 88 – 90 (ч. 2) (т. 3)] та в „Лінгвістичному атласі українських говорів Закарпатської області УРСР”

Й. Дзендзелівського [ЛАУГЗО: кк. № 26 – 27, 65 – 68, 70 (ч. I), 172 – 178 (ч. 2), 357 – 363 (ч. 3)].

Дослідження назв посуду та кухонного начиння в говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя є особливо актуальним, адже діалектну лексику цього регіону вивчено мало.

Із-поміж загальних назв посуду та кухонного начиння в говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя відзначимо такі варіанти: *пу¹суда* (Гс, Кр, Кт, Нк, Пр, Ср), *по¹суда* (Вр); *начин'а* (Кр), [Шило 2008, 185], *на¹чин'е* (Грс), *на¹чин'і* (Вл); *суд¹дини* (Нк).

Лексеми *посуд*, *посуда*, *судина* походять із псл. *sođь* ‘посудина; щось складене’ [ЕСУМ V: 467 – 468]; пор.: бойк. *посудина* ‘посуд’, ‘коновка, дійниця, „гелетка”, діжа, корито, решето, сито – з дерева, які молода, відповідно до звичаю, отримує як частину приданого’, *судіна* ‘посуд’, *суд* ‘тс.’ [Онишкевич 1984 II: 122 – 123, 264], гуц. *посуд* ‘тс.’, *посуда* ‘тс.’ [Грицак 2008: 226; Ястремська 2008: 104], *суднік* ‘тс.’ [Грицак 2008: 226], ‘дерев’яний посуд’ [ГГ: 179], *судіна* ‘тс.’, *суднічі* ‘тс.’ [ГГ: 179], *судничá* ‘посуд’ [Грицак 2008: 226], закарп. *судіна* ‘посудина’ [Сабадош 2008: 345], ‘посуд’, *судинкі* ‘тс.’, *суднік* ‘тс.’ [ЛАУГЗО II: к. № 172], зхполіс. *посудок* ‘кухонний посуд’ [Аркушин 2000 II: 78] та ін.

Слово *начиння* походить із пол. *naczynia* ‘посуд будь-якого виду й матеріалу: для пиття, носіння, зберігання’ [Brückner 1927: 352]; пор. теж: ндністр. *начиня* ‘посуд’ [Шило 2008: 185], лемк. *няначы* ‘посудина, кухонний посуд’ [Пиртей 2004: 195], пдлемк. *судінка* ‘посудина у вигляді невеличкої дерев’яної діжки, у якій зберігали сир’ [ЛАУГСС: к. № 92], бойк. *начіння* ‘посуд’, ‘цебер для миття посуду’ [Онишкевич 1984 I: 480], гуц. *начині* ‘посуд’, [Негрич 2008: 121], *начіня* ‘тс.’ [Грицак 2008: 226], *нач'ін'а(e,i)* ‘тс.’ [Ястремська 2008: 104], закарп. *начин'а* ‘тс.’, *начін'а* ‘тс.’ [ЛАУГЗО II: к. № 172].

У межах тематичної групи „Назви посуду та кухонного начиння” вагомою є лексико-семантична група назв посуду для приготування їжі. Серед назв, що входять до цієї групи, виокремлюємо три підгрупи:

- 1) назви посуду для варіння;
- 2) назви посуду для смаження;
- 3) назви посуду для випікання.

У говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя для позначення каstrулі, металевого посуду (переважно циліндричної форми) для варіння страв зафіксовано номени *бан'ак* (Врб, Вр, Гр, Зл, Кр, Кт, Нк, Ск, См, Ср), *бан'ек* (Вл, Вт, Гс, Пр) та *каструл'а* (Кр, Ск, См, Ср). Зі значенням ‘мала каstrуля’ у досліджуваних говірках відомі назви: *бан'а'чок* (Зл, Гр, Кт, Ск, См), *бан'е'чок* (Вл, Вт, Рд), *каструл'ка* (Вл, Ск, См), *рин'чина* (Врб), *рондел'ок* (Вт). Низьку широку каstrулю позначає слово *ринка* (Гс, Пт, Ср). Цю ж назву зафіксовано зі значенням ‘каstrулька з однією ручкою, якою черпали воду’ (См). Залежно від матеріалу та способу виготовлення виокремлюють: *чу'гун:ий бан'ак* ‘чавунна каstrуля’ (Ср), *бан'ак ал'ум'ін'увий* ‘алюмінієва каstrуля’ (Пт), *бан'ак пу'ливаний* ‘емальована каstrуля’ (Пт).

Укладачі „Етимологічного словника української мови” припускають, що лексема *баняк* – результат видозміни значення *баня* ‘лазня’ через проміжний ступінь ‘ванна, посуд для води’ [ЕСУМ I: 136]; пор.: ндс. *кбане* ‘каструля’ [Козій 2008: 208], ндністр. *чэбане* ‘горшки’, *банече* ‘малий горщик’ [Шило 2008: 185], лемк. *кбаня* ‘чавунна посудина, у якій варять картоплю’ [Пиртей 2004: 24], бук. *к*, *банікк*, *банэбаня* ‘велика посудина для страви, чавун, каструля’, ‘чавунний котел для води, замуrowаний у стінку печі’ [СБГ: 24], поліс. *кбаня* ‘чавунний горщик із ручкою, у якому варять картоплю тощо’, ‘велика фарфорова або скляна посудина для води, молока і т. ін.’ [Лисенко 1974: 29], зхполіс. *баняк* ‘чавунний горщик будь-якої місткості’ [Аркушин 2000 I: 10] тощо.

Лексема *каструля* в досліджуваних говірках з’явилася під впливом літературної мови. Це підтверджує той факт, що слово не є поширеним в інших південно-західних говорах української мови. Назва *каструля* запозичена із французької мови за російським і німецьким посередництвом; фр. *casseroles* ‘каструля’ є похідним від *casse* ‘черпак’, яке через пров. *cassa* ‘сковорода’ зводиться до нарлат. *cattia* ‘тс.’ [ЕСУМ II: 400]; пор.: пдлемк. *кайстрон* (*кайстрон*) ‘каструля’, *кас’трон* ‘тс.’, *кайстрона* ‘тс.’, *кайстрон’а* ‘тс.’, *кайстронка* ‘тс.’, *кастронка* ‘тс.’, *кайстроник* (*кайстронік*) ‘тс.’, *кайстронок* (*кайштронок*) ‘тс.’, *кайстронч’а* ‘тс.’ [ЛАУГСС: к. № 113], а також бойк. *каструля* ‘горщик’, ‘глечик’ [Онишкевич 1984 I: 342], гуц. *каструня*, *кастролик* ‘залізна миска’ [Грицак 2008: 231].

Слово *ринка* запозичено з польської мови: пол. *rynka* походить від двнім. *rīna* (свнім. *rīna*) ‘неглибока каструля, сотейник’ [ЕСУМ V: 78]; пор.: ндністр. *рінка* ‘низенька каструля із двома ручками’, *рінчина* ‘тс.’ [Шило 2008: 226], пдлемк. *нкары* ‘металева посудина у формі каструлі з трьома ніжками (і без них) і довгою ручкою (або вушком)’, ‘каструля’, ‘сковорідка’ [ЛАУГСС: кк. № 112, 113, 115], бук. *рінка* ‘каструля (невисока)’, ‘невеликий глиняний горщик’, ‘сковорода’ [СБГ: 455], гуц. *рінка* ‘каструля’ [Негрич 2008: 150], ‘невелика чавунна посудина на трьох ніжках’, ‘металева каструлька’ [ГГ: 163], зхпол. *ринка* ‘кухоль для пиття води’, ‘ківшик для пиття води’, ‘глиняна сковорода’, ‘звичайна сковорода’ [Аркушин 2000 II, 120].

Щодо лексеми *рондель*, то можемо припустити, що її за польським посередництвом (пол. *rondel*) запозичено з французької мови: фр. *rondelle* ‘щось кругле’, нарлат. *rotundella: rotundus* ‘круглий’ [ЭСРЯ III: 500]; пор.: лем. *ронделік* ‘невелика посудина для смаження продуктів’, *рондлик* ‘тс.’, *рондель* ‘миска з ручками, що виконує роль гусятниці’ [Пиртей 2004: 275], бук. *рондиль* ‘велика каструля, казан’ [СБГ: 466], гуц. *рондель* ‘посудина для смаження м’яса тощо’, *ронгля* ‘тс.’ [ГГ: 165], *ронгли* ‘каструля для тушкування м’яса, риби тощо’ [Негрич 2008: 153], зхполіс. *ронгель* ‘каструля’, *ронделик* ‘ківш із довгим держакom, за допомогою якого зачерпують воду із криниці’, *рондель* ‘черпак’, *рондиль* ‘великий кухоль’ [Аркушин 2000 II: 126] та ін.

До появи каструлі використовували глиняний горщик, у якому варили їжу. На його позначення в досліджуваних говірках відомі назви: *гурнец* (Зл, Кр, Нк, Пр, Ср), *горнец* (Вр, Врб, Пт, См), *гуршок* (Врб), *глечик* (Зл).

Слова *горнець*, *горщик* – не зовсім ясні утворення від основи псл. **g^brnъ* ‘піч’, реконструюються як псл. **g^brnъsьkь*, похідні від прикметника **g^brnъskь* ‘горновий, пічний’ [ЕСУМ I: 569, 574]. Назви відомі в багатьох говірках південно-західного наріччя української мови: ндс. *гурн¹ок* ‘горнець із глини’ [Пшеп’юрська 2007: 188], ндністр. *горнець* ‘глечик на молоко’ [Шило 2008: 95], лемк. *скогорчы* ‘великий або незугарний горщик’, *горуці* ‘горшки’ [Пиртей 2004: 61], пдлемк. *гórне^uц* (*гórныц^u*) ‘горщик середньої величини, у якому варили їжу’, *гórнец^u* ‘тс.’, *гóрне^uц^u* ‘тс.’, *рч¹ікгб* ‘тс.’, *гáрч¹ок* (*гáрч¹ék*, *гóрч¹ок*) ‘тс.’, *гóрнец* ‘каструля’, ‘чавунна посудина (10–15 л), у якій варили картоплю для свиней’, *горніц^u* ‘тс.’ [ЛАУГСС: кк. № 111, 113, 120], бук. *горнець*, *горшкá* ‘глиняний горщик’, ‘чавун’, *гáрнец*, *гáрниц^u* ‘дерев’яний черпак, міра сипких тіл (1,5 – 3 – 5 л)’, ‘діжечка на 5 – 6 літрів’ [СБГ: 74, 81], бойк. *горніць* ‘горщик для молока’ [Онишкевич 1984 I: 185 – 186], гуц. *горнець* ‘глиняний горщик’ [Негрич 2008: 53; Грицак 2008: 233], ‘горщик, у якому готували і зберігали їжу’ [ГГ: 48], закарп. *горнець* ‘велика каструля’, *горничок* ‘каструлька’, *горшок* ‘каструля’ [Сабадош 2008: 51], зхполіс. *горщик* ‘глиняний посуд, у якому варять їсти’, *горшок* ‘тс.’, *горщак* ‘тс.’ [Аркушин 2000 I: 104].

Лексему *глечик* утворено також на праслов’янському ґрунті: псл. *gълькь, *gъльсь [ЕСУМ I: 522]; пор.: пдлемк. *глин’аний гóрниц^u* ‘глечик’ [ЛАУГСС: к. № 83], гуц. *глек*, *гле(ш)чик* ‘посуд для зберігання молока’ [Ястремська 2008: 105], поліс. *глек* ‘череп’яна з вузькою шийкою посудина, у якій носять воду, коли йдуть працювати на поле’, *глек* ‘тс.’, *глечик* ‘зменш. до *глек*’, *чикгле* ‘тс.’ [Лисенко 1974: 55], зхполіс. *глекок* ‘глечик’ [Аркушин 2000 I: 91] тощо.

Більше інформації про лексеми *горущик* та *глечик* можна почерпнути зі статті С. Литвиненко та Н. Хобзей „Гончарство в мові та культурі” [Литвиненко, Хобзей 2003].

Лексико-семантичну підгрупу назв посуду для смаження формують лексеми, що позначають сковороду ‘неглибокий круглий посуд, у якому смажать їжу’. У говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя в цьому значенні використовують назви: *пател’н’а* (Вл, Вт, Гс, Кр, Пр, Пт, Ск), *п^uтел’н’а* (Вр, Зл, Кт, Нк, Пт, См); *ринка* (Гс, Пр, Ск), *рин’ка* (Вл, Вр), *рынка* (Кр), *ринка* (Вт) ‘мала сковорода’; *скувуруда* (Ср), *скуву’р’ітка* (См), *сковоротка* (Ск), *скуу’р’ітка* (См), *ско(а)в’родка* (Кт); *рондил* (Ск, См); *каструл’а* (Кр).

Назва *пательня* – запозичення з польської мови: пол. *patelnia* ‘сковорода’ < фр. *patelle* ‘металева блюдо, таця’ або іт. *patella* ‘сковорода, тазик’, які зводять до лат. *patella* ‘мілка каструля, сковорода; жертвна чаша’, демінутива від *patina* ‘миска, сковорода’, що походить від гр. *πατάνη* ‘миска’ [ЕСУМ IV: 313]; пор.: ндністр. *пательня* ‘сковорода’, *п^uтельня* ‘тс.’ [Шило 2008: 195, 200], пдлемк. *патіл’н’а* ‘металева посудина у формі кастролі із трьома ніжками (і без них) і довгою ручкою (або вушком)’ [ЛАУГСС: к. № 112], бойк. *патільня* ‘сковорода’ [Онишкевич 1984 II: 44], бук. *пателька* ‘сковорода’, *пателя* ‘тс.’, *патерня*, ‘тс.’, *пательня* ‘тс.’, ‘бляшана форма, лист для випікання хліба, пирогів’ [СБГ: 391], гуц. *пательня* ‘сковорода’ [ГГ: 145], *пательні* ‘сковорода’ [Негрич 2008: 130], зхполіс. *пательня* ‘сковорода’, *петельня* ‘тс.’ [Аркушин 2000 II: 32, 41] тощо.

Лексему *сковорода* етимологи виводять із *skovorda, *skovordy, *-dъve*. Дальші зв'язки остаточно не встановлено, зіставляють з двнім. *scart-īsan* 'казанок, сковорода' [ЕСУМ V: 277]; пор.: зхполіс. *сковорода* 'неглибока посудина для праження сала' [Аркушин 2000 II: 151].

До лексико-семантичної підгрупи назв посуду для випікання належать слова, що номінують деко – форму, у якій випікають хлібобулочні вироби та печиво. Серед зафіксованих у досліджуваних говірках слів виявлено, зокрема, назви, утворені на підставі метонімії – від назви матеріалу, із якого його виготовлено: *бл'аха* (Ск, Ср), *бл'ашка* (Врб, Вр, Гр, Пт, См), *бл'ешка* (Вл, Вт, Гс, Пр), *бл'еха* (Вл); пор.: гуц. *ха́бле* 'лист для випікання виробів з тіста' [ГГ: 26], *бл'і́ха* 'форма для випікання (хліба, печива тощо), деко', [Негрич 2008: 26], закарп. *бл'а́шка* 'жерстяна, бляшана кварта (емальована чи неемальована)' [ЛАУГЗО: к. № 357], *шка́бля* 'посудина, що була мірою об'єму рідини (її використовували в корчмах, буфетах при розливі горілки' [Сабадош 2008: 27], поліс. *ха́бля* 'бляшаний лист, на якому випікають тісто й т. ін.' [Лисенко 1974: 33], зхполіс. *блеха* 'деко для випікання пирогів', *блешка* 'сковорода' [Аркушин 2000 I: 22].

Відомі в обстеженому регіоні й інші слова зі значенням 'деко': *брит'ванка* (Зл, Кт, Нк, Пл, Пр), *брат'ванка* (Зл, Кр, Кт, Пр, Ср), *форма* (Кр, Ср), *па'тел'н'а* (Злт).

Лексему *братванка* за польським посередництвом запозичено з німецької мови; нвнім. *Brátpfanne* 'сковорода' складається з основ дієслова *bráten* 'жарити, смажити' та іменника *Pfánnē* 'сковорода, деко' [ЕСУМ I: 247]; пор.: ндністр. *бритва́нка* 'металевий лист для випікання пирогів' [Шило 2008: 59], лемк. *брытва́нка* 'сковорода з листового заліза для випікання тіста' [Пиртей 2004: 34], пдлемк. *брытва́нка* (*брутва́нка*) 'посудина овальної невисокої форми, у якій випікали м'ясо, бабку тощо' [ЛАУГСС: к. № 116], бук. *братва́нка*, *бритва́нка*, *бритва́нка* 'сковорода, жаровня' [СБГ: 38], гуц. *бритва́нка* 'посудина для смаження м'яса тощо' [ГГ: 30] та ін.

З аналогічним значенням у говірках української мови фіксуємо: ндністр. *фо́рми* 'форми для випікання здобного печива' [Шило 2008: 263], гуц. *фо́рма* 'жерстяна форма для вирізання печива з тіста' [Негрич 2008: 176], зхполіс. *форма* 'неглибока посудина з листового заліза для випікання хліба' [Аркушин 2000 II: 222]; а також ндністр. *пате́льне* 'бляшана форма для випікання хліба' [Шило: 195].

На підставі проведеного аналізу зазначмо, що серед назв речей побутового вжитку переважає питома лексика. Із-поміж назв посуду та кухонного начиння в говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя чимало полонізмів та слів, запозичених за посередництвом польської мови. Це закономірно, адже обстежені населені пункти розташовані неподалік кордону з Польщею, тому вплив польської мови в досліджуваних говірках спостерігаємо на всіх мовних рівнях.

У межах лексико-семантичної групи назв посуду для приготування їжі чимало багатозначних слів, які називають різні поняття: *ринка*, *рин'чина* 'каструля' – *ри(ы)н'ка* 'сковорода'; *рондел'ок* 'каструля' – *рондил'* 'сковорода'; *па(и)тел'н'а* 'сковорода' – *па'тел'н'а* 'деко' та ін. Також у

досліджуваній лексико-семантичній групі виявляємо синонімічні ряди. Зокрема зі значенням 'сковорода' зафіксовано п'ять різнокореневих лексем: *па(и)тел'н'а*, *ри(ы)н'ка*, *скувуруда* (*скуву'р'ітка*, *сковоротка*, *скуу'р'ітка*, *ско(а)в'родка*), *рондил'*, *каструл'а*. Наведений для порівняння матеріал свідчить, що таке явище притаманне й іншим говорах української мови.

Більшість із проаналізованих назв посуду та кухонного начиння поширено й в інших українських говорах.

Отже, лексико-семантична група назв посуду для приготування їжі багато представлена в говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя. Проаналізовані назви дають підстави стверджувати, що діалектне суміжжя – це специфічна зона, де функціонують назви, спільні, властиво, для суміжних говірок, які і формують цю діалектну зону, а також слова, які творять паралелі з іншими говорами.

Перелік обстежених населених пунктів та їх скорочень
(усі населені пункти розташовано у Львівській області)

Вл – Велике Старосамбірського р-ну; Вр – Вербляни Яворівського р-ну; Врб – Вороблячин Яворівського р-ну; Вт – Воютичі Самбірського р-ну; Гр – Гіркани Жовківського р-ну; Грс*¹ – Гориславичі Мостиського р-ну; Гс – Гусаків Мостиського р-ну; Зл – Залужжя Яворівського р-ну; Злт* – Золотковичі Мостиського р-ну; Кр – Краковець Яворівського р-ну; Кт – Коти Яворівського р-ну; Нк – Наконечне Перше Яворівського р-ну; Пл* – Плешевичі Мостиського р-ну; Пр – Передвір'я Яворівського р-ну; Пт – Потелич Жовківського р-ну; Рд* – Радохинці Мостиського р-ну; Ск – Скелівка Старосамбірського р-ну; См – Смолин Яворівського р-ну; Ср – Середкевичі Яворівського р-ну.

Література

Аркушин 2000 – Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2 т. / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Ред.-вид. відд. „Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – Т. 1 – 2; **АУМ** – Атлас української мови : у 3 т. – К. : Наук. думка, 1984 – 2001. – Т. 1 – 3; **Бичко 2000^a** – Бичко З. Аналіз назв посуду і кухонного начиння в говірках Наддністрянщини / З. М. Бичко // Наук. записки. – Вип. 30. – Сер. : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2000. – С. 21 – 28; **Бичко 2000^b** – Бичко З. Назви посуду // Бичко З. М. Діалектна лексика наддністрянського говору : монографія. – Тернопіль : Лідер, 2000. – С. 119 – 130; **Вакалюк 1983** – Вакалюк Я. Ю. Назви посуду і кухонного начиння в говірках Прикарпаття / Я. Ю. Вакалюк // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі : XV респ. діалектол. нарада : тези доп. і повідомл. / відп. ред. М. Никончук. – Житомир, 1983. – С. 181; **Ганудель 1980** – Ганудель З. Бытовая лексика украинских говоров Восточной Словакии : (названия пищи, посуды и утвари) : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.02 „Украинский язык” / З. Ганудель. – Ужгород, 1980. – 20 с.; **ЛАУГСС** – Ганудель З. Лінгвістичний атлас українських говорів Східної

¹ Зірочкою (*) позначено населені пункти, які обстежив проф. М. Глушко, матеріали якого використано в статті.

Словаччини. – Т. 1 : Назви страв, посуду і кухонного начиння / З. Ганудель. – Братислава – Пряшів : Словацьке пед. вид-во в Братиславі, Відділ укр. л-ри в Пряшеві, 1981. – 211 с.; **ГГ** – Гуцульські говірки : короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. – Л., 1997. – 232 с.; **Грицак 2008** – Грицак М. Скарби гуцульського говору: Росішка (Вівчарство у текстах) / М. Грицак. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 320 с.; **Гоца 2001** – Гоца Е. Д. Назви їжі й кухонного начиння в українських карпатських говорах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Е.Д. Гоца. – Ужгород, 2001. – 20 с.; **ЛАУГЗО** – Дзензелівський Й. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (Лексика). – Ч. I – III. – Ужгород, 1958, 1960, 1993; **ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови : у 7 т. – К., 1982 – 2006. – Т. 1 – 5; **Козій 2008** – Козій Н. Говірка містечка Олешичі на Любачівщині / Н. Козій // Діалектологічні студії. 7: Традиції і модерн / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2008. – С. 208 – 219; **Лисенко 1974** – Лисенко П. Словник поліських говорів / П. Лисенко. – К. : Наук. думка, 1974. – 260 с.; **Литвиненко, Хобзей 2003** – Литвиненко С. Гончарство в мові і культурі / С. Литвиненко, Н. Хобзей // Діалектологічні студії. 2: Мова і культура / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. – С. 81 – 96; **Негрич 2008** – Негрич М. Скарби гуцульського говору: Березові / М. Негрич. – Л., 2008. – 224 с.; **Онишкевич 1984** – Онишкевич М. Словник бойківських говірок : у 2 ч. / М. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Ч. 1 – 2; **Панцьо 1999** – Панцьо С. Є. Похідні номени групи „посуд і кухонне начиння” у лемківському говорі / С. Є. Панцьо // Українська філологія : школи, постаті, проблеми : зб. наук. пр. Міжнар. конф., присвяченої 150-річчю від дня заснування кафедри української словесності у Львівському університеті. – Л. : Світ, 1999. – Ч. 2. – С. 48 – 51; **Пиртей 2004** – Пиртей П. Короткий словник лемківських говірок / упор. й підг. до друку Є. Д. Турчин. – Івано-Франківськ : Сіверсія МВ, 2004. – 364 с.; **Пшеп'юрска 2007** – Пшеп'юрска-Овчаренко М. Слівник // Пшеп'юрска-Овчаренко М. Мова українців Надсяння. – Перемишль, 2007. – С. 184 – 210; **П'яст 2003** – П'яст Н. Формування тематичної групи „назви посуду” в сучасній українській літературній мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Н. П'яст. – К., 2003. – 19 с.; **Сабадош 2008** – Сабадош І. В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. – Ужгород : Ліра, 2008. – 480 с.; **СБГ** – Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.; **ЭСРЯ** – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / пер. с нем. и доп. О. М. Трубачёва. – 2-е изд. – М., 1986 – 1987. – Т. I – IV; **Шило 2008** – Шило Г. Надністрянський регіональний словник / Г. Шило. – Л., 2008. – 288 с.; **Ястремська 2008** – Ястремська Т. Традиційне гуцульське пастухування / Т. Ястремська. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 424 с.; **Brückner 1927** – Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego / A. Brückner. – Kraków. – 1927. – 806 s.

Шелемех В.П. Лексико-семантична група назв посуду для приготування їжі в говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя

У статті здійснено аналіз назв, що входять до складу лексико-семантичної групи назв посуду для приготування їжі, які функціонують у говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя, подано їхню етимологію, проведено паралелі з іншими говорами української мови.

Ключові слова: лексико-семантична група, назви посуду, говірка, назва, слово.

Шелемех В.П. Лексико-семантическая группа названий посуды для приготовления пищи в говорах надсянско-надднестрянского порубежья

В статье проанализировано названия, которые принадлежат к лексико-семантической группе названий посуды для приготовления пищи, которые функционируют в говорах надсянско-надднестрянского порубежья, подано их этимологию, проведено параллели с другими говорами украинского языка.

Ключевые слова: лексико-семантическая группа, названия посуды, говор, название, слово.

Shelemekh V.P. The lexical and semantic group the names of kitchen utensils for preparing the food which are used in the subdialects of the Nadsiania and Naddnistriannia boundary area

In the article analysis the names of lexical and semantic group the names of kitchen utensils for preparing the food which are used in the subdialects of the Nadsiania and Naddnistriannia boundary area is realized. Etymology of the analysed names is given, paralels with others dialects of Ukrainian language are realized too.

Key words: lexical and semantic group, the names of kitchen utensils, subdialect, name, word.

ГРАМАТИКА

М.В. Балко (Донецьк)

УДК 81'367.4

**ДО ПИТАННЯ ПРО СТАТУС
СУРЯДНИХ СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ
У ЇХ СПІВВІДНОШЕННІ З КАТЕГОРІЄЮ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ**

Питання про належність до розряду словосполучень сурядних конструкцій на сьогоднішній день є одним з найбільш дискусійних у синтаксисі словосполучення. Неоднозначність кваліфікації сурядних і підрядних словосполучень викликає необхідність аналізу цієї проблеми з урахуванням сучасних досліджень.

Як відзначав М. Прокопович, питання про відношення сурядних поєднань слів (соціативних синтагм, відкритих, незамкнених рядів слів) до словосполучень, або, ширше, до сфери синтагматики, вирішувалося і

вирішується по-різному. Різні моделі таких сполук багато лінгвістів хоча й з різними назвами („сурядні словосполучення”, „незамкнені сполуки”, „відкриті ряди”, „слабкі групи слів” тощо) включають у систему словосполучень. Деякі сучасні дослідники, критикуючи традиційне вчення про словосполучення, обурливо наголошують на нібито наявній невідповідності: „У сурядній конструкції зв'язок між словами є, проте це не словосполучення!” [Филатов, Филатова 2008: 7].

Можна виділити два діаметрально протилежні погляди на цю проблему. Одні дослідники (пор. праці В. Бабайцевої, В. Белошапкової, І. Вихованця, О. Дібрової, К. Шульжука та ін.) зараховують до розряду словосполучень як підрядні, так і сурядні конструкції. Проте поширенішим є погляд, згідно з яким словосполученнями вважаються синтаксичні конструкції, побудовані на підрядному прислівному зв'язку (пор. роботи Л. Беловольської, Н. Валгіної, В. Виноградова, А. Загнітка, М. Прокоповича, Т. Туліної, Г. Удовиченка, Н. Шведової та ін.). Такі протилежні погляди наявні в лінгвістиці тому, що й досі вчені по-різному визначають словосполучення як синтаксичну одиницю.

Мета нашої розвідки – кваліфікувати сурядні синтаксичні конструкції сучасної української мови щодо їх співвідношення з категорією словосполучення. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) проаналізувати та узагальнити наукові підходи до визначення підрядних і сурядних словосполучень; 2) з'ясувати статус конструкцій, побудованих за допомогою підрядного прислівного зв'язку; 3) визначити статус конструкцій, побудованих за допомогою сурядного зв'язку.

Учені, які визнають сурядні словосполучення, кваліфікують їх як поєднання однофункціональних компонентів на основі сурядного зв'язку. Такий погляд ґрунтується на визначенні словосполучення як „непредикативного сполучення двох (і більше) повнозначних слів, пов'язаних між собою граматично і за змістом” [Бабайцева 2006: 74]. Іноді дослідники вже в дефініції зазначають, що вважають словосполученнями як підрядні, так і сурядні конструкції. Пор.: „словосполучення – синтаксична конструкція, утворена з двох чи більше повнозначних слів, поєднаних підрядним або сурядним зв'язком” [Шульжук 2004: 32], або: „словосполучення – це непредикативна синтаксична одиниця-конструкція, підпорядкована реченню як основній синтаксичній одиниці й утворювана поєднанням двох і більше повнозначних слів на основі підрядного і сурядного зв'язків” [Вихованець 1993: 183]. При цьому наголошено, що диференційною ознакою сурядності є тотожність синтаксичної позиції й, відповідно, синтаксичної функції компонента, що можливе за об'єднання кількох форм слова у сурядну конструкцію, отже, для компонентів сурядних словосполучень характерні однакове морфологічне оформлення й однотипність їх семантики.

Характеризуючи сурядні словосполучення, дослідники, як правило, акцентують увагу на таких їх ознаках:

- компоненти таких конструкцій поєднуються за допомогою єднальних, зіставно-протиставних, розділових сполучників або без сполучників;
- вони можуть утворювати закриті та відкриті ряди;
- їх компоненти є рівноправними;

- смислове навантаження в сурядних словосполученнях актуалізується першим та останнім словами;
- у переважній більшості випадків сурядні словосполучення складаються зі слів однієї частини мови;
- моделі сурядних словосполучень відповідають схемам, якими звичайно ілюструються правила пунктуації при однорідних членах речення;
- при утворенні сурядних словосполучень добираються слова спільної або близької семантики [Бабайцева 2006: 75 – 77].

На нашу думку, сурядні конструкції не є словосполученнями. Така позиція ґрунтується, у першу чергу, на визначенні словосполучення як синтаксичної одиниці. Уважаємо за доцільне дотримуватися погляду, згідно з яким словосполученнями є синтаксичні одиниці, утворювані в процесі реалізації речення (у процесі розгортання тієї чи іншої структурної схеми; у процесі поширення стрижневої словоформи), вичленовувані з речення й побудовані на основі підрядного прислівного зв'язку. Пор., наприклад, точку зору Г. Удовиченка, автора монографії „Словосполучення в сучасній українській літературній мові”: „З двох типів синтаксичного зв'язку – сурядного і підрядного – у словосполученнях виявляється тільки один – підрядний. Це пояснюється граматичною природою словосполучень. У них один із двох (або кількох) елементів є...граматично (чи семантично) панівним, пояснюваним, а другий (або другі) – залежним, пояснюючим” [Удовиченко 1968: 17]. Такий підхід до кваліфікації словосполучень є панівним і в сучасній лінгвістиці. Пор., наприклад, підхід А. Загнітка, згідно з яким „словосполучення – це синтаксична одиниця, яка складається з двох і більше, пов'язаних підрядним зв'язком, повнозначних компонентів, один з яких є стрижневим (головним), другий – залежним” [Загнітко 2001: 51], або погляд Н. Валгіної, яка стверджує, що „далеко не кожне смислове і граматичне об'єднання слів у складі речення можна визнавати словосполученням, а лише таке, яке виявляє підпорядковувальні властивості слів” [Валгіна 1991: 22].

Різка відмінність сурядних сполук слів від підрядних виявляється у врахуванні таких аспектів:

- структура цих синтаксичних конструкцій;
- характер відношень між компонентами;
- функціональне навантаження.

Розглянемо ці аспекти докладніше.

Структура підрядних словосполучень зумовлюється валентними властивостями стрижневого слова. Валентність визначають як „синтаксичну потенцію, що міститься в лексичному значенні слова, тобто спроможність приєднати до себе інше категорійно...визначене слово” [Кацнельсон 1987: 20]. Теорія валентності в період її виникнення розглядала передусім дієслово як носія валентних властивостей, проте в процесі розвитку цієї теорії стало зрозумілим, що й інші частини мови можуть бути носіями валентності. Активно валентне слово передбачає можливість доповнення відповідних вільних гнізд. Реченнева структура становить реалізацію валентних властивостей слів, утворюючи різноманітні синтаксичні комплекси, менші за речення, – словосполучення. На рівні синтаксично вільних словосполучень, де

послідовно можна визначити головне та залежне слова, найяскравіше простежуються особливості валентних потенцій повнозначних слів. Частиномовні граматичні властивості лексеми „визначають лексико-граматичні властивості слів” [Загнітко 1996: 270], що від неї залежать. Граматично стрижневе слово у синтаксично вільному словосполученні, як правило, є носієм активної доцентрової валентності, під якою розуміється „спроможність головного слова мати при собі певні відкриті позиції, які заповнюються іншими, залежними від нього словами” [Степанова, Хельбиг 1978: 170], а граматично підпорядковане – валентним партнером, що заповнює відкриті позиції носія валентності. Пор.: *купити* (що?) *подарунок* (кому?) *матері* (де?) *в магазині*, *писати* (що?) *листа* (кому?) *другові* (чим?) *ручкою*, *привезти* (що?) *пакунок* (кому?) *адресатові* (чим?) *машиною* (звідки?) *з пошти* (куди?) *додому* і под.

Що стосується характеру відношень між компонентами підрядних словосполучень, то наявна в сучасній лінгвістиці типологія семантико-синтаксичних відношень (атрибутивні, об’єктні, обставинні, комплетивні та синкретичні) охоплює всі можливі одиниці синтаксично вільних і синтаксично зв’язаних підрядних словосполучень.

Описуючи структуру сурядних словосполучень, виділяють відкриті та закриті їх типи. Відкритими сурядними словосполученнями визнаються конструкції, у яких одним актом сурядного зв’язку може бути об’єднаний необмежений у формально-синтаксичному плані ряд компонентів (*і сум, і радощі, і лихо, і печаль, і радість...*). Як закриті сурядні словосполучення кваліфікують одиниці, у яких одним актом сурядного зв’язку поєднано тільки два компоненти (*юний, але поважний; не літо, а весна*). Таким чином, виділяються єднальні, розділові, протиставні та градаційні відношення між компонентами сурядних словосполучень [Вихованець 1993: 206 – 207].

Варто дослухатися думки Т. Радіонової, автора дисертаційної праці з проблем сурядності, яка наголошує, що структурні елементи сурядних рядів утворюють семантико-синтаксичну єдність, де сурядний зв’язок абсолютно не показує одноманітних семантичних відношень між елементами ряду. Внутрішньорядні відношення, тобто відношення між членами сурядної конструкції, не дозволяють зводити функцію сурядності до синтаксичного дублювання [Радіонова 2008: 104]. Пор.: *учені*, які визнають сурядні словосполучення (наприклад, І. Вихованець, К. Шульжук та ін.), визначають їх як поєднання однофункціональних компонентів на основі сурядного зв’язку [Вихованець 1993: 206; Шульжук 2004: 38]. Крім цього, виділення єднальних, розділових, протиставних та градаційних відношень не охоплює всього різноманіття семантико-синтаксичних відношень, що можуть виникати між компонентами сурядних конструкцій: поза межами сурядних словосполучень опиняються конструкції з іншими типами семантико-синтаксичних відношень, таких, як обмежувальні (*приємно, тільки вітряно*), компенсувальні й компенсувально-допустові (*важко, затеприємно*), відповідності й пропорційності (*як зробив, так і залишив*), взаємовиключення, наслідку-висновку та ін. [Грамматика 1970: 129 – 132].

Порівнюючи сурядні сполуки слів та підрядні словосполучення, слід також розглянути питання функціонального навантаження таких одиниць.

Багато дослідників (пор. праці Н. Валгіної, В. Виноградова, А. Загнітка, Г. Удовиченка та ін.) зазначають, що словосполучення виконують номінативну функцію, позначаючи одне, хоча й розчленоване, поняття. Уже з огляду на таке трактування функціонального навантаження словосполучень можна стверджувати, що сурядні конструкції перебувають поза межами категорії словосполучень, адже, теоретично не маючи обмежень у кількості компонентів, сурядні ряди можуть включати до свого складу досить різні за семантикою слова, не позначаючи, таким чином, єдиного поняття.

Визначаючи функцію словосполучень, ми дотримуємося підходу Т. Туліної, яка стверджує, що складність та різноманітність семантичних відношень у словосполученні не дозволяє його вважати тільки співвідносним зі словом складним найменуванням. На думку дослідниці, функціональне навантаження словосполучення полягає в тому, що воно є „частковим знаком ситуації, що несе одиничні порції інформації про неї” [Туліна 1976: 17]. При цьому наголошується, що словосполучення являє собою проміжну ланку між словом та висловлюванням, перебуваючи ближче до висловлювання завдяки своїй властивості повністю або частково представляти предикатну структуру. Пор., у словосполученні з непродуктивним для української мови дієприкметником активного стану *обслуговуючий персонал* предикатне слово *обслуговувати* представлене словоформою *обслуговуючий*, або у словосполученні *читав книгу* предикатне слово *читав* передбачає дві валентні позиції, з яких тільки одну заміщено членом цього словосполучення. Виходячи з такого підходу до визначення функції словосполучення, можна стверджувати, що сурядні конструкції не є словосполученнями, адже вони не можуть бути частковими знаками ситуації.

Підсумовуючи всі підходи до кваліфікації сурядних і підрядних синтаксичних конструкцій, можемо зробити такі висновки:

– словосполученнями слід вважати побудовані на основі прислівного підрядного зв'язку синтаксичні конструкції, що являють собою результат валентного поширення стрижневого слова залежними словоформами;

– синтаксичні конструкції, побудовані на основі сурядного зв'язку, слід кваліфікувати як ряд. Кваліфікаційними ознаками ряду є сурядний зв'язок між компонентами та їх спільна співвіднесеність, логіко-семантична єдність, переважно морфологічна однотипність і тотожність синтаксичних функцій [Радіонова 2004: 5]. Зовнішні зв'язки членів ряду полягають у тому, що його складники формально не залежать один від одного, але об'єднані яким-небудь спільним відношенням до третього, причому це відношення не обов'язково є семантично однаковим. Синтаксичний зв'язок між словоформами ряду виражається сполучником, його еквівалентом або відповідною інтонацією.

Література

Бабайцева 2006 – Бабайцева В. В. Подчинительные и сочинительные словосочетания / В. В. Бабайцева // Рус. яз. в шк. – 2006. – № 4. – С. 74 – 79;
Валгина 1991 – Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка : учеб.

для вузів по спец. „Журналістика” / Н. С. Валгіна. – М. : Высш. шк., 1991. – 432 с.; **Вихованець 1993** – Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.; **Граматика 1970** – Граматика сучасного російського літературного мови / под ред. Н. Ю. Шведовой. – М. : Наука, 1970. – 767 с.; **Загнітко 2001** – Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови : синтаксис : монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.; **Загнітко 1996** – Загнітко А. П. Український синтаксис (науково-теоретичний і навчально-практичний комплекс) : у 2 ч. – Ч. 1 / А. П. Загнітко – К. : ІЗМН, 1996. – 202 с.; **Кацнельсон 1987** – Кацнельсон И. Д. К понятію типів валентности / С.Д. Кацнельсон // *Вопр. лінгвістики*. – 1987. – № 3. – С. 20 – 32; **Радіонова 2004** – Радіонова Т. М. Статус, семантика і функції ряду в структурі простого речення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Т. М. Радіонова. – Донецьк, 2004. – 19 с.; **Радіонова 2008** – Радіонова Т. М. Функціонально-семантичні типи ряду / Т. Радіонова // *Донец. вісн. Наук. товариства ім. Т. Шевченка*. Т. 22. – Донецьк : Укр. культуролог. центр, Схід. вид. дім, 2008. – С. 104 – 117; **Степанова, Хельбиг 1978** – Степанова М. Д. Части речи и проблема валентности в современном немецком языке / М. Д. Степанова, Г. Хельбиг. – М. : Высш. шк., 1978. – 259 с.; **Тулина 1976** – Тулина Т. А. Функціональна типологія словосполучень / Т. А. Тулина. – К. – Одеса : Вища шк., 1976. – 176 с.; **Удовиченко 1968** – Удовиченко Г. М. Словосполучення в сучасній українській літературній мові / Г. М. Удовиченко. – К. : Наук. думка, 1968. – 288 с.; **Филатов, Филатова 2008** – Филатов В. А. Словосочетание как метаструктура языка и синтагма как реальная единица речи / В. А. Филатов, Е. В. Филатова. – Донецьк : ООО „Юго-Восток, Лтд”, 2008. – 71 с.; **Шульжук 2004** – Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник / К. Ф. Шульжук. – К. : Академія, 2004. – 408 с.

Балко М.В. До питання про статус сурядних конструкцій у їх співвідношенні з категорією словосполучення

Статтю присвячено визначенню статусу сурядних синтаксичних конструкцій у їх співвідношенні з підрядними словосполученнями. У розвідці проаналізовано та узагальнено основні підходи до визначення сурядних і підрядних словосполучень, що склалися в сучасній лінгвістиці, і подано авторське бачення проблеми.

Ключові слова: словосполучення, підрядне словосполучення, сурядність, сурядний ряд.

Балко М.В. К вопросу о статусе сочинительных конструкций в их соотношении с категорией словосочетания

Статья посвящена определению статуса сочинительных синтаксических конструкций в их соотношении с подчинительными словосочетаниями. В исследовании анализируются и обобщаются сложившиеся в современной лингвистике основные подходы к определению сочинительных и

подчинительных словосочетаний, а также приводится авторское видение проблемы.

Ключевые слова: словосочетание, подчинительное словосочетание, сочинение, сочинительный ряд.

Balko M.V. To question about status of coordinating syntactic constructions in their correlation with category of combination of words

The article is devoted determination of status of coordinating syntactic constructions in their correlation with inferior combinations of words. In the article the basic going is analyzed and summarized near determination of coordinating and inferior combinations of words, which was folded in modern linguistics, and author vision of problem is given.

Key words: combination of words, inferior combination of words, coordinating, coordinating row.

Т.В. Левакіна (Херсон)

УДК 81'367.633

**ОСОБЛИВОСТІ ВИРАЖЕННЯ СОЦІАТИВНИХ ВІДНОШЕНЬ
УКРАЇНСЬКИМИ ПРИЙМЕННИКАМИ
КЕРІВНИЦТВА, ЗАСТУПНИЦТВА, КОНТРОЛЮВАННЯ**

У вітчизняній лінгвістиці соціативність як мовне явище, що виражається прийменниково-відмінковими формами, кваліфікують Г. Балабан, О. Бугаков, І. Вихованець, А. Загнітко, А. Колодяжний [Балабан 2007: 208–209; Бугаков 2006: 132; Вихованець 1980: 174–176; Загнітко 2007: 124; Колодяжний 1960: 122]. Так, першим із дослідників прийменникової системи фіксує значення „супровідність, сумісність, співучасність” (для прийменників *з, при*) А. Колодяжний [Колодяжний 1960: 122]. І. Вихованець теоретично обґрунтовує наявність соціативних прийменників і використовує назву „соціативно-просторові” для двох одиниць – *з, разом з* [Вихованець 1980: 174–176]. Прийменники соціативності (сумісності) вимагають ґрунтового аналізу: уточнення складу й статусу, чіткої семантичної класифікації, повної характеристики функціонування.

Підгрупу соціативності в межах логічних прийменників (на матеріалі новотворів) диференціює Г. Балабан. Зараховуючи до соціативних прийменники, які вказують на керівництво або заступництво, вона виокремлює мікрогрупу „соціативності – керівництва, командування, заступництва” у складі 10 одиниць [Балабан 2007: 60, 134]. Слід зауважити, що в системі семантико-граматичних відношень Г. Балабан не охоплені прийменникові сполуки на позначення контролювання, а також типологізовано тільки новотвори, тоді як, за нашими спостереженнями, соціативна мікрогрупа керівництва, заступництва, контролювання налічує усього 18 прийменникових одиниць.

Уважаємо за необхідне послідовно проаналізувати цю мікрогрупу як периферійну в підгрупі соціативних прийменників і визначаємо **мету** нашої

наукової розвідки – дослідити реалізацію соціативного значення прийменниками керівництва, заступництва, контролювання. Для досягнення цієї мети поставлено такі основні завдання: 1) виявити всі прийменникові одиниці, що виражають відношення керівництва, заступництва, контролювання; 2) указати статус і семантичні особливості цих одиниць; 3) охарактеризувати функціонування типових власне- та еквіприйменників досліджуваної мікрогрупи; 4) обґрунтувати розташування мікрогрупи керівництва, заступництва, контролювання на периферії підгрупи соціативності.

У роботі розмежуємо власне-прийменники та їхні функційні еквіваленти, на позначення яких запроваджуємо назву „еквіприйменники”, перша частина якої *екві-* (від лат. *aequus – рівний*) відповідає поняттям „рівнозначність”, „рівноцінність”. Організацію мікрогруп соціативних прийменників української мови й кваліфікацію цих прийменників у межах мікрогруп провадимо за „польовим” принципом: на основі їхньої наближеності до центра або периферії. Для визначення центру й периферії враховуємо спеціалізацію, регулярність використання одних засобів для реалізації семантичної функції й ослаблення, нерегулярність використання інших засобів як реалізаторів цієї функції [Бондарко 2005: 18]. У підгрупі соціативних прийменників виявляємо центр (мікрогрупа власне-соціативності), периферію (мікрогрупи соціативності – неподільного зв’язку; паралельного зв’язку; протиставного та зіставного зв’язку; соціативності – керівництва, заступництва, контролювання) й далеку периферію (мікрогрупи внутрішньої локалізації; соціативності – способу дії; соціативності – причини). Усі виокремлені мікрогрупи, хоч і становлять загалом певну єдність, однак стабільні тільки у своїй ядерній частині, тоді як компоненти, що розташовуються навколо ядра, виявляють синкретизм, імпліцитність, тому в межах мікрогруп також вирізняємо центральні й периферійні одиниці, а за ступенем препозиціоналізації кваліфікуємо власне-прийменники та еквіприйменники.

У периферійних мікрогрупах відносна рівноправність учасників спільної дії як ознака соціативності набуває крайнього ступеня вираження. Власне- та еквіприйменники керівництва, заступництва, контролювання позначають ієрархічні відношення: вони вказують на особу, групу осіб, установу тощо, яка керує діяльністю когось, чого-небудь або контролює, захищає когось, щось, – тобто суб’єкт, названий словом у постпозиції, постає головним, провідним у сумісній дії. Такий тип соціативних відношень представляють прийменниково-відмінкові форми *на чолі з + О. в., під владою + Р. в., під головуванням + Р. в., під егідою + Р. в., під захистом + Р. в., під керівництвом + Р. в., під контролем + Р. в., під наглядом + Р. в., під омофором + Р. в., під опікою + Р. в., під орудою + Р. в., під охороною + Р. в., під патронажем + Р. в., під патронатом + Р. в., під прикриттям + Р. в., під проводом (за проводом) + Р. в., під протекторатом + Р. в., під суверенітетом + Р. в.*

Прийменник *на чолі з* утворений шляхом „нарощення” первинного прийменника *з* на аналітичний прислівник *на чолі*. Усі інші одиниці цієї мікрогрупи постали внаслідок перерозподілу елементів у адвербіальному

комплексі, їхньою характерною особливістю є наявність у структурі первинного прийменника *під* (*під головуванням, під омофором, під протекторатом* тощо). Обов'язкове для соціативності значення **участі** в спільній дії зумовлює вибір сполук із такою структурою: до мікрогрупи керівництва, заступництва, контролювання зараховуємо тільки ті, що поєднуються з назвами осіб, груп осіб, організацій, держав (як форми організації суспільства) і под. Напр.: *Каліф вирішив перевірити істинність переказу і послав у Візантію експедицію на чолі з Хорезмі* (А. Конфорович); *Князівське військо, коли воно справді виступило під орудою Вишневецького, неодмінно піде нападати з цього флангу* (І. Ле); *Існування Варшавського князівства у 1807–1815 рр. під патронатом наполеонівської Франції... вважалося початковим етапом...* (Ф. Турченко).

За А. Колодяжним, сполучення прийменника *під* з орудним відмінком указує на особу або організацію, під очільництвом, керівництвом якої відбувається дія [Колодяжний 1960: 106].

Певну частину виокремлених нами сполук (*під головуванням, під егідою, під захистом, під керівництвом, під омофором, під опікою, під орудою, під патронатом, під проводом, під протекторатом*) диференціює Г. Балабан як прийменникові новотвори соціативності – керівництва, командування, заступництва, маркуючи домінантою вторинний прийменник *на чолі з* [Балабан 2007: 148]. Уважаючи слова *керівництво* й *командування* близькими за семантикою й розширюючи запропоноване дослідницею коло сполук вторинним прийменником *на чолі з* і новотворами *під владою, під контролем, під наглядом, під охороною, під патронажем, під прикриттям, під суверенітетом*, ми виокремлюємо мікрогрупу керівництва, заступництва, контролювання.

Загалом цю мікрогрупу складають 18 прийменникових одиниць, які за лексичним значенням первинних повнозначних компонентів поділяються на два типи: такі, що виражають очільництво, і такі, що позначають заступництво та контролювання.

Домінувальними відношеннями, на які вказують одиниці досліджуваної мікрогрупи, вважаємо відношення керівництва, тому до центру зараховуємо одиниці, що акцентують очільну роль названого далі суб'єкта: *на чолі з, під владою, під головуванням, під керівництвом, під орудою, під проводом (за проводом), під суверенітетом*.

Стрижневими є сполуки, які найбільш чітко передають семантику очільництва, керівництва завдяки лексичним значенням генетичних іменників – *на чолі з, під керівництвом*. Кваліфікуємо ці одиниці як власне-прийменники: вони мають стійку структуру, регулярно відтворюються в прийменниковій позиції та функціонують у всіх стилях сучасної української мови. Напр.: *Зокрема в Україні головним опонентом більшовиків... називалась українська буржуазно-націоналістична контрреволюція на чолі з Центральною Радою* (В. Верстюк); *Попереду, під крики та свист, гнала заморених коней купка кінноти на чолі з Вишневецьким* (І. Ле); *...Президент Віктор Ющенко та уряд на чолі з Юрієм Єхануровим не піддалися шантажеві і знайшли гідний та прийнятний для України вихід із критичної*

ситуації (Ю. Бадзьо); – *Мені буде приємно працювати під керівництвом такого славетного вченого...* (В. Бережний).

Сполуки *під головуванням, під проводом* різняться у функціонуванні. Перша відтворюється в офіційно-ділових текстах, друга – переважно в наукових, найчастіше історичної тематики, де вона сполучається з іменами видатних історичних діячів, назвами державних посад і військових звань тощо: *...австрійські війська... під проводом генерала Габріеля Міхальді фон Сплени зайняли Чернівці і Сучаву...* (О. Огуй); *Рід мав своє спільне майно..., вів спільне господарство під проводом свого старшини* (І. Крип'якевич). Зауважимо, що в українській мові *під проводом* – уживаніша за *під головуванням* сполука, інколи трапляється й у художньому стилі української мови: *Вистави ставить, співає і раз на тиждень під проводом Едварда вишкірюється в стрільбі* (Є. Куртяк). За Г. Балабан, цей еквіприменник соціативності загально виражає значення очільництва, хоча зрідка вказує на присвяту, ознаменування, тобто за семантичним відтінком зближується з применником *під знаком* [Балабан 2007: 150]. Перекладний словник сталих словосполучень до російського *под предводительством* подає українські *на чолі з, за (під) проводом* [Головащук 2001]. Варіант *за проводом* вважаємо ненормативним, застарілим, про що свідчать приклади його функціонування: *І панотець за проводом дячка і бабів спустився з закутньої бапти в містечко і попрямував аж до околиць* (М. Старицький).

Соціативні сполуки *під головуванням, під проводом* ще не завершили процес препозиціоналізації: їхні первинні компоненти не позбавлені образності; відтворення в ролі применника не стабільне, функціонування обмежене переважно одним стилем – тому зараховуємо їх до еквіприменників.

Семантику керівництва передає одиниця *під владою*. Н. Куц подає її як причиновий применниковий еквівалент, наголошуючи, що первинний компонент *під* уживаний на позначення стану об'єкта, який за певних причин цей стан змінює [Куц 2009: 151]. Ми аналізуємо применникові одиниці комплексно: структурний елемент *під* указує на особу, групу осіб або організацію, під очільництвом якої відбувається дія (за А. Колодяжним [Колодяжний 1960: 106]); первинна повнозначна словоформа *влада* має семантичний відтінок участі в сумісній дії через керування цією дією. При сполученні з абстрактними або конкретними назвами неістот *під владою* виявляє переносне (а значить, неосновне) значення первинного компонента *влада* – „сила чого-небудь, могутність”. Автори Словника українських применників кваліфікують *під владою* як еквівалент, уживаний у функції применника з причиново-наслідковим або атрибутивним значенням [Словник 2007: 237], але ілюструють значення прикладами, у яких цей еквіприменник поєднується тільки з назвами неістот. Оскільки *під владою* сполучається (згідно з прямими лексичними значеннями генетичного іменника) переважно з назвами осіб, сукупностей осіб, установ, держав тощо, то основними семантичними відношеннями, на які вказує ця сполука, є відношення соціативності – керівництва, заступництва, контролювання.

Дедалі частіше відтворюється в ролі прийменника одиниця *під орудою*, яку в 70-ті роки ХХ століття, необґрунтовано критикуючи й обмежуючи у функціонуванні, кваліфікували як „штучну або застарілу” [Малявін 2001: 33]. Г. Балабан наголошує на „реабілітуванні” сполуки *під орудою* й зараховує її до еквіпрійменників соціативності [Балабан 2007: 150]. Констатуємо еквіпрійменниковий статус одиниць *під владою*, *під орудою* – з огляду на обмеженість їхнього функціонування науковим і публіцистичним стилями сучасної української мови, можливість поширення узгодженим означенням, нерегулярність відтворення в прийменниковій позиції.

Спорадично вживається в наукових текстах сполука *під суверенітетом*, що вказує на право верховної влади: ...*державна територія розглядається як частина земної кулі, що знаходиться під суверенітетом визначеної держави...* (В. Андрейцев); *Територія державна – певна частина земної поверхні, що перебуває під суверенітетом даної держави* (Короткий юридичний словник). Цю одиницю, наразі не зафіксовану в лексикографічних і теоретичних працях, кваліфікуємо як соціативний еквіпрійменник із семантикою керівництва, очільництва.

Семантичні відтінки покровительства, опікування, нагляду позначають периферійні одиниці *під егідою*, *під захистом*, *під контролем*, *під наглядом*, *під омофором*, *під опікою*, *під охороною*, *під патронажем*, *під патронатом*, *під прикриттям*, *під протекторатом*. Усі ці сполуки вважаємо еквіпрійменниками на підставі наявної образності, нерегулярності вживання в ролі прийменника, можливості розриву узгодженим означенням (*під надійним захистом*, *під пильним наглядом*, *під постійною охороною* тощо), функціонування переважно в одному-двох стилях сучасної української мови.

Тільки два еквіпрійменники, за нашими спостереженнями, указують на соціативні відношення контролювання – *під контролем*, *під наглядом*. Першу сполуку Н. Куц і автори Словника українських прийменників аналізують як прийменниковий еквівалент зі значенням способу дії [Куц 2009: 319; Словник 2007: 241]. Друга одиниця не зафіксована в жодній лінгвістичній праці. Ми трактуємо процес нагляду, контролю як форму вираження керівництва, а отже – як спосіб участі в **сумісній** дії, тобто контролювання є відтінком соціативних відношень. Еквіпрійменники *під контролем*, *під наглядом* виражають соціативність і поєднуються з назвами осіб, установ, організацій: *Ревком повинен був перебувати під контролем Рад робітничих і солдатських депутатів* (В. Верстюк); – *Ми замінимо деякі твої блоки, Унікуме, і ти працюватимеш під контролем людей* (В. Бережний); *Самотужки, під наглядом батька, практикувався* (Л. Вишневецький).

Акцентування на заступництві об’єднує еквіпрійменники *під егідою*, *під захистом*, *під омофором*, *під опікою*, *під охороною*, *під патронажем*, *під патронатом*, *під прикриттям*, *під протекторатом*. Ми переконані, що процес заступництва, покровительства є складовою загального значення керівництва, а значить, і способом участі суб’єкта, названого далі іменником, у сумісній дії.

Сполуку *під патронажем* зафіксовано тільки в Словникові українських прийменників – зі значенням способу дії [Словник 2007: 247]. Ми вважаємо

цей еквіпрійменник ненормативним, утвореним калькуванням із французької мови. Дійсно, фр. *patronage* виражає семантику заступництва, піклування, але в українській мові слово *патронаж* функціонує в значенні „організоване медичне обслуговування хворих і дітей раннього віку в домашніх умовах” [Семотюк 2008]. І хоча сполука *під патронажем* наразі відтворювана в публіцистичних і офіційно-ділових текстах, слід замінювати її коректнішим еквіпрійменником *під патронатом*.

Таким чином, незважаючи на ієрархічність позначуваних відношень, прийменникові одиниці керівництва, заступництва, контролювання виражають соціативність – співучасть в одній справі кількох осіб, що характеризується множинністю учасників дії та їхньою відносною рівноправністю й активністю. Усього таку семантику передають 7 центральних одиниць (2 власне- й 5 еквіпрійменників), які позначають домінувальні відношення керівництва, і 11 периферійних еквіпрійменників, що вказують на відношення опікунства, нагляду як способу сумісності. Деякі еквіпрійменники виявляють функційну обмеженість: *під головуванням* поширений переважно в офіційно-діловому стилі сучасної української мови, *під проводом*, *під суверенітетом* – у науковому, *під владою*, *під орудою* – у публіцистичному та науковому. Такі одиниці, як *під егідою*, *під омофором*, *під патронатом*, *під протекторатом* характеризуються підкресленою офіційністю, урочистістю. Кількісна характеристика підтверджує окремішність мікрогрупи керівництва, заступництва, контролювання, а якісна (суттєва перевага еквіпрійменників над власне-прийменниками) – її належність до периферійної зони підгрупи соціативних прийменників української мови.

У наступних розвідках плануємо проаналізувати інші мікрогрупи соціативності – як периферійні, так і ті, що розташовані в зоні далекої периферії прийменників соціативності.

Література

Балабан 2007 – Балабан Г. С. Динамічні процеси в прийменниковій системі сучасної української літературної мови : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Балабан Галина Степанівна. – К., 2007. – 283 с.; **Бондарко 2005** – Бондарко А. В. Полевые структуры в системе функциональной грамматики / А. В. Бондарко // Проблемы функциональной грамматики. Полевые структуры / Ахалкина Я. Э., Бондарко А. В., Воейкова М. Д. и др.; РАН; Ин-т лингвистич. исследований / А. В. Бондарко (отв.ред.), С. А. Шубик (отв.ред.). – СПб.: Наука, 2005. – С. 12 – 28; **Бугаков 2006** – Бугаков О. В. Функціонування прийменників в українському тексті: морфологічний та семантико-синтаксичний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Бугаков Олег Віталійович. – К., 2006. – 233 с.; **Вихованець 1980** – Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови / І. Р. Вихованець; АН УРСР; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К.: Наук. думка, 1980. – 286 с.; **Головащук 2001** – Головащук С. І. Російсько-український словник сталих словосполучень / С. І. Головащук. – К.: Наук. думка, 2001. – 640 с.; **Загнітко 2007** – Загнітко А. П. Прийменники у структурі тексту: первинні і вторинні вияви / А. П. Загнітко // Лінгвістичні студії : зб. наук. пр. / редкол.: А. П. Загнітко

(наук. ред.) та ін. ; Донец. держ. ун-т. – Донецьк, 2007. – Вип. 15. – С. 120 – 131; **Колодяжний 1960** – Колодяжний А. С. Прийменник : [матеріали до лекції з курсу сучасної укр. літ. мови] / А. С. Колодяжний – Х. : Вид-во Харк. ун-ту, 1960. – 165 с.; **Куц 2009** – Куц Н. В. Прийменникова еквівалентність в українській граматиці: структура, семантика, функції : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Куц Наталія Валеріївна. – Донецьк, 2009. – 414 с.; **Малявін 2001** – Малявін А. Типологія конструкцій із значенням умови / А. Малявін // Лінгвістичні студії : зб. наук. пр. / редкол.: А. П. Загнітко (наук. ред.) та ін. ; Донец. держ. ун-т. – Донецьк, 2001. – Вип. 8. – С. 7 – 43; **Семотюк 2008** – Семотюк О. П. Сучасний словник іншомовних слів / О. П. Семотюк. – 2-е вид., доп. – Х. : Веста : Вид-во „Ранок”, 2008. – 434 с.; **Словник 2007** – Словник українських прийменників. Сучасна українська мова : [1705 прийменників] / А. П. Загнітко, І. Г. Данилюк, Г. В. Ситар та ін. – Донецьк : БАО, 2007. – 415 с.

Левакіна Т.В. Особливості вираження соціативних відношень українськими прийменниками керівництва, заступництва, контролювання

У статті проаналізовано кількісний та якісний склад прийменникових одиниць, які вказують на керівництво, заступництво, контролювання; виявлено функційно-семантичні особливості цих одиниць; обґрунтовано розташування мікрогрупи керівництва, заступництва, контролювання на периферії підгрупи соціативних прийменників.

Ключові слова: соціативність, соціативні прийменники, власне- та еквіпрійменники, периферійні мікрогрупи.

Левакіна Т.В. Особенности выражения социативных отношений украинскими предлогами руководства, заступничества, контролирования

В статье проанализированы количественный и качественный состав предложных единиц, указывающих на руководство, заступничество, контролирование; выявлены функционально-семантические особенности этих единиц; обосновано расположение микрогруппы руководства, заступничества, контролирования на периферии подгруппы социативных предлогов.

Ключевые слова: социативность, социативные предлоги, собственно- и эквипредлоги, периферийные микрогруппы.

Levakina T.V. Expression features of sociative relations by Ukrainian prepositions of Guidance, Deputy, Control

Quantitative and high-quality composition of prepositional units, which specify on guidance, deputy, control is analysed in the article; functional and semantic features of these units are found out; location of microgroups of Guidance, Deputy, Control on periphery of sub-group of sociative prepositions is explained .

Key words: Sociative, prepositions of sociative, proper-prepositions and equiprepositions, peripheral microgroups.

УДК 811.161.2'282

**СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ПАРАМЕТРИ
ОДНОСКЛАДНИХ НЕОЗНАЧЕНО-ОСОБОВИХ КОНСТРУКЦІЙ
У ДІАЛЕКТНИХ ОПОВІДЯХ-СПОГАДАХ**

Діалектний текст як формальний об'єкт різнорівневих досліджень став у центрі діалектологічної науки останніх десятиріч. У працях із діалектної граматики К. Германа, В. Височиної, Т. Сердюкової, Л. Білик та інших він є необхідним тлом вивчення окремих одиниць українського говіркового мовлення. Розробка діалектного тексту як спеціального предмета дослідження в його системному вияві функціонування знаходиться лише на початковому етапі [ГЧЗСО 1999: 3; Руснак 2003: 42].

Мета цієї статті – опис структури й семантики односкладних неозначено-особових конструкцій у складі висловлювань і загальній мовленнєвій тканині діалектних оповідей-спогадів. Матеріалом дослідження послужили діалектні тексти, зібрані в с. Бірюкове Свердловського району Луганської області, що є ареалом побутування українських східностепових говірок.

Створення й природне функціонування діалектної оповіді цілком належить сфері усного мовлення. Мовець-діалектоносіє реалізує мовний задум у комунікативній ситуації „тут і тепер”, що завжди накладає відбиток на структуру мовленнєвих відрізків. Відтак, діалектна оповідь постає відносно упорядкованою сукупністю конкретних речень-висловлювань, що відображають певну конситуацію та авторські акценти бачення мовцем світу [Всеволодова 2000: 195]. Одними з виразних результатів дії зазначених чинників є активність у мовленнєвій тканині оповідей-спогадів односкладних неозначено-особових конструкцій.

Головна семантична риса неозначено-особових конструкцій ґрунтується на невизначеності суб'єкта дії. З позиції співвідношення мовця та діючої особи цим синтаксичним одиницям властива ексклюзивність, виключеність мовця з кола можливих суб'єктів дії [Золотова 1998: 117].

Предикат у неозначено-особових конструкціях діалектних оповідей-спогадів виражений чотирма функціонально навантаженими часо-видовими формами дієслова третьої особи множини – минулого часу недоконаного та доконаного виду (множина), теперішнього часу недоконаного виду, майбутнього часу доконаного виду (третья особа, множина). Усі ці часо-видові форми предиката, тісно взаємодіючи в мовленнєвій тканині оповіді, композиційно структурують її, репрезентують переплетення моменту мовлення, текстового подієвого й перцептивного часу.

В оповідях вони акцентують увагу слухача безпосередньо на самій події. Широка вживаність односкладних неозначено-особових конструкцій, з одного боку, та функціональна розгалуженість часо-видових форм предиката в них, з іншого боку, на нашу думку, дозволяють зробити припущення, що ці конструкції найбільшою мірою динамізують діалектну оповідь-спогад досліджуваної говірки, відображають специфіку її текстової побудови.

Предикати у формі множини минулого часу недоконаного виду у висловлюваннях діалектних оповідей-спогадів набувають імперфективної узуально-характеризуючої функції. Вони позначають дії, стан чи відношення з дистанційованої в часі та просторі позиції мовця як звичайні, усталені: ч'істої водою заливали просто боц'ки пус'т'і // (ДНТ 4); а то йа Л'іб'ід'інс'ка / Ворни'кам нази'вали // (Т 74); у'їїх уск'лад'ку ро'били // (Т 74); к'іна то'д'і кру'тили / ў'к'іно ход'или // (Т 73); то'д'і ж' грош'і не'пла'тили / а' трудод'н'і пи'сали // (Т 78); ў'од'н'їй сторо'н'і му'ку мо'лоли / а' ў'дру'г'їй сторо'н'і мас'ло би'ли тут // (Т 93).

Предикатам у формі множини минулого часу доконаного виду у висловлюваннях діалектних оповідей-спогадів властива аористивна функція. Відображаючи послідовну зміну подій, вони спрямовують розвиток оповіді, впливаючи на її структурно-сміслову організацію: з'разу на'кон'ах про'б'ігли // (Т 47); і под'М'іл'і'топол'ом це'ж о'ни / ї'їхн'їй полк' вивели с' / з' бойа под'М'іл'і'топол'ом на'отдих / а' на'ї'їхн'е'м'істо' дру'гий полк' по'ставили / наступ'л'ен'їє' дал'ше / на'н'їмц'ї' / а' ї'їх на'отдих ў'л'їс под'М'іл'і'топол'ом // (Т 71); ї'їх же'то не'ре'се'лили ў'сих в'їц'ї'л'а / з'Укра'їни ту'ди // (Т 76); а'п'їсл'а'н'їмц'ї'т'їл'ки' визволили'наше'се'ло / мо'їїх тр'ох бра'т'ї' заб'рали ў'Арм'ї'ю // (Т 95).

Окремим функціональним різновидом предикатів множини минулого часу є перфектні форми. Вони позначають подвійність дії – об'єднані в часі процесуальність і результативність, за рахунок чого створюється об'ємність висловлювання при оптимальній економії мовних зусиль. Уживання перфективних предикатів мовцями надає минулим подіям відтінку повторюваності, множинності у сюжетній тканині оповіді-спогаду: те'пер о'но так до'рога на'Г'ваноў'ку / ос'у'ди до'ма понаст'ройіли і присо'єди'нилис' с'ху'тором // (ДНТ 11); і позаби'рали о'цих хло'пц'ї' і по'кидали у'Шурх'ї // (Т 67); скр'їз'же ў'селах'шуму' поро'били / по'палили // (Т 74); ў'се пороз'рушували / ў'се порост'агували і // (Т 74); о'то пробом'били то'раз' за'ў'се ў'рем'а // (Т 74); так о'ни ж' як о'це кол'хоз' у'же со'єди'нили і о'це со'бач'анам' пода'вали у'сад'би / так о'ни там о'то пид'с'кел'о'їу покарч'ували са'ди та / і ў'се ст'агли с'у'да / і пове'р'нули 'русло до'нас // (Т 53).

Дієслова-предикати теперішнього часу недоконаного виду в діалектних оповідях-спогадах набувають текстової семантики фіксованих діалектоносієм процесів: 1) таких, що відбулися в минулому й функціонально є формами теперішнього історичного часу; 2) актуальних на момент мовлення, ужитих у прямій функції форми теперішнього часу. У цих двох предикатних формах теперішнього часу, за спостереженнями дослідників, відображений один із аспектів тактики мовця щодо розміщення подій на часовій вісі, а також спосіб їх сприйняття й відтворення [Золотова 1998: 24; Бондарко 1999: 215].

Конструкції з предикатними формами теперішнього часу у функції теперішнього історичного в діалектних оповідях-спогадах створюють ефект наочно відтворюваних спостережуваних оповідачем процесів: *і з нейі / йак оце т'іки св'ат'ут' воду у церкв'і / так об'їзат'ел'но нада було наб'рат' із Бабенкової крилиц'і / о'на ж'ч'іста і з'їмою не^н замер'зала // (Т 7); ї'кого г'рош'і були / купуйут' // (ДНТ 11); так нас ма'шини ж'ч' оце во'їен':і / во'їен':і / так с'одн'а ми / там б'їут' кам'ін' / а ми г'рузимо на ма'шини / а на д'ругі ден' у'же т'і / шо розгру'жали / їйдут' г'рузит' / ми розгру'жайем // (Т 41); і то крич'ат' / Вал'а! // (Т 74); да'їут' м'їн'і штук д'вац'ат' б'їл'ет'її // (Т 86). Прикметною рисою синтагматики цих конструкцій у діалектних оповідях-спогадах є перебування їх у контекстному оточенні конструкцій з предикатними формами минулого часу. Таке вживання форм теперішнього історичного часу на тлі форм минулого часу, їх чергування в тексті репрезентує спосіб образної актуалізації минулого [Бондарко 1999: 218].*

Конструкції з предикатами у прямій функції форми теперішнього часу співвідносять, поєднують в оповідальному просторі діалектоносія події минулого та події, зорієнтовані на реальний момент мовлення: тут ран'ше призна'їут' оце було / де Бір'уково / це було дно йа'когос' мор'а ч'і йа'когос' озера // (Т 7); о'так ша'нуйут' // (Т 47); ну ш'ас так не н'рос'ут' // (Т 69); а те^апер шо робл'ут'?! // (Т 86); н'їч'ого н'їг'де не ст'ройїц'а / т'їл'ки розби'вайут' і розрушуйут' // (Т 101); с'м'їйуц'а / йак т'іки не^н називайут' і шо т'їл'ки не^н кажут' // (Т 101).

Конструкції з предикатом *кажуть* властиві обом розглянутим групам форм теперішнього часу. Вони тяжіють до усталених фразеологізованих зворотів у мовленні діалектоносіїв досліджуваної говірки: кажут' / о'так і о'так / Ден' се^ала // (Т 58); кажут' / ми не з'найем от // (Т 76); ну о'то кажут' / шо в'ін у'биї' йо'го // (Т 84); ну ми їїх то'же не^н дра'тували / йак о'то кажут' // (Т 89); кажут' / то'д'і було // (Т 101). Функціонально ці конструкції споріднені з подібними вставними синтаксичними одиницями, зафіксованими в українських східнословобожанських говірках. Вони виконують роль вставлень, що вживаються з підкреслено текстовим спрямуванням супроводу, коментаря, пояснення, уточнення в розгорнутій оповіді [СУГ 2002: 34].

Конструкції з предикатами майбутнього часу доконаного виду у висловлюваннях діалектних оповідей-спогадів наявні у двох функціях – перфективній та імперфективній процесуально-відтворюючій. Конструкції з предикатами в перфективній функції мають значення розвитку дії і її результативного завершення: так о'но с'т'їл'ки не вирвут' / йак потолоч'ут' їс'о // (ДНТ 15); рад'їод'їнам'їк он їк'л'уч'ут' і їс'о // (Т 73); ну у'же ж'ч' уб'єрут' їс'ї зерно'в'ї // (Т 78); не те шо уперед'м була хата

пид тим / пид соломойу // йак покрийут' / ой / йак це харашо! // пидстрижут' йі'йі кра'йа // (Т 90).

Конструкціям із предикатами в імперфективній процесуально-відтворюючій функції властива потенційна семантика повторюваності дії: *а до церкви она ч'асто ходила / а те^апер йі'йі ізвоз'ут' // (Т 33); це так ўже / йак шо спитайут' та знайу / так // (Т 74); і там о'то насп'івайуц'а / натан'ц'уйуц'а // (Т 86).*

Отже, переплетення, чергування неозначено-особових конструкцій із різними часо-видовими формами предиката, якими насичені зафіксовані діалектні оповіді, на нашу думку, імовірно, є одним із визначальних синтаксичних параметрів, що структурують і стабілізують діалектну оповідь-спогад як одиницю мовлення досліджуваної говірки. Вони формують загальний динаміко-статичний план розгортання оповіді-спогаду, спосіб експресивного представлення його мовцем аудиторії.

Література

Бондарко 1999 – Бондарко А. В. Основы функциональной грамматики: языковая интерпретация идеи времени / А. В. Бондарко. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1999. – 260 с.; **Всеволодова 2000** – Всеволодова М. В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса: фрагмент прикладной (педагогической) модели языка: учебник / М. В. Всеволодова. – М. : Изд-во МГУ, 2000. – 502 с.; **ГЧЗСО 1999** – Говірки Чорнобильської зони: системний опис / [П. Ю. Гриценко, Г. В. Воронич, Л. І. Дорошенко та ін.]; за ред. П. Ю. Гриценка. – К. : Довіра, 1999. – 271 с.; **Золотова 1998** – Золотова Г. А. Коммуникативная грамматика русского языка: научное издание / Г. А. Золотова, Н. К. Оніпенко, М. Ю. Сидорова; под. общ. ред. д-ра филол. наук Г. А. Золотовой. – М. : [Б. и.], 1998. – 528 с.; **Руснак 2003** – Руснак Н. Діалектний текст як об'єкт лінгвістичного дослідження / Наталія Руснак // Наук. вісн. Чернів. ун-ту. – 2003. – Вип. 170 – 171 : Слов'янська філологія. – С. 42 – 47; **СУГ 2002** – Східнословобожанські українські говірки [Глуховцева К. Д., Леснова В. В., Магрицька І. В. та ін.]; за ред. д-ра філол. наук, проф. П. Ю. Гриценка. – Луганськ : Вид-во ЛДПУ ім. Тараса Шевченка, 2002. – Вип. 2. – 197 с.

Литвинова Н.Б. Структурно-семантичні параметри односкладних неозначено-особових конструкцій у діалектних оповідях-спогадах

У статті розглянуто структурні типи й семантику, визначено функціональне навантаження односкладних неозначено-особових конструкцій у висловлюваннях та в загальній текстовій площині діалектних оповідей-спогадів української східностепової говірки.

Ключові слова: діалектний текст, діалектна оповідь, односкладна конструкція, дієслово-предикат, предикатна форма.

Литвинова Н.Б. Структурно-семантические параметры односоставных неопределённо-личных конструкций в диалектных рассказах-воспоминаниях

В статье рассмотрены структурные типы и семантика, определены функции односоставных неопределённо-личных конструкций в высказываниях и в общей текстовой плоскости рассказов-воспоминаний украинского восточностепного говора.

Ключевые слова: диалектный текст, диалектный рассказ, односоставная конструкция, глагол-предикат, предикатная форма.

Lutvunova N.B. The Structure And Semantics Of Indefinite-Personal Constructions In Dialectal Narrative Texts

The article focuses on the structural types and semantics of indefinite-personal constructions in the Ukrainian East-steppe dialect's narrative texts, viewed in the speech genre of recollection. Their main functions are also observed.

Key words: dialectal text, dialectal narration, indefinite-personal construction, verbal predicate, predicate form.

Т.М. Лучечко (Дрогобич)

УДК 81'366:398.6(477+410)

**МОРФОЛОГІЧНІ Й СИНТАКСИЧНІ ЧИННИКИ
ЛІНГВАЛЬНОЇ АМБІВАЛЕНТНОСТІ
В АНГЛІЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ЗАГАДКАХ**

Загадка – один з ефективних способів передачі інформації, адже оперує не прямими номінаціями денотатів, а кодованими референтами, чим спонукає реципієнта до активної інтелектуальної діяльності. У царині світової фольклористики було здійснено чимало спроб дефініціювати цей паремійний різновид як незалежний жанр фольклору: загадка – це опис об'єкта, що цілком відрізняється від реального [Taylor 1951: 1]; це спосіб узгодження двох дивергентних концептів чи правил інтерпретації [Hamnett 1967: 383]; закодована двокомпонентна структурна одиниця [Кёнгес-Маранда 1978: 253]; кмітливе запитання у формі хитромудрого короткого, як правило, ритмічно організованого опису предмета або явища [Аникин 1957: 54]. Таку розбіжність поглядів А. Аведоба мотивує політетичною природою жанру: ключові характеристики у визначенні загадки в одній культурі можуть втратити свою вагомість у дефініції цього ж жанру в іншій традиції [Awedoba 2000: 36]. Проте домінантно-конститутивний атрибут паремій цього типу – кодування об'єкта на основі амбівалентних ознак (властивих і денотату, і референту) або образів із конвергентними, а відтак амбівалентними характеристиками, інтегрує всі дефініції. Фундамент будь-якої енігми – це амбівалентність, яка змушує реципієнта „визначати реальне й гіпотетичне в семантичній сфері, надаючи перевагу не правдивості твердження, а новій концептуалізації через аналогію” [Isbell, Fernandez 1977: 21]. Двозначність і невизначеність (як домінантні характеристики амбівалентності) зумовлюють відображення

„незвичної й неочікуваної для реципієнта тотожності у двох об'єктах” [Карр 1994: 127], яка „спантеличує адресата, одночасно надаючи ключ до її вирішення в метафоричному порівнянні одного об'єкта чи явища з іншим” [Rickford 1986: 94]. Основу кодування образу в загадках формують два види амбівалентності: а) лінгвальна – виявляється в граматичній формі загадки й зароджується, коли одна поверхнева конструкція уособлює дві внутрішні семантичні структури: *What is the best year for kangaroo? (Leap year)* [BRB: 223]; б) контекстуальна (літературна, метафорична) – утворюється внаслідок свідомої маніпуляції соціальним декорумом і призводить до дезорієнтації та спантеличення адресата в процесі загадування [Pericello, Green 1984: 21], підказка – це зміст запитання: *Поміж густі ліси гадюка тягнеться* (Річка) [ЗБ: 53]. Лінгвальна амбівалентність у загадках може проявлятися на трьох мовних рівнях: фонологічному, морфологічному та синтаксичному. Адресант, озвучуючи загадку, має подвійну перевагу над адресатом: тільки він знає, де (питання чи відповідь) і на якому рівні в її двокомпонентній структурі прихована двозначність. Приміром, на фонологічному мовному рівні амбівалентність мотивована здебільшого лексичними омонімами *Крилами махає, а полетіти не може* (Вітряк) [ЗБ: 241]), омографами, які диференціює наголос: *What kind of house weighs the least? (A lighthouse)* [BRB: 92], а також омофонами, які розділяє пауза як фонетичне явище: *What dance do we do when summer is over? (Tango (tan go))* [BRB: 133].

Мета розвідки – дослідити особливості реалізації амбівалентності в англійських і українських загадках на основі даних аналізу морфологічного та синтаксичного рівнів зіставлюваних мов.

На морфологічному мовному рівні автори загадок використовують два типи граматичних маніпуляцій. Досить часто кодування образу ґрунтується на омофонії двох морфологічно різних конструкцій [Pericello, Green 1984: 37]. Приміром, загадка *How did the patient get to the hospital so fast? (Flu)* [BRB: 249] побудована на дивергентній семантиці омофонів – лексична одиниця *flu* – грип, іменник і форма минулого часу дієслова *fly* – літати; *Яка мушка не літає?* (Мушка на гвинтівці) [ЗБ: 335] – омофонну пару формують іменники *мушка* (невеликий виступ на кінці дула вогнепальної зброї для прицілювання) та *муха* (комаха) у зменшено-пестливій формі. В англійських прикладах адресант здебільшого створює двозначність усною інтерпретацією зашифрованого референта, позаяк графічна його демонстрація відкриває зв'язок орфографії з морфологією та фонологією [Pericello, Green 1984: 40]. Фонемно ідентичні елементи різняться, головним чином, графемним вираженням та морфологічним складом, а не лише семантичним навантаженням (*flu* – летів – грип): *What musical instrument doesn't tell the truth? (A lyre (liar))* [BRB: 42]. В омофонний зв'язок вступають, в основному, іменники та прикметники як приховані експоненти, які необхідно виявити, аналізуючи обидва значення омофонів, озвучені в питанні: *What animal do you have that dogs like to chase? (Hair (hare))* [ARB: 56]; *What kind of truck is always a „he” and never a „she”?* (A mail (male) truck) [BRB: 199]. В енігматичних запитаннях домінують синтаксичні фрейми зі стійкими формами на кшталт *What kind + noun...?*; *What + noun...?*; *When...?*; *How...?*. В українському

загадковому фонді фонемно тотожні елементи омофонних пар – це здебільшого іменники, дієслова з числівниками, експліцитно виражені в арифметичних запитаннях: *Летіла сорока, а за нею сорок. Скільки було сорок?* (Двоє) [ЗБ: 321]; графемно ідентичні форми іменників або дієслів: *Що в роті найстарше?* (Командир) [УНЗ: 303]; *Що без дірки наливається?* (Овоч) [ЗБ: 84], а також іменники (ойконіми, гідроніми): *Яке місто випечене з тіста?* (Калач) [ЗБ: 383]; *Яку річку можна переломити?* (Прут) [ЗБ: 384]. Характерним явищем для українських загадок, на відміну від англійських, є переважання не лише омофонів, а й омоформ, репрезентованих здебільшого в питальних конструкціях. Відтак семантична дивергентність фонемно тотожних лексем є не наслідком звичайного збігу їх акустичних форм, а радше результатом морфологічних перетворень.

Лінгвальна морфологічна амбівалентність у загадках спричинена також поділом слів на морфеми, які функціонують як незалежні лексичні одиниці [Pericello, Green 1984: 41]. Наприклад, в англійському енігматичному запитанні *If you planted a puppy, what tree would come up?* (Dogwood) [ARB: 44] словотворча коренева морфема *dog-*, лексичне значення якої не генералізує загального значення складного слова, виконує роль самостійної лексеми із відповідним семантичним навантаженням *dog*, створюючи морфологічну двозначність. Однак приклад *Наній – перше означає, друге – з неба опадає, ціле ж слово, – поміркуй як слід, – соковитий гарний плід* (Вино-град) [ЗБ: 347] демонструє не характерну для англійських загадок фонемну форму конститутивних морфем *вино-* й *-град*, а лише їх смислове наповнення (напій, атмосферні опади), що властиво для більшості українських енігм.

Загадка *What is a ship for good writers?* (Penmanship) [BRB: 203] демонструє ще один тип морфологічних стратегій для створення амбівалентності. Лексична одиниця *ship* із семантичним навантаженням *судно* є не ідентичною, а лише омофонною з афіксальною морфемою *ship* у слові *penmanship*. Якщо в загадці про цуценя морфема *dog-* є складовою словоформи *dogwood*, то морфема *-ship* не є конститутивним компонентом слова *penmanship*, а тільки утворює омофонну пару з його суфіксом *-ship*. Загадки на кшталт *Коли за допомогою трьох займенників можна зробити руки чистими* (Коли їх ви-ми-ти) [ЗБ: 383] спантелічують реципієнта одночасно морфологічною амбівалентністю й омофонією дивергентних морфем (лексична двозначність, фонологічна амбівалентність), позаяк незалежна морфема *ви-* є не прикладом функціонування словотворчого афікса *ви-* у слові *вимити*, а лише його фонемним еквівалентом.

Інший підвид морфологічних стратегій формує послідовність фонем, яку помилково сприймають як незалежну, омофонну з нею, морфему: *What pet is always found on the floor?* (Carpet) [BRB: 34]. Але відгадка диференціює обидві омоформи: *-pet*, не є смисловим компонентом словоформи *carpet*. У кожному випадку автор запитує про деталізацію незалежних лексичних одиниць, які насправді не є ні самостійними словоформами із семантичним навантаженням, ні оморфемами із словотворчими частинами складних слів, а лише графемною послідовністю з ідентичним фонемним складом. „Псевдоморфеми – послідовність фонем, омофонних із морфемами, але позбавлених лексичного

змісту” [Pepicello, Green 1984: 43]. Отже, *-dress* з *address* (*What dress does everyone have but no one wears?* (Address) [BRB: 148]) цілком не пов’язане з морфемою чи з лексемою, а тому не може бути навіть його оморфемним відповідником. В українських енігмах псевдоморфемі сприяють виникненню лінгвальної амбівалентності в інший спосіб. У загадці *Яка річка складається з префікса і числівника?* (Прип’ять) [ЗБ: 383] псевдоморфемі *при-*, і *-п’ять* – це не кореневі, не афіксальні і не смислові компоненти слова *Прип’ять*, а фонемні еквіваленти префіксальної морфемі *при-* та лексеми *п’ять*. На відміну від англійських загадок, у яких псевдоморфемі озвучуються в питанні, українські енігматичні єдності маніфестують не загальний експонент (псевдоморфему), а тільки смислове наповнення його омофона та прихованого терміна. Наприклад, у запитанні *Який острів каже, що він одяга?* (Я-майка) [ЗБ: 383] реципієнту для роздумів подається семантика омофонного еквівалента псевдоморфемі *майка* (одяга) та смислове наповнення закодованого слова (острів), до складу якого входить аналізована фонемна послідовність. Проте при загадуванні тільки адресант знає про справжню сутність псевдоморфем, тому використовує їх як ефективну стратегію кодування прихованого образу. Питання в переважній більшості англійських прикладів із лінгвальною двозначністю, зумовленою морфемним поділом, експліцитно демонструють загальне позначувальне, самотійну лексему з певним семантичним наповненням як елемент омофонної пари із словотворчими кореневими, афіксальними або псевдоморфемами, та одне з позначуваних. Українські запитання переважно експлікують обидва позначуваних: семантику омофонного відповідника псевдоморфемі як складового більшого слова (скаржитися на свою величину – *мал*) та самого загального експонента (півострів – *Ямал*), здебільшого ойконіма: *Який півострів скаржитися на свою величину?* (Я-мал) [ЗБ: 383].

Морфологічні маніпуляції – домінантний, але не єдиний чинник амбівалентності в аналізованих англійських загадках. Роль допоміжних стратегій шифрування інформації виконують синтаксичні перетворення. Кожне запитання навмисне трактує амбівалентну морфему як самотійну семантичну одиницю, послуговуючись питальним займенником *what*, який концентрує увагу адресата на деталізації маніфестованого в питанні іменника [Pepicello, Green 1984: 42]. Тому реципієнт помилково сприймає денотативний іменник як зашифрований референт. Український займенник *який* у значній частині шарад підкреслює не псевдоморфему, як це робить англійське *what*, а, навпаки, вказує на закодований образ, ототожнюючи денотат та референт загадки: *Яке місто має назву із ста жіночих і одного чоловічого імені?* (Севастополь) [ЗБ: 384].

Усі синтаксичні трансформації, які слугують джерелом двозначності в англійських загадках, В. Пепічелло та Т. Грін умовно систематизували в три основних види: фразово-структурна амбівалентність, трансформація видалення й реорганізаційна трансформація [Pepicello, Green 1984: 44]. Фразово-структурна двозначність – це здатність двох дивергентних синтаксичних структур мати однакове графемне оформлення внаслідок омофонії різних частин мови. Приміром, у загадці *Why do ships use knots*

instead of miles? (To keep the sea tide (tied)) [BRB: 38] ключові омофони *tide* і *tied* амбівалентної фрази *to keep the sea tide (tied)* функціонують одночасно як іменник (морський приплив і відплив) і дієприкметник (прив'язаний). Українське *через що* спантеличує адресата своєю амбівалентною позицією у контексті загадки *Через що ти ходиш у школу?* (Поріг) [УНЗ: 312], водночас виконуючи функцію питального слова *чому* та обставини способу дії, вираженої сполучником *через* і питальним займенником *що*. Синтаксичною поліфункціональністю амбівалентні лексеми аналізованих загадок різняться з лексичними омонімами, якими адресант оперує на фонологічному мовному рівні, оскільки останні функціонують у межах однієї частини мови і не залежать від синтаксичних трансформацій (*Якою косою не можна косити?* (Дівочою) [ЗБ: 334]). Отже, ядром двозначності слугує вже не тільки лексика, а й граматики. У випадку фразово-структурної амбівалентності омофонія виникає внаслідок використання двох синтаксично різних елементів, наприклад, прикметника (ситний) та іменника (зубна пломба) у загадці *Why do dentists like potatoes?* (Because they are so *filling*) [BRB: 72], у межах однакової лексемної послідовності, яка в українських енігмах, на відміну від англійських, здебільшого слугує підказкою в питанні радше для розв'язання амбівалентності, ніж для її створення у відгадці: *Від чого в качки ноги червоні?* (Від колін) [ЗБ: 329]. Контекст є диференціюючим чинником фразово-структурної й морфологічної амбівалентності першого типу, де омофони – це інколи різні частини мови: *What insect runs away from everything* (A flea (flee)) [BRB: 15]. Нечасте використання аналізованої тактики кодування образу в загадках В. Пепічелло та Т. Грін обґрунтовують незначною кількістю прикладів з омофонними лексичними одиницями у складі різних синтаксичних структур з ідентичною лексемною узгодженістю [Pepicello, Green 1984: 48].

Другий вид синтаксичної амбівалентності виникає внаслідок видалення певного компонента із синтаксичної конструкції, що робить її омофонною з іншою, відмінною структурою – трансформація видалення. Синтаксична конструкція *What did Delaware?* (She wore her New Jersey) [BRB: 39] має дві семантичні інтерпретації з різними синтаксичними складовими: одна демонструє лексему *Delaware* як об'єкт дії в пасивній конструкції (*Що створило Делавару?*), друга – оминає присудок *do* / *робити* в активній конструкції (*What did Delaware do?* – *Що зробила Делавара?*) з лексичним компонентом – *Delaware*, суб'єктом дії, набуваючи ідентичної фонемної будови з першою. В українському прикладі *Не їсть, не п'є, а ходить і б'є?* (Годинник) [ЗБ: 212] два відмінні синтаксичні фрейми з амбівалентною складовою *бити* (вдаряти, пробивати годину) – фонемно еквівалентні внаслідок видалення об'єкта дії (когось, щось), вираженої дієсловом *бити* (*бити когось, щось*). Таким чином, домінуючий фактор амбівалентності, видалення одного з компонентів синтаксичного фрейму продукує омофонію двох синтаксичних форм з дивергентним семантичним наповненням.

Базовою стратегією реорганізаційної трансформації є виділення певного компонента ідіоми, удаючи, що остання має звичайну синтаксичну структуру. Проте „ідіома – це стійке словосполучення, значення якого не співвідноситься зі значенням слів, що входять до нього й надають йому своєрідності,

неповторності” [МФЕ: 151], позаяк її складові не піддаються жодним синтаксичним трансформаціям. Приміром, перетворення англійської пасивної синтаксичної єдності *I'm under the lash* в активну *The lash is above me* зруйнує ідіоматичну семантику конструкції – *знаходити різкої критики*. Якщо складові будь-якої ідіоми не генералізують її лексичного значення, то основний чинник її ідентифікації – це стала синтаксична будова, бо будь-які зміни у структурі знищують її унікальність і уподібняють до ідентичної конструкції із загальним змістом, сформованим її компонентами, – літературним значенням. Загадка ж ігнорує всі заборони на синтаксичні зміни в ідіомах, маючи на меті ввести реципієнта в оману. Отже, адресант може звернутись до будь-якого компонента ідіоми, створивши амбівалентність, бо використовує разом і літературне, й ідіоматичне значення аналізованої синтаксичної єдності [Pepicello, Green 1984: 55]. Виділяючи лексему *draw* в ідіоми *to draw a breath* – *звести дух* (*What is drawn by everyone without pen or pencil?* (Breath) [BRB: 13]), автор вочевидь підкреслює графічно зображений об'єкт. Українське *пече* – у фраземі *любов пече* (*Що пече біля серця?* (Любов) [ЗБ: 295]) наголошує на фізичному відчутті.

Інколи автор, кодуєючи інформацію в загадках, використовує кілька стратегій, що створює двозначність одночасно на кількох мовних рівнях. У такому випадку взаємодія синтаксичних і морфологічних процесів сприяє ототожненню фонемних форм [Pepicello, Green 1984: 56]. Наприклад, в енігмі *When is a chair like a fabric?* (When it is sat in (satin)) [BRB: 29] пауза (фонологічний мовний рівень) розчленовує іменник *satin* на дієслівну морфему *sit* у формі пасивного стану та прийменник *in*. В українському прикладі *Коли садівник буває зрадником?* (Коли продає настурції (нас Турції)) [ЗБ: 374] пауза трансформує синтаксичний фрейм – дієслово-присудок + прямий додаток, виражений іменником (*продає настурції*), у його фонемний еквівалент (*продає нас Турції*) з відмінною синтаксичною будовою: дієслово-присудок + прямий додаток (займенник *ми* у формі знахідного відмінка) + непрямий додаток (іменник *Турція* у формі давального відмінка).

Отже, для відтворення закодованої дійсності в загадках автор завжди послуговується двозначністю, яку приховує зовнішня акустична форма висловлювання (лінгвальна) або ж внутрішні семантичні зв'язки (метафорична). Лінгвальну амбівалентність генерують різноманітні граматичні процеси, що відбуваються на фонологічному, морфологічному та синтаксичному (або ж одночасно на кількох) рівнях мови. Внаслідок морфологічних маніпуляцій в англійських енігмах фонемно тотожними стають здебільшого морфемно дивергентні іменники та прикметники, в українських – іменники, дієслова та числівники, експліковані в арифметичних запитаннях, а також омоформи іменників та дієслів. Автори англійських загадок зашифровують приховані референти також ключовими лексемами, що вирізняються своєю однаковою акустикою з кореневими, афіксальними та псевдоморфемами слів. Українські паремії рідко послуговуються морфологічною амбівалентністю, побудованою на омофонії словотворчих корневих, афіксальних морфем і незалежних лексичних одиниць. Домінантними чинниками лінгвальної двозначності на синтаксичному рівні є

фразово-структурні трансформації, які координує контекст та синтаксична поліфункціональність українських та англійських амбівалентних одиниць; видалення одного з компонентів синтаксичної єдності та літературне й метафоричне значення ідіоматичних конструкцій. Однак тільки взаємодія всіх тактик – це найдієвіший спосіб відображення закодованої інформації в загадках. *Перспективним* є зіставне дослідження метафоричної амбівалентності в англійських та українських енігматичних запитаннях.

Література

Аникин 1957 – Аникин В. П. Русские народные пословицы, поговорки, загадки и детский фольклор / В. П. Аникин. – М. : Учпедгиз. – 1957. – 240 с.; **ЗБ** – Березовський І. Загадки / І. Березовський. – К. : Вид-во АН УРСР, 1962. – 511 с.; **Кёнгес-Маранда 1978** – Кёнгес-Маранда Э. Логика загадок / Э. Кёнгес-Маранда // Паремнологический сборник: Пословица, загадка. Структура, смысл, текст / АН СССР, Ин-т востоковедения. – М. : Наука, 1978. – С. 251 – 281; **МФЕ** – Мала філологічна енциклопедія / уклали: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2007. – 478 с.; **УНЗ** – Шестопал М. Українські народні загадки / М. Шестопал. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – 399 с.; **ARB** – Withers C., Benet S. The American Riddle Book / C. Withers, S. Benet. – An Intext Publ. Abelard-Schuman Ltd, 1954. – 157 p.; **Awedoba 2000** – Awedoba A. K. Social Roles of Riddles, with Reference to Kasena Society / A. K. Awedoba // Research Review New Series, 2000. – Vol. 16.2. – P. 35 – 51; **BRB** – Rosenbloom J. Biggest Riddle Book in the World / J. Rosenbloom. – Sterling Publ. Co., Inc., 1976. – 256 p.; **Hamnett 1967** – Hamnett I. Ambiguity, Classification and Change: The Function of Riddles / I. Hamnett // Man. New Series. – Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland. – 1967. – Vol. 2, № 3. – P. 379 – 392; **Isbell, Fernandez 1977** – Isbell B. J., Fernandez F. A. R. The Ontogenesis of Metaphor: Riddle Games among Quechua Speakers Seen as Cognitive Discovery Procedures / B. J. Isbell, F. A. R. Fernandez // Journal of Latin American Lore, 1977. – Vol. 3:1. – P.19 – 49; **Kapp 1994** – Kapp D. B. A Collection of Jaffna Tamil Riddles from Oral Tradition / D. B. Kapp // Asian Folklore Studies. – 1994. – Vol. 53. – P. 125 – 149; **Pepicello, Green 1984** – Pepicello W.J, Green T. A. The Language of Riddles. New Perspectives / W. Pepicello, T. Green. – Ohio State University Press : Columbus, 1984. – 170 p.; **Rickford 1986** – Rickford John R. Riddling and Lying: Participation and Performance / J. R. Rickford / Ferguson Ch. A., Fishman J. A. The Fergusonian Impact: Sociolinguistics and the Sociology of Language. – Mouton de Gruyter, 1986. – Vol. 2. – P. 89 – 106; **Taylor 1951** – Taylor A. English Riddles from Oral Tradition / A. Taylor. – Berkeley; Los Angeles, 1951. – 959 p.

Лучечко Т.М. Морфологічні й синтаксичні чинники лінгвальної амбівалентності в англійських та українських загадках

Статтю присвячено зіставному аналізу лінгвальної амбівалентності в англійських та українських загадках, а також поняттю омофонії як результату морфологічних і синтаксичних трансформацій у процесі загадування.

Ключові слова: загадка, амбівалентність, омофонія, образ, морфологічні / синтаксичні трансформації.

Лучечко Т.М. Морфологические и синтаксические факторы лингвальной амбивалентности в английских и украинских загадках

Статья посвящена контрастивному анализу лингвальной амбивалентности в английских и украинских загадках, а также понятию омофонии как результату морфологических и синтаксических трансформаций в процессе загадывания.

Ключевые слова: загадка, амбивалентность, омофония, образ, морфологические / синтаксические трансформации.

Luhechko T.M. Morphological and syntactical factors of lingual ambiguity in English and Ukrainian riddles

The article focuses on the comparative analysis of the linguistic ambiguity in English and Ukrainian riddles. It also deals with the notion of homophony as the result of morphological and syntactical manipulations in riddling.

Key words: riddle, ambiguity, homophony, image, morphological / syntactic transformations.

Л.В. Сменова (Слов'янськ)

УДК 81'367.625:811.161.2

**ВІДОБРАЖЕННЯ СЛОВНИКАМИ ЗМІН ДІЄСЛІВНОГО СКЛАДУ
СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
В КІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ**

Лінгвістична наука все більше уваги приділяє нововведенням, розвитку нових значень слів, вивченню способів творення неологізмів.

Лексику кінця ХХ – початку ХХІ ст. на матеріалі засобів масової інформації досліджує О. Стишов, який вважає, що саме „мова мас-медіа є своєрідним дзеркалом сучасної літературної мови, у якому відбивається багатофункціональність національної мови, ступінь її інтелектуалізації” [Стишов 2005: 32]. Автор комплексно проаналізував процеси актуалізації та пасивізації окремих груп лексики, зміни в семантиці слів, словотворчі процеси, шляхи адаптації входжень з інших мов.

Як зауважує Н. Стратулат, кінець ХХ – початок ХХІ ст. можна вважати часом, для якого „характерна особлива активність лінгвальних модифікацій, що виявляється в різних інноваційних процесах” [Стратулат 2007: 69], зокрема детально розглядає такі семантичні процеси, як метафоризація, термінологізація та детермінологізація.

Д. Мазурик описує різні способи творення неологізмів, аналізує семантичні зрушення в українській мові кінця ХХ ст., шляхи адаптації входжень [Мазурик 2002]. Цікаві матеріали наведено в словнику-довіднику „Нове в українській лексиці” [Мазурик 2002a].

Саме дієслівним новотворам кінця ХХ ст. присвячено словник М. Карп'юк, у якому представлено приблизно 1800 лексем. Цей словник – „перша спроба в україністиці формалізованими методами представити новітні зміни в семантиці дієслова” [Карп'юк 1996: 2].

Останнім часом в українському мовознавстві проблеми неологізації досліджують А. Нелюба, Н. Непийвода, В. Сімонок, Л. Морозова, Л. Струганець, Т. Рудакова та ін. Навіть створено нову галузь лексикології – неологію. „До сфери цього розділу входить виявлення нових слів та значень, аналіз фактів їхньої появи, вивчення моделей творення, розроблення принципів ставлення до них (прийняття або неприйняття) та їхнього лексикографічного опрацювання (фіксація у словниках, визначення значення тощо)” [Туровська 2009: 3 – 4].

Актуальність статті полягає в тому, що інноваційні процеси саме в дієслівній системі, що відбулися протягом останніх десятиліть, поки що достатньо не вивчені й потребують уваги науковців.

Метою цієї розвідки є аналіз фіксації дієслівних неологізмів у тлумачних словниках та в словниках неологізмів, виділення способів творення нових лексем, явища розширення семантики деяких дієслів.

Те, що мова постійно розвивається, – факт незаперечний. Цьому сприяють як лінгвальні чинники, так і позалінгвальні. Одні слова виходять з ужитку, інші – з'являються. Але найбільш рухливий елемент мови – це лексичне значення. Як зазначає Т. Білевич, „воно перебуває у стані постійної зміни і чутливіше порівняно з іншими елементами мови відгукується на всі зміни, що відбуваються у сфері, яка зумовлює саме існування мови, – в історії народу” [Білевич 1999: 50].

Ми порівняли такі найбільш повні тезауруси лексичного складу української мови: Словник української мови [СУМ]; Великий тлумачний словник сучасної української мови [ВТССУМ]. Виявлено значну кількість дієслів, не зафіксованих в академічному виданні, але занесених до ВТССУМ. Назвати всі виявлені слова неологізмами досліджуваного періоду було б помилково, бо в кожного укладача словника є певні принципи відбору лексики. Але все ж деяка частина відібраного матеріалу стала активніше вживатися саме в кінці ХХ – на початку ХХІ століття. Виділяємо кілька основних тематичних класів інновацій.

1. Інтенсивно входять у мову слова, пов'язані з політичним життям суспільства: *забюрократизувати, заідеологізовувати, зінтегрувати, зратифікувати, корумпувати, лібералізувати, лобіювати, маніципалізуватися, політизуватися, приватизувати, реінвестувати, реприватизувати, розпайовувати* тощо.

2. Велика кількість новотворів пов'язана з науково-технічним прогресом, останнім часом українська мова оволодіває інформаційним простором програмних забезпечень: *відеомікиувати, комп'ютеризувати, кондиціонувати, ксерокопіювати, ламінувати, перепрограмувати, перерформатовувати, радіозондувати, телемеханізувати, телефікувати, телетайпувати* і т. д.

3. В означуваний період наше суспільство звернулося обличчям до релігії. Минула ера атеїзму, відбувається відродження церков, а тому активізувалося входження в мову лексичних одиниць конфесійного стилю. На відміну від академічного 11-томного, у словнику за редакцією В. Бусла зафіксовано такі дієслова: *божкувати, випостувати, вихристити, вихрищувати, довінчати, дяконувати, малосвятити, освяцати, охрищувати, охристити, охрищувати, перехриститися, перехрищувати, повихрищувати, повихрищуватися, повихрищувати, повихрищуватися, погріхувати, покатоличувати, поперехрищувати, похристити, похриститися, христосати, христувати, христуватися* тощо.

4. Певна частина слів походить від назв професій, посад, видів людської діяльності із загальним значенням „виконувати роботу, пов’язану з посадою чи професією особи, названої основою мотивуючого слова”: *акушерувати, браконьєрствувати, губернаторствувати, дігтярувати, кінематографувати, фельдшерувати* і т. д.

5. Нині, в епоху процвітання демократії, спостерігається „активне використання розмовних, конотативно маркованих шарів лексики (жартівливих, зневажливих, вульгарних, іронічних) і соціально маркованих слів (жаргонних та професійно-жаргонних)” [Кабиш 2007: 35]: *бомжувати, бухати, викабелюватися, випендюватися, відмазуватися, вкалувати, втюритися, закадрити, значити, кайфувати, махнутися, мотузити, підзалетіти, понтувати, понтуватися, промогоричитися, протрахати, скацапитися, тусоватися* тощо.

6. Активізувався процес віддалення від російської мови, який „зумовив відродження низки власне розмовних слів, що своєю семантикою і структурою не виявляють близькості до мови російської, а мають характерні ознаки української” [Кабиш 2007: 34]: *висинатися* – „снитися”, *відхаючувати* – „відходжувати”, *дячити* – „дякувати”, *збидлитися* – „стати хамом”.

7. Разом з тим активізувався приплив іншомовної лексики: *авізувати, девальвувати, ревальвувати, декредитувати* тощо. „Складні процеси в сучасній українській лексико-семантичній системі, пов’язані з появою значної кількості запозичень, переважно з англійської мови, закономірно одержують неоднозначні оцінки мовознавців: з одного боку, дослідники відзначають певне збагачення мови, відображення за допомогою асимільованих іншомовних запозичень світових досягнень у суспільно-політичній, економічній, управлінській, торговельній тощо сферах, а з іншого, вказують на переважання й засмічення рідної мови чужими лексемами, часто за наявності їх українських відповідників” [Попова 2005: 1].

Велику частину дієслів, уведених до ВТССУМ, становлять діалектизми. Чи є вони новотворами, сказати важко. „Відповідні кваліфікаційні ремарки в словниках, за якими дослідники зараховують певні слова до діалектних, у багатьох випадках можуть бути суб’єктивними, залежними від теоретичних засад нормування у галузі лексики, а вони в авторів різних словників бувають у дечому відмінні” [Матвіяс 1987: 43]. Навіть ураховуючи це, факт фіксації цієї групи слів у різних нормативних словниках свідчить про те, що „діалектна

лексика продовжує бути одним із джерел збагачення української літературної мови і в наші дні” [Там само].

Які ж шляхи поповнення, розширення складу дієслів української мови? Укажемо на такі (не визначаючи їх відносної продуктивності): 1) іншомовні запозичення; 2) утворені від іменників-неологізмів; 3) віддієслівні утворення.

Хоча О. Стишов відзначає, що дієслів у мову входить набагато менше, ніж іменників і прикметників [Стишов 2005: 191], однак нами виявлено досить великий шар дієслівних новотворів. Які ж джерела надходжень дієслівних лексем? Як переконують наші спостереження над зібраним матеріалом, словотворення є домінантним джерелом, наприклад, *авізо* – *авізувати*, *алгоритм* – *алгоритмізувати*, *атрибут* – *атрибутувати*, *бренд* – *брендити*, *гнівити* – *вгнівити*, *лагодити* – *відлагодити*, *державна* – *роздержавити*, *регулювати* – *розрегулюватися* й т. ін. Крім способів, спільних із іменними частинами мови, є суто дієслівні: постфіксальний, суфіксально-постфіксальний, префіксально-суфіксально-постфіксальний.

Постфіксальний спосіб творення дієслів останнім часом є досить продуктивним. Достатньо велика частина нових дієслів, зафіксованих у словниках останніх років видання, утворилася саме за допомогою постфікса – *ся*, як-от: *ввиватися* ← *ввивати*, *відключатися* ← *відключати*, *відторгатися* ← *відторгати*, *вроїтися* ← *вроїти* тощо. Хоча це питання можна вважати досить спірним, бо, можливо, ці дієслова існували в мові й раніше, а просто лише тепер потрапили до поля зору мовознавців.

Та все ж домінантним для дієслів-неологізмів можна вважати префіксальний спосіб творення. „Характерною рисою дієслівних префіксів є те, що вони беруть участь у процесі внутрішньочастиномовного словотвору, тобто префіксація не змінює частиномовного статусу слова. Проте в процесі префіксації з дієсловом все ж відбуваються категорійні зміни, зокрема, приєднання префікса до дієслова недоконаного виду зазвичай спричиняє його перехід до дієслів доконаного виду. Крім того, мотиватором у внутрішньодієслівному префіксальному словотворі є не основа, а ціле дієслово, яке зберігає всі свої граматичні характеристики, крім виду” [Соколова 2003: 6].

Особливо продуктивними можна вважати такі префікси: **за-** (*заавансувати* ← *авансувати*; *заармувати* ← *армувати*; *забайдужити* ← *байдужити*), **до-** (*дозаправити* ← *заправити*; *доустатковувати* ← *устатковувати*; *дошкварити* ← *шкварити*); **від-** (*відблискотіти* ← *блискотіти*; *відборотися* ← *боротися*; *відворочати* ← *ворочати*). Останнім часом наша мова інтенсивно поповнюється утвореннями з іншомовним префіксом **ре-**. „Всі вони мають словотвірне значення зворотної або повторної дії, названої твірною дієслівною основою” [Безпояско 1987: 194]: *реадаптуватися* ← *адаптуватися*; *реінвестувати* ← *інвестувати*. Так само активно зростає й продуктивність форманта латинського походження **де-**, який служить для вираження: 1) відокремлення, 2) усунення, позбавлення чогось, 3) руху донизу, 4) недостатності, відсутності чи закінчення дії: *деідеологізувати*, *декодувати*, *дестабілізувати*, *детренувати*, *децентралізувати*. Підтвердження цьому знаходимо в пресі: *Майнові спори*

навколо НФЗ, комбінату „Криворіжсталь”, дніпропетровської „Озерки” постійно **дестабілізують** ситуацію в регіонах, відвертають від роботи мешканців області, „не дають вільно дихати” [ГУ, № 127, 05, 13]. Інший приклад: Голова ВР упевнений: уряд має **дезавувати** свою заяву, відкликати її і не „розкручувати далі маховик протистояння” [ГУ, № 128, 05, 2].

Наведемо кількісні дані. У ВТССУМ порівняно із СУМ значно ширше представлено групу дієслів із названим префіксом: *деблокувати, деємультувати, дефторувати* й т. ін. У СУМ таких лексем 35, у ВТССУМ – 119 (на 84 лексеми більше). Абсолютна більшість із наведених тут дієслівних лексем усвідомлюються як новоутворення: є похідними як від дієслів, так і від інших частин мови, також здебільшого неологізмів: *демодулювати* ← *модуль*, *десенсибілізувати* ← *сенсибілізувати*, *демонетизувати* ← *монетизувати*.

У ВТССУМ представлено значну кількість дієслів із префіксом **ви-** (він переважно спеціалізується на вираженні вихідного пункту руху [Безпояско 1987: 16], а також передає тривалий час здійснення дії [Городенська 1985: 27]), таких одиниць на 142 більше, ніж у попередньому словнику, наприклад: *вивищувати, видістатися, виколядувати, вилускувати, виснитися, витлумити, вичовгувати, вичутити* тощо.

Префікс **від-** указує на дистантну локалізацію вихідної точки руху щодо просторового орієнтира [Там само: 26]. Із ним у досліджуваному словнику на 82 дієслова більше, ніж у попередньому, як-от: *відгарбати, відкомандирувати, відмобілізуватися, відтитрувати, відфутболити, відиліхтувати, відштамповувати, відшугати* тощо.

Слів із префіксом **за-** (слугує для вираження значення „кінчити дію”) зафіксовано на 190 більше, ніж у попередньому словнику, наприклад: *заавансувати, забюрократизувати, задатувати, заекранувати, заідеологізувати, закадрити, замонолітити, зарегламентувати, застикувати, затероризувати, зафільмувати, заштампувати* тощо.

Сему „кінчити дію” реалізує префікс **до-** (таких одиниць на 98 більше, ніж у СУМ), наприклад: *добуксирувати, доміцилювати, достарчити, дотроцити, дотумкати, доумитися* й т. ін.

Більше на 70 представлено дієслівних одиниць із префіксом **недо-**, який виражає значення „менше від норми” [Там само: 28]: *недовиконуватися, недокомпенсувати, недопаювати, недопостачати, недопродавати, недопроявити, недоукомплектовувати* тощо.

Префікс **об-** указує на локалізацію руху навколо статичного просторового орієнтира [Там само: 27]. Дієслівних одиниць із цим префіксом у ВТССУМ на 55 більше, ніж у попередньому: *обзначити, обнулити, обсліджувати, обтинькувати, обхаркати, обхистити, обчислитися, обшпарити*.

Малопродуктивними словотворчими засобами вважаємо такі префікси: **анти-** (лише на одну одиницю більше у ВТССУМ: *антидатувати*), **при-** (різниця становить близько 30 лексем): *придоглянути, придрипатися, прижилувати, призвістити*.

Отже, наведені приклади – яскраве свідчення того, що „серед різних шляхів збагачення лексичного складу на першому місці стоять процеси

утворення нових слів на основі словотворчих можливостей, закладених у самій мові” [Муромцева 1985: 140].

Безумовно, усі дієслова, що становлять різницю між аналізованими словниками, не можна вважати неологізмами. Можливо, з деяких причин укладачі СУМ певні слова не внесли до його складу. Важко припустити, що, приміром, лексеми *відзначитися, відфутболити, ввиватися, гончарити* з’явилися в мові в останні десятиліття. Але ж слова типу *атрибутувати, експлікувати, девальвувати* з певністю можна віднести до неологізмів.

Особливу групу становлять словники неологізмів. Ми підраховали, який відсоток становлять у них дієслова. Словник-довідник „Новые слова и значения (по материалам прессы и литературы 60-х годов)” за редакцією Н. Котелової, що вийшов у 1971 році, зафіксував близько 3500 нових слів і значень. Дієслів тут – 179, що становить близько 5% [Котелова 1971]. 5500 неологізмів міститься в словнику-довіднику „Новые слова и значения (по материалам прессы и литературы 70-х годов)” за редакцією тієї ж авторки. За нашими підрахунками, дієслів тут 275, тобто теж 5% [Котелова 1984].

Принагідно можна згадати, що О. Стишов наводить такі дані: „Порівняно з іменниками і прикметниками дієслівних новотворів в мові підстилю ЗМІ виявлено значно менше (їх засвідчено понад 120 одиниць – трохи більше 4% від усіх інновацій)” [Стишов 2005: 191].

Кількість дієслів в одному з найновіших словників неологізмів А. Нелюби, виданому 2004 року [Нелюба 2004], становить 109 із загальної кількості слів 1152 (9%). У словнику цього ж автора, виданому 2007 року [Нелюба 2007], – 100 дієслівних лексем із загальної кількості 1195 (5%).

Також у цих двох словниках ми підраховали кількість дієслів, узятих із текстів художнього стилю. У джерелі [Ярцева 1990] їх 35, тобто 32% від загальної кількості дієслів, а в джерелі [Нелюба 2007] – 30, тобто 30%. Отже, безумовно, письменники відіграють велику роль у творенні неологізмів, але найбільше нових слів або значень фіксується в текстах публіцистичного стилю.

Як зазначено в „Лингвистическом энциклопедическом словаре”, „у розвинених мовах кількість неологізмів, зафіксованих у газетах і журналах протягом одного року, складає десятки тисяч. Це зумовлено соціальною потребою в іменуванні всього нового і в його осмисленні, внутрішньомовними факторами – тенденціями до економії, уніфікації, системності мовних засобів, варіювання номінацій із різною внутрішньою формою, етимологією, завданнями експресивно-емоційної, стилістичної виразності” [Ярцева 1990: 331].

Велика кількість уміщених у словниках А. Нелюби дієслівних лексем є оказіоналізмами. Таких одиниць не подають у своєму словнику Л. Туровська та Л. Василькова. Не вміщено тут також експресивно забарвлені слова [Туровська 2009: 6]. У цій праці дієслів – 71 із загальної кількості слів 1751, що становить 4%.

Ми порівняли цей словник із словниками А. Нелюби і виявили лише три однакових дієслова, які вони фіксують: *позиціонувати, лобювати, відтермінувати*.

Якщо А. Нелюба не подає різних ремарок, то Л. Туровська та Л. Василькова чітко розрізняють тематичні групи термінів:

- 1) економічні: *акціонувати, демпінгувати, квотувати, монополізувати, перепрофілювати;*
- 2) політичні: *балотувати, деколонізувати, імплементувати, кооптувати, лібералізувати, лобіювати, пікетувати, політизувати;*
- 3) фінансові: *девальвувати, інвестувати, індексувати, проіндексувати;*
- 4) медичні: *елімінувати, кодувати, комплексувати;*
- 5) кримінальні: *мінізувати;*
- 6) біологічні: *клонувати;*
- 7) косметичні: *мелінувати;*
- 8) мистецькі: *концертувати, панорамувати;*
- 9) юридичні: *інкримінувати, контрахтувати, контрасигнувати, легалізувати, орендувати, патентувати, приватизувати, пролонгувати.*

Усі інші дієслова розподілимо за тематичними групами:

1. Дієслова соціально-політичного спрямування: *дестабілізувати, криміналізувати, конституювати, ініціювати.*

2. Лексичні одиниці, пов'язані з науковим прогресом: *дозиметрувати, кондиціонувати, ламінувати, політехнізувати, сканувати.*

3. Соціально-економічні: *рекламувати, відмивати, роздержавити, репрезентувати, спонсорувати.*

4. Сільськогосподарські: *розкиснити.*

5. Розмовні: *примарсуватися, тусуватися, човникувати.*

Нові значення слів також є неологізмами, інколи стається так, що коли якась лексема потрапляє в певний контекст, то в її семантичній структурі відбуваються зрушення, згодом це може призвести до появи й закріплення в мові певного значення. Слушною є думка С. Соколової, що „дієслову властива найбільша багатозначність серед самостійних частин мови. Кількість значень окремих дієслів досягає 10 і більше” [Соколова 2003: 7].

Цей процес поширений у дієсловах. І найсприятливіші умови для цього спостерігаються в публіцистиці, яка миттєво реагує на події громадсько-політичного життя суспільства. Наведемо приклад: СУМ і ВТССУМ не вміщують лексеми *номінувати*. У словнику неологізмів Л. Туровської та Л. Василькової це слово подано із значенням „висувати на здобуття премії, нагороди” [Туровська 2009: 166]. При цьому наведено приклад з газети: *Відкриттям року цю симпатичну американку дансько-польського походження назвали після головної ролі у фільмі Софії Копполи „Труднощі перекладу”, за який Скарлетт навіть номінували на „Оскара”*. Але ж зовсім недавно усі ми були глядачами телепроекту „Фабрика зірок-3”. І там дещо в іншому значенні виступило дієслово *номінувати*: „висувати на суд телеглядачів кандидатури учасників проекту на вибуття з нього”.

Тобто процес утворень нових дієслів і лексичних значень постійний, і він потребує подальшого вивчення. Чи стануть такі одиниці широко вживатися в мові – питання часу.

Умовні скорочення використаних джерел

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К., Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2005. – 1728 с.; **ГУ** – Голос України; **СУМ** – Словник української мови: [в 11 т.] / ред. кол.: І. К. Білодід (гол.) та ін. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980 – Т. 1 – 4.

Література

Безпояско 1987 – Безпояско О. К. Морфеміка української мови / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська. – К. : Наук. думка, 1987. – 112 с.; **Білевич 1999** – Білевич Т. Л. Дієслівна багатозначність у процесі розвитку мови / Т. Л. Білевич // Мовознавство. – 1999. – № 1. – С. 46 – 50; **Городенська 1985** – Городенська К. Г. Семантичні функції дериваційних морфем / К. Г. Городенська // Мовознавство. – 1985. – № 2. – С. 37 – 43; **Кабиш 2007** – Кабиш О. О. Актуалізація окремих груп маркованої лексики в українській мові кінця ХХ – початку ХХІ ст. / О. О. Кабиш // Дивослово. – 2007. – № 7. – С. 33 – 35; **Карп'юк 1996** – Карп'юк М. Д. Словник дієслівних інновацій : в 3 т. / М. Д. Карп'юк. – Переяслав-Хмельницький, 1996. – Т. 1 – 3; **Котелова 1971** – Новые слова и значения : словарь-справочник по материалам прессы и литературы 60-х годов / Н. З. Бутарова, Н. З. Котелова, Е. А. Левашов и др.; под ред. Н. З. Котеловой. – М. : Рус. яз., 1971; **Котелова 1984** – Новые слова и значения : словарь-справочник по материалам прессы и литературы 70-х годов / Е. А. Левашов, Т. Н. Поповцева, В. П. Фелицына и др.; под ред. Н. З. Котеловой. – М. : Рус. яз., 1984. – 808 с.; **Мазурик 2002** – Мазурик Д. В. Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-ті роки ХХ ст.) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Мазурик Данута ІВолодимирівна. – Л., 2002. – 201 с.; **Мазурик 2002а** – Мазурик Д. В. Нове в українській лексиці : словник-довідник / Д. В. Мазурик. – Л., 2002. – 130 с.; **Матвіяс 1987** – Матвіяс І. Г. Взаємодія діалектної лексики з лексикою української літературної мови / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 1987. – № 1. – С. 20 – 30; **Муромцева 1985** – Муромцева О. Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. / О. Г. Муромцева. – Х. : Вища шк., 1985. – 152 с.; **Нелюба 2004** – Нелюба А. М. Лексико-словотвірні інновації. (1983 – 2003) : словник / А. М. Нелюба. – Х., 2004. – 136 с.; **Нелюба 2007** – Нелюба А. М. Лексико-словотвірні інновації (2004 – 2006) : словник / А. М. Нелюба, С. А. Нелюба. – Х. : Майдан, 2007. – 144 с.; **Попова 2005** – Попова Н. О. Структурно-семантичні особливості новітніх лексичних запозичень з англійської в українську мову (90-і рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Н. О. Попова. – Запоріжжя, 2005. – 17 с.; **Соколова 2003** – Соколова С. О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові / С. О. Соколова. – К. : Наук. думка, 2003. – 288 с.; **Стишов 2005** – Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття: (На матеріалі мови засобів масової інформації). – 2-ге вид., перероб. / О. А. Стишов. – К. : Пугач, 2005. – 388 с.; **Стратулат 2007** – Стратулат Н. В. Семантична неологізація як спосіб збагачення словникового складу української мови / Н. В. Стратулат // Мовознавство. – 2007. – № 3. – С. 69 – 77; **Туровська 2009** –

Нові слова та значення: словник / Ін-т укр. мови НАН України; уклали : Л. В. Туровська, Л. М. Василькова. – К. : Довіра, 2009. – 271 с.; **Ярцева 1990** – Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энцикл., 1990. – 685 с.

Сменова Л.В. Відображення словниками змін дієслівного складу сучасної української мови в кінці ХХ – на початку ХХІ століття

У статті здійснено порівняльний аналіз тлумачних словників української мови та словників неологізмів, виявлено нові дієслова та значення, проаналізовано способи творення лексем.

Ключові слова: лексикологія, неологізм, лексико-семантична деривація, багатозначність.

Сменова Л.В. Отображение словарями изменений глагольного состава современного украинского языка в конце ХХ – в начале ХХІ века

В статье осуществлен сравнительный анализ толковых словарей украинского языка и словарей неологизмов, выявлено новые глаголы и значения, проанализировано способы образования лексем.

Ключевые слова: лексикология, неологизм, лексико-семантическая деривация, многозначность.

Smenova L.V. Reflection of changes of verbal composition of modern Ukrainian dictionaries at the end of ХХ – at the beginning ХХІ of age

In this article the comparative analysis of the Ukrainian explanatory dictionaries and the neologisms' dictionaries is done, new verbs and the verbs' meanings are revealed and the methods of the lexems' forming are analysed.

Key words: lexicology, neologism, lexico-semantic derivation, polysemy.

С.А. Федак (Тернопіль)

УДК 811.161.2'282(477.82)

ФОРМИ МИНУЛОГО ЧАСУ ДІЄСЛІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ НА ВОЛИНІ У ХVІІІ СТ.

Історія української літературної мови ХVІІІ ст. з різних причин досліджена недостатньо, адже від цієї доби залишилося порівняно мало писемних пам'яток. Проте у цей період у писемній мові відбувалися процеси, що сприяли творенню нової літературної норми, заснованої на живонародній основі. Книги, видані в Почаївському монастирі, який у II половині ХVІІІ ст. належав ордену василіян, мають особливе значення для дослідження історії української мови, бо у закладі друкувалася найбільша в тогочасній Україні кількість книг мовою, максимально близькою до живої.

Завдання цієї статті вбачаємо в тому, щоб проаналізувати форми минулого часу, уживані в українській літературній мові на Волині у ХVІІІ ст., виявити їх функціональну активність.

Українська літературна мова на Волині в характеризований період загалом мала вже достатньо сформовану словозмінну систему, успадковану, здебільшого, з давньоруськоукраїнської доби, отож для творення граматичних форм дієслова послуговувалися засобами, виробленими мовою в попередні періоди її розвитку.

Форми минулого часу в українськомовних виданнях Почаївської друкарні утворюються від інфінітивних основ за допомогою суфікса *-в-* або *-л-* чи нульової морфеми. Використання цих засобів має свої закономірності. Так, для творення форм чоловічого роду від основи інфінітива на голосну фонему в мові почаївських стародруків закріпився суфікс *-в <-ль* у формах чоловічого роду. У тогочасних українськомовних книгах закладу він фактично стає панівним формантом: онъ же *воставъ* (ГП 1741, 35), *воспомянувъ* себѣ (40), Богъ мене *отступився* (Сѣмя I 1781, 94), *развратися*, то есть *попсовався* (II, 6), родъ єврейскій помалу *развратился попсовався* (9), *ибо родився* не въ дому (14), Господь Богъ *низринувъ* (174), *кто... постився* (220), *обѣцявъ* я вамъ (231), *можетъ*, что *похитивъ* чужое (233), Иисусъ *здивовався* (НП 1794, 36), для спасенія *працовавъ* (73), *сѣявъ* своє насѣя (85), *приспѣвъ* посланецъ (96), Иродъ *вивѣдовався* (122), *голосъ дався* чути (167), *живъ* на пустинѣ (208). Щоправда, автори нерідко традиційно вживають давні, у XVIII ст. – книжні форми на *-ль-*: *не имѣлъ* что Панѣ Гойской воздати (ГП 1741, 8), чогось оуже самъ *скоштовалъ* (ПС 1770, 92), Христосъ такъ насъ *возлюбилъ* (Сѣмя I 1781, 9), *научилъ* не стыдѣтися (37), *обходилъ* мѣста (165), *лишился* волосовъ (203), *не чаровалъ* ты (229), *почалъ* терпѣти бѣду (II, 55), *оучулъ* *голосъ* когута (111), *терпливости дивовался* (НП 1794, 287) та ін. У випадках, коли основа закінчується на приголосний, форми чоловічого роду мають нульовий суфікс: до Неба *вознесъся* (Слова 1756, 99), *жрецъ... изрекъ* (Нар. 1765, 190), *перенѣсь* потомъ (НП 1794, 62). Поодинокі в друках конфесійного змісту трапляються давні форми минулого часу чоловічого роду, у яких після кінцевого приголосного основи інфінітива збережено *л*: безчестіє *понеслъ* (Сѣмя I 1781, 9), за єдва *не оумерлъ* (22), Іоаннь ... *могъ* дорогу оуготовати Господню (НП 1794, 125), *каждый з нихъ могъ* о себѣ беспечне мовити (171), самъ Крестъ свой *неслъ* (231). Імовірно, такі форми вживалися задля надання текстам рис книжного стилю.

Незалежно від характеру основи інфінітива, формант *-л-* уживаний для творення минулого часу дієслів жіночого та середнього роду однини, а також множини минулого часу. Граматичні категорії роду та числа в них виражені за допомогою флексій *-а* в жіночому роді: порядку єго *не мѣшала* и *не псовала* (Сѣмя I 1781, 90), *была* баталѣя (111), *оударила* молотомъ (203), з покорою *одозвалася* (НП 1794, 76), *помножалася* лѣчба (77), *рознеслася* вѣдомость (149), въ внутрностехъ своихъ *носила* (243), млекою своимъ *кормила* (243), *чинила* Сарра (267); *-о* – в середньому: *стокротный оучинило* *пожитокъ* (НП 1794, 86), *позоставало* мѣстце (108), *благословенное чрево носило* (229); *-и* – у формах множини: мѣстечко съ замкомъ *разорили* (ГП 1741, 16), при шлюбѣ *присягали* (Нар. 1765, 228), *желали* себѣ покою (Сѣмя I 1781, 9), насъ *обогащали* одѣвали (13), *согрѣшали* въ цѣломъ року (II, 73), *заслужили* ми

(74), царя *распяли* (НП 1794, 44), *вепрѣ кормилися* (137), *видѣли звѣзду* (257) та ін.

Поширеними в почаївських друкованих пам'ятках XVIII ст. є видозмінені давні перфектні форми минулого часу. За своєю структурою вони становлять поєднання звичайної форми минулого часу з особовими частками, що історично є модифікованими старовинними формами допоміжного дієслова *быти* в теперішньому часі [ПУМ: 325]. Вони вказують на діючу особу, виконуючи функцію своєрідних особових „закінчень”. Так, у I особі однини засобом творення форм минулого часу є *-емъ*: *ошукавемъ* себе (Нар. 1765, 205), давнѣйше *взявемъ* (НП 1794, 156), *мовивемъ* вамъ (186). II особа однини чоловічого роду характеризується морфемою *-есь*: до Неба *вступилесь*... хвалы (Слово 1756, 99), якъ гора *величалесья*; якъ въ церквѣ *молилесья* (Сѣмя II 1781, 52), чимъ *согрѣшивесь* (228), *припомянувесь* себѣ (230), *просивесь* мене (НП 1794, 57). Форми із *-смо* притаманні дієсловам у I особі множини: *сами образилисмо* (НП 1794, 58), *сердце наше оберталисмо* (70), *талантами приробилисмо* (72), *чрезъ цѣлюю нѣчъ ловилисмо* (77), *затягалисмо* на себе (79), *кого ... наслѣдовалисмо* (91), *ежелисмо* кого *оукривдили* (132), *зле жіючи стратилисмо* (169) тощо. У II особі множини вживається формант *-сте*: *найдолжше молилестесья* (Сѣмя I 1781, 163), *много рази дознавалисте* (НП 1794, 69). Названі форми вжиті в конструкціях речень з опущеним підметом – особовими займенниками першої та другої осіб однини та множини. Іноді займенник може бути присутнім: *я оповѣдавемъ* вамъ (НП 1794, 92), *мы згрѣшилисмо всѣ* (120). Особові енклітики, указуючи на діючу особу, наявні тільки в I та II особах однини і множини, у III особі їх немає, оскільки на діючу особу тут вказує підмет-іменник. У більшості сучасних волинських говірок (крім східної їх частини) таких форм немає. Форманти минулого часу з *-ем*, *-м*, *-есь*, *-сь*, *-сьмо*, *-сте* збереглися лише в частині південно-західних говірок волинського діалекту [АУМ II: № 245].

Досліджені українськомовні тексти часто засвідчують уживання передминулого чи давноминулого часу дієслова. Ці граматичні форми утворено поєднанням відмінюваного дієслова минулого часу з допоміжним дієсловом *бути* (*быти*), що також вжито в минулому часі: *сына Исаака оуже былъ связалъ* (Сѣмя I 1781, 141), *оумерлъ бувъ* (НП 1794, 83), *катору бувъ подавъ* науку (НП 1794, 104), *Иосифъ* *бувъ заробивъ* (124), *на той свѣтъ приишовъ бувъ*; *каторїи булы загинули* (133), *одобравемъ имъ бувъ*; *имъ взявесь бувъ* (156), *предвѣчній его Отець подавъ бувъ* (164), *купецъ постановивъ бувъ* (261). Згадана граматична форма в почаївських друках досліджуваної доби вживана вже порівняно рідко, хоч продовжує донині існувати в говірках Поділля та південної Волині [Жилко 1958: 48].

Форми минулого часу в поєднанні з часткою *бы* утворюють умовний спосіб дієслів: *чого бы не чинивъ* потверезу (Нар. 1765, 245), *мы ради бы* и неба прихилити (Сѣмя I 1781, 9), *дознали бы* несумѣнно (38), *откуда бы* то *взяти* посилокъ тѣлу (79), *такогова лѣнивця* чи *похвалили бы* вы (104), *мы бы* сами *зостали* наги и голодніи (166), *что бы* ми *повелѣлъ* (225), *нѣсть болѣзнь*, *каторья бы не исцѣлила* (II, 141), *всѣ одозвали бы* ся (НП 1794, 28), *грѣшми*, *каторї бы зобравъ* (56), *наступило бы* згоршеніє (156). Якщо ця частка

опиняється перед голосним звуком, вона може скорочуватися в *бъ*: *когда бѣ самъ Петръ и Павель воскресъ* (Сѣмя I 1781, 84).

Умовна частка *бы* в почаївських стародруках доволі часто приєднує до себе особові енклітики в I та II особах однини і множини і набуває такого вигляду: *бымъ* – чемужь я не могль *бымъ* ему подражати (Сѣмя I 1781, 33), *волѣвъ бымъ* оуже згинути (94); *бысь* – котримъ *бысь* наполнивъ (ПС 1770, 91); *бысмо*: *бысмо* имѣли за слугу (Нар. 1765, 69), въ посмѣхъ *подалибысмося* (НП 1794, 58), *жадногобысмо* небезпеченства не знали (114), *не памяталибысмо* запевне (193), *хотѣлибысмо* завше оплывати (193), *возлюбилибысмо* чистоты цноту (228); *бысте*: *зле и несправедливе такъ мовилибысте* (НП 1794, 67), *не умѣлибысте* о чѣмъ иншѣмъ и мовити (69), *не смутилибыстеса* видячи, *проставалибысте* на тое (127), *спиталибыстеса* мене (275). У говірках південно-західного наріччя, для яких властиві аналітично-особові форми минулого часу, названі форми умовного способу є типовими, однак вони більш характерні західно-волинським говіркам [АУМ II: № 247; Бевзенко 1980: 142].

У мові досліджених пам'яток, як і в сучасній українській літературній мові, іноді вживаними є також форми умовного способу давноминулого часу, які творяться приєднанням до звичайних форм умовного способу допоміжного дієслова *бути* в минулому часі (давноминулий час): *зневажалибысмо були* (НП 1794, 70).

Зворотні дієслова минулого часу, як у сучасній українській літературній мові, так і в діалектах, творяться за допомогою частки *ся*, що за походженням є формою зворотного займенника. У почаївських українськомовних друках вона може вживатися в постпозиції і лексикалізується з дієсловом: Богъ мене *отступився* (Сѣмя I 1781, 94), *развратися*, то єсть *попсовався* (II, 6), *ибо родився* не въ дому (14), *кто... постився* (220), *Иисусъ задивовався* (НП 1794, 36), з покорою *одозвадася* (76), *Иродъ вивѣдовався* (122), *вепрѣ кормидися* (137), *голосъ дався* чути (167), *видѣди* звѣзду (257) та ін. Проте досліджувані тексти засвідчують значну кількість випадків препозитивного вживання зворотної частки щодо дієслів: *сь кимъ ся видѣло* (Сѣмя II 1781, 52), *що ся стало* (НП 1794, 183) тощо. Нерідко від дієслова їх відділяють інші слова. У багатьох подільських і волинських говорах південно-західного наріччя й нині трапляються випадки, коли частка *ся* не лексикалізувалася з дієсловом, тому вона може займати щодо нього й препозицію, і постпозицію, перебуваючи іноді навіть на певній дистанції (найчастіше через одне слово) від дієслова [Бевзенко 1980: 128; Залеський 1969: 72].

Деякі вербальні категорії, такі як, приміром, аорист чи імперфект, на той час уже занепали в українській літературній мові.

Отже, серед дієслівних форм минулого часу в українській літературній мові на Волині у XVIII ст. переважають морфологічні одиниці, які засвоїла сучасна українська мова. Для них характерна парадигма, яка є активною в літературній мові й у наш час. Книжні варіанти є рідковживаними, зокрема й у канонічних текстах.

Перелік умовних скорочень

Б – Богогласникъ. – Почаїв, 1790.– 248 с.; **ГП** – Гора Почаївська.– Почаїв, 1741. – 50 с.; **Кн.** – Книжиця для господарства.– Почаїв, 1788.– 110 с.; **Нар.** – Народовѣщаніє или Слово къ народу католическому. – Почаїв, 1765. – 278 с.; **НП** – Науки парохіалнія. – Почаїв, 1794.– 289 с.; **ПС** – Полѣтика свѣцкая. – Почаїв, 1770.– С. 88 – 104; **Слово** – Слово къ народу католическому. – Почаїв, 1756. – 264 с.; **Сѣмя** – Сѣмя слова Божія. – Т. 1. – Почаїв, 1781. Т. 1. – 244 с.; Т. 2. – 334 с.

Література

АУМ – Атлас української мови : в 3 т. – Т. 2. Волинь. Наддністрянщина. Закарпаття і суміжні землі / [редкол.: Я. В. Закревська та ін.] АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебені; – К. : Наук. думка, 1988. – 521 с.; **Бевзенко 1980** – Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К. : Вища шк., 1980. – 248 с.; **Жилко 1958** – Жилко Ф. Т. Говори української мови / Ф. Т. Жилко. – К. : Рад. шк., 1958. – 172 с.; **Залеський 1969** – Залеський А. Частина ся у південно-західних говорах української мови // Українська діалектна морфологія / за ред. Ф. Жилка. – К., 1969. – С. 58 – 76; **ІУМ** – Історія української мови. Морфологія / [Г. П. Арполенко, А. П. Грищенко, В. В. Німчук та ін.]; АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебені. – К. : Наук. думка, 1978. – 540 с.

Федак С.А. Форми минулого часу дієслів в українській літературній мові на Волині у XVIII ст.

У статті розглянуто основні способи творення форм минулого часу в українській літературній мові на Волині у XVIII ст. Визначено живомовні елементи та книжні риси дієслів, відображені в друкованих виданнях почаївського василіянського монастиря. З'ясовано, що визначальними для вербальної системи тієї доби є ознаки, які стали нормативними в сучасній українській літературній мові, а також властиві сучасному волинському діалектові.

Ключові слова: дієслово, минулий час, закінчення, літературна мова, парадигма, стародрук.

Федак С.А. Формы прошедшего времени глагола в украинском литературном языке на Волини в XVIII в.

В статье рассмотрены основные способы образования форм прошедшего времени в украинском литературном языке на Волини в XVIII в. Определены элементы живой речи и книжные черты, отображенные в печатных изданиях почаевского василианского монастыря. Установлено, что главными для вербальной системы того времени являются черты, ставшие нормативными в современном украинском литературном языке, а также элементы, характерные для современного волинского диалекта.

Ключевые слова: глагол, прошедшее время, окончание, литературный язык, парадигма, старопечатное издание.

Fedak S.A. Past Tense of the Verbs in Ukrainian Literary Language of the 18-th Century in Volyn'.

The article deals with the basic ways of verbal past tense formation in Ukrainian literary language of the 18-th century in Volyn'. The colloquial elements of the verbs of that period reflected in the books published in Pochayiv Brazilian Monastery are characterized. It is stated that its characteristic features had soon become the principal in the Modern Ukrainian literary language.

Key words: verb, past tense, ending, literary language, paradigm, old-printed book.

ТЕКСТ. ДИСКУРС

Н.М. Бобух (Полтава)

УДК 811.161.2: 81'373.422

**ТЕМПОРАЛЬНІ ОПОЗИТИ
В ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ ЛІНИ КОСТЕНКО**

Дослідженню мовотворчості Ліни Костенко присвячено наукові розвідки С. Єрмоленко [Єрмоленко 2007: 404 – 422; 2009: 187 – 200], О. Козлової [Козлова 2008: 34 – 40], Л. Ставицької [Ставицька 1990: 23 – 29; 2000: 26 – 30], Л. Тарнашинської [Тарнашинська 2005: 42 – 52] та ін. Опозиції, протиставлювані конститuentи яких співвідносні з часовими поняттями, на матеріалі поетичного словника Ліни Костенко не були предметом спеціального дослідження. Простір і час є філософськими категоріями, що позначають основні форми буття матерії. „Простір передає спосіб співіснування розмаїтих матеріальних утворень, час – спосіб зміни матеріальних явищ” [ФЕС 2002: 529].

У пропонованій статті ми ставимо за мету проаналізувати лексичні опозиції, складники яких виражають темпоральні характеристики, у поетичному словнику Ліни Костенко.

Матеріалом дослідження є опозиційні пари з конститuentами-репрезентантами темпоральних відношень, зафіксовані в поетичних збірках Ліни Костенко: „Вітрила” [Костенко 1958], „Неповторність” [Костенко 1980], „Сад нетанучих скульптур” [Костенко 1987], „Вибране” [Костенко 1989], „Маруся Чурай” [Костенко 1990], „Берестечко” [Костенко 2007].

У досліджуваних текстах широко використані антонімічні пари, що виконують різноманітні семантичні функції: характеризують зовнішній вигляд людини, її поведінку й характер, психічний стан, емоції, дії та стосунки з іншими людьми, номінують полярні предмети, явища й процеси об'єктивної дійсності. З-поміж них особливо продуктивні опозиції, семантично протиставлювані складники яких співвідносні з часовими поняттями. Дослідники мовотворчості Ліни Костенко зазначали, що слово-поняття *час* характерне для ідіолекту поетеси [див.: Єрмоленко 2007: 415; 2009: 190; Тарнашинська 2005: 43]. У мовній свідомості Ліни Костенко, наголошує

С. Єрмоленко, тісно переплітається час як вимір особистого, інтимного, і час як осмислення глобальних загальнолюдських тем [Єрмоленко 2009: 192].

Конституенти антонімічних пар, що репрезентують темпоральні відношення в досліджуваних текстах, виражені як повнозначними, так і неповнозначними частинами мови.

Традиційним для поетичного словника Ліни Костенко є використання субстантивної опозиції *день – ніч*, компоненти якої виражають полярні прямі або символічні значення. Символічне протиставлення членів корелятивної пари *день – ніч*, пов'язаної з опозиціями *світло – темрява*, *білий – чорний*, веде свій початок з найдавніших часів. У віршованих текстах позитивна і негативна маркованість семантично протиставлюваних лексем *день – ніч* мотивована контекстом. Аналіз фактичного матеріалу свідчить, що компоненти цієї антонімічної пари позначені переважно позитивною оцінністю: *Шаліє любові тропічна злива – / землі і неба шалений шлюб. / Вколисана в ніч, тобою омита, / хитає мене серед білого дня* [Костенко 1989: 311]; *Відмикаю світанок скрипичним ключем. / Чорна ніч інкрустована ніжністю. / Горизонт піднімає багряним плечем / день – / як нотну сторінку вічності* [Костенко 1980: 41].

Протиставлення *день – ніч* у поезії Ліни Костенко конкретизується в кількісному відношенні знаковими для християн числами *три* (символізує духовний синтез, асоціюється з поняттям неба й Трійці [Керлот 1994: 577]) і *сім* (символізує ідеальний порядок, повний період або цикл [Там само]): *Ніхто не знав, з якого він села, / ні хто він сам, ні як же його звати. / Так і лежав три ночі і три дні* [Костенко 1980: 191]; *Сім днів, / сім ночей / не склепила очей, – / думала* [Костенко 1958: 83].

Урізноманітнюють поетичну мову індивідуально-авторські словосполучення на зразок: *білявий день, чорнява ніч, караван ночей, краплі ночі* тощо: *Син білявого дня і чорнявої ночі, / вечір-мулат підійшов до порога* [Костенко 1989: 181]; *Тим часом гінець доганяє світання / і краплями ночі доточує дні* [Костенко 1990: 77].

У досліджуваних текстах зафіксовано порівняльні звороти, побудовані на логіко-смысловому паралелізмі протиставлюваних частин доби: *Лилась печалі вулканічна лава. / Горіла хата. Ніч здавалась днем. / І захлинулась наша переправа – / через Дніпро – водою і вогнем* [Костенко 1989: 31].

У мовотворчості Ліни Костенко простежуємо розширення дієслівної сполучуваності зі складниками антонімічної пари *день – ніч*: *Ще вкраяв день чекання чорну скибу. / Який там грім, ні вершника нема. / Несе тополь високі смолоскоти / дорога в ніч пустельна і пряма* [Костенко 2007: 166]; *Світали ночі, вечоріли дні. / Не раз хитнула доля терезами. / Слова як сонце сходили в мені. / Несказане лишилось несказаним* [Костенко 1987: 12].

Крім того, часова семантика властива й іншим лексико-граматичним розрядам слів, що перебувають у словотвірних зв'язках з опозицією *день – ніч*, зокрема семантично протиставлюваним прислівникам *вдень – вночі*. Зв'язок компонентів адвербіальної антонімічної пари з позитивною і негативною маркованістю в більшості поетичних контекстів відсутній; вони вживаються тільки для протиставлення ознак, дій чи часових ознак дій, пов'язаних із відповідними частинами доби: *Вночі скрипів і осипався клен. / А вдень був бій*.

Було не до пленера [Костенко 1989: 233]. У деяких віршованих текстах відзначаємо негативну оцінність лексеми *вночі*, яка, крім часового значення, набуває додаткових семантичних відтінків, зокрема асоціюється з чимось підступним, темним, поганим: *Машину повело, і ми згубили шлях. / Усі мої ліси удень такі привітні, схрестилися вночі із небом на шаблях* [Костенко 1980: 55].

Образ часу втілений і в словах-поняттях, які протиставлені за ознакою часової тривалості (найкоротший час – часова безконечність): *мить і вічність: Маю день, маю мить, / маю вічність собі на остачу. / Мала щастя своє, проміняла його на біду* [Костенко 1980: 314].

„Логічно взаємозаперечні поняття виявляються взаємозамінними, тотожними з погляду емоційно-суб’єктивного сприймання дійсності, надто тоді, – зазначає С. Єрмоленко, – коли до емоційної оцінки додається глибоке філософське розуміння часу, в якому живе і який сприймає людина” [Єрмоленко 2009: 197].

Характерною ознакою художнього словника Ліни Костенко є використання подвійних і навіть потрійних протиставлень, зокрема номенів-опозитів, що репрезентують темпоральні відношення. Нанизування антонімічних пар зумовлене ритмічною природою віршової мови, а також намаганням у часткових протиставленнях передати цілісний контрастний образ: *Час – не хвилини, час – віки і вічність. / А день, і ніч, і звечора до рання – / це тільки віхи цього проминання* [Костенко 1980: 61].

У досліджуваних текстах широко використані антонімічні пари, конституенти яких передають значення минулого, теперішнього або майбутнього часу. З-поміж них виділяємо адвербіальні (*вчора – завтра, вчора – сьогодні, сьогодні – завтра*) та ад’єктивні контрастиви (*вчорашній – завтрашній, вчорашній – сьогоднішній, сьогоднішній – завтрашній, минулий – майбутній, минулий – теперішній, теперішній – майбутній*). Складники зазначених опозицій репрезентують такі часові протиставлення: *минулий – майбутній, минулий – теперішній, теперішній – майбутній, пор.: За твій світанок, і за твій зеніт, / і за мої обпечені зеніти. / За те, що **завтра** хоче зеленіть, / за те, що **вчора** встигло оддзвеніти* [Костенко 1989: 9]; *Все ніколи. То в них і повелося: / **сьогодні** ситий, бо **учора** їв* [Костенко 1990: 19]; *Розкажу тобі думку таємну, / дивний здогад мене обік: / я залишуся в серці твоєму / на **сьогодні**, на **завтра**, навік* [Костенко 1980: 131].

„Сфери минулого, теперішнього, майбутнього, – наголошує О. Бондар, – є центральними характеристиками, які знаходять своє відображення в мовній системі” [Бондар 1996: 9].

Зафіксовані в аналізованих текстах й опозиції, у яких семантично протиставлювані адвербіальні лексеми передають часові відношення за порами року, зокрема, *весною – восени: Люблю чернігівську дорогу – / **весною**, **влітку**, **восени**. / Там досі моляться **Стрибогу** / **високі** в сонці **ясени*** [Костенко 1989: 123].

У поетичних творах Ліни Костенко актуалізованими є прислівникові контрастиви, компоненти яких виражають часову послідовність явищ, дій: *колись – тепер, раніш – тепер, тоді – тепер, спочатку – потім: О мово, ти*

іще жива. Тяжкі твої тортури. / Колись творилися слова, / тепер – абрєвіатури [Костенко 1989: 549]; *Собори, Луври, Колізеї. / Кольчуга... фауна... леміш... / Тепер вже є такі музеї, / котрі не снилися раніш* [Костенко 1980: 204].

Крім синтаксичних конструкцій (СК), компоненти яких репрезентують значення протиставлення або зіставлення протилежностей, поетеса використовує структури з запереченням, що вносить додаткові відтінки в їхню семантику. Заперечна частка *не* змінює значення всієї синтаксичної конструкції, вона нейтралізує семантику того члена опозиції, перед яким її вжито. „У порівнянні зі значенням позитивної антонімічної СК протиставлення в заперечній виражене більш яскраво, або точніше, доведене до крайньої межі. Це не просте статичне протиставлення, а динамічне, дієве” [Гочев 1981: 53]. Приміром: *Що він [Гриць] ходив до тої чарівниці, / панове суд, то істина не є. / Вона у нього розум відіймила, / але було це не тепер, колись* [Костенко 1990: 14].

Сфера часу представлена в досліджуваному матеріалі й адвербіальними контрастивами *вже – ще*. Ці антонімічні лексеми „стають важливими часовими знаками, віхами, які позначають, що *вже* минула якась подія, або вона *ще* дає про себе знати” [Єрмоленко 2007: 420]. Наприклад: *Ще назва є, а річки вже немає* [Костенко 1989: 53].

Часову послідовність репрезентують і сполучення з прийменниковою опозицією *до – після*. Прийменник *до*, що разом із формою родового відмінка вживається при означенні події, явища та ін., яким передує якась інша подія чи явище, антонімічний прийменнику *після*, що в сполученні з родовим відмінком використовується при означенні події, явища, за якими настає якась інша подія чи явище: *Шматок землі, / ти зवेशся Україною. / Ти був до нас. Ти будеш після нас* [Костенко 1989: 162].

Менш поширені в поетичному словнику Ліни Костенко опозити, складники яких окреслюють часові межі: *від (од) – до*, *з – до*. Прийменники *від (од)*, *з* у сполученні з родовим відмінком використовуються при означенні моменту початку дії, стану та ін.; прийменник *до* – при означенні часової межі дії, стану: *Ваші теплі долони і мої відморожені руки... / Як вуста одірву від такої сумної руки? / Чи зуміємо жити – від розлуки і знов до розлуки? / А якщо доведеться чекати мене роки? [Костенко 1989: 251]; Усі бережуть огрядні фігурки. / Усі ковтають якісь пігулки. / І з ранку до ночі та сама тема: / нервова система, нервова система!* [Костенко 1989: 399].

Слід зазначити, що поетеса використовує семантично протиставлені лексеми, співвідносні з часовими поняттями, і як заголовки (початкові рядки) поетичних творів. „Семантика заголовного рядка ліричного твору, – наголошує А. Мойсієнко, – може визначати смислову й експресивно-емоційну домінанту всього твору” [Мойсієнко 2006: 34]. Приміром: *Колись були Орфеї, а тепер корифеї*”. Для ідіолекту Ліни Костенко показовим є вживання подвійних протиставлень у заголовках (початкових рядках) поезій, пор.: „*І день, і ніч, і мить, і вічність...*”, „*Ще назва є, а річки вже немає*”, „*Син білявого дня і чорнявої ночі...*”. Антонімічна семантика заголовків (початкових

рядків) сприяє афористичності висловлювання, адже лаконізм заголовків – це характерна ознака віршованих текстів.

Отже, у поетичному словнику Ліни Костенко широко представлені семантично протиставлювані лексеми, співвідносні з часовими поняттями, оскільки час є однією з основних форм існування матерії, яка виявляється в тривалості буття. Темпоральні відношення в досліджуваних текстах репрезентують компоненти субстантивних, ад'єктивних та адвербіальних контрастивів, а також конструкції, до складу яких входять антонімічні прийоми.

Література

Бондар 1996 – Бондар О.І. Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові : Система засобів вираження : [наук. моногр.] / О.І. Бондар. – Одеса : Астропринт, 1996. – 192 с.; **Гочев 1981** – Гочев Г. Някои наблюдения върху синтагматичната характеристика на антонимите в българския и руски език / Г. Гочев // Сопоставително езикознание. – 1981. – № 2. – С. 48 – 57; **Єрмоленко 2007** – Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд : [монографія] / С. Я. Єрмоленко. – К. : НДПУ, 2007. – 444 с.; **Єрмоленко 2009** – Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури : [монографія] / С. Я. Єрмоленко. – К. : Ін-т української мови НАН України, 2009. – 300 с.; **Керлот 1994** – Керлот Х.Э. Словарь символов / Х.Э. Керлот. – М. : REFL-book, 1994. – 608 с.; **Козлова 2008** – Козлова О. Структурно-семантичний аналіз метафор у поезії Ліни Костенко / Ольга Козлова // Укр. мова і л-ра в шк. – 2008. – № 6. – С. 34 – 40; **Костенко 1958** – Костенко Л. Вітрила / Л. Костенко. – К. : Рад. письм., 1958. – 95 с.; **Костенко 1980** – Костенко Л. В. Неповторність : вірші, поема / Л. В. Костенко. – К. : Молодь, 1980. – 224 с.; **Костенко 1987** – Костенко Л. В. Сад нетанучих скульптур : вірші, поема-балада, драматичні поеми / Л. В. Костенко. – К. : Рад. письм., 1987. – 207 с.; **Костенко 1989** – Костенко Л. В. Вибране / Л. В. Костенко. – К. : Дніпро, 1989. – 559 с.; **Костенко 1990** – Костенко Л. В. Маруся Чурай : іст. роман у віршах / Л. В. Костенко. – К. : Веселка, 1990. – 159 с.; **Костенко 2007** – Костенко Л. В. Берестечко : іст. роман / Л. В. Костенко. – 2-е вид. – Л. : Каменяр, 2007. – 172 с.; **Мойсієнко 2006** – Мойсієнко А. К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша : [монографія] / А. К. Мойсієнко. – К. : Сталь, 2006. – 304 с.; **Ставицька 1990** – Ставицька Л. О. Серцем вистраждане слово / Л. О. Ставицька // Мовознавство. – 1990. – № 6. – С. 23 – 29; **Ставицька 2000** – Ставицька Л. О. „О скільки слів, і скільки снів мені наснилося...” / Л. О. Ставицька // Дивослово. – 2000. – № 3. – С. 26 – 30; **Тарнашинська 2005** – Тарнашинська Л. Час у творчості Ліни Костенко як темпоральний код структури людського досвіду / Людмила Тарнашинська // Слово і час. – 2005. – № 6. – С. 42 – 52; **ФЕС 2002** – Філософський енциклопедичний словник / голов. наук. ред. В. І. Шинкарук. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.

Бобух Н.М. Темпоральні опозити в поетичних творах Ліни Костенко

У статті досліджено семантично протиставлювані лексеми, співвідносні з часовими поняттями, у поетичному словнику Ліни Костенко. Розглянуто субстантивні, ад'єктивні й адвербіальні контрастиви, компоненти яких репрезентують темпоральні відношення в мовотворчості поетеси.

Ключові слова: лексична опозиція, позитивна й негативна оцінність, синтаксична конструкція, темпоральні відношення.

Бобух Н.Н. Темпоральные опозиты в поэтических произведениях Лины Костенко

В статье исследуются семантически противопоставляемые лексемы, соотносимые с временными понятиями, в поэтическом словаре Лины Костенко. Рассматриваются субстантивные, адъективные и адвербиальные контрастивы, компоненты которых репрезентируют темпоральные отношения в поэтической речи.

Ключевые слова: лексическая опозиция, положительная и отрицательная оценочность, синтаксическая конструкция, темпоральные отношения.

Bobukh N.M. Temporal oppositions in Lina Kostenko's poetry

The article researches semantically opposing lexems, correlating with time expressions, in a poetic vocabulary of Lina Kostenko. Substantive, adjective and adverbial contrastiv components of which represent temporal relations in language creation of the poetess are described.

Key words: lexical opposition, positive and negative evaluation, syntactic construction, temporal relations.

С.Н. Бук (Львів)

УДК 811.161.2'42'373.23:821.161.2І. Франко

**ЧОЛОВІЧИЙ АНТРОПОНІМІКОН
РОМАНУ ІВАНА ФРАНКА „ПЕРЕХРЕСНІ СТЕЖКИ”:
КІЛЬКІСНИЙ ТА ЯКІСНИЙ АНАЛІЗ**

Антроніми становлять важливу складову художнього твору. Сам І. Франко надавав великого значення іменам та прізвищам героїв своїх творів. Він був добрим знавцем української ономастики, свідченням чого слугує його наукова праця „Причинки до української ономастики” (1906).

Антронімікон кількісно переважає й функціонально превалює над іншими онімами в будь-якому художньому тексті, оскільки художній текст принципово антропоцентричний. Як зазначає А. Фомін, „вивчення літературної антронімії – це магістральний напрям в сучасній літературній ономастиці” [Фомин 2004: 116]. Тому логічно, що дослідників ономастикону творів І. Франка цікавив насамперед цей розряд власних назв. Так, антроніми письменника досліджували лінгвісти (Я. Закревська, З. Франко, Л. Белей, Л. Полюга, Т. Наумова, Н. Бияк, Б. Вальнюк, О. Сколоздра) і

літературознавці (І. Денисюк, А. Швець, Т. Пастух). Проте власні назви чоловічих осіб роману „Перехресні стежки” комплексного (зокрема кількісного) опису ще не отримали, адже не були предметом окремого дослідження. Використання у творі власних назв насичує його значною інформацією та багатоманітними художніми функціями. Розкриття цієї інформації та функцій становить значний інтерес для глибшого пізнання творчості І. Франка, допомагає адекватно осягнути його авторський задум. Мета статті – здійснити якісний та кількісний аналіз чоловічого антропонімікону роману І. Франка „Перехресні стежки”, з’ясувати його мотивацію, виявити її зв’язок з діями та загальною характеристикою героїв.

За даними Частотного словника роману „Перехресні стежки” [Бук 2007] та он-лайн конкордансу цього твору [Бук 2010] тут виявлено 126 різних онімів у 2 167 слововживаннях. 72 антропоніми в 2 020 ужитках кількісно домінують над топонімами (45), ідеонімами (3), ергонімами (3), назвами свят (2), кінонімами (1). Це становить 57,1% від загальної кількості власних назв твору і 93,2 % від загальної кількості слововживань онімів у тексті. Висока антропоцентричність є „однією з найважливіших відмінних рис ономастичного простору художнього твору” [Зинин 2010]. Серед антропонімів переважають власні назви персонажів, а серед них – чоловічі.

У романі простежуються асоціативні та семантичні зв’язки онімів, базовані на їх денотативних та референтних значеннях. А. Швець звертає увагу, що „у контексті Франкової прози ім’я персонажа нерідко стає своєрідним номінативним кодом. Таким чином, художні антропоніми є категорією мотивованих, психологічно значущих імен-характеристик...” [Швець 2002: 14].

Частина андронімів в аналізованому творі мають етнічно зумовлену мотивацію. Так, тут представлено персонажів трьох найбільших етнічних груп, які проживали в Галичині за часів письменника: українці, поляки, євреї (у них відповідні найменування, що допомагає уникнути докладних описів і характеристик персонажів): українці мають українські номінації (Ілько Марусяк, Демко Горішний, Олекса, Чапля, Митро Бабій, Андрій, Баран), поляки – польські (Кшивотульський, Брикальський, Страхоцький, Шнадельський), євреї – єврейські (Абіхт Хаскель, Лейба Хамайдес, Фроїм Анштелер, Вагман, Гершко, Парнас, Рессельберг). Часто євреї мали німецькі прізвища, та й їдиш, національна мова євреїв, була побудована на основі німецької (зокрема, бурмістр належав до „т[ак] зв[аних] німецьких жидів, ... а Вагман належав до жидів-старовірів, хуситів” [Франко 1979: 385]).

І. Франко у тексті деколи номінує персонажів єврейської національності просто *жид*, наприклад: „у дверях явився високий жид”, „промовив жид”. У такій функції не використана жодна інша лексема на позначення особи іншої національності (*„у дверях явився високий русин”; *„промовив поляк”). Мабуть, це можна пояснити особливою зовнішністю євреїв, яка вирізняла їх серед інших етнічних груп.

Також привертає увагу факт, що керівні посади посідають фактично виключно поляки, про що свідчать, зокрема, їх прізвища (Кшивотульський,

Брикальський, Страхоцький), а українці-русини, окрім Рафаловича та священників, – селяни.

За кількістю вживань у складі чоловічого іменника логічно домінує головний персонаж: **Євгеній** (496)², **Рафалович** (92), **Геньо** (33) **Генцьо** (2). М. Мочульський та М. Возняк убачають прототипом адвоката Рафаловича (як громадського діяча) адвоката Євгена Олесницького [Гуняк 1999: 9]. З цього погляду зрозуміло, чому герой називається Євгеном. А прізвище вказує на несільське походження героя: українців-селян автор називав простими іменами та прізвищами: Ілько Марусяк, Демко Горішний, Гриць Галабурда, Олекса Чапля, Андрій. Той факт, що Євген ріс під опікою сільського (а не, скажімо, міського) священника, сам по собі не свідчить ні про що, оскільки з інших творів І. Франка (наприклад, „*Odi profanum vulgus*”) відомо, що сиріт з міста часто віддавали на виховання в село, зокрема священникові.

Також мотиваційна основа рафал- та словотвірний афікс -ович- не належать до первинно українських, а швидше схиляють до польського походження прізвища. У романі не описано родоводу героя, І. Франко експліцитно не говорить про його національність. Проте з того факту, що сирота Євген мав за опікуна сільського священника (тобто „руського”, українського священника), а не, скажімо, польського ксьондза, впливає, що батьки його були українцями. Ті окремі біографічні деталі головного персонажа, які можна вибрати з тексту не стосуються його національності: „малий слабовитий хлопчина” вчився в гімназії і мав домашнього інструктора Стальського. Далі „одержав на львівському університеті „ступень доктора прав”, у Тернополі три роки практикував у адвоката Добрицького. „Його опікунові при смерті вкрадено всі гроші, що мали в спадку лишитися Євгенію”. Зате сам персонаж вважає себе русином і відстоює права русинів, що і є визначальним у його ідентифікації.

З. Франко зараховує онім *Рафалович* до тих, які мають „нелегку до розкриття семантику”, при цьому зазначаючи, що воно вказує на локалізацію Львівщини завдяки типовому для цього регіону афіксу -ович [Франко 1975: 64]. Євгеній Рафалович – представник нового типу українця – інтелігента, тому автор надав йому номінацію, яка б вирізняла його серед номінацій інших українців у романі.

Як поліглот, І. Франко мотивував прізвища персонажів різними мовами: українською, польською, німецькою, єврейською.

Прозору мотиваційну основу мають прізвища **Стальський** (262): сталь³, та **Шварц** (96), *нім.* schwarz – чорний. Про „чорну” репутацію Шварца та його товариша розповідають Рафаловичеві Стальський⁴ та податковий інспектор⁵.

---

² Тут і далі в дужках подаємо частотність оніма у тексті роману.

³ Це людина зі стальними нервами, адже саме такі треба мати, щоби не розмовляти з дружиною 10 років, удавати, що не помічає її: „Я роблю своє діло помалу, спокійно, холодно...”. Цю думку поділяють також [Пастух 2006] та [Швець 2002: 14–15]. У персонажів твору це прізвище викликає винятково негативні асоціації: „Скотина у людській подобі” – виникає в думках Євгенія після згадки про п’ятиденне вигадливе катування kota за крадіжку куска ковбаси; „Якому звіру, людоїдові я попалася в руки!” – ридала його дружина Регіна.

⁴ „А панове **Шварц** і **Шнадельський** ... ті многонадійні паничі, що їх за крадіжки прогнано з судової служби, їздять по селах, нібито мають агенцію краківської асекурації, а на

Про „чорну душу” персонажа свідчить факт, як він без мук сумління використав сприятливі обставини (видував у Барана вексель з інформацією про гроші у Вагмана; застав двері Вагмана незачиненими) для пограбування з убивством. Далі замітає за собою сліди та втікає „під фальшивою назвою за море”.

Деякі прізвища викликають комічні асоціації. **Шнадельський** (130) утворене, імовірно, шляхом контамінації двох негативно забарвлених дієслів *швендяти* і *надитися*. Товариш Шварца, що *внадився* до селян видурювати гроші за нібито звільнення їхніх синів від залучення до армії. У містечку разом зі Шварцом вони *швендяють* у корчмах без видимої причини та мети. Хоча походження прізвища можна вбачати й у *нім. schnadern* – „базікати”. Це також цілком підходить до характеристики персонажа. **Кшивотульський** (31): *пол. krzywo tulić (się)* – „криво тулити(ся)”. Т. Пастух слушно вбачає в імені конотації „слабко припасованого”, „того, що не надається до належного установа”⁶. **Брикальський** (17): *пол. брукас, укр. брикати* – повітовий маршалок, збанкрутілий власник села Буркотин, якого „держить у руках” Вагман (скупивши його кредитні векселі на гіпотечні позички)⁷. Маршалком у той час називався представник дворянства, якого обирали на губернських і повітових зборах і який керував становими справами дворянства. Давши „проводиреві дворянства” прізвище Брикальський, І. Франко досягає ефекту енантіосемії. **Страхоцький** (32): *пол. strach, укр. страх* – повітовий суддя в Гумніських. Автор немовби навмисне розкриває внутрішню форму прізвища, дає йому відповідні характеристики за допомогою лексем, що перебувають у тематичній групі „страх”: „Хоча мав уже близько шістдесят літ, то проте

ділі займаються -- господи милостивий, ти один знаєси, чим вони займаються! Пан прокуратор колись-то аж волосся на собі микав, читаючи рапорти жандармів про їх справи”, „пан Шварц був колись канцелярцем у пана президента, а при тім він протезе пані судіїхи Могульської ..., тої ординарної мазурки? Вона б очі видерла кождому, хто би смів на її улюбленого Шварца сказати лихе слово, не то що” [Франко 1979: 262].

⁵ „... прості голодранці, писарчуки, нероби та злодюги, не варті тої гільяки, на котрій би слід їх повішати. Вони й тепер під протекторатом пана "презуса" грасують по повіті й займаються покутнім писарством. Надіюсь, що в своїй практиці швидко наткнетесь на тих пташків. Було би дуже добре, якби ви як-небудь повкручували їм голови, бо то небезпечні індивідуа, правдиві опришки” [Франко 1979: 189].

⁶ Його поведінка суперечила належним становим правилам та приписам (граф мав би підтримувати маршалка), а консервативні, патримоніальні погляди також не вписувалися в нові соціально-правові відносини [Пастух 2006]. Граф Кшивотульський виступає проти ідеї маршалка Брикальського про об’єднання „панської” та „хлопської” кас не через оборону селянських прав, а „так собі, для концепту, взявся вести опозицію”. Навпаки, він „негативно дивився на всякі реформи, починаючи від знесення панщини”, уважав, що „пан – одинока натуральна для хлопа інстанція й у господарських, і в громадських, і в судових справах”, тому над селянами він чинить саморозправу. У результаті Кшивотульський змушений погодитись із позицією маршалка, за що той залагоджує його конфлікт із судом.

⁷ Він кидається в різні боки, щоби покращити своє фінансове становище: заскакує милості у Вагмана, щоби він нікому не продавав його векселів, він пропонує об’єднати „панську” та „хлопську” каси, хоче забрати у селян пасовисько, з метою збити з пантелику їх адвоката Рафаловича каже йому, нібито вони розповіли маршалкові про намову Євгенія купити його масток...

виглядав щось мов незріле, неустатковане. Його голос був пискливий, **вираз лиця заляканий** [тут і далі виділення наше – Б. С.]...”, „При вигляді селян його обличчя „з добродушно-заляканого зробилося якимсь тупо-жорстоким”, „На лиці судді ... малювалися за чергою зачудування, перестрах і тупа резигнація” [Франко 1979: 317]. **Пшепюрський** (1): *пол.* ріого – „перо, пір’я”. Його комічна мотиваційна основа дає змогу краще зрозуміти його ситуацію в романі: „Іншому би певно не дарували, – мовив о. Зварич, – але пану Пшепюрському, жонатому з бувшою гувернанткою пана маршалка, ну, сьому не легко можна що зробити” [Франко 1979: 293]. **Галабурда** (6): бешкетник – селянин, побитий графом за те, що не визнав права Кшивотульського судити людей у своєму селі.

Позитивні твірну основу, а, відповідно, й конотації мають прізвиська незначних (проте позитивних) людей у творі: **Добрянський** (1) та **Добрицький** (1). Із книги **Добрянського** о. Зварич читає свої проповіді, оскільки сам не має хисту до риторики, а в адвоката **Добрицького** у Тернополі три роки практикував Рафалович (оскільки з нього вийшов добрий адвокат, то й його наставник, мабуть, був добрим юристом).

Етимологію прізвиська бурмістра **Рессельберга** (11) (порівн. *нім.* Rössel – „коник, шаховий кінь”) однозначно встановити складно⁸, проте, найбільш імовірно, І. Франко хотів викликати в обізнаного читача алузію до „міського голови-коня”. До такої інтерпретації схиляє один із контекстів прізвиська: „Рессельберг підняв голову, мов кінь, котрого заторгано вудилами” [Франко 1979: 192].

Прізвисьце єврея **Вагмана** (170) походить від *нім.* Wag(e)man (від Waage, Wage – вага) – „інспектор з мір і ваг” [Guggenheimer 1992: 811].

Номені другорядних євреїв мають дещо пафосно-комічні мотивації. **Хаскель** (2) (*євр.* חַשְׁקֵל, форма від Ezekiel – Бог зміцнить) та Фроїм (1) (עֲפְרַיִם Ефроїм – плодючий) **Анштелер** (1) (*нім.* Ansteller – наймач, працедавець [Collitz 1931]) – це герої твору, яких викликали в суді як учасників процесу. **Елькуна** (1) (*євр.* אֵלְכָנָא (Елькана) – Бог (ви)купив) – у тексті це шинкар. **Готтесман** (1) (*нім.* Gott – Бог, Mann – чоловік, „божий чоловік”) – один з євреїв, у яких маршалок позичав гроші.

Лейба (24) (יֵיבֶל (лейб) – лев) **Хамайдес** (2) (חַמַּיִדֶס) – єврей, що судився проти І. Марусяка за крадіжку, яку вигадав, щоб знеславити селянина напередодні виборів до громадської ради. Етимологію прізвиська Хамайдес словник [Guggenheimer 1992: 153] подає як „з Хами” (місто в Центральній Сирії, на північ від Дамаску). Не виключено однак, що його можна вивести від продуктивного для власних назв семітського кореня -m-d (מִד) – „гідний похвали, захоплення” [Holladay 1971: 108]. І в цьому випадку разом з іменем це прізвисько набуває особливо дотепного бурлескного значення: „лев, гідний похвали”.

⁸ Структурно воно належить до прізвиськ, що походять від географічних назв, Рессельберг – це пагорб в Ліберецькому краї на півночі Чехії.

⁹ Це скорочення використовуємо для семітської мови, яку зараз називають івритом, на протипагу до германської мови їдиш. Написання й етимологію імен наведено за даними <http://www.behindthename.com>.

Номени-зооніми мають також деякі інші персонажі: **Гершко** (*יְהוֹשֻׁעַ* ідиш *герш*) – олень), **Абіхт** (2) (*нім.* Nabicht – яструб). **Бараном** (154) автор назвав психічно неврівноваженого слугу Вагмана¹⁰. Ця тварина символізує впертість (з маніакальною впертістю цей герой був переконаний у тому, що Рафалович – диявол) і тупість, нерозважливність (фактично всі його дії це й демонструють). За допомогою цього ономазасобу письменник увиразнив характер героя. **Чапля** (2) – болотний дикий перелітний птах з великим дзьобом, довгою шиєю і довгими ногами. Протяжність тіла цього птаха у проекції на людське створює дещо комічний ефект. У романі цей ефект є супровідним до тієї трагікомічної ситуації, коли двоє селян (один з них Чапля) посварилися, потім у сінях суду перепросилися, але за інерцією стали перед трибуналом. Суддя дав кожному по добі арешту. Прізвище другого селянина теж мало жартівливо-глумливу ауру – **Бабій** (4) [Пастух 2006: 156].

Парнас (18) (פּרנאס) – новогейбранське слово грецького походження (від *πρόνως*, синонім на позначення „голови синагоги”, або *πρόνοιος* = „той, хто провадить”), означає провідника громади [Jewish Encyclopedia 1905: 541]. Попри співзвучність з грецьким Парнасом (Παρνασσός), малоімовірно, щоб І. Франко, філігранний добирач онімів, дав євреєві грецьке прізвище, з яким його пов’язує [Пастух 2006: 159].

У першому друкованому виданні роману („Літературно-науковий вістник” 1900) на позначення священика Зварича І. Франко використав онім із прозорою внутрішньою формою, що апелює до релігійної сфери – Зацерковний. Проте в остаточному варіанті, виданому окремою книгою, письменник надає перевагу не на стільки безпосередньо асоціативному прізвищу – **Зварич** (46). Тихо, але послідовно вникаючи в життя селян, безкорисно допомагаючи їм виходити з боргів, він ніби „зварює”, поєднує селянство з духовенством.

Відіменні прізвища – **Семенович** (від *Семен*), **Марусяк** (від *Маруся*) – утворені за допомогою характерних для західного регіону словотвірних суфіксів, відповідно *-ович* та *-ак*.

Отже, у романі І. Франка „Перехресні стежки” антропоніми кількісно впевнено переважають інші розряди власних назв. Номени фактично всіх чоловічих персонажів твору вмотивовані, вони дають додаткову характеристику героям, допомагають їх глибше зрозуміти. Такі результати співзвучні із висновками про антропонімію малої прози письменника [Сколоздра 2009]. У вертикальному та горизонтальному контексті роману актуалізується доантропонімне значення деяких власних назв, постають асоціативні конотації, реалізуються оцінно-експресивні компоненти. Також спостерігаються явища контамінації та енантіосемії.

Мотивуючи оніми українськими, польськими, німецькими, єврейськими основами та називаючи персонажів відповідно до їх національності, автор веде немовби ономастичну гру з реципієнтом, яку сприйме та „розшифрує” не кожен. Ономастична гра – явище лінгвокультурне та лінгвопрагматичне, тому

---

¹⁰ „сторож дому, високий, понурий і мовчазний чоловік, з блідим лицем, з чорною стрепіхатою бородою і дико блискучими очима” [Франко 1979: 196].

підтримати її зможе тільки інтелектуальний читач, який знає реалії Галичини того часу.

Література

Бук 2007 – Бук С. Частотний словник роману Івана Франка „Перехресні стежки” / Соломія Бук, Андрій Ровенчак // *Стежками Франкового тексту*. – Л. : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – С. 138 – 369; **Бук 2010** – Бук С. Он-лайн конкорданс роману Івана Франка „Перехресні стежки” / Соломія Бук, Андрій Ровенчак. – Доступно з <http://www.ktf.franko.lviv.ua/~andrij/science/Franko/>; **Гуняк М. Ф.** – Творчість Івана Франка початку ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 „Українська література” / М. Ф. Гуняк. – Л., 1999. – 20 с.; **Зинин 2010** – Зинин С. И. Введение в поэтическую ономастику / Зинин С. И. // Доступно з <http://planeta-imen.narod.ru/litonomastika/main.html>; **Пастух 2006** – Пастух Т. Конотації прізвищ та імен у прозі Івана Франка / Тарас Пастух // *Укр. літературознавство*. – 2006. – № 68. – С. 153 – 162; **Сколоздра 2009** – Сколоздра О. Р. Онімна та апелятивна номінація особи в малій прозі Івана Франка: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / О. Р. Сколоздра. – Л., 2009. – 19 с.; **Фомин 2004** – Фомин А. А. Литературная ономастика в России / А. А. Фомин // *Вопр. ономастики*. – 2004. – № 1. – С. 108 – 120. **Франко 1975** – Франко З. Т. Ономастика в мові творів Івана Франка / Зеновія Тарасівна Франко // *Мовознавство*. – 1975. – № 2. – С. 55 – 66; **Франко 1979** – Франко І. Перехресні стежки // *Іван Франко. Зібрання творів* : у 50 т. – Т. 20. – К. : Наук. думка, 1979. – С. 173 – 459; **Швець 2002** – Швець А. І. Кримінальний сюжет і проблеми художнього психологізму та характеротворення у прозі Івана Франка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 „Українська література” / А. І. Швець. – Л., 2002. – 18 с.; **Collitz 1931** – Collitz K. H. Verbs of Motion in Their Semantic Divergence / K. H. Collitz // *Language*. – 1931. – Vol. 7, No. 1. – P. 5 – 112; **Guggenheimer 1992** – Jewish family names and their origins: an etymological dictionary / Heinrich Walter Guggenheimer, Eva H. Guggenheimer. – Ktav Pub Inc., 1992. – 882 p.; **Holladay 1971** – A concise Hebrew and Aramaic lexicon of the Old Testament, 13th ed. / By W. L. Holladay, L. Köhler and W. Baumgartner. Grand Rapids, Michigan: E. J. Brill and Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 1971. – 425 p.; **Jewish Encyclopedia 1905** – Jewish Encyclopedia: in 12 vols. – V. 9. – New York; London : Funk & Wagnalls Company, 1905. – 730 p.

Бук С.Н. Чоловічий антропонімікон роману Івана Франка „Перехресні стежки”: кількісний та якісний аналіз

У статті виявлено, що в аналізованому романі антропоніми кількісно значно переважають інші типи власних назв. З’ясовано, що фактично всі чоловічі номени мають українську, польську, німецьку або єврейську мотивацію. Вони дають додаткову характеристику героям, допомагають глибше зрозуміти авторський задум.

Ключові слова: антропонім, номен, онім, частотність, мотивація, ономастична гра.

Бук С.Н. Мужской антропонимикон романа Ивана Франко „Перекрёстные тропы”: количественный и качественный анализ

В статье выявлено, что в романе антропонимы количественно значительно преобладают над другими типами имён собственных. Показано, что фактически все мужские номены имеют украинскую, польскую, немецкую или еврейскую мотивацию. Они дают дополнительную характеристику героям, помогают глубже понять авторский замысел.

Ключевые слова: антропоним, номен, оним, частотность, мотивация, ономастическая игра.

Buk S.N. Masculine anthroponyms of *Perekhresni stezhky (The Cross-Paths)*, a novel by Ivan Franko: Quantitative and qualitative analysis

It is revealed that anthroponyms quantitatively prevail over other proper names in the novel. All the masculine nomina are shown to have the Ukrainian, Polish, German, or Jewish motivation. They provide an additional description of the characters and a deeper understanding of author's message.

Key words: anthroponym, nomen, frequency, motivation, onomastic play.

Я.В. Кривонос (Черкаси)

УДК: 81'[271.12 + 255.2]

**НОРМАТИВНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ
АМЕРИКАНСЬКОЇ КІНОПРОДУКЦІЇ**

Художній кінематограф відіграє важливу роль у структурі сучасної міжкультурної комунікації, і відтворення його етноспецифіки є актуальною лінгвістичною та культурологічною проблемою. Після ухвали Конституційним Судом України рішення про обов'язкове дублювання, озвучення або титрування державною мовою всіх іноземних кінофільмів український переклад іншомовної кінопродукції набуває дедалі ширшого масштабу, що зумовлює актуальність досліджуваної у статті проблематики.

Метою нашої статті є з'ясування основних нормативних проблем українського перекладу американських кінофільмів і визначення перспектив їх вирішення. Наукова новизна дослідження визначається доповненням і уточненням проблематики художнього перекладу. У сучасному вітчизняному й російському перекладознавстві основна увага звертається на особливості відтворення художньої літератури. Перекладу ж кінофільмів присвячено лише поодинокі роботи, у яких розглянуті загальні методичні (Р. Матасов, В. Горшкова), технічні (І. Міголат'єв, С. Лобастов) та окремі лінгвістичні (Т. Некрасова, Т. Бесараб) проблеми кіноперекладу. Протягом останніх років в українській періодиці дедалі частіше з'являються інтерв'ю з фахівцями телевізійних студій дубляжу й перекладачами-практиками, що свідчить про нагальні потреби в якісних українських перекладах іншомовних кінофільмів.

Проте нормативні засади українського кіноперекладу досі не отримали належного наукового обґрунтування.

Проблема **мовної норми** у вітчизняному кіноперекладі визначена трансформаційним етапом розвитку сучасної української літературної мови, характерними особливостями якого є конфлікт між наддніпрянською і західноукраїнською традиціями, тенденція до розподібнення з російською мовою [Ажнюк 2008] і намагання зміцнити своєрідність української мови через відновлення тих її елементів, які були витіснені з ужитку в добу тоталітаризму. На сьогодні ні в наукових, ні в громадських колах так і не досягнуто згоди щодо доцільності й міри реформування існуючого українського правопису. Прихильники поновлення питомо українських правописних норм активно впроваджують до мовного узусу зафіксовані у проекті останнього українського правопису зміни, але процес їх закріплення у мові є надто непевним і позитивно сприймається далеко не всіма верствами населення. У свою чергу основу оригінального кінодискурсу становить „живе” діалогічне мовлення, і запорукою його адекватного перекладу є природність звучання. Тому впровадження пропонованих нововведень у переклад кінофільмів призводить до міжрегістрового зсуву й порушення **норми мовленнєвої**. Перенасичення тексту перекладу неузуальними мовними одиницями ускладнює його сприйняття й може викликати підсвідому недовіру в цільовій аудиторії – адже, на відміну від очевидних порушень мовних норм як безперечної ознаки невдалого перекладу, менш помітні узуальні неточності не завжди відносяться на рахунок перекладача й можуть створювати ілюзію поганого стилю першотвору [Латышев 1988: 111], що знижує його мистецьку вартість. З іншого боку, з огляду на популярність кінофільмів серед молоді, яка репрезентує наступне покоління мовців і фактично є цільовим адресатом поновлених мовних норм, перекладний кінодискурс є перспективною сферою популяризації й узуалізації нормативно-мовних реформ.

Розглянута проблема нестабільності мовних норм є актуальною не лише для окремих лексичних одиниць, але й для цілих мовних підсистем. Зокрема, у контексті сюжетного різноманіття сучасної американської кінопродукції важливого значення набуває неусталеність української терміносфери, яка протягом останнього десятиліття теж знаходиться у перехідному стані. Розвиток її позначений двома протилежними тенденціями: з одного боку, спричинена глобалізацією та міжнародними науковими контактами інтернаціоналізація фахового мовлення й інтенсивне заповнення його іншомовними термінами (головно англійського походження), а з іншого – повернення до витоків українського наукового мовлення початку минулого століття, кінцевою метою якого є очищення терміносистеми від сторонніх нашарувань (насамперед, російського походження). Негативним наслідком цих явищ є зростання термінологічної дублетності, зокрема лексикографічно зафіксованої. На думку Б. Ажнюка, якої дотримуємося й ми, така дублетність призводить до плутанини, і це не лише завдає шкоди повноцінній комунікації, але й підриває авторитет української мови в науковому вжитку [Ажнюк 2008].

Зокрема, у сучасних американських фільмах досить часто вживають технічні терміни, а далеко не кожний пересічний глядач устиг ознайомитися з

новими спеціальними словниками, щоб співвіднести, наприклад, загадкове слово *прогонич* із деталлю, з дитинства знайомою йому як *болт*. Так само неусталеною лишається й українська медична термінологія. Її унормування передбачає узгодження національного та інтернаціонального компонентів, а також усунення синонімії, варіантності, порушень лексичних, морфологічних і синтаксичних норм української мови [Місник 2002]. Аналіз глядацьких відгуків на американський телесеріал „Доктор Хаус” в українському перекладі свідчить, що загалом тенденція до прояснення окремих медичних термінів за рахунок використання питоми української основи (напр., *судинний* замість *васкулярний*) сприймається позитивно. Більше того, глядачі зауважують про некоректність калькування російських термінів (наприклад, *вовчанка* замість *вовчак*), хоча саме такий переклад відображає реальне фахове мовлення багатьох донедавна російськомовних лікарів. Та й для середньостатистичного україномовного глядача, орієнтованого на наддніпрянські мовні норми й необізнаного з медициною, російська назва хвороби *столбняк* значно знайоміша, ніж її український еквівалент *правець* (паралельно з яким, як і у випадку з „вовчанкою”, у мовленні функціонує незграбна калька *стовбняк*), а питоми українські терміни-синоніми *дрижаки* / *дроці* / *дриготи* (англ. *rigors*, рос. і запозичене укр. *озноб*) часто сприймаються як кумедні діалектизми через своє розмовне, зовсім не термінологічне забарвлення.

Науковці цілком слушно зазначають, що відновлення терміносистеми від наслідків русифікації радянського періоду має відбуватися природним чином. На нашу думку, цей процес має розпочинатися з фахового мовлення спеціалістів, і лише потім поступово переходити звідти до інших сфер мовного ужитку. А отже, згідно з вимогами узуальної адекватності художнього перекладу [Латышев 1988: 111], досі неусталені питоми українські терміни доцільно вводити в переклад кінофільмів тільки після їх фактичного закріплення не лише в науковому, але й у побутовому мовленні. Якщо ж переклад має виражене культурно-просвітницьке спрямування, тобто наочну підтримку реформування існуючої в мові перекладу терміносистеми, обов'язковою умовою введення в переклад новостворених або призабутих термінів ми вважаємо їх контекстуальну зрозумілість або паралельне відображення предмета повідомлення у візуальному відеоряді. Винятком можна вважати терміни, які не перешкоджають розумінню сюжету і вжиті з „декоративною” метою для маркування дискурсу як фахового та створення ілюзії залучення глядача до розмови спеціалістів.

Проблемною є й нормативність перекладу основних маркерів розмовного мовлення – просторічних словоформ і сленгу. На сьогодні в українському кіноперекладі, як і в інших країнах, спостережено міжрегістрові зсуви при відтворенні нестандартної лексики. Вплив мовних норм культури перекладу реалізований у нівелюванні розмовних скорочень (*coulda*) і асиміляцій (*gimme*), зменшенні маркерів спонтанного розмовного мовлення – вигуків, слів-заповнювачів (*actually, really*), соціальних і професійних сленгізмів, що призводить до втрати національного колориту першотвору [Chaume 2004] і зниження його експресивності.

Так, наприклад, працівники студії дубляжу каналу „1+1” зазначають, що майже всі вони на початку роботи мали однакову проблему: жаргонна – жива – мова [Бондарчук 2008]. Старше покоління професійних перекладачів, як правило, не надто обізнане з усіма видами сучасного сленгу. Натомість, у молоді та представників відповідних соціальних груп досконале володіння цими субмовами рідко доповнене належним знанням мови оригіналу й потрібним мінімумом перекладацьких навичок. Лексикографічно ж зафіксовані сленгізми й просторіччя на момент виходу словника у світ часто виявляються застарілими. Для вирішення цієї проблеми пропонуємо застосовувати комп’ютерні технології – створювати на спеціалізованих Інтернет-сторінках і перекладацьких форумах зведені, постійно оновлювані лексикографічні бази для фіксації розвитку певної субмови у динаміці. До цієї роботи варто залучати як досвідчених перекладачів, готових поділитися з колегами власним досвідом і вдалим рішеннями, так і молодих фахівців. Зокрема, наукові роботи студентів старших курсів спеціальності „Прикладна лінгвістика” свідчать про їхню зацікавленість кіноперекладом та достатній рівень підготовки для укладання власних словників-мінімумів нестандартної та ненормативної лексики, вживаної в їх мовному середовищі.

Окремою нормативною проблемою кіноперекладу є відтворення грубої і лайливої лексики, надзвичайно поширеної в сучасних американських фільмах. У кінопрокаті США всі фільми маркуються спеціальними кодами відповідно до рекомендованої вікової категорії глядачів, і наявність грубої лайки є однією з підстав для обмеження чи повної заборони перегляду кінофільму неповнолітніми особами. За відсутності такої системи в Україні ненормативна лексика першотвору подається згідно з **літературною нормою** перекладацького мовлення.

У вітчизняній традиції кінопереклад, як і інші види художнього перекладу, оцінюється за критерієм „літературності”, згідно з яким зрозумілість не має досягатися ціною вульгаризації [Бархударов 1975: 131]. Тому в перекладі значна частка лайливої лексики вилучена, нейтралізована або замінена на менш експресивні, нетабуйовані аналоги. Однак така практика не завжди підтримується глядачами, особливо молоддю, яка відзначає застарілість, „книжність” і ситуативну неадекватність традиційно вживаних літературних аналогів табуйованої англомовної лайки. Так, якщо на екрані лається доведений до відчаю, але загалом інтелігентний персонаж у виконанні хорошого актора, утрата експресивності при підборі менш грубого відповідника компенсується візуально вираженими емоціями. Однак у всіх культурах існують соціальні верстви, для яких лайка фактично є нормою мовлення і „засобом пунктуації” (злочинці, військові тощо). Нівелювання експресивності лайки таких персонажів порушує основну вимогу кіноперекладу – природність звучання живого, розмовного діалогічного мовлення, а іноді навіть створює комічний ефект, коли зловмисник або роздратований солдат з американського кінофільму у перекладі говорить „як випускник філфаку”. Тому адекватне відтворення лайливої лексики передбачає ретельний зіставний аналіз культурних і соціальних чинників.

У певних життєвих ситуаціях лайка вживана представниками всіх національностей та соціальних прошарків – лайливі еквіваленти в різних культурах відрізняються лише за мірою своєї табуованості. Наприклад, англійське *shit*, марковане у словниках як табуїзм, через свою часту вживаність уже не сприймається як неприпустимий вульгаризм [Комиссаров 201: 144]. Тому в англійській культурі, літературі та кінематографії цей та подібні „four-letter” вигуки з вуст елегантної дами або добропорядного громадянина, добряче роздратованих чи доведених до відчаю, сприймаються цілком адекватно. У російській мові в подібних ситуаціях вживається „славнозвісний” мат, який одноставно визнається дослідниками значно „бруднішим” за англійські відповідники і тому не може вважатися адекватним перекладом навіть за умови повної семантичної еквівалентності.

Для української культури брутальний мат як такий не властивий, тому нормативною базою для перекладача в повному обсязі можуть слугувати відповідні лексикографічні розробки (напр., Л. Ставицької, О. Гаврилів), у яких, як і в англійській лексикографії, без порушення норм суспільної моралі зафіксоване все різноманіття питомих української лайливої лексики. Позитивним аспектом її впровадження у переклади кінофільмів є „виховання культури української лайки” – уся парадоксальність такого вислову виправдовується перспективою поступового витіснення з українського мовлення брудного російського мату.

Конкретні перекладацькі рішення – відтворювати лайку в перекладі еквівалентом, вилучати чи добирати аналог-евфемізм – пропонуємо обґрунтовувати чітким розрізненням пейоративної, обценної лексики, спрямованої на конкретного адресата з метою його приниження, та лайки, метою якої є звільнення мовця від негативних емоцій. Остання найчастіше спрямована на об’єкт неживої природи або вживається як вставне слово у мовленні, без прив’язування до конкретного об’єкта. Експресивність такої лексики є значно нижчою, і вона легко може бути замінена будь-яким нейтральним словом чи виразом у функції ситуативного аналога з відповідним коментарем про емоційний наголос для актора озвучування.

Таким чином, результати нашого дослідження дозволяють стверджувати про неусталеність нормативних засад сучасного українського кіноперекладу, перспективи розвитку яких убачаємо в детальнішому науковому вивченні цього специфічного підвиду художнього перекладу. Як слушно зазначає грецький дослідник Ф. Карамітроглу, кінопереклад завжди вважався менш престижним, ніж переклад літератури – насамперед, через значно менший культурний престиж ЗМІ порівняно з канонічною художньою літературою [Karamitroglou 2000: 6]. Подібні тенденції спостерігаємо й у сучасному вітчизняному кіноперекладі, де фінансові проблеми перешкоджають створенню повноцінної наукової школи, хоча саме художній кінематограф, завдяки своїй популярності й загальнодоступності, є перспективною сферою для стабілізації норм сучасної української мови.

На сьогодні в українському кіноперекладі американської кінопродукції існує протиріччя між мовною нормою, орієнтованою на реформування існуючого правопису й узуалізацію впроваджених змін; мовленнєвою нормою,

що регулює природність звучання розмовного мовлення і визначає прагматичну адекватність перекладу; та літературною нормою, що обмежує відтворення окремих аспектів розмовного дискурсу першотвору. Подолання цього протиріччя вбачаємо у розробці послідовної й виваженої державної мовної політики й поступовій її реалізації через художній кінематограф як важливий засіб сучасної мовної та культурної комунікації.

Література

Ажнюк 2008 – Ажнюк Б. Інновації в системі української мови та тенденції її розвитку / Б. Ажнюк // Українознавство. Електронне наукове фахове видання [Електрон. ресурс]. – Режим доступу до журн.: <http://www.ualogos.kiev.ua/>; **Бархударов 1975** – Бархударов Л. С. Язык и перевод / Л. С. Бархударов. – М.: Междунар. отношения, 1975. – 240 с.; **Бондарчук 2008** – Бондарчук Л. Мовне питання – з ранку до ночі. Про „внутрішню кухню” українського кіноперекладу / Л. Бондарчук // Дзеркало тижня. – 2008. – № 8; **Комиссаров 2001** – Комиссаров В.Н. Современное переводоведение : учеб. пособие / В. Н. Комиссаров. – М.: ЭТС. – 2001. – 424 с.; **Латышев 1988** – Латышев Л.К. Перевод: проблемы теории, практики и методики преподавания / Л.К. Латышев. – М.: Просвещение, 1988. – 160 с.; **Місник 2002** – Місник Н.В. Формування української медичної клінічної термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Н. В. Місник. – К., 2002. – 20 с.; **Chaume 2004** – Chaume, Frederic. Film Studies and Translation Studies: Two Disciplines at Stake in Audiovisual Translation // Meta : Journal des Traducteurs. – 2004. – Volume 49, № 1. – P. 12 – 24; **Karamitroglou 2000** – Karamitroglou, Fotios. Towards a Methodology for the Investigation of Norms in Audiovisual Translation. – Amsterdam – Atlanta : Rodopi, 2000. – 300 p.

Кривонос Я.В. Нормативні проблеми українського перекладу американської кінопродукції

У статті досліджено основні нормативні проблеми перекладу американських кінофільмів, зумовлені нестабільністю сучасної української літературної мови та відповідними суперечностями між мовними, мовленнєвими та літературними нормами художнього перекладу. Розробку нормативних засад українського кіноперекладу співвіднесено з виробленням послідовної й виваженої державної мовної політики.

Ключові слова: переклад, кінопродукція, норма, узус, мовлення, адекватність.

Кривонос Я.В. Нормативные проблемы украинского перевода американской кинопродукции

В статье исследуются основные нормативные проблемы перевода американских кинофильмов, обусловленные нестабильностью современного украинского литературного языка и возникшими противоречиями между языковыми, речевыми и литературными нормами художественного перевода. Разработка нормативных основ украинского киноперевода соотнесена с

выработкой последовательной и продуманной государственной языковой политики.

Ключевые слова: перевод, кинопродукция, норма, узус, речь, адекватность.

Kryvonos I.V. Normative Problems of Translating American Movies into Ukrainian

The article considers major normative problems of translating the American movies into Ukrainian which result from instability of modern Ukrainian literary language and the related contradiction between language, speech and literary translation norms. The normative basis for Ukrainian translation of movies is correlated with developing a consistent and considered language policy on the state level.

Key words: translation, movie, norm, usage, speech, adequacy.

I.V. Марко (Чернівці)

УДК 811.161.2'38

ДЖЕРЕЛА Й АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОГО СТИЛЮ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

У сучасній українській лінгвістичній науці існує чимало теоретичних праць, які відображають стильовий розвиток української літературної мови на кожному її історичному етапі. Це стосується, зокрема, й офіційно-ділового стилю. Питання про уніфікацію назви досліджуваного стилю досі залишається відкритим, хоч увагу на це звернули ще в праці „Стиль і час”, указавши, що „цей функціональний різновид літературної мови різні дослідники називають по-різному: діловим, офіційно-канцелярським, офіційно-документальним, канцелярським” [Стиль і час 1983: 182]. У своєму дослідженні послуговуємося терміном „офіційно-діловий стиль”, під яким розуміємо „функціональний різновид літературної мови, що використовується в офіційному спілкуванні (між установами, окремою особою, між посадовими особами, у ділових взаєминах на виробництві тощо)” [УМ 2004: 449 – 450].

Мета нашої статті полягає в тому, щоб подати огляд джерельної бази дослідження офіційно-ділового стилю української літературної мови та присвячених йому теоретичних праць з огляду на актуальні проблеми вивчення цього стилю та в історичному контексті розвитку української літературної мови.

Беручи до уваги розширення соціальної бази сучасної української мови, її використання в різних сферах життя суспільства після проголошення незалежності України, варто з більшою увагою поставитися до періодизації стилістичного розвитку української літературної мови й до окремих стереотипних уявлень щодо початків становлення того чи іншого стилю. Потребує перегляду теза, висловлена в другому томі „Курсу історії української літературної мови”, про те, що „українська мова не мала давньої традиції в

розвитку ділового стилю” [Курс 1961: 386]. У працях сучасних українських мовознавців доволі виразно постає тенденція подати історію офіційно-ділового стилю української мови як процес неперервний, охопивши різночасові мовні факти цілісно, звернувшись і до історичної спадщини, і до окремих текстових свідчень з творів класичної української літератури. Упродовж кількох останніх десятиліть видано чимало текстів історичних пам’яток, а також важливих лексикографічних праць [СУМ XVI – XVII], які дозволяють досліджувати історію офіційно-ділового стилю на різночасовій, різнотериторіальній джерельній базі. Ідеться насамперед про українські грамоти XIV ст., видані й упорядковані М. Пещак [Грамоти 1974], грамоти XV ст., що їх підготував і видав В. Русанівський [Грамоти XV 1965]; „Волинські грамоти XVI ст.”, підготовлені В. Задорожним та А. Матвієнко [Волинські грамоти 1995]; „Статути Великого князівства Литовського” у трьох томах (за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова) [Статути 2003 – 2004].

Видання документальних джерел поживалося після 1960 р., у період, на який припадають і перші теоретичні праці з офіційно-ділового стилю. Про активне зацікавлення розвитком офіційно-ділового стилю в його історичних витоках свідчить той факт, що найбільше пам’яток видано з XVI – XVIII ст. Це насамперед „Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст.”, підготовлена М. Бойчуком [Актова книга 1965]; „Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року”, підготовлена А. Матвієнко, В. Мойсієнком [Актова книга 2002]; „Книга Київського підкоморського суду 1584 – 1644”, яку підготувала Г. Боряк та ін. [Книга КПС 1991]; „Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст.”, що її підготували О. Маштабей, Б. Самійленко, Б. Шарпило [Лохвицька книга 1986]; „Акти села Одрехови”, пам’ятки ділової писемності XVI – XVII ст., підготовлені І. Керницьким, О. Купчинським [Акти 1970]; „Універсали Богдана Хмельницького” [Універсали БХ 1998], що доповнюють видані 1961 р. „Документи Богдана Хмельницького” (упорядковані І. Крип’якевичем та І. Бутичем) [Документи БХ 1961]; „Універсали Івана Мазепи” (1687 – 1709), упорядковані І. Бутичем [Універсали Мазепи 2002]; „Ділова документація Гетьманщини XVII ст.”, упорядкована В. Горобцем [Ділова документація 1993]; „Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст.”, яку підготували В. Німчук, В. Русанівський, К. Симонова, В. Франчук, Т. Черторизька) [Ділова мова Волині 1981], „Ділова і народнорозмовна мова XVIII ст.”, підготовлена В. Передрієнком [Ділова і народнорозмовна 1976] та багато інших джерел, що заповнюють прогалину між староукраїнською добою писемності та ближчим до нас часом кінця XIX – початку XX ст., що на нього припадає активне повернення української мови у сферу офіційно-ділових стосунків.

Дослідження сучасного офіційно-ділового стилю пов’язані з періодом 50-х – 60-х рр. XX ст. Саме в цей час з’явилися перші загальні теоретичні праці з української мови. Так, у „Курсі сучасної української мови” [Курс СУЛМ 1951] за редакцією Л. Булаховського йшлося про *шар ділової лексики* [курсив наш – І. М.] і було чітко визначено сферу її вживання – „в канцелярській мові” та відповідних ділових документах. Про офіційно-діловий стиль як окремий функціональний різновид української літературної мови

вперше згадано в першому томі „Курсу історії української літературної мови” за редакцією академіка І. Білодіда: цей стиль вирізняється в системі структурних стилів, що загально названі як „стили офіційно-документальні” [Курс 1958: 9]. У другому томі „Курсу...” цей функціональний різновид представлено як діловий стиль, або ділова мова [Курс 1961: 386]. Цінним вважаємо те, що в цій праці, хоч і з негативною оцінкою, проте враховано мовний досвід і лексичні тенденції 1920-х років у формуванні української термінології на питомій основі.

У 1960-ті роки в українському мовознавстві постає нагальна потреба в заповненні прогалів у практичному використанні ділового стилю української мови. Так, у 1962 р. вийшла праця І. Чередниченка „Нариси з загальної стилістики сучасної української мови” [Чередниченко 1962], у якій описано основні функціональні стилі української мови, подано тексти-зразки до кожного з них та характерні лексичні, граматичні, фонетичні, стилістичні ознаки кожного стилю.

Праця А. Коваль „Практична стилістика сучасної української мови” [Коваль 1967] стала першим вагомим практичним посібником, у якому розглянуто стилістичну диференціацію словникового складу української мови, її фразеологію, подано стисло характеристику офіційно-ділового стилю, приділено увагу іншомовним словам та їх уживанню в діловому стилі. У посібнику вміщено багато вправ, дібраних з найрізноманітніших джерел.

Для періоду 1970-х рр. характерне посилення зацікавлень до вироблення мовних норм, розгортання лінгвістичних досліджень, які полягали в науковому осмисленні системи категорій і понять, засобів словотворення офіційно-ділового стилю. У п'ятій книзі академічного видання „Сучасна українська літературна мова: Стилістика” [СУЛМ Стилістика 1973] В. Перебийніс, спираючись на праці попередників, подала характеристику офіційно-ділового стилю, акцентувала увагу на стандартизації документа, що дозволяє виготовляти бланки документів. У праці наголошено, що до офіційно-ділового стилю належить також ділове листування, і подано його зразок.

Варто зазначити, що в монографії „Мова і час” А. Маратова, автор розділу „Діловий стиль сучасної української мови”, уперше виокремлює три жанрові різновиди офіційно-ділового мовлення: дипломатичний, законодавчий та адміністративно-канцелярський і деталізує їхні жанри, узагальнює основні функції офіційно-ділового стилю [Мова і час 1977: 200]. У праці вперше здійснено спробу комплексно проаналізувати діловий стиль на лексичному, морфологічному та синтаксичному рівнях на матеріалі зразків цього стилю, охопивши хронологічні межі 1920 – 1970 рр.

Однією з найповніших і базових праць, що стосується стильових різновидів сучасної української мови, є перша хрестоматія з історії стилів сучасної української літературної мови „Стиль і час” [Стиль і час 1983], у якій стисло узагальнено теоретичні здобутки в дослідженні офіційно-ділового стилю, здійснені до 1983 року. Хрестоматія містить важливу інформацію про характерні особливості формування офіційно-ділового стилю, становлення норм цього стилю від найдавніших часів Київської Русі й до сьогодення. Для

ілюстрації загального поступового розвитку офіційно-ділового стилю подано його текстові зразки, доповнені коментарями, що відображають розвиток цього стилю за радянської доби з урахуванням дальшого жанрового розгалуження. Ці тексти з коментарями становлять фактично частину тієї джерельної бази, на якій було здійснено попередні дослідження в галузі лінгвостилістики й унормування офіційно-ділового стилю та відповідні узагальнення.

Вивчення особливостей формування офіційно-ділового стилю української мови залишається одним з актуальних завдань сучасного мовознавства. Здобуття Україною незалежності дало можливість значно розширити наукові дослідження у сфері офіційно-ділових стосунків. Свідченням того, що офіційно-діловий стиль як об'єкт дослідження привертає увагу сучасних науковців, є кандидатські дисертації Д. Горбачука („Структурно-семантичні типи стійких сполучень слів в офіційно-ділових текстах”) [Горбачук 1997], О. Сушко („Фразеологія офіційно-ділового стилю української мови (на матеріалі документів першої половини ХХ століття)” [Сушко 2007], Л. Тищенко („Розвиток лексики офіційно-ділового стилю української мови на початку ХХ ст. (1917 – 1933 рр.) [Тищенко 2007]. Висвітлено також підстиль адміністративно-канцелярської лексики в докторській дисертації В. Возної („Основные проявления стандартизации в языке деловых документов”) [Возная 1983] та дипломатичної лексики – насамперед у кандидатських дисертаціях Н. Поліщук („Українська дипломатична лексика періоду УНР”) [Поліщук 1994], Алкаді Мансур Салех Абду („Дипломатичний підстиль в структурі офіційно-ділового стилю мови”) [Алкаді Мансур 1998], О. Пазинич („Функціонально-структурні особливості текстів дипломатичного листування”) [Пазинич 2001], О. Мацько („Мовні формули у дипломатичних текстах сучасної української мови (функціонально-стилістичний аналіз”) [Мацько 2001]. Актуальною є й проблема дерусифікації ділового стилю української мови, яку порушує І. Фаріон у статті „Пошук українського слова в офіційно-діловому тексті” [Фаріон 2001]. Джерелами вивчення офіційно-ділового стилю в сучасному українському мовознавстві стали тексти офіційного характеру, які хронологічно охоплюють часові рамки починаючи з 1900 року аж до кінця ХХ століття.

Вивчивши й проаналізувавши названі дослідження, присвячені офіційно-діловому стилю того чи того періоду історії, зазначаємо, що найбільшу увагу науковці приділяли питанням джерел, походження, формування, поповнення й розвитку ділової мови. Висвітлювали питання термінологізації та спеціалізації цієї групи лексики, зміни в її термінологічному складі та взаємодії з іншими терміносистемами. Розглянуто семантику, способи творення ділової лексики, лексичну синонімію, а також запозичення.

У текстових виданнях, що належать до історичної спадщини офіційно-ділового стилю, а також у наукових дослідженнях висвітлено окремі аспекти дослідження цього стилю. У мовознавчих дослідженнях виразно представлено *стилістичний аспект*, у межах якого проаналізовано співвідношення книжних і народних елементів, схарактеризовано кліше, офіційно-ділові звороти, спеціальну термінологію з різних галузей знань, питому та запозичену

лексику. *Синтаксичний аспект* дослідження виявляється в структурній організації тексту, певній стандартизації, в усталених початках і закінченнях грамот, типових схемах документа, які мають стильове забарвлення й виконують функцію формування ділового стилю на кожному етапі свого розвитку. *Нормативний аспект* відображає ступінь засвоєння офіційно-ділової термінології та лексики давнього періоду у сучасних текстах офіційного характеру, наскільки ця термінологія відповідає нормам сучасних вимог. У текстових джерелах ураховано також *лексикографічний аспект* дослідження, який характерний для всіх видань такого типу, що виявляється в організації словничків, глосаріїв давньої (застарілої, рідковживаної, малозрозумілої) лексики. Такі словнички з поясненнями є цінними для подальших лінгвістичних досліджень історії розвитку офіційно-ділового стилю. При укладанні збірників ділових документів, грамот, актової мови враховано *історичний аспект*, що передбачає збереження й передачу текстового матеріалу мовою оригіналу, що дозволяє науковцям здійснювати ґрунтовні дослідження лексичного корпусу текстів офіційного характеру.

У сучасних мовознавчих працях, присвячених дослідженню історії офіційно-ділового стилю, поза докладною увагою залишився надзвичайно важливий період його розвитку – кінець XIX – початок XX ст. Проте саме західноукраїнські суспільно-політичні реалії кінця XIX – початку XX ст. відіграли вирішальну роль у виробленні зразків офіційно-ділових текстів як складових елементів якісно нового мовного досвіду освічених верств українського громадянства. Варто зазначити, що в монографії Л. Ткач „Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. Частина 2: Джерела і соціокультурні чинники розвитку” [Ткач 2007] доведено необхідність використання цих текстів як джерела для вивчення мовних засобів, що були характерні для офіційно-ділового стилю західноукраїнського варіанта літературної мови кінця XIX – початку XX століття.

Багато видань Буковини й Галичини, які можуть бути джерельною базою для дослідження історії цього стилю та його засобів, досі були поза увагою мовознавців. Це було пов’язано передусім із тими панівними в українському мовознавстві загальними поглядами, за якими розвиток української мови наприкінці XIX – на початку XX ст. поставав як літературно-мовний процес, представлений передусім художнім та епістолярним стилями та мовним досвідом українських письменників, біографічно пов’язаних з територією Наддніпрянської України [Ткач МСБ: 7]. Незалучення текстів офіційно-ділового стилю західноукраїнського варіанта літературної мови кінця XIX – початку XX ст. до активних лінгвістичних досліджень у радянський період було пов’язане з упередженим ставленням до ролі західноукраїнської інтелігенції в процесах культурного й мовного розвитку та звуженого погляду на західноукраїнські мовні елементи, що їх „розглядали зазвичай у контексті місцевого колориту мови, створюваного вживанням діалектизмів” [Ткач МСБ: 7].

Проте соціальна роль української мови на землях Галичини й Буковини була значно ширшою, ніж на тих українських землях, що входили до складу Російської імперії. Завдяки статусові однієї з офіційних мов краю (*краєвої*

мови), що його українська мова набула разом з польською, румунською та мовами іншими народів, що жили в кордонах імперії Габсбургів, вона обслуговувала різноманітні сфери політичного, економічного та суспільного життя Галичини й Буковини.

Завдяки цьому від другої половини ХІХ ст. збереглося чимало текстів, що можуть бути джерелами для вивчення історії розвитку офіційно-ділового стилю на західноукраїнських землях. Їх поява на західноукраїнських землях була пов'язана передусім з політичними обставинами – розвитком місцевого самоврядування та запровадженням парламентських форм політичного життя в Австро-Угорщині.

Основним періодичним виданням, яке вміщувало тексти всіх юридично-правових актів, що регулювали життя Буковини, був „Вісник законів державних для королівств і країв, заступлених в державній раді” [ВЗД 1900]. „Вісник законів державних” виходив німецькою мовою у Відні. Згідно з постановою імператора Франца Йосифа „Вісник...” перекладали іншими мовами (зокрема й українською) і друкували паралельно з німецькомовним текстом. Варто зазначити, що запровадження в 1869 р. офіційного перекладу з німецької на українську мову „Вісника законів державних” стало важливим етапом у розвитку ділового стилю й розбудові термінологічної системи української мови на західноукраїнських землях. Версії, перекладені з німецької мови, були автентичними відповідниками, тобто мали таку саму законну силу, що й оригінал. Спочатку український текст публікували етимологічним правописом, а з 1896 р. – реформованим правописом на основі фонологічного принципу (за тодішньою термінологією – „фонетичним правописом”). Зазначимо, що текстовий матеріал збірників „Вісника законів державних” ще не був об'єктом спеціального лінгвістичного дослідження.

Важливими для дослідження офіційно-ділового стилю на західноукраїнських землях є й лексикографічні джерела. Так, у 1851 р. у Відні видано словник „Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs” [Juridisch 1851], який став першим в українській лексикографії юридичним термінологічним словником. До таких словників належить і виданий у 1893 р. „Німецько-руський словар висловів правничих і адміністраційних” К. Левицького, друге видання якого вийшло 1920 р. [Левицький 1920].

Тексти, що постали внаслідок перших намагань створити український переклад, були фактично зразками „язичія”, далекого від народної мови, що ускладнювало не лише розуміння змісту законів, а й самого їх прочитання. Щоб зарадити такому стану, свідомо налаштовані українські діячі почали видавати популярні праці, написані мовою, близькою до народнорозмовної, і в них викладати основний зміст законів, що безпосередньо впливали на життя селян, міщан, ремісників тощо. Основу лексики таких текстів становили питомо українські слова, зрозумілі якнайширшому українському загалу. А кількість запозичених елементів – зокрема, латинізмів і германізмів – була мінімальною. До видань, що їх можна вважати безперечним внеском у розвиток офіційно-ділового стилю української мови, належать популярні брошури „Громада” [Громада 1900] та „Порадник” [Порадник 1900], які

підготував для селян загалу визначний мовознавець, професор Чернівецького університету, відомий політичний і громадський діяч С. Смаль-Стоцький. Лексичний та фразеологічний матеріал з текстів „Громади” й „Порадника” С. Смаль-Стоцького вперше представлено в матеріалах до словника „Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX століття.” Л. Ткач [Ткач МСБ]. У „Громаді” викладено основні засади організації життя селянської громади: проведення загальних зборів, на яких селяни мали можливість обстоювати й захищати свої права через подання різноманітних звернень, прохань, запитів, протестів до державних установ. У „Пораднику” подано відомості щодо порядку створення та функціонування ощадно-кредитної спілки, прав та обов’язків членів спілки, умов і порядку їх прийняття чи вибуття.

Видання такого типу були доволі поширеними на Буковині початку XX ст. Так, у брошурі „Як господарюють хлібороби в Данії” порівняно земельний стан Буковини й Данії та на прикладі данського господарювання обґрунтовано важливість допомоги селянам отримати землю у власність [Як господарюють 1910 : 4]. Конкретний досвід спілкового руху подано в брошурі Г. Гебгарда „Спілковий рух в Фінляндії в роках 1899 – 1909” (переклад Г. Гордого), що розповідає про організацію молочарських, кредитних, споживчих спілок, а також спілок парових молотарок, для вжитку торфу, для закупівлі господарських знарядь, для експорту масла тощо [Гебгард 1910].

У 1909 р. С. Канюк опублікував брошуру „Про обезпеченє худоби” [Канюк 1909], у якій висловлювався за запровадження практики страхування свійських тварин та заснування на Буковині страхових товариств (*товариств обезпечень*). На спілкову тематику написано й брошуру „Про молочарські спілки” А. Куриласа [Курилас 1908]. У праці „Значіне щадничо-позичкових кас системи Райфайзена” наголошено на необхідності створення таких кас для селян [Значіне 1911].

Згадані популярні видання сприяли задоволенню практичних потреб українців у сферах офіційно-правових взаємин. Подані в цих виданнях зразки основних ділових документів, які регулювали відносини окремих осіб з урядовими, судовими, фінансовими та іншими установами (судових подань, урядових запитів, заяв, скарг, внесень, грамот, векселів та ін.), є важливими текстовим підтвердженням функціонування української мови як офіційної.

У 1900 р. в Чернівцях заходами визначного правника й відомого буковинського письменника, посла (депутата) до Буковинського сейму Годота Галіпа вийшла друком книжка „Домашний писарь” [Сімович 2005 : 749]. У чернівецькій газеті „Буковина” (ч. 92 за 1900 р.) у рубриці оголошень надруковано інформаційне повідомлення про вільне розповсюдження з друкарні „Руської Ради” *письмовника* (практичного видання) „Домашний писарь”, що містить зразки „родинних листів, домових письм, урядових подань, приватних грамот” [Буковина 1900 : 4].

Важливим джерелом для дослідження офіційно-ділового стилю є також виданий у 1909 р. „Правотар” – збірник норм чинного тоді цивільного, кримінального, цивільно- й кримінально-процесуального права, укладений суддею Філіпом Евиним [Евин 1909]. Автори видання на основі пояснень і

фахових коментарів чинного законодавства уклали практичні посібники для всіх, хто мав потребу звертатися до суду й писати самостійно ділові документи, не маючи коштів на їх оформлення через послуги адвоката.

Цікавими з лінгвістичного погляду є й зразки статутів буковинських громадських товариств, які діяли на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. і яких лише в Чернівцях було близько 50. Найвідоміші з них „Руська Бесіда” [РБ 1888], „Руська Рада” [РР 1893], „Руська Школа” [РШ 1887], „Руський Дім Народний” [РДН 1897], „Вільна організація українського учительства” [ВОУ 1908]. Ці товариства діяли на підставі урядово ухвалених статутів, протоколювали свою діяльність, вели касові книги, провадили рахунки тощо. Тексти статутів цих товариств є яскравим прикладом творення офіційно-ділової термінології на питомій основі.

Різноманітні форми культурної самоорганізації, участь буковинських українців у суспільно-політичному, економічному, культурному житті свого краю сприяли піднесенню соціального престижу української мови, розвитку не лише писемного, а й усного зразка її офіційно-ділового стилю. Його виробляли в численних промовах і виступах українських депутатів на крайових сеймах, на сесійних засіданнях державної ради (парламенту) у Відні, на вічах селянських громад, на з’їздах, зборах і конференціях національно-культурних та професійних товариств, під час участі в дебатах та дискусіях, перебіг яких подавала тодішня періодика. Газета „Буковина” подає численні жанрові різновиди ділового стилю: *статути, звідомлення, справозданя* (звіти) про діяльність, *промови, інтерпеляції* (депутатські запити), *відозви* (звернення), *протоколи, стенограми засідань, зборів, офіційні оповістки* (повідомлення) [Буковина 1900].

Досліджуючи історію розвитку офіційно-ділового стилю української мови землях, не можна оминати текстовий матеріал епістолярної спадщини таких українських письменників кінця XIX – початку XX ст., як М. Коцюбинський, О. Кобилянська, Ю. Федькович, В. Гнатюк та багатьох інших, оскільки саме листи зберегли фіксоване на письмі тогочасне усне мовлення освічених українців, включно із засобами офіційного спілкування між представниками української інтелігенції. Дослідження такого роду цікаве тим, що саме епістолярій письменника дає можливість спостерегти засоби офіційно-ділового мовлення в процесі їх творення, відбору й усталення. Без дослідження цих текстів неможливо зробити обґрунтовані висновки щодо формування літературно-стилістичних норм, яке відбувалося в українській мові цього періоду.

Здійснення ґрунтовного дослідження офіційно-ділового стилю як явища західноукраїнського варіанта літературної мови неможливе без залучення й художніх текстів І. Франка з метою виявлення лексико-стилістичних засобів ділового стилю як елементів відображення ситуації офіційно-ділового спілкування. У доборі лексичних одиниць джерельною базою може послужити повість І. Франка „Перехресні стежки”, яка за своєю тематикою відображає правову сферу, та повість „Основи суспільності”, в основу якої було покладено реальні події судового процесу. Представлені в художніх творах І. Франка лексичні одиниці та сталі сполучення були загальноживаними в

західноукраїнському мовному середовищі, про що свідчить наявність цих одиниць у словнику „Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX століття” [Ткач МСБ].

Таким чином, проаналізувавши текстові джерела та корпус теоретичних праць з офіційно-ділового стилю, можна зробити висновок, що на сучасному етапі найбільш вивченим залишається староукраїнський період, представлений грамотами, універсалами, актовими та іншими документами, і період XX ст., починаючи з 1900 р. і до нашого часу.

Проблеми дослідження розвитку офіційно-ділового стилю української літературної мови залишаються й досі актуальними, адже давно на часі створення окремої узагальнювальної праці з історії цього стилю, у якій було б проаналізовано суспільно-історичні умови розвитку цього стилю на різних українських землях, описано текстові джерела, що репрезентують цей стиль у різні періоди його розвитку. У дотеперішніх теоретичних працях з історії офіційно-ділового стилю не згадано багатьох важливих джерел і недостатньо враховано західноукраїнську мовну практику кінця XIX – початку XX ст. Залучення до наукового опрацювання названих у статті текстових джерел дозволить заповнити прогалину між староукраїнською добою писемності й ближчим до нас часом кінця XIX – початку XX ст., на який припадає повернення української мови до сфери офіційно-ділових стосунків. Уведення до теоретичних праць з офіційно-ділового стилю відомостей про розвитку засобів офіційно-ділового стилю в західноукраїнській мовній практиці кінця XIX – початку XX ст. дозволить переглянути й уточнити стильову періодизацію української літературної мови.

Література

Акти 1970 – Акти села Одрехови / упоряд. І. М. Керницький, О. А. Купчинський. – К., 1970. – С. 3 – 41; **Актова книга 1965** – Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582 – 1588) (Серія актових документів і грамот) / підгот. до вид. М. К. Бойчук. – К. : Наук. думка, 1965. – С. 5-37; **Актова книга 2002** – Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року (Серія актових документів і грамот) / підгот. до вид. А. М. Матвієнко, В. М. Мойсієнко. – Житомир, 2002. – С. 5 – 20; **Алкаді Мансур 1998** – Алкаді Мансур Салех Абду. Дипломатичний підстиль в структурі офіційно-ділового стилю мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 „Російська мова” / Алкаді Мансур Салех Абду. – Д., 1998. – 18 с.; **Буковина 1900** – Галіп Т. „Домашній писарь”// Буковина. – 1900. – Ч. 92. – С. 4.; **ВЗД 1900** – Вістник законів державних королівств і країв заступлених в раді державній. Річник 1900. – Відень : Із цісарско-королівської надвornoї та державної печатні, 1900. – 674 с.; **Возная 1983** – Возная Р. Ф. Основные проявления стандартизации в языке деловых документов : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук. : спец. 10.02.02 „Українська мова” / Р. Ф. Возная. – К., 1983. – 25 с.; **Волинські грамоти 1995** – Волинські грамоти XVI ст. (Серія актових документів і грамот) / упоряд. і підгот. В. Задорожний та А. Матвієнко. – К. : Наук. думка, 1995. – С. 5 – 16; **ВОУ 1908** – Вільна організація українського

учительства на Буковині”, товариство в Чернівцях. Статут. – Чернівці, 1908. – 9 с.; **Гегбард 1910** – Гегбард Г. Спілковий рух в Фінляндії в роках 1899 – 1909 / з нім. пер. Гаврило Гордий. – Чернівці : Руська Рада, 1910. – 77 с.; **Горбачук 1997** – Горбачук Д. В. Структурно-семантичні типи стійких сполучень слів в офіційно-ділових текстах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук. : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Д. В. Горбачук. – К., 1997. – 16 с.; **Грамоти XV 1965** – Українські грамоти XV ст. / підготов. тексту, вступна стаття і коментарі В. М. Русанівського. – К. : Наук. думка, 1965. – 163 с.; **Грамоти 1974** – Грамоти XIV ст. / упорядкув., вступ. ст., комент. і слов.-показч. М. М. Пещак. – К. : Наук. думка, 1974. – 255 с.; **Громада 1900** – Смаль-Стоцький С. Громада, або який лад і порядок має бути в громаді, які права має громада, громадянин, старшина і рада громадянська, як вибирає ся раду громадську і старшину, для руских громад на науку / Степан Смаль-Стоцький. – Чернівці : Руска Рада, 1900. – 44 с.; **Ділова документація 1993** – Ділова документація Гетьманщини XVIII ст. : зб. док. / АН України. Ін-т укр. археографії та ін.; упоряд., авт. передм. та комент. В. Й. Горобець. – К., 1993. – 392 с. („Пам’ятки політично-правової культури України”); **Ділова і народнорозмовна мова 1976** – Ділова і народнорозмовна мова XVIII ст. Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України / підгот. до вид. В. А. Передрієнко. – К. : Наук. думка, 1976. – 416 с.; **Ділова мова Волині 1981** – Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. : зб. акт. док. / підгот. В. Німчук, В. Русанівський, К. Симонова, В. Франчук, Т. Черторизька. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 5-23; **Документи БХ 1961** – Документи Богдана Хмельницького / упорядкув. І. П. Крип’якевича та І. Л. Бутича. – К., 1961. – 740 с.; **Евин 1909** – Евин Ф. Правотар : збірник обов’язуючих цивільних і карних законів та приписів про права рускої мови враз з взорами судових подань, скарг, внесень, жалоб, грамот, векселів і пр. і подань в справах адміністративних з приписами про стемплєві, вписові і переносні належитости / Филип Евин. – Жовква : В печатні ОО. Василян, 1909. – 932 с.; **Значінє 1911** – Значінє шадничо-позичкових кас системи Райфайзена. – Чернівці : Руська Рада, 1911. – 106 с.; **Канюк 1909** – Канюк С. Про обезпеченє худоби / Сергій Канюк. – Чернівці : Руська Рада, 1909. – 40 с.; **Книга КПС 1991** – Книга Київського підкоморського суду (1584 – 1644) (Серія актових джерел) / підгот. до вид. Г. В. Боряк, Т. Ю. Гирич, Л. З. Гісцова та ін. – К. : Наук. думка, 1991. – С. 5 – 56; **Коваль 1967** – Коваль А. Практична стилістика сучасної української мови / Алла Коваль. – К. : Наук. думка, 1967. – 349 с.; **Курилас 1908** – Курилас А. Про молочарські спілки / Андрій Курилас. – Чернівці : Руська Рада, 1908. – 64 с.; **Курс СУЛМ 1951** – Курс сучасної української літературної мови. – Т. 1 / за ред. Л. А. Булаховського. – К. : Рад. шк., 1951. – 520 с.; **Курс 1958** – Курс історії української літературної мови. – Т. 1 (Дожовтневий період) / за ред. акад. І. К. Білодіда. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – 596 с.; **Курс 1961** – Курс історії української літературної мови. – Т. 2 (Радянський період) / за ред. акад. І. К. Білодіда. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 416 с.; **Левицький 1920** – Левицький К. Німецько-український правничий словар / Кость Левицький. – Відень, 1920. – 494 с.; **Лохвицька книга 1986** – Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст. : зб. акт. док. (Серія

актових документів і грамот) / підгот. О. Маштабей, Б. Самійленко, Б. Шарпило. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 5-17; **Мацько 2001** – Мацько О. М. Мовні формули у дипломатичних текстах сучасної української мови (функціонально-стилістичний аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / О. М. Мацько. – К., 2001. – 22 с.; **Мова і час 1977** – Мова і час. Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови / відп. ред. В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1977. – 237 с.; **Пазинич 2001** – Пазинич О. М. Функціонально-структурні особливості текстів дипломатичного листування : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : спец. 10.02.15 „Загальне мовознавство” / О. М. Пазинич. – К., 2001. – 20 с.; **Поліщук 1994** – Поліщук Н. М. Українська дипломатична лексика періоду УНР : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Н. М. Поліщук. – К., 1994. – 16 с.; **Порадник 1900** – Смаль-Стоцький С. Порадник, як закладати каси пожичкові і щадничі (райфайзенські) / Для руских громад на Буковині / Степан Смаль-Стоцький. – Чернівці, 1900. – 52 с.; **РБ 1888** – Руска Бесіда, літературне товариство в Чернівцях. Статут. – Чернівці, 1888. – 8 с.; **РДН 1897** – Руский Дім Народний, товариство в Чернівцях. Статут. – Чернівці, 1897. – 15 с.; **РР 1893** – Руска Рада. Буковинське політичне товариство. Статут. – Чернівці, 1893. – 3 с.; **РШ 1887** – Руска школа, товариство в Чернівцях. Статут. – Чернівці, 1887. – 12 с.; **Сімович 2005** – Сімович В. Праці: у 2 т. – Т. 2: Літературознавство. Культура / упорядкув. Людмили Ткач, Оксани Івасюк за участю Ростислава Пилипчука, Ярослави Погребенник; передм. Федора Погребенника. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2005. – 904 с.; **Статути 2003-2004** – Статути Великого князівства Литовського : у 3 т. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса : Юрид. л-ра, 2003 – 2004; **Стиль і час 1983** – Стиль і час : хрестоматія. – К. : Наук. думка, 1983. – 248 с.; **СУЛМ Стилістика 1973** – Сучасна українська літературна мова : Стилістика / за ред. І. К. Білодіда. – К., 1973. – 587 с.; **СУМ XVI – XVII** – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. – Вип.1: А. – Л., 1994. – 152 с.; Вип. 2 : Б – Богуславець. – Л., 1994. – 152 с.; Вип.3: Б-В. – Л., 1996. – 252 с.; Вип.4: В. – Л., 1997. – 260 с.; Вип.5: В. – Л., 1998. – 258 с.; Вип.6: В – Г. – Л., 1999. – 256 с.; Вип.7: Г – Д. – Л., 2000. – 256 с.; **Сушко 2007** – Сушко О. І. Фразеологія офіційно-ділового стилю української мови (на матеріалі документів першої половини ХХ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / О. І. Сушко. – К., 2007. – 14 с.; **Тименко 2007** – Тименко Л. О. Розвиток лексики офіційно-ділового стилю української мови на початку ХХ ст. (1917 – 1933 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Л. О. Тименко. – К., 2007. – 23 с.; **Ткач МСБ** – Ткач Л. О. Українська літературна мова на Буковині в кінці ХІХ – на початку ХХ століття. – Ч. 1 : Матеріали до словника / Л.О.Ткач. – Чернівці : Рута, 2000. – 408 с.; **Ткач 2007** – Ткач Л. О. Українська літературна мова на Буковині в кінці ХІХ – на початку ХХ століття. – Ч. 2: Джерела і соціокультурні чинники розвитку / Людмила Олександрівна Ткач. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2007. – 704 с. **УМ 2004** – Українська мова. Енциклопедія / редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О.

(співголови), М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Укр. енцикл., 2004. – 824 с.; **Універсали БХ 1998** – Універсали Богдана Хмельницького 1648-1657 / упорядкув. Івана Бутича. – К. : Вид. дім “Альтернативи”, 1998. – 416 с.; **Універсали Мазепи 2002** – Універсали Івана Мазепи 1687 – 1709. – Кн. 1 / упорядкув. Івана Бутича. – К. – Л. : НТШ, 2002. – 780 с.; **Фаріон 2001** – Фаріон І. Пошук українського слова в офіційно-діловому тексті / Ірина Фаріон // Наук. вісн. Чернів. ун-ту. – Вип. 117 – 118: Слов’янська філологія. – Чернівці : Рута, 2001. – С. 253 – 260; **Чередниченко 1962** – Чередниченко І. Г. Нариси з загальної стилістики сучасної української мови / І. Г. Чередниченко. – К. : Рад. шк., 1962. – 495 с.; **Як господарюють 1910** – Як господарюють хлібороби в Данії. – Чернівці : Руська Рада, 1910. – 15 с.; **Juridisch 1851** – Juridisch-politische Terminologie für die slavischen sprachen Oesterreichs (deutsche-rutenische separate Ausgabe). Vien, 1851. – 294 s.

Марко І.В. Джерела і аспекти дослідження офіційно-ділового стилю української літературної мови

У статті подано джерела офіційно-ділового стилю, починаючи від найдавнішого періоду (XIV ст.) до кінця XX ст. Проаналізовано корпус теоретичних праць та окреслено основні аспекти дослідження історії розвитку офіційно-ділового стилю. Уперше в українському мовознавстві для дослідження історії офіційно-ділового стилю названо досі не описані текстові джерела, що представляють офіційно-діловий стиль західноукраїнського варіанта літературної мови кінця XIX – поч. XX ст.

Ключові слова: Буковина, історія офіційно-ділового стилю, західноукраїнський варіант літературної мови, текстові джерела офіційно-ділового стилю.

Марко И.В. Источники и аспекты исследования официально-делового стиля украинского литературного языка

В статье поданы источники официально-делового стиля начиная от самого древнего периода (XIV в.) до конца XX в. Проанализирован корпус теоретических работ и очерчены основные аспекты исследования истории развития официально-делового стиля. Впервые в украинском языкознании для исследования истории официально-делового стиля названы до сих пор не описанные текстовые источники, представляющие официально-деловой стиль западноукраинского варианта литературного языка конца XIX – нач. XX в.

Ключевые слова: Буковина, история официально-делового стиля, западноукраинский вариант литературного языка, текстовые источники официально-делового стиля.

Marko I.V. Sources and Aspects of Official Documents Style of Literary Ukrainian

The sources of the official document style dating from the oldest period (XIV - th century) to the end of XX-th century are presented in the given article. The corpus of theoretical basis is analysed and the main aspects of the history of the official document style evolution are delineated. For the first time the text sources that

present official document style of the West Ukrainian variant of the standard language of the late XIX – early XX centuries are studied in the Ukrainian linguistics.

Key words: Bukovyna, history of official document style, West Ukrainian variant of the standard language, sources text of official document style.

А.О. Найрулін (Луганськ)

УДК 811. 161. 1'373

**ЛІНГВІСТИЧНА ТА ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧА ТЕРМІНОЛОГІЯ
В ЕПІСТОЛЯРІЮ МИХАЙЛА КОЦЮБІНСЬКОГО
(лінгвокультурологічний аспект)**

Загальновідомо, що український письменницький епістолярій несе в собі важливу культурно-історичну інформацію про особливості певної творчої доби, про мистецькі пошуки, суспільно-політичні погляди й уподобання, про проблеми літератури та мови тощо. У листах митців художнього слова українська мова стає не лише засобом спілкування, вираження думок, почуттів і т. ін., а й „інструментом реанімації національної свідомості” [Русанівський 2001: 146], важливою складовою українознавства, явищем суспільно-історичним, адже в листах багато уваги приділено доленосним питанням розвитку нашої мови, а, у свою чергу, як зауважує С. Єрмоленко, „доля мови віддзеркалює долю національної культури, літератури, писемних пам’яток, долю рідномовної школи” [Єрмоленко 1999: 400]. Отже, зв’язок мови й культури в українському письменницькому епістолярію стає очевидним, оскільки рідна мова – це важливий і необхідний компонент національної культури, бо саме „мова забезпечує вічність культури” [Іванишин 1994: 142].

Як відомо, культурна інформація „має чотири способи представлення в мові й мовленні, зокрема на підставі 1) культурних сем., які позначають культурні реалії; 2) культурного фону як ідеологічно маркованого культурного змісту номінативних одиниць; 3) культурних концептів; 4) культурної конотації як оцінних, емоційних, експресивних і функціонально-стилістичних відтінків значення мовних одиниць, зумовлених культурними пріоритетами й установками” [Селіванова 2006: 272 – 273].

Знакові одиниці мови мають потужний культурно-інформаційний потенціал, репрезентований через лінгвокультуреми – „мовні знаки, які містять культурну інформацію” і в плані форми „можуть відповідати лексемі, словосполученню, тексту” [Там само: 303]. У своєму дослідженні „Дискурсивний аналіз тексту” Л. Мацько визначає дев’ять типів таких мовних знаків:

- 1) лінгвокультурема-реалія, яка називає національний артефакт, що не має мовного еквіваленту в іншій культурі;
- 2) сигніфікативна лінгвокультурема, денотат якої спільний для порівнюваних культур, а сигніфікати відрізняються важливістю й змістом культурної інформації;

- 3) конотативна лінгвокультурема, яка несе культурну інформацію тільки в конотації мовного знака, а предметно-понятійний зміст його однаковий або дуже близький у порівнюваних мовах;
- 4) тропеїчні й фігуральні лінгвокультуреми міфологічного, народнопоетичного, фразеологічного, усно-розмовного та писемно-літературного походження. Це епітети, порівняння, метафори, перифрази та ін.;
- 5) лінгвокультуреми-фразеологізми етнічного усно-розмовного й писемно-літературного походження;
- 6) лінгвокультуреми – народні номени українських місяців, пір року, традиційних свят;
- 7) символічні лінгвокультуреми (символіко-предметні, які виражають особливості світобачення національної лінгвокультури й сприймаються в суспільстві як символи);
- 8) символічні лінгвокультуреми соціально-національної поведінки – це формули мовного етикету;
- 9) лінгвокультуреми загального характеру (їх ще називають денотативними), які несуть культурну інформацію своїм денотативним змістом, і вона в багатьох мовах однакова чи дуже близька [Мацько].

Отже, метою нашої статті є лінгвокультурологічний опис мовознавчих і літературознавчих термінів в епістолярію М. Коцюбинського. Поставлена мета зумовлює такі завдання: 1) визначити типи лінгвокультурем із застосуванням статистичного прийому; 2) з'ясувати письменницькі інтенції й доміанти в загальноукраїнському процесі культуротворення через призму наявних у листуванні лінгвокультурем.

Розвиток науково-технічної термінології свідчить про динаміку процесів, що відбуваються не лише в певній галузі науки, техніки або мистецтва, а й у самій мові, лексичний фонд якої поповнюється за рахунок термінів – слів або словосполучень, які точно позначають спеціальне поняття і його співвідношення з іншими поняттями певної галузі [СІС 2000: 887]. Звичайно, що розвиток терміносистеми мови є свідченням загального культурного розвитку народу або нації. У другій половині XIX – на початку XX ст. в українській літературній мові небувалого розквіту досяг також і науковий стиль, але не забуваймо про те, що його параметри закладалися або всередині публіцистичного, або – епістолярного стилів, оскільки листування значною мірою відбивало ті процеси, що відбувалися в певній науковій або мистецькій галузі. А отже, у листах письменників, науковців, громадських діячів спостерігаємо безліч термінів, що засвідчують не лише інтелектуальний потенціал певної мови, а й інтелектуальність самого адресанта, його обізнаність або фаховість у певній галузі.

Епістолярій М. Коцюбинського, який в одному з листів зазначив, що він мало тямить у філології [Коцюбинський 1961: 388], містить значну кількість термінів з лінгвістики та літературознавства. Найбільш помітною групою є терміни з мовознавства, причому з різних його галузей, що свідчить про достатню обізнаність автора листів з тенденціями, які відбувалися в той час у

лінгвістиці. Серед часто вживаних мовознавчих термінів найбільшу групу становлять терміни з діалектології (41%): *говір* [Коцюбинський 1962: 83], *діалект* [Там само: 83], *діалектична форма* [Там само: 15], *діалектологічний* [Там само: 83], *жаргон* [Там само: 34 – 35], *нарічева форма* [Там само: 60], „*наречие*” [Там само: 34]. На нашу думку, усі ці терміни тяжіють до сигніфікативних лінгвокультурем, оскільки, по-перше, доводять неабияку увагу до живої розмовної мови як джерела літературної, по-друге, є показником мовного чуття письменника, його вміння „зловити усі одтінки говорів” [Там само: 83], по-третє, сигналізують про процес нормалізації в правописі й творення уніфікованої літературної мови, що було на той час дуже актуальним і про що свідчить один із листів до Івана Нечуя-Левицького: „Питання про правопис та всякі *діалектичні форми*, на мою думку, дуже важно було б зняти в пресі – і було б добре, коли б це зробили іменно Ви” [Там само: 15]. І нарешті, й напевне, найбільш важливе, ілюструють нав’язану російськими лінгвістами дискусію про те, що українська мова – то лише наріччя російської й що саме ця думка лягла в основу Валуєвського циркуляра 1863 р., який негативно позначився не лише на тогочасній культурі, а й у цілому на процесі українського національного культуротворення. Своє негативне ставлення до цього факту й обстоювання окремішності української мови М. Коцюбинський висловлює в одному з листів до Василя Лукича, цитуючи О. Барвінського: „... українсько-руської мови „нікогда не было, нет и быть не может”, а існує тільки „*наречие*”, котрим хоча й говорить 20-мільйонна маса та котре ніколи не буде здатне розвинутися до змоги виявлення на ньому наукових понять” [Коцюбинський 1961: 34]. І далі М. Коцюбинський робить вагомий культурологічний висновок про життєздатність і потенційні можливості української мови: „Цю ялову суперечку розв’язали самі життєві факти, і те розв’язання можна привітати, як вітається все живе, культурно-поступове, до щастя та свобод людськості. Іще „патріоти” певного сорту можуть називати „*жаргоном*” мову, на котрій перекладено Біблію і твори Гомера, Данте, Шекспіра та ін.” [Там само: 34 – 35].

Дещо меншу за кількістю групу становлять терміни з галузі правопису (26%): *кулішівка* [Коцюбинський 1962: 16], *правопис* (ч. р.) [Там само: 15; Коцюбинський 1961: 388], *правопись* (ж. р.): „...що я мався з Вашою *правописсю!*” [Коцюбинський 1962: 16], *романівка* [Там само: 15, 16]. Проілюстровані терміни, на нашу думку, також тяжіють до сигніфікативних лінгвокультурем, оскільки не слід забувати, що аж до 1918 р., а ще правильніше до 1919 р. (коли з’явилися перші уніфіковані „Головніші правила” українського правопису) в Україні існувало близько 50 правописних систем, які ґрунтувалися на абсолютно різних принципах. Отже, вирішення правописної проблеми було питанням не лише лінгвістичним, а й культурологічним, що свідчило б про широкий цивілізаційний крок українців у напрямку до соборності власної та європейської. М. Коцюбинський, який обстоював ідею соборності в правописі, в одному з листів до Івана Нечуя-Левицького розмірковує про негативні наслідки нехтування єдиними орфографічними правилами: „Уявім собі, що у збірнику мститься кілька творів різних авторів і кожен автор пише своїм *правописом*. Тоді такий літературний

збірник буде нагадувати скоріш видання етнографічної комісії або наукового товариства й дасть привід не тільки нашим ворогам глузувати з нас, але й щирим українцям навряд чи сподобається” [Коцюбинський 1961: 388].

Не оминає М. Коцюбинський у своєму епістолярію також фонетичної термінології (18%): *голосозвуки, евфоніка, шелестозвуки* [Там само: 80]. Звичайно, що жоден термін у тому вигляді, як його представлено в листуванні письменника, у сучасній мові не зберігся. Так, *голосозвукам* відповідає термін *голосні звуки (голосний звук)*, *шелестозвукам* – *приголосні звуки (приголосний звук)*, терміну *евфоніка* із формантом *-ік-* – термін *евфонія* з формантом *-іј-*. Тому названі терміни, на нашу думку, тяжіють до сигніфікативних лінгвокультурем, що позначені часовим характером (архаїкою). Важливою ознакою віднесення цих термінів до лінгвокультурем названого типу є також те, що М. Коцюбинський, якого називають найкращим стилістом, маючи тонке мовне чуття, уловив фоностилестичні особливості української мови, про що інформував в одному з листів В. Лукича: „Наш народ, що має музикальне вухо, по змозі обминає натовп *голосозвуків* або *шелестозвуків* і намагається розкласти так слова, щоб заховати закони *евфоніки*. Отож і я намагаюся по змозі додержувати ту *евфоніку*, і дуже мені прикро, коли хто псує мені ту роботу” [Там само: 80]. Отже, наведений лист містить теоретичні настанови, на яких ґрунтуються певні правила й сучасного українського правопису, що впливають із загальних законів милозвучності (евфонії) нашої мови як давньої ще праслов’янської ознаки, пов’язаної із законом відкритого складу.

Граматику, лексикологію, лексикографію, стилістику й методику початкового навчання української мови відповідно представлено термінами (вони складають разом 29%): *граматична форма* [Там само: 388], *словниця* [Там само: 60], *авторовий стиль* [Там само: 328], *граматка* [Там само: 46], *лексичний* [Коцюбинський 1974: 292]. Ці терміни тяжіють, на нашу думку, до сигніфікативних лінгвокультурем. Так, термін *граматична форма* тісно пов’язаний із процесом нормалізації й уніфікації книжно-писемної мови та її правопису й прагненням М. Коцюбинського до створення соборної літературної мови: „Я розумію, що кожен, хто видає книжку якогось автора, особливо відомого й заслуженого, мусить рахуватися з його способом писання навіть щодо *граматичних форм* мови та *правопису*. Хоч з другого боку уявляю собі, як трудно такому видавцеві або редакторові, напр., альманаха, прикласти той принцип до діла. Та в мене є надія, що наша літературна мова, як молоде вино, очиститься з часом од шумовиння і стане прозорою й міцною” [Коцюбинський 1961: 388 – 389].

Термін *лексичний* є показником неабиякої уваги М. Коцюбинського до вибору мовних виражальних засобів у творах, які він редагує: „...прохав би дозволити мені змінити деякі вислови, коли вони не задовольняють *лексичного боку*” [Коцюбинський 1974: 292]. Таке прохання, на нашу думку, ілюструє прагнення М. Коцюбинського до вироблення єдиних лексичних норм літературної мови, а отже, є опосередкованим свідченням активної участі в процесі нормалізації книжно-писемної мови.

Термін *словниця* позначено часовим характером, він належить до застарілих, у сучасній термінології йому відповідає *словник*. У листі до

В. Лукича термін *словниця* засвідчує обізнаність М. Коцюбинського з тогочасними лексикографічними працями та знання народної української мови: „Що ж до слова „звмпити”..., то це слово широ народне... Звмпити відповідає московському „струсить”, „потерять присутствие духа” і в такому значінню уживається у нас серед народа та занесене в *словницю* Піскунова” [Коцюбинський 1961: 5, 60]. Таке саме значення цього слова із застереженням „діалектне” фіксують і сучасні словники [ВТССУМ 2001: 355].

Термін *авторовий стиль* теж позначено часовим характером, оскільки атрибутив, що входить до його складу, став уживатися з формантом *-ськ-*: *авторський стиль*. Такий термін використовують і в мовознавстві, і в літературознавстві. У стилістиці останнім часом закріпилися терміни *ідіолект*, *індивідуальний стиль* [УМ 2000: 603]. Таким чином, епістолярій М. Коцюбинського відбиває особливості творення української лінгвістичної термінології.

Часто вживаний у другій половині XIX – на початку XX ст. термін *граматка* у значенні „буквар, азбука, абетка – підручник для навчання письма й читання” [Там само: 55] є важливим культурологічним поняттям для українців з огляду на те, що в часи заборон і нівеляції всього українського саме граматки ставали потужним засобом початкового знайомства з рідною мовою, літературою, історією й загалом культурою, тобто були важливим засобом збереження національної свідомості й самоідентифікації. Для української культури, як відомо, у ті часи суворою реальністю була цензура, яка виявлялася у виборі не лише тієї чи тієї теми, а й навіть тих чи тих слів, про що читаємо в одному з листів М. Коцюбинського: „Переглянувши пильно справу з *граматкою*, я цілком згоджуюся з Вами, що вона, щодо форми, нецензурна, найбільше вражають там слова: „цвенькати по-московськи”, „московська мова” і т. ін. Отже, гадаю, скоро викинути такі вирази, замінивши слово „московська” словом: „нерідна”, „чужа” або „панська”, то ціла справа з *граматкою* може залишитися без одміни...” [Коцюбинський 1961: 46]. З цього листа стає зрозумілим, що український культуротворчий процес значною мірою мав компромісний характер заради збереження й утілення в життя національної ідеї.

Таким чином, мовознавчі терміни тяжіють до сигніфікативних лінгвокультурем, оскільки є свідченням важливості й вагомості цих культурних інформаторів в історії розвитку української літературної мови, освіти й науки.

Літературознавчу термінологію в епістолярію М. Коцюбинського представлено термінами, які наявні й у сучасній терміносистемі, що є своєрідним показником культурної спадковості й наступності. Суттєвим у листуванні є те, що ці терміни належать до основних базових понять науки про літературу, які засвідчують високий рівень розвитку цього виду мистецтва й потенційних можливостей української літературної мови, для якої літературознавчі терміни стали не лише фактором поповнення її словника, а й індикатором високого розвитку нашої культури, що знайшов своє відбиття в мові.

Серед часто вживаних літературознавчих термінів найбільшу групу становлять ті, що пов'язані з жанровим розмаїттям української літератури (44%), а отже є свідченням динамічного поступу й бажанням „ширшого поля обсервації, вірного малюнку різних сторін життя усіх” [Там само: 338]. До цих термінів належать: *комедія* [Там само: 352], *новела* [Там само: 19, 22; Коцюбинський 1962: 9], *оповідання* [Там само: 19], *повість* [Там само: 309], *поема* [Там само: 437], *роман* [Там само: 288], *вірш* [Коцюбинський 1962: 32]. З лінгвокультурологічного погляду такі терміни тяжіють більшою мірою до денотативних лінгвокультурем. Але для визначення типів таких одиниць необхідно враховувати особливості розвитку культури, зокрема української, яка в другій половині XIX – на початку XX ст. переживала найнесприятливіші часи, та незважаючи на це розвивалася поступово й гармонійно в загальноєвропейському річищі. Через те ці терміни з огляду на їхню важливість і зміст культурної інформації про певний період розвитку нашої літератури, а отже, і літературної мови відносимо до сигніфікативних лінгвокультурем, що є важливими ілюстраторами особливостей нашого культуротворення. Так, жанри вірш і поема стали основою нової української літератури на живомовній народній основі (згадаймо творчість І. Котляревського, поетів-романтиків). Розвиток цих жанрів продовжили й обезсмертили Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка та ін., які своїм талантом показали велику силу живого українського слова та його здатність стати основним питомим джерелом нашої літератури й літературної мови. Жанри оповідання й повісті розвинув своєю творчістю Г. Квітка-Основ'яненко, який сприяв розширенню не лише жанрових рамок, а й діалектної основи тогочасної літературної мови. Услід йому пішло багато українських письменників, серед яких Марко Вовчок, Панас Мирний, І. Нечуй-Левицький, М. Коцюбинський та ін. Жанр роману започаткував у нашому красному письменстві П. Куліш, який не лише висвітлив потенційні можливості народної мови, а й уміло поєднав її з елементами старої української мови, що стали своєрідним лінгвостилістичним засобом у відтворенні важливих подій з історії України. Типологію цього жанру розширили Панас Мирний, І. Нечуй-Левицький, завдяки яким українська літературна мова піднялася на якісно новий естетичний щабель. Та вершиною естетизму нашої літератури й книжної мови був розвиток жанру новели, представлений у творчості М. Коцюбинського, В. Стефаника, Б. Лепкого та ін. Новела стала не лише прогресивним кроком у розвитку української літератури, у якій збільшилося розмаїття форм цього жанру (психологічна, соціально-психологічна, лірико-психологічна, лірична, сенсаційна, філософська, історична та ін. новели [ЛСД 1997: 510]), а й свідченням потужності мовних виражальних засобів, наявних в українській мові.

Жанр комедії є традиційним для нашої нової літератури, він розвивався передусім завдяки творчості І. Котляревського та Г. Квітки-Основ'яненка, здобутки яких продовжили М. Старицький та І. Карпенко-Карий, через що українська комедія стала віддзеркаленням актуальних проблем тогочасного суспільства, як-от: імперсько-шовіністичний наступ на наші споконвічні права й свободи („Москаль-чарівник”), соціальна нерівність, зумовлена

покріпаченням українського селянства („Сватання на Гончарівці”), мовне й національне відторгнення („За двома зайцями”), моральна деградація й утрата християнських цінностей („Мартин Боруля”, „Сто тисяч”, „Хазяїн”). Отже, жанр комедії для української літератури, а втім і культури, є своєрідним відбиттям ментального життєвого принципу українців, який можна охарактеризувати як сміх крізь сльози. Така ментальна риса є показником глибокої внутрішньої віри в краще, ознакою оптимізму, що притаманний українському характерові загалом.

В епістолярію М. Коцюбинського вжито терміни на позначення типів літературної творчості (19%): *драматичні твори, поезія* [Коцюбинський 1961: 339], *проза* [Там само: 351]. Наявність цих понять у листах одного з найвідоміших художників слова є свідченням самодостатності нашої літератури, показником можливостей нашої літературної мови в белетристичній сфері. Звичайно, що ці терміни слід віднести до денотативних лінгвокультурем, які несуть культурну інформацію, виходячи з власного змісту. Наявність таких лінгвокультурем в українській літературній мові є чинником зближення й інтеграції української культури в загальноєвропейському (цивілізаційному) просторі.

Серед термінів, що належать до сфери власне красного письменства або до художньої літератури, в епістолярію М. Коцюбинського відповідно виділяємо (13%): *белетрист* [Листування 1988: 50], *белетристичний* [Коцюбинський 1961: 295; Коцюбинський 1962: 42]. У листуванні письменника ці два терміни більшою мірою тяжіють до сигніфікативних лінгвокультурем, оскільки яскраво відбивають особливості саме українського культурно-історичного процесу. Так, в одному з листів до В. Винниченка наявне застереження культурно-ідеологічного й разом з тим запобіжного характеру: „Дуже гірко було мені читати Ваші слова, досадно на Вас і за Вас, бо я певний, що коли Ви перейдете на російський ґрунт, то тільки собі на шкоду. Письменник (поет, *белетрист*) не може безкарно змінити мову: вона помститься” [Листування 1988: 50]. Отже, лінгвокультурема *белетрист*, якій синонімічні лексеми *письменник* і *поет*, є важливою інформацією про умови культурно-історичного процесу в Україні, якщо її сприймати в контексті листа. Таким контекстуальним характером позначено й лінгвокультурему *белетристичний*, яка засвідчує несприятливі умови українського культуротворення, зумовлені цензурою або матеріальними причинами. Наприклад, у листі до В. Гнатюка читаємо: „...раджу Вам подати просьбу на ймення „начальника Главного управления по делам печати князя Николая Владимировича Шаховского” в Петербурзі. Пошліть йому разом з проською свої видання *белетристичні*, прохайте, щоб він звернув увагу на їх невинний зміст і дозволив їх продавати в Росії” [Коцюбинський 1961: 295]. У листі до А. Чайковського знаходимо таке: „...всі видавці наші тепер захоплені політикою і дуже скупко дають гроші на видання *белетристичні*” [Там само: 42]. Отже, через призму терміна *белетристичний* у деяких листах М. Коцюбинського бачимо ті негативні чинники, які впливали на процес розвитку українського художнього слова, що дало підстави (та й зараз дає)

деяким суб'єктам говорити про низький рівень української літератури, нездатність її бути в колі культурних і розвинених європейських літератур.

До загальних літературознавчих термінів (13%) належать: *література* [Коцюбинський 1961: 262, 338, 434 та ін.], *літературний* [Там само: 268, 288 та ін.]. Термін *література* в письменницькому епістолярію, звичайно, слід було б віднести до денотативних лінгвокультурем, але для української лінгвокультурології цей термін має важливе значення, у ньому закладено інформацію про складний історичний шлях розвитку української літератури, позначений переслідуванням і навіть ув'язненням багатьох її діячів, забороною друку, наліплюванням різноманітних ярликів і, нарешті, репресіями радянського періоду. Через те термін література, у нашому випадку, цілком закономірно слід відносити до сигніфікативних лінгвокультурем. В епістолярію М. Коцюбинського цей термін передусім пов'язаний з естетичним кредо письменника, у якому простежуємо орієнтацію на європейську літературу, що знаходимо у відомому листі до Панаса Мирного від 10.02.1903: „Вихований на кращих зразках сучасної *європейської літератури*, такої багатой не лише на теми, але й на способи оброблювання сюжетів, наш інтелігентний читач має право сподіватися й од *рідної літератури* ширшого поля обсервації, вірного малюнку різних сторін життя усіх, а не одної якої верстви суспільності, бажав би зустрітись у творах красного письменства нашого з обробкою тем філософічних, соціальних, психологічних, історичних і ін.” [Там само: 338].

Література, як і любов, належить до високої сфери життя М. Коцюбинського, для нього вона є чимось на зразок коханої жінки, підтвердження чому знаходимо в одній з наукових праць С. Павличко, яка зауважує: „Любов – духовне почуття. Її місце – коло літератури. В одному з ранніх листів до О. Аплаксіної М. Коцюбинський пише: „...весь внутренний мир мой наполняешь ты да соперница твоя – литература” [Павличко 2002: 512]. І нарешті, література для М. Коцюбинського – це сенс і разом з тим драма його особистого життя: „Коли б можна було обмежити свою творчість уявою, я був би дуже щасливим. Проте щось сильне тягне мене до літературної праці – і літературі я відданий цілою душею.

Та найбільша драма мого життя – це неможливість присвятити себе цілком літературі, бо вона, як Вам відомо, не тільки не забезпечує матеріально, а потребує ще видатків” [Коцюбинський 1961: 434]. Отже, наведені рядки розкривають, на нашу думку, ще й особисту драму письменника, драму його роздвоєності, яка була не тимчасовою, скороминучою, а постійною, бо „саме життя заклало основу роздвоєності Коцюбинського” [Павличко 2002: 506]. Таким чином, лінгвокультурема *література* в епістолярію М. Коцюбинського має на собі відбиток об'єктивного й водночас суб'єктивного.

Термін *літературний*, використаний у листуванні М. Коцюбинського в ролі атрибутива, на нашу думку, тяжіє до денотативних лінгвокультурем, уживаних для висловлення позитивної оцінки: „величезний *літературний* хист” [Коцюбинський 1961: 267 – 268], „Ваш *літературний* талант” [Там само: 288] або означення нейтрального характеру: „*літературний* збірник” [Там само: 339]. У першому випадку, щоправда, термінологічність

аналізованого терміна дещо знівельовано, і він набуває художніх ознак, а в другому – зберігає своє термінологічне значення, але в обох випадках *літературний* є означенням до окремої сфери в галузі мистецтва – літератури. Отже, загальнолітературознавча термінологія належить і до сигніфікативних, і до денотативних лінгвокультурем.

Серед специфічних літературознавчих термінів, що наявні в епістолярію М. Коцюбинського, є також термін *сюжет* [Там само: 339, 352 та ін.], який, звичайно, належить до денотативних лінгвокультурем, що є свідченням не лише лінгвістичного факту (наявності його в терміносистемі сучасної української літературної мови), а й показником високого професійного рівня адресанта (автора листів).

У листуванні М. Коцюбинського часто вживаним є термін *альманах* [Там само: 343, 349 та ін.]. Виходячи з того, що ці літературні збірники „сприяли консолідації творчих сил українських письменників, визначали стильові тенденції літератури, підсумовували певні її здобутки, окреслювали її перспективи” [ЛСД 1997: 31], тобто є важливим культурним інформатором історії української літератури, лінгвокультурем *альманах* відносимо до сигніфікативних.

Отже, літературознавчі терміни в епістолярію М. Коцюбинського більшою мірою тяжіють до сигніфікативних лінгвокультурем (69%). Серед них терміни на позначення жанрів (44%), понять красного письменства (13%), загальні літературознавчі терміни (6%) і ті, що позначають специфічні літературні видання (6%). До денотативних лінгвокультурем відповідно належить 31% термін, вони слугують для називання типів літературної творчості (19%), загальних літературознавчих понять (6%) і ті, що номінують у літературному творі подію чи систему подій (6%).

Таким чином, лінгвістична й літературознавча термінологія в листуванні М. Коцюбинського є показником європейських інтенцій і домінант у науці й загалом у культурі, що виявляють себе через мову, бо „мова й культура перебувають у діалозі” [Шевченко 2002: 12]. Такий одвічний безперервний діалог на сучасному етапі, на нашу думку, є перспективою наукових досліджень у лінгвістиці.

Література

ВТСССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2001. – 1440 с.;
Єрмоленко 1999 – Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови) / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.;
Іванишин 1994 – Іванишин В. Мова і нація / Василь Іванишин, Ярослав Радевич-Винницький. – Дрогобич: Відродження, 1994. – 218 с.;
Коцюбинський 1961 – Коцюбинський М. М. Твори : у 6 т. / М. М. Коцюбинський. – К. : Вид-во АН УРСР. – Т. 5. – 1961. – 464 с.;
Коцюбинський 1962 – Коцюбинський М. М. Твори : у 6 т. / М. М. Коцюбинський. – К. : Вид-во АН УРСР. – Т. 6. – 1962. – 492 с.;
Коцюбинський 1974 – Коцюбинський М. М. Твори : у 7 т. / М. М. Коцюбинський. – К. : Наук. думка. – Т. 5. – 1974. – 431 с.;
Листування 1988 – Листування М. Коцюбинського з В. Винниченком / вступ, тексти листів

та прим. підг. П. М. Федченко // Рад. літературознавство. – 1988. – № 2. – С. 37 – 60; ЛСД 1997 – Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К. : Академія, 1997. – 752 с.; **Мацько** – Мацько Л.І. Дискурсивний аналіз тексту / <http://www.ukrlit.vn.ua/article/1289.html>; **Павличко 2002** – Павличко С. Д. Теорія літератури / передм. М. Зубрицької. – К. : Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2002. – 679 с.; **Русанівський 2001** – Русанівський В.М. Історія української літературної мови : підручник / В. М. Русанівський. – К. : АртЕк, 2001. – 329 с.; **Селіванова 2006** – Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2006. – 716 с.; **СІС 2000** – Словник іншомовних слів: 23000 слів та термінологічних словосполучень / уклад. Л. О. Пустовіт та ін. – К. : Довіра, 2000. – 1018 с.; **УМ 2000** – Українська мова : енциклопедія / редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – К.: Укр. енцикл., 2000. – 752 с.; **Шевченко 2002** – Шевченко Л. І. Інтелектуалізація української літературної мови: лінгвістична та теоретико-епістеміологічна аспектологія : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец 10.02.01 „Українська мова”; 10.02.15 „Загальне мовознавство” / Л. І. Шевченко. – К., 2002. – 32 с.

Найрулін А.О. Лінгвістична та літературознавча термінологія в епістолярію Михайла Коцюбинського (лінгвокультурологічний аспект)

У статті в лінгвокультурологічному аспекті описано лінгвістичні й літературознавчі терміни в епістолярію Михайла Коцюбинського. З'ясовано, що більшість цих термінів тяжіють до сигніфікативних лінгвокультурем, які інформують про особливості нашої культури в описуваний період і засвідчують її європейські тенденції розвитку.

Ключові слова: лінгвістичні терміни, літературознавчі терміни, сигніфікативні лінгвокультуреми, денотативні лінгвокультуреми.

Найрулин А.А. Лингвистическая и литературоведческая терминология в эпистолярии Михаила Коцюбинского (лингвокультурологический аспект)

В статье в лингвокультурологическом аспекте описаны лингвистические и литературоведческие термины в эпистолярии Михаила Коцюбинского. Выяснено, что большинство этих терминов относятся к сигнификативным лингвокультурамам, информирующим об особенностях украинской культуры в описываемый период и являющимся свидетельством ее европейских тенденций развития.

Ключевые слова: лингвистические термины, литературоведческие термины, сигнификативные лингвокультуреми, денотативные лингвокультуреми.

Nairulin A.O. Linguistic and literature study terminology of Mykhailo Kotsiubynsky's epistolary collections (linguo-culturological aspect)

The article deals with the linguo-culturological analysis of the linguistic and literature study terms of Mykhailo Kotsiubynsky's epistolary collections. It has been

found out that the majority of these terms belong to the significative linguo-culturemes which give information about the peculiarities of our culture of the described period and which prove its European tendencies of the development.

Key words: linguistic terms, literature study terms, significative linguo-culturemes, denotative linguo-culturemes.

Л.М. Синельникова, Т.П. Терновська (Луганськ)

УДК 811.161.2'38:821.161.2-1.09 „19”

ЗАЙМЕННИК У ЛІРИЧНИХ ЗАПИТАННЯХ

Питання – це спосіб вияву інтересу до сутності життя. Воно стосується не вчинків, а їх результату – нерідко в проекції на все життя. Це прояв особистої філософії індивіда, почуття його причетності до найбільш складних і відповідальних сторін людського буття [Синельникова 2008: 414].

Ліричні запитання вже були предметом нашого аналізу на матеріалі української поезії ХХ ст. [Синельникова, Терновська 2008; Синельникова, Терновська 2009]. Продовженням цього дослідження є пропонувана стаття, мета якої здійснити опис смислового потенціалу займенників *що, який, як* в умовах поетичної комунікації.

Займенник *що* може позначати будь-яку сутність, а отже, його семантичне наповнення безмежне. У ліриці *що*-запитання можуть стимулюватися сенсорним досвідом ліричного героя, який знаходиться в позиції спостерігача. Але „спостереження” у вірші завжди має продовження, і побачене, як правило, трансформується як духовно значуще: *Із прося що? / Пшоно й полова, / Коли для жнив пора прийде. / А ми повинні краять серце / І возвеличувати світ, / Аж поки стежка обірветься / Біля відчинених воріт...* (Г. Чубач).

Запитання як усвідомлення неповного знання стосовно сенсорного досвіду в поезії отримує поширену внутрішніми імпульсами відповідь: *Подивився: і що воно таке? / Не допоможе й двоопукла лінза. / Здається ж, люди ,все у них людське, / але душа ще з дерева не злізла* (Л. Костенко); *Що в нас було? / Любов і літо без тривог. / Оце і все. А взагалі-то / не так і мало, як на двох* (Л. Костенко); *Живеш надією, / що має щось збутися. / А що має збутися? / ...Не спиш, фантазуєш – і між трьох слів блудиш* (В. Підпалій).

Що-запитання орієнтоване на вихідну семантику займенника, але, будучи одиницею комунікативного плану, організовує дейктичну мікросистему, яка залежить як від адресанта, так і від адресата. *Що*-запитання може бути формою вияву інтересу до навколишнього світу або до власного стану. Звідси можливі адресування собі й адресація до іншого. Причому за законами ліричного жанру інший – це будь-яка людина (уособлений предмет), яка в певній життєвій ситуації може про щось запитати: *Живе у пісні славний батько, / Здається, зараз підійде / І запитає: „Ну, нащадку, / На що ти проміняв себе?”* (С.Пушик. Сагайдачний).

Завдяки своїй амбівалентності – самоадресації та адресації до іншого – *що*-запитання нерідко діалогізує монологічну ліричну оповідь: *Син білявого*

дня і чорнявої ночі, / вечір мулат підійшов до порога. / Слухай, мулате, бачиш ті ночви, – / нехай це буде стара пірога. / Давай попливемо у ніч коротку / назад по ріці незворотнього часу. / <...> / **Що** нас чекає у ніч заворожену? / Вже так до ножа ми звикли у спину, що в чесній битві ми переможемо (Л. Костенко). Життя – це божевільне раллі. / Питаю в долі; / а **що** далі? (Л. Костенко).

Що-запитання, звернене до конкретної чи уявної особи, навіть до ліричного героя, може створювати прагматичну комунікативну рамку, але відповідь будується за законом ліричної оповіді, спрямованої на відображення емоційного стану автора: *Йду і простір видивляю: / Чи далеко ще до краю ? / Йду й питаю свою мрію: / Передчасно не стемніє? / Йду і мучуся думками: Хто ітиме там за нами? / А ти з мене лиш смієси: / „ **Що** ? нелегко тобі йдеться ? ” / Так питаєш, мов радієш: / „ **Що**? По- іншому не вмієш ? ” / Хоч слова – пісок у вічі, / Та – дорога кличе, кличе. / То яруги, то мости... / Як з тобою важко йти! / Та – не збочу, клятв – не рушу. / Ця дорога – через душу (Г. Чубач).*

Займенник *що* в питально-відповідному режимі ліричної комунікації може мати узагальнювальне значення, семантика його розкривається в тексті: *А тепер ...**Що** тепер? Моє серце навіки стерпне. / На пожежах печалі я пам'ять свою обпалю. / Якби ти знав, як солодко, нестерпно / і як спочатку я тебе люблю!* (Л. Костенко).

Самоадресоване *що*-запитання виявляє пряму рефлексію ліричного героя, підвищує міру сповідання, визначає вектор реагування – напрямок емоцій тощо: *Глибокий в мамі зір, як на старій іконі, / злились у нім мольба, смирення і печаль. / **Що** вдіяти мені; як зупинити коні, які несуть її в невідворотну даль? / Я плачу на снігу, не годен ради дати / обпеченій душі, в якій живе вина. / На хвірточці старій мене втішає мати, / мов помираю я, а не вона (Л. Горлач); А ще ж недавно я любив. **Що** сталося? / Кому тепер я подумки молюсь? / **Що** у мені чи в світі надірвалось?.. / Не відаю. Але села – боюсь (Л. Горлач); **Що** може душу сколихнуть рабу? / Січкаря душ, омріяна епоха! / Мистецтво взяте на скабу. / Митці поволі обростають мохом (Л. Костенко); **Чого** ж ти, серце, хочеш? / Засни, засни! / В бурхливій темній ночі/ Найкращі сни (Б. Лепкий).*

Повторюване *що*-запитання може свідчити про особливий спалах емоцій ліричного героя: *Втомилась я від філіалів пекла. / **Що**, крім страждання? Крім страждання, **що**? / Оптимістичні пасторалі. / А головне, **що** – по спіралі (Л. Костенко).*

Знаходячись у сильній позиції початку вірша, *що*-запитання нерідко репрезентує тему у формі неповного знання, сумнівів і програмує пошук відповіді через пояснення чи роздуми з приводу зазначеної в запитанні теми: *Боже, **що** зробила я весні? / Чому вона прийшла й не привіталась? / А мені ж так важко зимувалось? / Думалось: весна воздасть мені. / <...> / Зрада! Зрада! А потрібно жити, / Плач здушить і якось там крутиться! Гола гілка в скляночці дрижить. А мені весна весною сниться (І.Жиленко); **Що**, розуме, скептичний мій химернику? / Не прикидайся, ти сумуєш теж. / Любов відкрити важче, ніж Америку. / По-перше, чи до неї допливеш? (Л. Костенко);*

Весною, ранньою весною.../Гей, що се діється зі мною? / Та чи зі мною, лиш зі мною /Весною діється? Весною... (Р. Лубківський). Запитання Гей, що се діється зі мною? у тексті повторюється тричі, служить для вираження життєрадісного, піднесеного настрою ліричного героя.

Що-запитання, яке завершує вірш, як правило, виконує функцію ліричного узагальнення. Питальна форма робить таке узагальнення відкритим для різних відповідей, що створює особливу смислову перспективу: Я все щось мушу, мушу, мушу! А, власне, що я винна і кому? (Л. Костенко); Атомний, космічний і трагічний час... / Діти ж наші, діти! Що чекає вас? (М. Луків); Ще трішки – зовсім смеркне. / І тихо душа щемить... / Хоч що їй, душі безсмертній, / одна проминальна мить? (Л. Талалай); Хіба мене судити треба, / Що в борг сміюся і радію? / А що робити, як під небом / Поет нічим не володіє? (Г. Чубач).

Вірш може закінчуватися низкою що-запитань, які передають „форсовану” емоцію: Так що ж в них згора, / Що так душі тривожно? / Ну, що це так згора, / Що врятувати не можна? (М. Шевченко. В березах осінніх); Усі вже звикли: геніїв немає. / А що, як є? Зацькований, а є? / А що, як він між нами ходить, геній? / Вивозить з бруду цей потворний час. / Що, як за це вже зараз в наших генах / нащадки наші зневажають нас?! (Л. Костенко).

Одне чи кілька що-запитань можуть програмувати альтернативні відповіді, а також відповідь у формі нового запитання: Що залишу майбутньому дневі; / Чим ділитися буду з ним?! – / Вибухають бомби водневі / На обпеченім лобі моїм! (В. Симоненко); Що в моря спільного з потоком гірської талої води? Висока хвиля білопінна / І каламутні віражі... / Невже каміння це та глина / І є спорідненість душі? (О. Шугай); Я також не знаю, / Що мені роботи: / Чи втішати верби? Чи журу журити? (Г. Чубач); Хто мені скаже, / Що я надбала? / Що я згубила? / Що зберегла? / Роки – минули. / Коні – втомились. / Я повернутись / теж не змогла (Г. Чубач).

В альтернативній відповіді-запитанні ліричний герой шукає шляхи уподібнення („з чим порівняти, на що схожий внутрішній стан, відчуття, складне враження від навколишнього світу і т. д.”) [Ковтунова 1986: 141]: Не знаю, що це: щастя? мука? – / цей весняний трояндний герць? / Я тільки знаю, що розлука / чиєсь розіб’є з наших серць (М. Драй-Хмара); А що таке життя? Чи те, що переждалось? Чи все-таки життя – це те, що відбулось? (Л. Костенко); Сліпучо усміхнулася гроза. Всесвітнє дерево струснулося дощами. / Що має почувати горобець у горобину ніч? Чи страх пропорційний до маси тіла? / На цьому дереві і людство – горобець (Л. Костенко).

Займенник який уживається в запитаннях, спрямованих на визначення ознаки особи, предмета, події – власне буття [Шведова 2005: 493]. Який-запитання може формуватися в умовах сенсорної модальності, тобто стимулюватися об’єктом спостереження. У плані комунікації зміст який-запитання тісно пов’язаний із суб’єктами мовлення: один і той же об’єкт може викликати різну реакцію. Запитання – це свідчення підвищеної уваги мовця до ознак спостереженого. Вихідний займенник який, як правило, націлює на пошук сутнісних ознак і якостей. Але в поетичному мовленні уявлення про такі ознаки розширюється, акцент може бути зроблено не на зовнішніх

характеристиках когось чи чогось, а на внутрішніх ознаках, досить вагомим на думку ліричного героя, наприклад: *В якому вихорі і злеті / Я праг гарячих оболонь... / Якою ж та була комета? / Забулися усі прикмети, / Одне у пам'яті – вогонь* (Д. Головка).

Оскільки в ліриці немає жорсткої просторової й часової закріпленості описуваної ситуації, кількість і характер ознакових рис об'єкта необмежений. *Який*-запитання може являти собою запит про неіснуюче, неспостережене, наприклад: *Вуста холодні голкою зашиті. / В якого світу прощення просити?! / В якій пустелі, край якої Лети / прослалися залізні перемети?..* (Л. Голота).

Самоадресування запитання *який* у когнітивному плані є носієм всеохопності, що нерідко підтримується займенниками *ти, ми* зі значенням узагальнення або відповідними формами дієслів: *Який буття святий резон? / Чому вдаєшся до химери: / покинь Копернікові сфери, / забудь фотону марафон. / Один для світу камертон: / Не зупиняйся в переддвер'ї – / до серця глянь – в його печерах / відшукуй злагоди закон* (І. Камінець).

Структури з *який*-запитаннями поділяються на дві групи: одні з них зберігають характер запиту, а інші – риторичні, їхнє завдання сказати, а не запитати. Когнітивна різниця між такими питальними конструкціями впливає на їх обсяг та характер мовних одиниць. Пор.: *Руки кладу / на терези історії – / яка / вага / ваша?* (В. Мельник); *Васильку, це не вірші, це – Стефаник. / Це не література. Це душа. / Слова багато хто складає файно. / Та до яких з тих слів серця лежать?* (С. Йовенко).

Носіями ознак особи, предмета, стану тощо в риторичному *який*-запитанні найчастіше виявляються образні засоби – метафори, епітети й т. д., наприклад: *Козацький вітер вишмагає душу, / і я у ніжність ледве добреду. / Яким вогнем спокутувати мушу / хронічну українську доброту?!* (Л. Костенко); *Ти де була, у Всесвіті чи в Спарті? / Яким вікам світилася вві млі? / І по якій несповідимій карті / знаходиш ти поетів на землі?* (Л. Костенко). *Ти знов прийшла, моя печальна музо... / У самовитім чи в несамовитім – / у кожному слові гладь і непроглядь... / Якого ж ока треба самовидцям, / щоб азбуку століття розпізнати?* (І. Римарук).

Структури з *який*, що містять у собі запит, або мають відповідь, наявну в тексті, або передбачають її як гіпотетично можливу. Щодо мовного оформлення, то в них частіше переважає денотативно орієнтована лексика: *Біля моря я виріс, / а вижив я / побіля горя. / Про які марципани? / Я мріяв про хліба шматок* (О. Орач); *– Агов! – гукаю. – Озовися, капітане! / Які надумав відкривати моря? – / Пливе беззвучно, за крайнебом тане, / Як біла каравела, молодість моя* (П. Осадчук); *Душа моя, знайдібіда! / Знайди біду, не вернешся. / Яку біду надібала? Стоїш і не одвернешся* (Л. Костенко); *На якому ти сонці зріла, / Де вмивалась росою з листа? Чорна магія білого тіла / зацімила мені вуста* (П. Засенко).

Вихідний займенник *як* є досить складним за своєю семантикою. Дослідники відзначають його багатofункціональність, зумовлену смисловою структурою: „він позначає ситуативний стан чи власне ситуацію, або ситуацію, зв'язану з тими чи тими обставинами, а також самі ці обставини та їх суміщення” [Шведова 2005: 527]. Значна кількість названих функцій

займенника *як* засвідчена і в ліричній поезії, причому смислова дифузність його виявляється в усіх випадках поетичного мовлення. Навіть у тих, коли *як*-запитання, здавалося б, пов'язане з описаною у вірші ситуацією, наприклад: *В земному Києві нема для мене весен. / По осені – мій кожен день і крок. / А як у вас там, в Києві небеснім, / за золотими вікнами зірок?* (І.Жиленко); *Орел впинався кігтями в рамено, / клював печінку... Але не про те я. / Як тоді жилось тобі, Климено, / нещасна, вірна жінко Прометея* (Л. Костенко).

Чим ширший семантичний обсяг *як*-запитання, тим більші його можливості оформити структуру, близьку до внутрішнього філософського роздуму, наприклад: *Не слухають, не озираються, / пливають, біжать, відлітають – / не знаю куди, та знаю: / не вернуться звідтіля. / Як же мені гукати їх, / доки іще не стала / пустелею / наша Земля?..* (С. Жолоб); *І як збагнути, / що серце таке глибоке, аж срібне, / неначе рибка, / у кожній-кожнісінькій краплі?* (В. Кордун); *Як давить світ, як обступає, / як приголомшує, як мене! / Як зберегти в собі цю душу / в глобальнім клетоті біди?* (Л. Костенко).

Специфіка *як*-запитання в ліричних віршах пов'язана з характером відношень у категорії визначеності й невизначеності, так, у поезії О. Орача „*Я вже не буду ніжніший...*” [Віщий гомін 2003: 241] запитання має конкретне значення, хоча ситуація, зображена у вірші, ірреальна: *Снилося: жито і море – / жовте на голубім... / Щось ти до мене говориш, / кличеш очима: „Ходім!” / Жито й вода – скільки й видно. / Як нам, гадаю, іти? Відповідь, наявна тут, – цілком конкретна, але побудована за законом ліричної оповіді: „Небоньком підемо, рідний!” – кажеш, усміхнена, ти.*

Ознака дифузності *як*-запитання, з одного боку, пояснюється звичайною для поетичної комунікації безадресатністю, з іншого – за формальним поданням адресата чи самоадресацією – неможливістю відповіді на це складне запитання і взагалі небажанням на нього відповідати. У такому випадку дифузність породжує смисл: *Тепер пора прощатися нам. Будень. / На білих вікнах змерзли міражі. / І як ми будем, як тепер ми будем?! / такі вже рідні і такі чужі* (Л. Костенко); *І як тепер тебе забути? / Душа до краю добрела. / Такої дивної отрути / я ще ніколи не пила* (Л. Костенко); *Як мені написати, щоб на рани людські / кожне слово – / листком подорожника?* (О. Орач); *Той вітер літає по білому світу. / Та як мені вітра пророцтво збагнути? / Він віє, і виє, і свище, і крутить* (С. Пушик); *Ввійдіть у гай, без поспіху увійдіть, / Знайдіть себе у щибеті і квіті. / Тепер скажіть, ну як могли ви жити / Без цього гаю на оцьому світі?* (М. Луків).

Наявність відповіді на *як*-запитання – досить рідкий випадок. Її когнітивна особливість полягає в програмованій передбачуваності певних подій, почуттів, наприклад: *Не грішниця – вбивця: / Казала „люблю” не любивши. / Казала, вбивала – / Себе забувала, / Як виправдат слово? / І як зрозуміти? / Хотіла любити. / Хотіла любити. / Хотіла любити!* (Г. Чубач).

Дифузність *як* неможливість відповіді більшою мірою виявляється в *як*-запитанні, що завершує віршований текст: *Відходять вірші, наче поїзди. / Гримлять на рейках бутафорські строфи. / Але куди? Куди вони, куди?! / Поезія на грані катастрофи. / І чи зупиним, чи наздоженем? / Вагони йдуть,*

спасибі коліщаткам.../ Але ж вони в майбутнє порожнем! / Як ми у вічі глянемо нащадкам?! (Л. Костенко). Загальна картина особливого емоційного напруження в цьому тексті підтримується низкою інших питальних речень, оформлених як із допомогою займенників, так і без них.

Отже, залежно від того, на семантиці якого займенника побудоване запитання, можна говорити про когнітивні „пріоритети” в думках ліричного героя, підстави для його безкінечних рефлексій. Комунікативна функція запитань пов’язана з бажанням не стільки вяснити деякий стан справ, скільки зрозуміти щось досить важливе для самого себе.

Перспективи роботи вбачаємо в дослідженні смислового потенціалу інших займенників у структурі ліричних запитань.

Література

Віщий гомін 2003 – Віщий гомін: укр. поезія другої половини ХХ ст. [упоряд., передм. та есе про поетів М. О. Сороки]. – К.: Грамота, 2003. – 368 с.; **Ковтунова 1986** – Ковтунова И. И. Поэтический синтаксис / И. И. Ковтунова. – М.: Наука, 1986. – 206 с.; **Синельникова 2008** – Синельникова Л. Н. Местоимение в дискурсе: науч. моногр. / Л. Н. Синельникова. – Луганск, 2008.–476 с.; **Синельникова, Терновська 2008** – Синельникова Л. М. Займенник у питально-відповідному режимі комунікації / Л. М. Синельникова, Т. П. Терновська // Лінгвістика: зб. наук. пр. – Луганськ, 2008. – № 2. – С. 154 – 160; **Синельникова, Терновська 2009** – Синельникова Л. М. Займенник у ліричних запитаннях / Л. М. Синельникова, Т. П. Терновська // Лінгвістика: зб. наук. пр. – Луганськ, 2009. – № 2. – С. 209 – 213; **Шведова 2005** – Шведова Н. Ю. Русский язык: избр. работы / Н. Ю. Шведова. – М.: Яз. славян. культуры, 2005. – 630 с.

Синельникова Л.М., Терновська Т.П. Займенник у ліричних запитаннях

У статті розглянуто специфіку ліричних запитань, побудованих із використанням займенників, досліджено смисловий потенціал займенників *що, який, як* в умовах української поетичної комунікації.

Ключові слова: займенник, ліричне запитання, поетична комунікація.

Синельникова Л.Н., Терновская Т.П.. Местоимение в лирических вопросах

В статье рассматривается специфика лирических вопросов, построенных с использованием местоимений, исследуется смысловый потенциал местоимений *что, который, как* в условиях украинской поэтической коммуникации.

Ключевые слова: местоимение, лирический вопрос, поэтическая коммуникация.

Sinelnikova L.M., Ternovska T.P. Pronoun in lyric questions

In the article is examined specific of lyric questions, built with the use of pronouns, semantic potential of pronouns of *що, який, як* is probed in the conditions of Ukrainian poetic communication.

Key words: pronoun, lyric question, poetic communication.

О.Т. Федунівич-Швед (Чернівці)

УДК 811.161.2'255.4

**ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОГО СТИЛЮ
МИКОЛИ ЛУКАША**

Перекладацька творчість Миколи Лукаша дедалі частіше стає об'єктом зацікавлення й теоретиків та істориків перекладу, і дослідників історії та стилістики сучасної української літературної мови.

Тривалий час М. Лукашеві довелося працювати в умовах цілковитої заборони друкувати його твори. У часи незалежної України дослідження мовної скарбниці перекладів М. Лукаша набуло особливої актуальності. Новітні студії перекладів М. Лукаша представлено статтями М. Весни, О. Лучук, М. Новикової, А. Перепаді, В. Савчин, Ю. Хоменко, Л. Череватенка, К. Шахової та ін. Усі праці містять аналіз змістових та мовностилістичних особливостей тексту перекладу (або кількох перекладів того самого твору) та оригінального тексту.

Мета статті полягає в тому, щоб систематизувати й проаналізувати праці українських дослідників творчості М. Лукаша, доповнивши їх власними спостереженнями щодо особливостей його перекладацького стилю в контексті продовження стилістичних традицій української поетичної мови.

Про головні принципи, якими М. Лукаш керувався у своїй перекладацькій праці, Г. Кочур написав ще в 1966 р. у статті „Майстри перекладу”, присвяченій дослідженню концепції стилю М. Лукаша. По-перше, М. Лукаш ніколи не користувався підрядником, а завжди перекладав тільки з оригіналу. Г. Кочур наголошує на тому, що безпосередній роботі над перекладом передувало ретельне вивчення оригіналу: ознайомлення з основами граматики тієї мови, з якої він робив переклад, із системою версифікації. Важливе значення М. Лукаш надавав поповненню свого словникового запасу з мови-джерела. По-друге, М. Лукаш ніколи не перекладав на замовлення (про це він жартівливо говорив, що Лукашеві „можна замовляти виключно те, що він сам собі замовляє” [Кочур 1966: 23].

В. Савчин зазначає, що „М. Лукаш тяжів до: 1) творів, аналогії яким не знаходив в українській літературі (тобто відбувалося т. зв. „заповнення вакууму”); 2) тем, проскрибованих в оригінальній літературі, що допомагало виховувати громадянську позицію в читачів цільових текстів; 3) творів виразно фольклорного спрямування з потужним пластом народної фразеології, просторічних, діалектних елементів, що дозволяло б оперувати аналогічною лексикою в перекладі” [Савчин 2006: 8].

Комплексність підходу М. Лукаша до осмислення й реалізації мовних засобів підкреслює Л. Череватенко. У праці „Так починався М. Лукаш” він зазначає, що з-поміж творів, які М. Лукаш обирав, він надавав перевагу насамперед таким, що мали зв'язок із народнописенною, фольклорною стихією. За спостереженнями Л. Череватенка, особливою рисою Лукашевих перекладів є добір мовних ресурсів. Це не лише використання книжної лексики, призабутих архаїзмів, вульгаризмів, і регіональних раритетів, серед яких легко вирізнути суто кралевецькі звороти, слівця, наголоси”, а й

індивідуально-авторське словотворення перекладача (*сріблопінний, огнеструмний, темноликий, цвітнотканий, многострадний* та ін.) [Череватенко 2001: 152 – 153].

Однією з важливих ознак перекладацького стилю М. Лукаша, на думку В. Савчин, є „специфічні підходи перекладача до проблеми реалій” [Савчин 1997: 124], які виявляються повною мірою в перекладах, що мають фольклорний характер із яскравим національним забарвленням. Дослідниця вважає недоречним використання символічних образів *калини* та *вінка з барвінку* в перекладах творів Р. Бернса та В. Шекспіра. Попри те, що такі образи вдало розкривають семантику англійських висловів, вони не мають символічного значення в англійській мові, а отже, втрачається національний колорит оригіналу. Використання М. Лукашем методу уподібнення дослідниця пояснює тим, що перекладач уважно ставився до реалій оригіналу, не вилучав їх, а вибирав оптимальні варіанти для відтворення семантико-стилістичних функцій реалій оригіналу, щоб максимально наблизити його до сприйняття та розуміння українського читача [Савчин 1997: 130].

М. Венгренивська, Т. Некряч у статті „П’єса В. Шекспіра „Троїл і Крессіда” в українському перекладі (до перекладацького портрету М. Лукаша)” указують на те, що „найістотнішою рисою перекладацького методу М. Лукаша є повне і всебічне оволодіння оригіналом, повне розуміння і сприйняття художньої концепції твору, прочитаного ним в контексті духу культури, втіленої в творі, і духу культури, носієм якої є перекладач” [Венгренивська, Некряч 1992: 28]. Для увиразнення тексту М. Лукаш використовує прийом повтору. У його перекладних творах, зокрема в п’єсі В. Шекспіра „Троїл і Крессіда”, поруч з уживанням традиційних народних форм повтору ([Пандар] *Осли, дурні, бевзі! Полова й солома, солома й полова!*) зафіксовано неологізми-повтори ([Пандар:] *Гектор – і той сміявся*. [Крессіда:] *А з чого узялася вся та сміхотня?*), властиві лише перекладацькій практиці М. Лукаша [Венгренивська, Некряч 1992: 36]. Проаналізувавши оригінальний текст п’єси В. Шекспіра „Троїл і Крессіда” та переклад, здійснений М. Лукашем, М. Венгренивська та Т. Некряч дійшли висновку, що „мовна характеристика персонажів у Лукашевому перекладі відповідає їх мовній характеристиці у Шекспіра. М. Лукаш наближує їх до глядача так само, як наближував їх до сучасного йому глядача В. Шекспір, у п’єсі якого герої троянської війни говорять сучасною Шекспіру мовою англійських гендлярів, міщан, людей середнього прошарку суспільства. Мовна стихія просторіччя, нестримна і соковита, вирує у п’єсі Шекспіра. У перекладі М. Лукаша та сама мовна стихія, але вже українського слова” [Там само: 30].

М. Весна обрала для розгляду переклади „Фауста” Й.-В. Гете, здійснені І. Франком та М. Лукашем. У розвідці дослідниця зазначає, що й І. Франко, і М. Лукаш своїми перекладами „збагатили українську мову: в епоху Франка – це нові терміни та вислови, а у час Лукаша – це суто українські слова, які вилучалися тому, що суперечили природному процесові розвитку літературної мови” [Весна 1995: 89–97].

Дослідження мовних засобів, що їх використовував у своїх перекладах М. Лукаш, представлено в праці К. Шахової „Про Миколу Лукаша –

перекладача з Божої ласки”. Порівнявши деякі оригінали з перекладами М. Лукаша, К. Шахова доходить висновку, що перекладач відтворював тексти „не просто точно, а надавав їм якогось своєрідного мовного блиску” [Шахова 2003 : 225]. Дослідниця вдається до детального аналізу мови перекладу М. Лукаша „Дон Кіхота” М. де Сервантеса, підкреслюючи, що перекладач „вільно й невимушено оперує всіма пластами рідної мови, суверенно й переконливо вживає діалектизми, архаїзми, рідкісні (у сучасному словниці) слова, легко створює власні лексичні варіанти, неологізми”. І незважаючи на те, що М. Лукаш не закінчив перекладу „Дон Кіхота”, зроблене ним „стало основою для повноцінного знайомства з романом в українських шатах” [Шахова 2003: 227].

Особливістю перекладацького почерку М. Лукаша, на думку В. Савчин, є вміння знаходити на рідному ґрунті, в українській культурі, спільне з іншими народами у звичаях, побуті, одязі, мотивах фольклору і навіть історії. Зокрема, у мові перекладу „Дон Кіхота” – твору, присвяченого життю й пригодам іспанця в турецькій неволі, простежуємо виразну паралель зі зразками усної народної творчості (невольничих плачів, українських дум). Це виявляється в уживанні таких слів і зворотів, як *невірна, невірні, ясир, бранці, яничар, потурнак, поламати віру*. Спільні традиції відбито не лише у фольклорних мотивах, але й у фактах уживання слів, що мають історичні конотації, як, наприклад, назви одягу (*жупан, плюндра, керей, керейка, кобеняк, гунька, шличка, очкур*), тканин (*саета, адамашка, шарлат, кармазин, оксамит, атлас*) [Савчин 2000].

„І природними здаються, – вважає знаний перекладач А. Перепадя, – і так між собою зближують два рукави Європи – Україну та Іспанію всі ці жупани з вильотами на рукавах, плюндри, керей, керейки, кобеняки, гуньки, шлички, очкури, всі ці саети, адамашки, шарлати, кармазини, буйний оксамит чи атлас у двадцять або тридцять сталок. Виявляється, й іспанці, й українці носили майже те саме вбрання, воювали тією ж зброєю, бакалярювали (бакалярів готували і в Саламанці, і в Києві), возили в багулах вертепи по селах” [Цитуємо за: Савчин 2000: 23].

Ю. Хоменко доводить, що М. Лукаш намагався наблизити мову своїх перекладів до лексики й синтаксису народної творчості. З цією метою він активно залучав слова розмовні, рідковживані, застарілі, діалектні, а також просторічні форми слів. Цим самим перекладач „прагнув зламати усталені стилістичні традиції, що заперечували використання низької лексики” [Хоменко 2004 : 131].

Невичерпне багатство української народнорозмовної мови було для М. Лукаша й джерелом перекладацького натхнення, і скарбницею мовних засобів. Не менш уважно М. Лукаш ставився й до праці своїх попередників. Цікаві міркування з цього приводу наведено в публікації Л. Череватенка: „Деякі друзі Лукаша вельми наполягають на тезі, що ніколи він не читав попередників по цеху перекладацькому. Неправда: читав, знав і вивчав, ще й, уважно вивчивши всі попередні переклади „Декамерона”, підсумував їхні прорахунки й осяги, а деякі знахідки переніс у власний переклад. Приміром, „безроги” (себто „свині”) потрапили туди з перекладу М. Подолинського. Ясна

річ, Лукаш, що називається, з олівцем студіював твори Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша, Лесі Українки, Івана Франка (зокрема його переклади російської прози). І не лише їх. Лукашів переклад увібрив у себе пошуки українських літераторів не одного десятиліття” [Череватенко 2006: 11].

Ознакою стилізації до фольклорної мови є парне вживання в мові Лукашевих перекладів близьких синонімів (*стужа* і *нужа*, *вигадки* та *вимрійки*, *безклепкий* та *безглуздий*; *ширитися* і *розпросторюватися*; *сумливо* і *думливо* та ін.) [Савчин 2000: 22]; використання слів із суфіксами здрібності *-есеньк-*, *-очк-* (*сіресенький*, *ріднесенький*, *маєточок*) [Савчин 2007: 571].

Прикметною рисою перекладацького стилю М. Лукаша є реалізація дериваційних можливостей української мови. Словотвірні особливості Лукашевих перекладів розкриває В. Савчин у статті „Стилістичні деривати у перекладах Миколи Лукаша” [Савчин 2007], присвяченій дослідженню тих способів словотворення, які найчастіше використовував у своїх перекладах М. Лукаш „для досягнення необхідних стилістичних ефектів”. Серед них авторка називає суфіксальний та безафіксний способи творення слів, основна словоскладання, акцентує увагу на тому, що М. Лукаш створює своєрідні словотвірні синонімічні та антонімічні ряди.

Особливість прислівникових новотворів М. Лукаша полягає в тому, що твірною основою до них є не якісні прикметники, а відносні. У цьому виявлялося продовження М. Лукашем словотвірного новаторства П. Тичини, порівн.:

Таблиця 1

Приклади новотворів – прикметників і прислівників у поезії П. Тичини та в перекладах М. Лукаша

Контексти з поезій П. Тичини	Контексти з перекладів М. Лукаша
<i>Думами, думами – наче море кораблями, переповнилась блакить Ніжнотонними</i> [Тичина: 134]	<i>Наприкінці свого пророцтва цилюрник підійняв раптово голос, а потім понизив його і зарокотав так ніжно-тонно, що хто був у жарт втаємничений, і той був ладен повірити віщунові</i> [Д. К.: 302]
<i>Вірю омофорно – За рікою дзвони: Сню волосожарно – Тінь там тоне, тінь там десь</i> [Тичина: 20]	<i>Сатанеллу місяць викрав, Зніс у небо громовинно І повис над залом прикро Блискотливим тамбурином</i> [Лукаш 1990: 388]
<i>Хтось горів світанно, Коліноприклонно: Дай нам, земле, шуму, Шуму – божевілля!</i> [Тичина: 41]	<i>Зір, як магній, миттю жахне, Мов кастетом раптом трахне, Туберозно б’є у ніздрі, Тягне спорзно в льоті бистрім <i>Плоть на плоть і хіть на хіть...</i> [Лукаш 1990: 387]</i>

Лексикон перекладів М. Лукаша багато в чому споріднений із поетичним лексиконом неокласиків. Риси спорідненості виявляються в уживанні різного типу поетизмів – фонетичних (*етер*), семантичних (*гроно* в значенні „гурт, громадка людей”), лексичних (*виногроно*, *зело*, *легіт*); у поверненні до

активного вжитку архаїзмів (напр., назви старовинних тканин *грезет*, *зло(а)тоглав* у поезії М. Зерова мають образні конотації, а М. Лукаш активізує пряме номінативне значення цих слів, зафіксоване в українській історичній прозі та драматургії тощо.

Таблиця 2

**Приклади вживання поетизмів
у поезії неокласиків та в перекладах М. Лукаша**

Контексти з поезій неокласиків	Контексти з перекладів М. Лукаша	Слово, його стилістичне маркування та ілюстративні контексти в „Словнику української мови”
<p><i>Нас Океан дождидає. І плесом омиті широким, Нас острови манять щасливії, Де й непоораний лан буяє Церериним даром І не підчищена галузка – виногородами</i> [Зеров, Камена: 39]; <i>Він вислухав молитви, коли хто виногорода приносив Або вінок польовий йому на кучері клав</i> [Зеров, Камена: 47]</p>	<p>[Фауст:] <i>Я шлю прокльон любові щирій, Смачному соку виногрон, Я шлю прокльон надії, вірі, Й терпінню надто шлю прокльон!</i> [Фауст: 64];</p>	<p>виногороно, поет. – гроно, кетяг винограду (Зеров: <i>Прохожий спиниться послухати, як я Тут нагряю в ті дні, як стигнуть виногорода</i>; Рильський: <i>У прозорі виногорода Сонце меду налило</i>) [СУМ I: 442]</p>
<p><i>Братерство давніх днів! Розкішне, любе гроно! Озвися ти хоч раз до вигнання Назона, Старого, кволого, забутого всіма В краю, де цілий рік негода та зіма Та моря тужний рев, та варвари довокола...</i> [Зеров, Камена: 30]; <i>О гроно п'ятірне нездоланих співців, крізь бурю й сніг гримить твій переможний спів, що розбиває лід одчаю і зневіри</i> [Укр. слово: 506; поезія М. Драй-Хмари „Лебеді”];</p>	<p><i>Хай же і ця душа З гроном ясним руша В радісний літ, В сфери священні, у горній світ!</i> [Лукаш 1990: 114]; <i>Тільки орел той, може, востаннє З лебедем-братом заводить спів... Скоро настане хвиля розстання, Порідша гроно товаришів</i> [Лукаш 1990: 189]; <i>Числівен злотне гроно, Закон небес храним! Знаходить в нас схорону Бог з тілом медяним</i> [Лукаш 1990: 287]</p>	<p>гроно – скупчення плодів або квітів на одній гілці; китиця (гроно винограду (Досвітній), гроно бузку (Яновський); * Образно: Рильський <i>І кличе синява жадана, І хоче гроно птиць ясне Догнати тінь аероплана</i>; * У порівн.: Леся Українка: <i>А кучері були, мов грона рясні</i> [СУМ II: 176]</p>

<p>В казковий край, під пальми і агави, Де стигнуть темні грона островів, Тебе помчала далечню морів Жадоба золота, пригод і слави [Клен: 27]</p>		
<p>Тільки спочили, як Сон легкокрилий з етеру ясного Вохким повітрям летить і тумани нічні розгортає [Зеров, Антологія: 22]; Човни рибальські не знайшли ще й досі В етері голубім, де не літає птах, Мій труп, заплутаний в морське волосся, – Я п'яним кораблем блукаю по морях [Клен: 410]</p>	<p>Вір, Лауро, в правду незрадливу: Млосні твої зори кличуть небуття, Їх проміння п'є ефір життя, Як в лампаді вогник п'є оливу... [Лукаш 1990: 119] – [форма ефір видається наслідком редакторського втручання]</p>	<p>етер, поет. – те саме, що ефір (Зеров: Тільки спочили, як Сон легкокрилий з етеру ясного Вохким повітрям летить і тумани нічні розгортає; Тичина: Пливе етер, струмує вітер, джерела б'ють нових поем) [СУМ II: 490]</p>
<p>Як шанував, як любив я прославлених Римом поетів! В кожному улюбленці муз бога я серцем вчував. Слухав я Макра старого читання – поему про „Птахів” Та про отрутих гадюк, та про цілюще зело [Зеров, Камена: 55]; Вважай на магію страшну чисел: Ось пекло, це землі частина шоста, А край зелених верб і тишних зел, Що скрізь його покрила вже короста, – Останній в пеклі круг, дев'ятий круг [Клен: 78–79]</p>	<p>Пурхнула куріпка над сонним зелом, Досвітню росицю струснула крилом; Хороша та жвава пташина дрібна, Хупава, як пава, ясна, як весна [Лукаш 1990: 157]; Як серце тьохкало назустріч його мові Коли між п'яних зел я свій танок вела [Лукаш 1990: 335]</p>	<p>зело, заст., поет. – зелень (Н.-Лев., Свидн., Бабляк) [СУМ III: 555]</p>
<p>Знову весна, оживає земля. Бурь одгриміла пора буркотлива, З заходу легіт повіяв</p>	<p>„Радуйся, циганко Радо, смуглолице моє диво! Вродиш сина: буде легінь понад легіт</p>	<p>легіт – легкий приємний вітерець (Коцюбинський: Сонце грає промінням,</p>

<p><i>пестливий... Де ви, багатої Фригії ниви? Де ти, Нікеї родюча рілля?... [Зеров, Антологія: 12];</i> <i>І розсипається волося золоте Під леготом легким, коли вітрець повіє. Ясна полярна ніч в її очах цвіте І сріблом світиться крізь темні довгі вії [Клен: 403]</i></p>	<p><i>уродливий” [Лукаш 1990: 442];</i> <i>Хотів би я заснуть на час, на час, на хвильку, на століття, хай знають тільки всі, що я не вмер, що є в моїх устах ще стійло золоте, що я – маленький приятель провесняного леготу і велетенська тінь од власних сліз [Лукаш 1990: 462];</i> <i>[Хор ельфів:] Теплий легіт тихо віє І зелений пестить лан [Фауст: 170]</i></p>	<p><i>весняний легіт жене по небесній блакиті як пух легенькі білі хмаринки; Тичина: Що третій Вітер молодий – Ласкавий Легіт-Теплокріл; Первомайський Але ось щось затремтіло, В небі щось зашелестіло, ніби легіт, мов вітрець, Наче в скрипку гарний грець Потихеньку грає, грає; Сосюра: До неї леготом полину) [СУМ IV: 461]</i></p>
---	---	---

Таблиця 3

Приклади вживання архаїзмів у поезії неокласиків та в перекладах М. Лукаша

<p><i>Ти давню праосінь нагадуєш мені: Широколанний степ, бліді свічада ставу, Берегових грабів грезет і злогоглави,.. [Зеров, Камена: 29]</i></p>	<p><i>Божжа мати виступає у спідниці грезетовій, мов алькальда того пані, і в коралях мигдальових [Лукаш 1990: 449]</i></p>	<p><i>грезет, заст. – шовкова або шерстяна тканина з дрібним візерунком того ж кольору (переважно сірого) (О. Стороженко, З. Тулуб) [СУМ II: 163]</i></p>
<p><i>Ти давню праосінь нагадуєш мені: Широколанний степ, бліді свічада ставу, Берегових грабів грезет і злогоглави, Повітря з синього і золотого скла І благодатний дар останнього тепла... [Зеров, Камена: 29];</i> <i>Сповите в цей пахучий саван, Куди вплело проміння ясні сни, Воно, немов у бганках злогоглаву, Хай продрімає до весни [Клен: 64]</i></p>	<p><i>[Маццео] годив жінці у всьому, водив її над усіх розкішніше в оксамитах, та злогоглавах, та оздобах різних дорожочинних [Декамерон: 285];</i> <i>То було восьмеро німф, ушикованих у два рядочки: одну четвірку провадив божок Амур, а другу Достаток; той крилатий, з луком, сагайдаком та стрілами, а сей убраний у барвистопишні єдваби та злогоглави [Д. К.: 431]</i></p>	<p><i>злогоглав, заст., поет. – тканина, вироблена з шовку і золотої канителі; парча (Ю. Опільський); // одяг, вбрання, виготовлені з цієї тканини (Панч) [СУМ III: 587];</i> <i>злогоглав, заст., поет. – парча (М. Старицький, М. Коцюбинський) [СУМ III: 604]</i></p>

<p><i>І що, коли в потузі непоборній Повстане день, протрубить нам ясу, І ранок несподівано розгорне Ніколи ще не явлену красу!</i> [Клен: 67]</p>	<p>[Підчаший:] <i>Володарю, я не гадав, що вдасться Мені таке тобі звістити щастя, Як те, що нині як ясу Сюди я радісно несу</i> [Фауст: 206]</p>	<p>яса, заст. – сигнал, знак (Леся Українка: <i>Вернулася Ізольда Білорука. Трістан питає: – Що? Яка яса? – Щось мріє там далеко у просторі. – Щось біле?! – Чорне, як моя коса;</i> Рильський: <i>Тепер я зрозумів, що потаємні сили І затамовані бурхливі голоси, Як зимова вода, під кригою струмили, Лише чекаючи весняної яси, Щоб повінню залить болота і долини</i>) [СУМ XI: 652]</p>
--	---	--

Використання значної кількості новостворених слів є особливістю перекладацького почерку М. Лукаша. Серед новотворів у перекладі п'єси В. Шекспіра „Троїл і Крессіда” називають і складноосновні, й оригінальні словосполучення, і похідні від різних частин мови (напр., іменники *вагота*, *викличник*, *вої*; дієслова *пожовтити*, *длється*: *Царі! Яка журба вам **пожовтила** щоки?; **длється** вона; я стуманів, світ обертом іде; той усежерущий вовк* [Венгрєнівська, Некряч 1992: 37]. Проте в окремих випадках кваліфікація тих чи тих слів як новотворів М. Лукаша недостатньо мотивована, а то й помилкова, оскільки до них нерідко потрапляють слова, уживані задовго до М. Лукаша іншими письменниками й засвідчені в класичних працях з української лексикографії. Так, іменник *вої* („воїни”) уживав ще Т. Шевченко в переспіві „Плачу Ярославни”. Іменник *викличник*, якого немає ані в реєстрі Словника Грінченка, ані в „Словнику української мови”, і М. Венгрєнівська й Т. Некряч, і В. Савчин зараховують до новотворів М. Лукаша [Савчин 2001]. Проте це слово відоме принаймні з перекладів І. Франка, порівн.: [Йокаста:] *Всього їх п'ять було, один **викличник** Між ними; цар лиш сам на возі їхав* [Фр.: 43; переклад драми Софокла „Едіп-цар”]. Такий новотвір, як дієслово *пожовтити*, яке зафіксовано ще у Словнику Грінченка, порівн.: *пожовтити – рос. „пожелтить”* [Сл. Гр. 3: 251]. Цю лексему наведено без ілюстративного контексту, проте свідченням давнішого її вживання в українській літературній мові є переклади П. Куліша, зокрема п'єси В. Шекспіра „Троїл і Крессіда”, порівн.: *Царі й князі, яка печаль вам щоки **пожовтила**?* [Куліш: 196]. Дієслова *дляти* „затягувати; не поспішати”, *длється* „баритися” представлено в реєстрі „Етимологічного словника української мови” [ЕСУМ: 94]. В. Савчин у статті „Стилістичні деривати у перекладах Миколи Лукаша”, аналізуючи Лукашеві новотвори, утворені способом складання, наводить як приклад лексему *розбогарадити*, проте й це слово зафіксоване в Словнику Грінченка:

розбогарадити – рос. „выпросить, раздобыть” (ілюстр. матеріал – з Канівщини: *Де б його розбогарадити грошей* [Сл. Гр. 4: 32]. Цікавою особливістю перекладацького стилю М. Лукаша В. Савчин вважає застосування прийому паронимазії як основи творення слів. Серед прикладів при цьому твердженні – іменник *роздвій*: *Вона з ним у роздвої. А роздвоївшись, можна знов здвоїтись, то може вийти й третє* [ТК: 376] [Савчин 2007: 574], проте й цей іменник зафіксовано в Словнику Грінченка, з посиланням на Словник Желехівського: *роздвій* – рос. „раздвоєніє” [Сл. Гр. 4: 41].

Загалом же дослідники Лукашевої творчості одностайні в думці, що мову його перекладів відзначено ретельним відбором мовних засобів з орієнтацією на мовно-художні особливості оригіналу. Для досягнення адекватності перекладу М. Лукаш спирався на лексику різного стильового призначення, а також удався до творення нових слів.

Із двох головних шарів лексики пасивного фонду, якими може послуговуватися перекладач, – архаїзмів і авторських новотворів – М. Лукаш надавав перевагу саме давнім словам, оскільки вони зберігали цінну й необхідну перекладачеві позамовну інформацію, яка дозволяла віднайти саме той мовний ключ перекладу, що був би хронологічно й стилістично споріднений (співзвучний) з оригіналом і відтворював не лише його поверхневий інформаційний зміст, а й глибинне стилістичне тло. На думку Л. Череватенка, переклад „Декамерона” завдяки „мовним раритетам зі старих документів, зі словників Лаврентія Зизанія-Тустановського і Памви Беринди, з козацьких літописів тощо .. видається нам не лише взірцем праці перекладацької, а й завершенням стильових розробок чи не всієї нашої літератури за кілька століть. <...> І треба визнати чесно: „надмірна українізація”, головний пункт ідейних і політичних звинувачень, таки „мала місце”. От тільки сприймаємо її сьогодні не як ваду, а зі знаком „плюс” – як позитив, як коштовний внесок у нашу культуру. І Лукаш діяв, підкоряючись законам органічного розвитку світової літератури” [Череватенко 2006: 13–14].

Аналіз тієї порівняно невеликої кількості праць, що їх присвячено перекладацькій практиці М. Лукаша, дозволяє виокремити кілька рис, що характеризують його перекладацькі засади: 1) актуалізація лексичних скарбів української мови, відображених староукраїнськими пам'ятками та українською лексикографією нового періоду; 2) реалізація та збагачення лексико-семантичного, словотвірного, стилістичного потенціалу української мови в перекладацькій практиці; 3) мовне експериментування М. Лукаша на основі глибокого знання книжної та фольклорної традицій української літературної мови. По-перше, це уважне ставлення до оригіналу, виявлене в доборі текстів, які він обирав для перекладу (насамперед – твори світової класики, що були пов'язані з фольклором і вимагали використання народнорозмовної лексики). Окрім того, глибоке знання мови-джерела й української мови дозволяло М. Лукашеві відчувати колорит першотвору й обирати такі мовні засоби, завдяки яким цей колорит не лише не втрачався, а навпаки – підсилювався. Цьому сприяло використання діалектної, архаїчної лексики, поети змів, новотворів. Використання саме такої лексики є визначальною рисою перекладацького стилю М. Лукаша.

Література

Венгренивська, Некряч 1992 – Венгренивська М. А. П'єса В. Шекспіра „Троїл і Крессіда” в українському перекладі (до перекладацького портрету М. Лукаша) / М. А. Венгренивська, Т. Є. Некряч // Теорія і практика перекладу. 1991: респ. міжвідом. наук. зб. / Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Вища шк., 1992. – Вип. 18. – С. 27 – 40; **Весна 1995** – Весна М. П. Перший монолог Фауста в перекладі І. Франка та М. Лукаша: роль часового чинника / М. П. Весна // Іноземна філологія: респ. міжвідом. зб. / відп. ред. К. А. Кусько. – Л. : Світ, 1995. – Вип. 108. – С. 89 – 97; **Кочур 1966** – Кочур Г. Майстри перекладу / Григорій Кочур // Всесвіт. – 1966. – № 4. – С. 17 – 24; **Савчин 1997** – Савчин В. Специфіка відтворення англомовних реалій у перекладах М. Лукаша (на матеріалі творів Р. Бернса і В. Шекспіра) / Валентина Савчин // Іноземна філологія: укр. наук. зб. / відп. ред. М. Е. Білинський. – Л. : ННУ ім. І. Франка. – 1997. – Вип. 110. – С. 124 – 130; **Савчин 2000** – Савчин В. Лукашеві уроки української мови / Валентина Савчин // Урок української. – 2000. – № 4. – С. 21 – 24; **Савчин 2001** – Савчин В. Відтворення авторських неологізмів у перекладах М. Лукаша / Валентина Савчин // Іноземна філологія: укр. наук. зб. / відп. ред. К. А. Кусько. – Л., 2001. – Вип. 112. – С. 298 – 305; **Савчин 2006** – Савчин В. Новаторство Миколи Лукаша в історії українського художнього перекладу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.16 „Перекладознавство”/ В. Р. Савчин. – К., 2006. – 20 с.; **Савчин 2007** – Савчин В. Стилiстичні деривати у перекладах Миколи Лукаша / Валентина Савчин // Вісн. Прикарп. нац. ун-ту імені В. Стефаника (Ювілейний випуск на пошану 100-річчя від дня народження проф. Івана Ковалика) / [ред. кол.: В. Г. Матвійшин (гол. ред.), Д. Г. Бучко, М. І. Голянич та ін.]. – Івано-Франківськ : Вид.-дизайн. від. ЦІТ, 2007. – Вип. XV – XVIII : Філологія. – С. 570 – 574; **Хоменко 2004** – Хоменко Ю. М. М. Лукаш у становленні української школи художнього перекладу / Ю. М. Хоменко // Наук. зап. НДУ ім. М. Гоголя : філол. науки. – Ніжин, 2004. – С. 131 – 134; **Череватенко 2001** – Череватенко Л. Так починався М. Лукаш / Леонід Череватенко // Всесвіт. – 2001. – № 9 – 10. – С. 138 – 139; **Череватенко 2006** – Череватенко Л. „Вже хоч як, а нудьги од сього убуде”/ Леонід Череватенко // Декамерон / Дж. Боккаччо; пер. з італ. М. Лукаша. – К. : Вид. центр „Просвіта”, 2006. – С. 5 – 30; **Шахова 2003** – Шахова К. Про Миколу Лукаша – перекладача з Божої ласки / Кіра Шахова // Біблія і культура: зб. наук. ст. / наук. ред. А. Є. Нямцу. – Чернівці : Рута, 2003. – Вип. 5. – С. 224 – 230.

Умовні позначення назв джерел

Д. К. – Сервантес Сааведра, Мігель де. Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі: [роман] / Мігель де Сервантес Сааведра; [пер. з ісп. М. Лукаш; післямова Г. Кочур]. – К. : Дніпро, 1995. – 703 с.; **ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови: у 7 т. / [редкол. : О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін.]. – Т. 2 (*Д–Копці*). – К. : Наук. думка, 1985. – 570 с.; **Желех.** – Желехівський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словар. Т. I (*А–О*); Т. II (*П–Я*). – Л., 1886. – 1117 с.; **Зеров, Антологія** – Зеров М. К. Антологія римської поезії / М. К. Зеров. – К. : Час, 1990. – 64 с.; **Зеров, Камена** –

Зеров М. К. Камена / М. К. Зеров. – К. : Час, 1990. – 80 с.; **Клен** – Юрій Клен. Вибране / упоряд., авт. передм. та прим. Ю. Ковалів. – К. : Дніпро, 1991. – 461 с.; **Куліш** – Шекспір В. Твори. Т. 1: Отелло. Троїл та Крессада. Комедія помилок / з мови британської мовою українською поперекладав П. А. Куліш. – Л. : Т-во имени Т. Шевченка. – 1882. – 418 с.; **Лукаш 1990** – Лукаш М. Від Боккаччо до Аполлінера / Микола Лукаш – К. : Дніпро, 1990. – 510 с.; **Сл. Гр.** – Грінченко Б. Д. Словарь української мови : у 4 т. (1907–1909) / Б. Д. Грінченко. – К. : Наук. думка, 1996–1997; **СУМ** – Словник української мови в 11 т. – К.: Наук. думка, 1970–1980; **Тичина** – Тичина П. Г. Сонячні кларнети: Поезії / упоряд., підгот. текстів, прим. С. А. Гальченка. – К. : Дніпро, 1990. – 399 с.; **ТК** – Шекспір В. Комедії і трагікомедії / Вільям Шекспір; [пер. з англ. Ю. Лісняк, М. Рильський, Л. Танюк, М. Лукаш, М. Бажан]. – Х., 2004. – 527 с.; **Укр. слово** – Українське слово : хрестоматія укр. л-ри та літ. критики ХХ ст. : у 3 кн. – Кн. 1 / упоряд. В. Яременко, Є. Федоренко; наук. ред. А. Погрібний. – К. : Рось, 1994. – 704 с.; **Фауст** – Гете Й.-В. Фауст / Й.-В. Гете; [пер. з нім. М. Лукаш]. – К. : Дніпро, 1981. – 540 с.; **Фр.** – Франко І. Я. Зібрання творів : у 50 т. – Т. 8 : Поетичні переклади та переспіви. – К. : Наук. думка, 1977. – 639 с.

Федунович-Швед О.Т. Особливості перекладацького стилю Миколи Лукаша

У статті подано загальний огляд праць М. Весни, А. Перепаді, В. Савчин, Ю. Хоменко, Л. Череватенка та ін., що характеризують перекладацькі методи М. Лукаша, якими він керувався у доборі мовних засобів; розкрито творчі засади його перекладацької діяльності.

Ключові слова: Микола Лукаш, мовні засоби, перекладацький стиль, поетизм, фольклор, архаїзм, новотвір.

Федунович-Швед О.Т. Особенности переводческого стиля Микола Лукаша

В статье дан обзор работ М. Весны, А. Перепади, В. Савчин, Ю. Хоменко, Л. Череватенко и др., характеризующих те приемы и методы художественного перевода М. Лукаша, которыми он пользовался в подборе речевых средств; а также раскрыты творческие принципы его переводческой деятельности.

Ключевые слова: Микола Лукаш, речевые средства, переводческий стиль, поэтизм, фольклор, архаизм, неологизм.

Fedunovych-Shved O.T. Special features of Mykola Lukash's translation style

In the given article the general review of such scientists' works is presented: M. Vesna, A. Perepadya, V. Savchyn, J. Khomenko, L. Cherevatenko and other. They characterize M. Lukash's translational methods which he followed while choosing language means. M. Lukash's creative principles are elucidated as well.

Key words: Mykola Lukash, language means, style of translation, poetical words, folklore, archaisms, neologisms.

УДК 811.161.2'367.622

**МОРФОЛОГІЧНА ВАРІАНТНІСТЬ ІМЕННИКОВИХ ФОРМ
В ЕПІСТОЛЯРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ
КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

Упродовж останніх десятиліть епістолярні тексти представників української інтелігенції кінця ХІХ – початку ХХ ст. набувають особливої актуальності як джерела для мовознавчих досліджень. Наукові студії, пов'язані із дослідженням епістолярію, зосереджено навколо мовностилістичних особливостей листування письменників, культурних діячів, науковців (праці С. Богдан, О. Братаніч), впливу епістолярію українських письменників кінця ХІХ – початку ХХ ст. на процес нормалізації української літературної мови (М. Пилинський, К. Ленець, Л. Лушпинська), визначення лінгвостилістичних характеристик епістолярного стилю, вивчення його історії та статусу епістолярію (К. Ленець), ролі письменницької листовної спадщини в розв'язанні проблем літературної мови та мовознавства (В. Статеева), вивчення мовленнєвого етикету (С. Богдан, К. Ленець, О. Мельничук, Н. Журавльова), розгляду фразеологічних, етикетних та дискурсивних одиниць (С. Ганжа, Е. Ветрова, Н. Павлик) тощо.

Листування стає цінним джерелом для висвітлення соціальних аспектів функціонування української мови періоду становлення її літературних норм в умовах полілінгвізму кінця ХІХ – початку ХХ ст. в українському культурному середовищі (О. Палінська), його також залучено для вивчення особливостей інтелігентського соціолекту, зокрема його лексико-семантичних, стилістичних, граматичних особливостей у контексті взаємодії двох варіантів української літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст. – східноукраїнського та західноукраїнського [Ткач 2000 Б]. Серед праць, у яких досліджено мовний досвід освічених верств кінця ХІХ – початку ХХ ст. з метою з'ясувати його граматичні характеристики, варто виділити статтю Л. Ткач „Соціолінгвальна зумовленість граматичної інтерференції в українській літературній мові кінця ХІХ – початку ХХ ст.” [Ткач 2000 А]. На основі різних джерел (періодики, художніх творів, епістолярію), що представляють західноукраїнське літературне мовлення, показано інтерференційні явища на різних мовних рівнях, які мали системний характер і були спричинені іншомовним впливом.

Зазначений аспект вивчення епістолярних текстів, який можна окреслити як соціолінгвістичний, на нашу думку, є актуальним, оскільки дозволяє виявити специфічні мовні риси, витворені в співпраці східноукраїнської та західноукраїнської інтелігенції, які були характерні для інтелігентського соціолекту. Такий підхід вважаємо продуктивним для висвітлення багатьох проблемних моментів, пов'язаних із взаємодією двох варіантів української літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст., що виявлялася саме на рівні усного й писемно-листового спілкування представників наддніпрянської та галицько-буковинської інтелігенції.

Граматичні особливості мовних одиниць в епістолярних текстах представників української інтелігенції кінця ХІХ – початку ХХ ст.

залишаються найменш вивченими. Тому метою дослідження було виявити морфологічні особливості інтелігентського мовлення кінця XIX – початку XX ст., окреслити відмінності, які існували між західноукраїнською та східноукраїнською практикою слововживання, визначити, які чинники впливали на вибір тієї чи тієї граматичної форми.

Об'єктивному висвітленню зазначеної проблеми сприяє широка джерельна база, до якої ввійшли: епістолярний архів відомого українського мовознавця В. Сімовича, який зберігається в Науковій бібліотеці Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, а також опублікована епістолярна спадщина академіка Д. Яворницького; листування М. Драгоманова та М. Павлика, Т. Зіньківського та Б. Грінченка; щоденникові записи С. Єфремова; листи українських письменників Ю. Федьковича, О. Кобилянської, Лесі Українки, Б. Лепкого, А. Чайковського, учених М. Грушевського, В. Гнатюка та С. Рудницького, оперного співака М. Менцинського.

В епістолярних текстах представників української інтелігенції досліджуваного періоду фіксуємо іменники, що за своїми морфологічними характеристиками – родовими ознаками та словозміною – відрізняються від норм сучасних норм української літературної мови. Серед них окрему групу становлять слова іншомовного походження *аналіз*, *візит*, *діагноз*, *клас*, *морфін*, *санаторій*, *токсин*, які в сучасній українській літературній мові належать до іменників чоловічого роду, а наприкінці XIX – на початку XX ст. уживалися як іменники жіночого роду. Формальним виразником приналежності до жіночого роду була флексія *-а* в називному відмінку однини: *аналіза* (Чайк., с. 227; ЕЯ, 1, Добр., 1930, с. 209; ЕЯ, 1, Кіранов, 1933, с. 241), *візита* (Переписка, III, І. Франко, с. 4; Л. Укр., 11, с. 159; Л. Укр., 11, с. 183; Єфр., с. 97), *діагноза* (Менц., с. 318), *кляса* (Лепкий, с. 81), *морфіна* (Чайк., с. 70), *санаторія* (Єфр., с. 143), *токсина* (Чайк., с. 273). Така родова ознака багатьох запозичених іменників вирізняла граматичну систему західноукраїнського варіанта літературної мови від східноукраїнського, оскільки посередником у морфологічному засвоєнні цих одиниць в українській мові була польська мова, у якій такі іменники теж належать до жіночого роду, порівн.: *n. analiza, wizyta, diagnoza, klasa, morfina, toksyna*. У мовленні наддніпрянців ці лексичні одиниці функціонували переважно як іменники чоловічого роду. Причини появи в українській мові родових варіантів іменників такого типу свого часу переконливо описав В. Сімович у праці „На теми мови” [Сімович 1 2005: 236 – 270]. Явище варіантності вчений пояснює впливом російської мови, яка, запозичуючи ці слова через посередництво французької мови, засвоїла їх як іменники чоловічого роду. Водночас українська мова, „під безпосереднім впливом Заходу, приймала ці слова в жіночому роді, замінюючи грецькі й латинські закінчення (*-is, -ys...*) – українським закінченням жіночих іменників – *-а*” [Сімович 1 2005: 244].

„Правописний словник” Г. Голоскевича подає для названих іменників форму жіночого роду: *аналіза* (ПС Гол., с. 7), *візита* (ПС Гол., с. 59), *діагноза* (ПС Гол., с. 100), *кляса* (ПС Гол., с. 173), *санаторія* (ПС Гол., с. 358), але *токсин* (ПС Гол., с. 398). У радянський період у ході вироблення єдиного

стандарту в українській правописній системі нормативною було вибрано форму чоловічого роду. Таким чином досягали мети максимального наближення не лише лексичної, а й морфологічної системи української мови до російської.

Родову варіантність у листуванні виявляють й складні слова, напр.: *листонош*, ч. р. (напр., *листонош прийшов* (Л. Укр., 11, с. 242); *листонош приніс пошту* (Арх. Сім., Лепкий); порівн.: н. *listonosz*, сучасн. укр. *листоноша*, спільн. р.); *рукопись*, ж. р. (напр., *рукопись відослано* (С. Рудн., с. 61); *переписувати рукопись* (ЕЯ, 1, Комаров, 1898, с. 263); *зверну рукопись* (Чайк., с. 235); *довідатись про рукопись* (Груш., с. 167) і *рукопис*, ч. р. (напр., *не міг знайти рукопису*, *губити рукописи* (Єфр., с. 691); *рукопис я послав* (Чикал., Листи, с. 27); порівн. сучасн. укр. *рукопис*; *правопись*, ж. р. (напр., *задержати правопись фонетичну* (Чайк., с. 66); *він виправив правопись* (Вовк – Гнатюк, с. 14) і *правопис*, ч. р. (напр., *витримати одностайний правопис* (ЕЯ, 1, Дорош., 1910, с. 230); *стялися за правопис* (Єфр., с. 161); порівн. сучасн. укр. *правопис*.

Як засвідчують епістолярні тексти, варіантність форм роду зберігає іменник *часопис*, який у сучасній українській мові належить до чоловічого роду, а наприкінці XIX – початку XX ст. виявляв ознаки жіночого (*часопись*) та чоловічого (*часопис*) родів. Формальним виразником родової ознаки є кінцевий приголосний основи. Твердий приголосний диференціює слово *часопис* як іменник чоловічого роду другої відміни, кінцевий м'який приголосний – як іменник жіночого роду третьої відміни з відповідними словозмінними схемами. Джерелом появи в українській мові слова *часопис* є чеська мова (ч. *časopis*, *t* – журнал), у якій цей іменник – чоловічого роду [Українська мова 2004: 749]. Однак в українській мові цей іменник набув морфологічних ознак жіночого роду під впливом німецької мови, у якій на позначення поняття „газета, часопис, періодичне видання” функціонує іменник жіночого роду (*die Zeitung* ← *die Zeit* „час”). Семантичне калькування з німецької мови, ускладнене на українському мовному ґрунті кореневою морфемою *-пис*, було підкріплено й граматичною інтерференцією – засвоєнням родової ознаки німецького відповідника. Оскільки контактування німецької та української мов найвідчутнішим було в Галичині та Буковині, тому саме в західноукраїнському зразку літературної мови було закріплено жіночий морфологічний варіант *часопись*. Таку форму подає й „Малоруско-німецький словар” Є. Желехівського (Желех., с. 1061). У східноукраїнському зразку літературної мови поширення набув морфологічний варіант чоловічого роду – *часопис*, який представлено й у „Правописному словнику” Г. Голоскевича (ПС Гол., с. 433).

Про подвійну родову характеристику іменника *часопис* свого часу писав В. Сімович у „Граматичі української мови”, зазначаючи переважне використання цього іменника в чоловічому роді [Сімович 1919: 140]. Натомість епістолярні тексти засвідчують активне вживання іменника *часопись* (ж. р.):

Таблиця 1

Приклади вживання варіантних форм роду іменника *часопис* в епістолярних текстах української інтелігенції кінця XIX – початку XX ст.

<i>часопись</i> – форма ж. р.	<i>часопис</i> – форма ч. р.
<p>.. він би міг зараз концесію дістати, сли би я ся редактором тої <i>часописі</i> обібрав (Федьк., с.420);</p> <p>.. мені замного виносить оплачувати дві німецькі <i>часописі</i> (Коб., 467);</p> <p>В справі звісних потрібних Вам <i>часописей</i> і книжечок звернулася я до пана Гілярого Окуневського (Коб., с. 291);</p> <p>..закладаєсь польска робітницка <i>часопись</i> .. (Переписка, IV, I. Франко, с. 241);</p> <p>.. ми звертаємось до Вас з просьбою вислати нам Вашу <i>часопись</i> .. (Вовк – Гнатюк, с. 88);</p> <p>.. не дійшла мене <i>часопись</i> з нотаткою... (Менц., с. 323);</p> <p>.. наша кївська <i>часопись</i> „Кіевская Газета” подала досить обширне справоздання.. (Менц., Лисенко, с. 283).</p> <p>..бажаючи мати всі <i>часописі</i>, що почали виходити нашою мовою, обертаюсь до Вас з проханням аби Ви вислали міні перше число тої <i>часописі</i> (ЕЯ, 1, В. Станісл., 1906, с. 524)</p>	<p>Сивий питаєця, який є путящий, не „русофільський” <i>часопис</i> французький такий, щоб до його можна було посилати дописи (Грінч., с. 6);</p> <p>Ага, тепер будемо також <i>часопис</i> видавати від нашого „гуртка” „Слово а Словесност” (Арх. Сім., А. Артимонович, 26.X.1934).</p> <p>P.S. Коли будете посилати інтерв'ю в <i>часопис</i> „Вісти”, направляйте її Дубровському або безпосередньо кореспондентові „Вісти” – Степану Ів[ановичу] Бразули (ЕЯ, 1, Козар, 1928, с. 247)</p>

Увагу привертає той факт, що в листуванні української інтелігенції немає чіткого територіального розмежування в уживанні родових варіантів. Так, у листі А. Артимовича, буковинського культурного діяча, натрапляємо на чоловічу родову форму *часопис*, а в листі українського літературознавця з Полтавщини В. Станіславського та в листі композитора М. Лисенка – на форму жіночого роду *часопись*.

Родові характеристики, нетипові для сучасного слововжитку, мають іменник *грипа* (хорий на грипу (Лепкий, с. 458), сучасн. укр. *грип*, ч. р.) та власна назва *Одес* (одішли у Одес (Грінч. – Зіньк., с. 85), сучасн. укр. *Одеса*, ж. р.).

Відмінності в словозміні іменника спостерігаємо у відмінюванні слів чоловічого роду однини, які за сучасними нормами в давальному відмінку мають закінчення *-ові*, *-у* (*-ю*). В епістолярних текстах українських освічених верств кінця XIX – початку XX ст. іменники цієї групи мали дві відмінкові форми, що є фонетичними варіантами однієї флексії: у мовленні західноукраїнської інтелігенції іменники чоловічого роду другої відміни в давальному відмінку закінчувалися на *-ови*, у східноукраїнському – на *-ові*.

**Приклади уживання фонетичних варіантів іменникових закінчень
давального відмінка *-ови/-ові***

Форми давального відмінка іменника із варіантом закінчення <i>-ови</i>	Форми давального відмінка іменника із варіантом закінчення <i>-ові</i>
<p><i>адміністратор</i> – <i>адміністраторови</i> (Чайк., с. 7), <i>виділ</i> – <i>виділови</i> (Чайк., с. 7), <i>інспектор</i> – <i>інспекторови</i> (Лепкий, с. 61), <i>кружок</i> – <i>кружкови</i> (Чайк., с. 30), <i>народ</i> – <i>народови</i> (Арх. Сім., Р. См.-Ст., 9.I.1918), <i>парцелянт</i> – <i>парцелянтови</i> (Чайк., с. 176), <i>суд</i> – <i>судови</i> (Переписка, III, М. Павлик, с. 20), <i>чоловік</i> – <i>чоловікови</i> (Арх. Сім., Р. См.-Ст., 9.I.1918; Чайк., с. 230), <i>юрист</i> – <i>юристови</i> (Чайк., с. 164-165); <i>Франко</i> – <i>Франкови</i> (Чайк., с. 22), <i>Оркан</i> – <i>Орканови</i> (Лепкий, с. 45), <i>Романчук</i> – <i>Романчукови</i> (Чайк., с. 32)</p>	<p><i>жулік</i> – <i>жулікови</i> (Єфр., с. 151), <i>кореспондент</i> – <i>кореспондентові</i> (ЕЯ, 1, Козар, 1928, с. 241), <i>матеріал</i> – <i>матеріалові</i> (Єфр., с. 36), <i>чоловік</i> – <i>чоловікови</i> (ЕЯ, 1, Б. Грінч., 1901, с. 128; Єфр., с. 170), <i>Вовк</i> – <i>Вовкови</i> (ЕЯ, 1, Міллер, 1910, с. 311), <i>Дорошенко</i> – <i>Дорошенкові</i> (Єфр., с. 114), <i>Коваленко</i> – <i>Коваленкови</i> (Єфр., с. 66), <i>Нестор</i> – <i>Несторові</i> (ЕЯ, 1, Бородай, 1897, с. 102), <i>Соляник</i> – <i>Соляникові</i> (ЕЯ, 1, Міллер, 1931, с. 350)</p>

Фонетична варіантність іменникових закінчень давального відмінка для іменників цієї групи закріпилася ще в староукраїнський період розвитку мови. У пам'ятках XIV – XV ст. із західноукраїнських земель наявні слова із флексією *-ови*, у пам'ятках із північноукраїнських територій – *-у (-ю)* та подекуди *-ові* [Морфологія 1978: 94]. Ця тенденція територіального розподілу в уживанні фонетичних варіантів ґрунтувалася насамперед на діалектній системі української мови, адже флексія *-ови (-єви)* поширена майже в усіх південно-західних говорах, для південно-східних характерною є флексія *-ові (-єві)* [Морфологія 1978: 95]. Практику варіантного вживання відмінкових закінчень закріплювали й граматики того часу, зокрема друге видання „Граматики руської мови” С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера (1914 р.), де зазначено, що „відмінок 3-ий однини кінчить ся правильно на *-ови* (на Україні *-ові*)” [Грамматика 1914: 67].

Спробу усунути варіантність відмінкових закінчень давального відмінка для іменників чоловічого роду, уніфікувавши її до загальноукраїнської форми на *-ові*, здійснив свого часу В. Сімович у „Граматиці української мови”. Він визначив єдине „правильне закінчення” *-ові*, щоправда в примітці вчений допускає варіантність, зазначаючи, що існує також „галицька й подільська форма *-ови*, у м'якій відміні – *-єви*. Так пишуть усі галицькі письменники, по книжках, видаваних у Наддністрянщині, иньчої форми не найдете” [Сімович 1919: 148].

Форма давального відмінка на -у (-ю) для іменників цієї групи в листуванні української інтелігенції трапляється дуже рідко, переважно в словосполученнях, що містять гоноратив *пан*, назву посади та прізвище: *Пану Радникови* (Лепкий, с. 76), *пану інспекторови Германови* (Лепкий, с. 61). У листах Б. Лепкого зазначені словосполучення взоровані на польську мовностилістичну традицію, оскільки в польській мові іменник *pan* у давальному відмінку має флексію *-u* – *panu*. На невідповідність українській традиції в уживанні відмінкових закінчень давального відмінка в словосполученнях такого типу свого часу вказував В. Сімович. Учений вважав форму *пану* полонізмом, натомість літературною нормою визначав форму *панові* [Сімович 1919: 148].

Фонетичну варіантність у системі відмінкових закінчень спостерігаємо в словозміні іменників третьої відміни жіночого роду на *-ість*, а також іменника *осінь*, які, за сучасними нормами, у родовому та місцевому відмінку однини мають закінчення *-і*, а наприкінці XIX – на початку XX ст. вживалися із закінченням *-и*.

Таблиця 3

Приклади вживання фонетичних варіантів закінчення іменників третьої відміни жіночого роду на *-ість* у родовому та місцевому відмінку однини

Форми з флексією <i>-и</i>	Форми з флексією <i>-і</i>
східноукраїнська мовна практика	
<p><i>відомість</i> – <i>відомости</i> (Грінч., с. 17), <i>вість</i> – <i>вісти</i> (ЕЯ, 1, Комаров, 1906, с. 261), <i>неприємність</i> – <i>неприємности</i> (ЕЯ, 1, А. Синяв., 1903, с. 471), <i>продуктивність</i> – <i>продуктивности</i> (ЕЯ, 1, Добр., 1929, с. 195), <i>робленість</i> – <i>роблености</i> (Зіньк.-Гр., с. 73), <i>слабкість</i> – <i>слабости</i> (Зіньк.-Гр., с. 40), <i>стійкість</i> – <i>стійкости</i> (Зіньк.-Гр., с. 84), <i>осінь</i> – <i>осени</i> (Менц., Лисенко, с. 307, Чайк., с. 273).</p>	<p><i>зрілість</i> – <i>зрілости</i> (Зіньк. – Грінч., с. 73), <i>відомість</i> – <i>відомости</i> (ЕЯ, 1, Білецька, 1929, с. 58-59)</p>
західноукраїнська мовна практика	
<p><i>вольність</i> – <i>вольности</i> (Переписка, I, М. Драг., с. 57), <i>будучність</i> – <i>будучности</i> (Лепкий, с. 98), <i>закостенілість</i> – <i>закостенілости</i> (Чайк., с. 20), <i>користь</i> – <i>користи</i> (Чайк., с. 207), <i>моральність</i> – <i>моральности</i> (Чайк., с. 62), <i>повість</i> – <i>повісти</i> (Чайк., с. 74),</p>	<p><i>недокладність</i> – <i>недокладности</i> (Груш., с. 69), <i>приманчивість</i> – <i>приманчивости</i> (Менц., с. 262), <i>смільсть</i> – <i>смільости</i> (Менц., с. 263); у місцевому: <i>(по) вартості</i> (Менц., с. 279), <i>(на) небезпечности</i> (Менц.,</p>

<p><i>правдоподібність</i> – <i>правдоподібности</i> (Менц., с. 294), <i>публічність</i> – <i>публічности</i> (Менц., Лисенко, с. 307), <i>скількість</i> – <i>скількості</i> (Арх. Сім., Г. Петр., Біла, 17. IX. 1918), <i>спроможність</i> – <i>спроможности</i> (Чайк., с. 166), <i>старість</i> – <i>старости</i> (Чайк., с. 72), <i>творчість</i> – <i>творчости</i> (ЕЯ, 1, Д. Ревуцьк., 1925, с. 427), <i>трудність</i> – <i>трудности</i> (Лепкий, с. 81), <i>хоробрість</i> – <i>хоробрости</i> (Арх. Сім., А. Артимович, 14.06.34), <i>честь</i> – <i>чести</i> (Переписка, I, М. Драг., с. 88; Лепкий, с. 73)</p>	<p>с. 263), <i>(на совісті</i> (Єфр., с. 228).</p>
--	---

Паралельні форми відмінкових закінчень іменників жіночого роду в родовому та місцевому відмінках фіксуємо в листуванні Б. Грінченка – Т. Зіньківського та в листах М. Менцинського. Проте переважання закінчення *-и* в листуванні західноукраїнської та східноукраїнської інтелігенції дозволяє стверджувати про усталеність цієї відмінкової форми в тогочасному літературному усно-писемному мовленні. Основою для закріплення практики вживання закінчення *-и* були українські говори, які, за винятком полтавських та окремих середньонадніпрянських говорів південно-східного наріччя, відображали цю морфологічну рису [Морфологія 1978: 113]. Форму відмінкових закінчень іменників третьої відміни родового відмінка на *-и* послідовно фіксують і староукраїнські пам'ятки [Морфологія 1978: 112]. В українських граматиках кінця ХІХ – початку ХХ ст. цю морфологічну рису іменників жіночого роду представлено в „Граматиці українського язика” І. Нечуя-Левицького [Історія правопису 2004: 206], „Граматиці руської мови” С. Смалъ-Стоцького та Ф. Гартнера [Грамматика 1914: 75], „Граматиці української мови” В. Сімовича [Сімович 1919: 168], у „Найголовніших правилах українського правопису” (1921) [Історія правопису 2004: 310], а згодом і в „Найголовніших правилах української мови” О. Синявського [Синявський 1929: 27].

Відхилення від сучасної норми фіксуємо в словозміні іменників жіночого роду третьої відміни в родовому відмінку множини. За сучасними нормами, флексію *-ів* мають лише іменник *мати*, а також іменник *розкіш*. Згідно із правописними нормами, закріпленими в „Найголовніших правилах української мови” О. Синявського, в українській мові початку минулого століття зрідка в родовому відмінку множини допускалося закінчення *-ів*: *подорожів*, *розкошів*, *матерів*, *відповідів* (і *відповідей*), *тварів* (і *тварей*) [Синявський 1929: 27]. Таку практику слововжитку фіксують й епістолярні тексти: *банальність* – *банальностив* (Л. Укр., 11, с. 161), *неприємність* – *неприємностив* (Л. Укр., 11, с. 165), *прикрість* – *прикрости* (Л. Укр., 11, с. 159), *відомість* – *відомости*

(ЕЯ, 1, Дашк., 1927, с. 168). Протилежну думку до тієї, яку представлено в „Найголовніших правилах української мови” щодо відмінкових закінчень іменників жіночого роду однини в родовому відмінку, висловив В. Сімович у своїй Граматиці, визначаючи єдиний варіант – закінчення *-ей* [Сімович 1919: 170].

За межами сучасної словозмінної норми перебуває закінчення *-ів*, що фіксуємо в іменниках жіночого та середнього роду в родовому відмінку множини: *вимагання – вимаганніів* (Грінч. – Зіньк., с. 151), *оповідання – оповіданніів* (Грінч. – Зіньк., с. 152), *сподівання – сподіванніів* (Грінч. – Зіньк., с. 164), *гастроля – гастроліів* (Менц., с. 358), *марка – маркіів* (Чайк., с. 9), *проблема – проблеміів* (Лепкий, с. 131), *питання – питанніів* (Єфр., с. 38). У Граматиці В. Сімовича для іменників жіночого роду допускалося закінчення чоловічого роду *-ів* у родовому відмінку множини поряд із нульовим закінченням [Сімович 1919: 163, 178]. У „Найголовніших правилах української мови” О. Синявського такі форми було визначено як виняткове явище [Синявський 1929: 25]. Імовірно, ця нормативна позиція ґрунтувалася на тому, що форми іменників жіночого роду першої відміни на *-ів* є спільною ознакою південно-західних і південно-східних говорів української мови, порівн.: *бабіів*, *жабіів*, *хатіів* [Морфологія 1978: 84]. „Правописний словник” Г. Голоскевича не фіксує форми на *-ів* для іменників *марка*, *проблема*, а подає форму із нульовою флексією – *марок* (ПС Гол., с. 206), *проблем* (ПС Гол., с. 323), проте зберігає цю флексію в словозмінній парадигмі іменника *гастроля*, в уживанні якого допускалися паралельні форми родового відмінка – *гастроль* та *гастроліів* (ПС Гол., с. 86).

Діалектні риси подільських говорів південно-західного наріччя простежуємо в словозміні множинних іменників *діти*, *люди*. У листах письменника Б. Лепкого, який походив із Західного Поділля, натрапляємо на давні форми давального відмінка цих іменників із кінцевим м'яким приголосним та флексією *-ом*: *.. без того не можу рушитися з Кракова на свіжий воздух, котрого і мені, і дітьом так дуже і то скоро треба* (Лепкий, с. 78); *..деяким людьом, що знеохотили були Пана Радника, „просвітиться ум” і злість їх, зависть та злоба стає, як той віск від лиця огня* (Лепкий, с. 75). У листах М. Павлика фіксуємо словоформи із *-ім*: *Але ти сама знаєш, шчо роздавалосья людім ті книжки..* (Переписка, III, М. Павлик, с. 14); *..лани не тільки шчо не відирали би людім з рук такі книжки, а шче ј пхали би кождому в руки..* (Переписка, III, М. Павлик, с. 21). Про вузькодіалектний характер цих відмінкових закінчень свідчить той факт, що в мовленні західноукраїнської інтелігенції наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття вже цілком усталеною була форма на *-ям*, закріплена в „Граматиці руської мови” С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера [Грамматика 1914: 79].

В епістолярних текстах українських культурних діячів фіксуємо іншу давню морфологічну форму – множинний іменник *люде*: *.. в якій одежі люде ходили..* (ЕЯ, 1, Б. Грінченко, 1900, с. 124); *До речі, були у мене з візитом люде..* (Грінч. – Зіньк., с. 86); *..а люде приходили до мене та казали сокотитися..* (Переписка, II, М. Павлик, с. 83); *Між ними є люде тямучі і трудячі..* (Чайк., с. 23); *Все мені здається, що алярмистським криком люде*

самі себе підбадьорують.. (Єфр., с. 234); *Там я читав, що люде навіть зімліють з болів!* (Арх. Сім., А. Артимович, 14. 06. 34).

У листах О. Кобилянської, Лесі Українки, А. Чайковського та М. Менцинського трапляється традиційна для сучасного слововжитку форма *люди*, проте її відповідність авторському оригіналу може бути сумнівною з огляду на можливість редакторської правки під час підготовки до друку.

В епістолярних текстах західноукраїнської інтелігенції спостерігаємо явище морфологічної варіантності в системі парадигм іменників. Поширення практики вживання варіантних форм у мовленні інтелігенції є яскравим свідченням впливу граматичної системи південно-західних говорів на формування мовних навичок українських освічених верств, представники якої в переважній більшості були пов'язані із діалектним середовищем через родинні зв'язки. Ця варіантність є показовою ще й тому, що вже наприкінці ХІХ ст. західноукраїнська освітня система спиралася на „Руську граматику” С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера, у якій було уніфіковано в єдині правописні норми ті морфологічні риси української мови, що на теренах південно-західного наріччя мали тенденцію до варіантності. Серед інших причин, якими можна пояснити явище варіантності в листуванні галицько-буковинської інтелігенції, було прагнення багатьох культурних діячів запровадити єдині для всіх українських земель літературні норми, що в повсякденному літературному мовленні було реалізовано у використанні словозмінних форм, властивих для східноукраїнського зразка літературної мови.

Окремі морфологічні риси, зокрема вживання фонетичних варіантів відмінкових закінчень іменників чоловічого роду в давальному відмінку, у листах західноукраїнської інтелігенції відображають поступовий процес розмежування діалектних та нормативних рис на морфологічному рівні, що відбувався в розмовному та писемному мовленні.

Важливим чинником, що зумовлював вирізнення морфологічної системи західноукраїнського варіанта, був вплив граматичної системи польської мови. Відмінності в родових ознаках окремих слів, що простежуємо в зіставленні із сучасною нормою, мотивовані головним чином інтерференційними процесами, що відбувалися в українській мові.

Література

ГраMATика 1914 – ГраMATика руської мови / [уложили С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер]. – Третє перероб. вид. – Відень, 1914. – 202 с.; **Історія правопису 2004** – Історія українського правопису ХVІ – ХХ століття: хрестоматія / [упоряд. В. В. Німчук, Н. В. Пуряєва] / Ін-т укр. мови НАН України – К. : Наук. думка, 2004. – 583 с.; **Морфологія 1978** – Історія української мови. Морфологія / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР / [С. П. Бевзенко, А. П. Грищенко, Т. Б. Лукінова, В. В. Німчук, В. М. Русанівський, С. П. Самійленко]. – К. : Наук. думка, 1978. – 539 с.; **Синявський 1929** – Синявський О. Найголовніші правила української мови (за новим правописом) / Синявський Олекса. – Х., 1929. – 62 с.; **Сімович 1919** – Сімович В. ГраMATика української мови для самонавчання та в допомогу

шкільній науці / Сімович Василь. – Друге вид. з одніями й дод. – К. – Ляйпціг, 1919. – 584 с.; **Сімович 1 2005** – Сімович В. Праці : у 2 т. – Т. 1: Мовознавство / [упорядкув. і передм. Людмили Ткач]. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2005. – 520 с.; **Ткач 2000 А** – Ткач Л. Соціолінгвальна зумовленість граматичної інтерференції в українській літературній мові кінця ХІХ – початку ХХ ст. / Ткач Людмила // Філологічні студії. – № 1. – Луцьк, 2000. – С. 213 – 221; **Ткач 2000 Б** – Ткач Л. Соціолект духовної верстви як основа формування типових ознак галицько-буковинського слововжитку кінця ХІХ – початку ХХ ст. / Ткач Людмила // Біблія і культура : зб. наук. ст. – Вип. 6. – Чернівці : Рута, 2000. – С. 405 – 419; **Українська мова 2004** – Українська мова: енциклопедія / [редкол. : Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін.]. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во „Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.; **Черкез 2006 А** – Черкез І. До характеристики соціолекту західноукраїнської інтелігенції (на матеріалі листів М. Павлика до М. Драгоманова) / Черкез Інна // Наук. вісн. Чернів. ун-ту. Слов'янська філологія : зб. наук. пр. – Вип. 276 – 277. – Чернівці : Рута, 2006. – С. 272 – 287; **Черкез 2006 Б** – Черкез І. Іншомовна лексика латинського походження в українському епістолярії кінця ХІХ – початку ХХ ст. (до проблеми дослідження соціолекту) / Черкез Інна // Наук. зап. НаУКМА. Філологічні науки. – Т. 60. – К. : Вид. дім „Киево-Могилянська академія”, 2006. – С. 42 – 49; **Черкез 2009** – Черкез І. Б. Особливості вживання народнорозмовної лексики в епістолярних текстах західноукраїнської інтелігенції кінця ХІХ – початку ХХ ст. / Черкез Інна // Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Сер. „Лінгвістика»” : зб. наук. пр. – Вип. ІХ. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2009. – С. 119 – 124.

Умовні позначення назв джерел

Арх. Сім. – Архів професора В. Сімовича у Науковій бібліотеці Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича, у якому зберігаються листи українських культурних та громадських діячів. (У паспортизації зазначено прізвище автора листа та дату його написання); **Вовк – Гнатюк** – Листування Федора Вовка з Володимиром Гнатюком / [упоряд. та комент. В. Наулка, Н. Руденко, О. Франко; передм. В. Наулка]. – Л. – К., 2001. – 216 с.; **Грінч.** – Листування Б. Грінченко – Ф. Вовк / [вступ та комент. В. Наулка, Н. Карповець та Н. Зіневич]. – Запоріжжя : РА „Тандем-У”, 2001. – 52 с. (Сер. „Старожитності Південної України”); **Груш.** – Листування Михайла Грушевського / [упоряд. Г. Бурлака]. – К. – Нью-Йорк – Париж – Л. – Торонто, 1997. – 399 с.; **ЕЯ, 1** – Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. – Вип. 1: Листи вчених до Д. І. Яворницького / [упоряд.: С. В. Абросимова, А. І. Перкова, О. В. Піцик, Н. Г. Чередник; вступ. ст. С. В. Абросимової, А. І. Перкової; перед. слово Б. Т. Карапиша]. – Д. : Гамалія, 1997. – 888 с.; **Єфр.** – Єфремов С. О. Щоденники, 1923 – 1929 / Єфремов Сергій Олександрович. – К. : ЗАТ „Газета „Рада”, 1997. – 848 с. (Сер. „Мемуари”); **Желех.** – Желехівський Є. Малоруско-німецький словар / Желехівський Є. – Т. I (А – О); Т. II (П – Я). – Л., 1882 – 1886. – 1117 с.; **Зіньк.** – Грінч., Грінч. – **Зіньк.** – „...Віддати зумієм себе Україні”: Листування

Трохима Зінківського з Борисом Грінченком / [вст. ст., археограф. передм., упорядкув., комент., прим., підготов. текстів, покажч., дод., добір ілюстрат. матеріалу проф. С. С. Кіраля]. – К. – Нью-Йорк, 2004. – 520 с.; **Коб.** – Кобилянська О. Твори. в 5 т. – Т 5: За ситуаціями. Статті та спогади. Автобіографії. Листи / [упорядкув., підготов. текстів та прим. канд. філол. наук Ф. Погребенника]. – К. : Держлітвидав УРСР, 1963. – 768 с.; **Л. Укр.** – Леся Українка. Зібрання творів : у 12 т. / Українка Леся. – Т. 10 : Листи (1876 – 1897). – К. : Наук. думка, 1978. – 544 с.; Т. 11 : Листи (1898 – 1902) – К. : Наук. думка, 1978. – 480 с.; Т. 12 : Листи (1903 – 1913). – К. : Наук. думка, 1979. – 696 с.; **Лепкий** – „Журавлі повертаються...” З епістолярної спадщини Б. Лепкого. – Л., 2001. – 920 с.; **Менц.** – Модест Менцинський : Спогади. Матеріали. Листування / [авт.-упоряд. М. Головащенко]. – К. : Рада, 1995. – 462 с.; **Переписка** – Драгоманов М. П. Переписка / [зібрав і зладив М. Павлик]. – Т. 1. – Л., 1901. – 184 с.; Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876 – 1895) / [зладив М. Павлик]. – Т. II (1876 – 1878). – Чернівці, 1910. – 318 с.; Т. III (1879 – 1881). – Чернівці, 1910. – 519+XI с.; Т. IV (1882 – 1885). – Чернівці : Руська Рада, 1910. – 440 с.; **ПС Гол.** – Голоскевич Г. К. Правописний словник / Голоскевич Г. К. – 13-е вид. – К. : Пульсари, 2006. – 464 с.; **Федьк.** – Федькович Ю. Твори. в 2 т. / Федькович Юрій. – Т. 2: I. Повісті та оповідання. II. Казки, байки, жарти. III. Драматичні твори. IV. Листи / [упоряд. текстів та приміт. М. Ф. Нечиталюка]. – К. : Держ. вид-во худож. л-ри, 1960. – 500 с.; **Чайк.** – Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження : у 3 т. / [упорядкув. Б.З. Якимовича за участю З. Т. Грень, О. В. Седяра; Редкол.: Б. З. Якимович (голова) та ін.]. – Л., 2002. – Т. 1. – 514 с.; Т. 2. – 468 с.; Т. 3. – 576 с.

Черкез І.Б. Морфологічна варіантність іменникових форм в епістолярії української інтелігенції кінця XIX – початку XX ст.

На матеріалі епістолярних текстів української інтелігенції кінця XIX – початку XX ст. проаналізовано морфологічну варіантність іменникових форм. Появі варіантних форм в епістолярних текстах української інтелігенції зазначеного періоду сприяла взаємодія західноукраїнської та східноукраїнської мовних практик. Вплив граматичної системи південно-західних говорів та інтерференційні процеси внаслідок впливу польської мови зумовлювали морфологічну варіантність у мовленні представників західноукраїнської інтелігенції.

Ключові слова: епістолярний стиль, інтелігентський соціолект, морфологічна варіантність, західноукраїнський варіант літературної мови, східноукраїнський варіант літературної мови.

Черкез И.Б. Морфологическая вариантность форм имени существительного в эпистолярной украинской интеллигенции конца XIX – начала XX в.

На основе эпистолярных текстов украинской интеллигенции конца XIX – начала XX в. анализируется морфологическая вариантность форм имени существительного. На использование вариантных форм в эпистолярных

текстах украинской интеллигенции этого периода влияло взаимодействие двух вариантов украинского литературного языка конца XIX – начала XX в. Вариантные морфологические формы имени существительного в речи западноукраинской интеллигенции этого периода были следствием влияния грамматической системы юго-западных говоров и интерференционных процессов вследствие влияния польского языка.

Ключевые слова: эпистолярный стиль, интеллигентский социолект, морфологическая вариантность, западноукраинский вариант литературного языка, восточноукраинский вариант литературного языка.

Cherkez I.B. Morphological variation of noun forms in epistolary texts of Ukrainian intelligentsia of the late XIX - early XX century

On the material of epistolary texts of Ukrainian intelligentsia of the late XIX - early XX century was analyzed the phenomenon of morphological variation. The presence of variant morphological forms of speech in western intelligentsia representatives was stipulated by influence of grammar system of south-western dialects and interference processes due to the influence of the Polish language. Appearance in the language of variant forms of representatives of Ukrainian intelligentsia of the late XIX - early XX century. facilitate interaction between the two variants of the Ukrainian literary language and the desire to create a single orthographic norms.

Key words: epistolary style, socio-lexis of intelligence, morphological variation, western Ukrainian variant of literary language, eastern Ukrainian variant of literary language.

И.В. Шаповалова (Луганск)

УДК 821.161.1 – 1.08 Волошин + Петровых

**ИНДИВИДУАЛЬНО-АВТОРСКОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ КИММЕРИИ
МАКСИМИЛИАНОМ ВОЛОШИНЫМ И МАРИЕЙ ПЕТРОВЫХ:
ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНЫЕ ПЕРЕКЛИЧКИ**

Традиционно Восточный Крым связывают с именем и личностью Максимилиана Волошина, ставшим, по образному определению В. Купченко, *genios loci*, Духом-хранителем этого места. Постигая особенности воплощения Крымского текста в русской литературе, А. Люсый выделяет как отдельное его ответвление, направление, оппозиционное Таврическому мифу, Киммерийский литературный миф, рассматривая его как качественно новый этап Крымского текста [Люсый 2003: 5 – 8], а В. Абашеев связывает его с рождением нового мифа на крымской земле: „...Есть в русской культуре место, где опыт по взаимодействию природного ландшафта и творческого воображения был проведен с почти лабораторной чистотой и результаты его поразительно наглядны и убедительны. Это Коктебель. В начале века Коктебель был никому не ведомой глухой деревушкой. Сегодня, благодаря жизни в этом уголке Максимилиана Волошина и его стихам Коктебель превратился в один из самых памятных символов русской поэзии, и в этом

качестве он известен всем. Творческое воображение русского поэта преобразило крымский ландшафт буквально: оно *лепило* и *ваяло* его по образу и подобию символических форм культуры” [Абашев 2000: 6], по сути, став символом Творчества и местом обитания Духа.

Коктебель как одно из воплощений Киммерии стал прецедентным именем, мифическим местом, созданным жизнью и творчеством М. Волошина. Каждое соприкосновение с ним рождает многочисленные отклики, в которых находит отражение „раздробившийся в зеркалах” (М. Волошин) образ этого удивительного места Крымского полуострова, вместе с образом „гения места”, всегда присутствующем „и в стихах, посвященных просто Коктебелю,”– „включая те, где имя Волошина даже не упоминается” [Купченко 1997: 5].

Атмосфера Коктебеля (и шире – Киммерии, восточного побережья Крыма) создает своеобразную „почву” для формирования „киммерийского интертекста”, в со-творчество которого в той или иной степени были вовлечены все, кто хотя бы однажды посетил этот уголок земли. Притяжение Коктебеля и личности Поэта коснулось и Марии Петровых, стихи которой „первым благословил... Максимилиан Волошин, прививший ей свое всечеловеческое ощущение жизни и безразличность к нравственной нечистоте” (из антологии Евгения Евтушенко „Десять веков русской поэзии”) [Евтушенко 2008]. Крымская, а точнее – киммерийская – тема нашла свое отражение в творчестве этих поэтов, что позволяет, как представляется, провести сравнительно-сопоставительный анализ особенностей воплощения киммерийской темы в творчестве М. Волошина и М. Петровых, обратив особое внимание на интертекстуальные переключки.

Исследователями творчества М. Волошина отмечалась его приверженность к циклизации как одной из основных характеристик идиостиля. С киммерийской тематикой тесно связаны прежде всего лирические циклы „Киммерийские сумерки”, „Киммерийская весна” и „Алтари в пустыне”, куда органично подключается и программное стихотворение „Дом поэта”. В данных циклах (и шире – во всем творчестве поэта), как показывают наблюдения, происходит концептуализация одного из наиболее значимых образов, образа Киммерии, земли, где все переплетается, сплавляется – судьбы, творчество, стихи, чувства. То есть формируется в тесном взаимодействии с интертекстуальными приемами индивидуально-авторский концепт „Киммерия”, к обогащению, переосмыслению которого „подключаются” и авторы более позднего времени, среди которых можно назвать и Марию Петровых.

Как отмечает М. Шувалова, „в юности Мария Петровых немало дней провела в Коктебеле, у Максимилиана Волошина. И крымские впечатления и воспоминания тоже превратились в стихи”. В творчестве Марии Петровых можно обнаружить своеобразный крымский цикл, хотя и не сформированный автором в самостоятельную структуру; это стихотворения „Коктебель”, „Нет, не поеду туда...”, „Акварели Волошина”, „Море”, „Из ненаписанной поэмы”, „О какие мне снились моря!..”, „Мне вспоминается Бахчисарай...”, „Карадаг”.

Думается, что при сопоставлении лирических текстов М. Волошина и М. Петровых особую значимость приобретает именно категория

интертекстуальности, находящая выражение как в эксплицитных способах представленности (вербализировано), так и в менее явных, возникающих из аллюзивно-ассоциативного и под-(около-)текстового слоя.

Как показывают наблюдения, интертекстуальность проявляется у обоих авторов прежде всего на уровне использования имен собственных (ИС) (Коктебель (а также частое использование эпитета *голубой*, ассоциативно тесно связанный с данным топонимом – „край *голубых* вершин”; Карадаг): *И Коктебеля каменная грива; Я иду дорогой скорбной в мой безрадостный Коктебель...; И напряженный пафос Карадага; Но сказ о Карадаге / Не выцветить ни кистью на бумаге, / Не высловить на скудном языке* (М. В.); *Ты помнишь, Коктебель, меня?; Кто был однажды в Коктебеле, / Всегда томиться будет им; Чтоб вытравилась ветром скверны, Внеси меня на Карадаг; И парус он направил смело в послушно голубой залив; Солнечиеные синих волн, хоть на мгновение остынь* (М. П.).

Еще одним прецедентным ИС, принадлежащее к группе ИС-мифонимов, является ИС Одиссей, встречающееся у обоих авторов. Одиссей (от греч. *odyssao* – гневаюсь) – человек „божеского гнева”, но несущий „в себе ряд важнейших идей”, сделавших его символом имя символом прецедентного текста: „возвращение на родину, самоотверженная любовь к родному очагу, страдание героя, испытавшего гнев богов” [Ярхо 1992: 243]. Отметим, что именно эта сторона образа Одиссея представлена и в „киммерийских” циклах Волошина, и у Петровых как близкая авторам, как сближающая человека XX ст. с героем древнегреческого эпоса.

Так, в „*Mare internum*” („море внутреннее”), „Доме поэта” и „Созвездиях” М. Волошина возникает этот вечный образ – образ скитальца, стремящегося домой, и название произведения, повествующего об этом пути домой, в котором автор не использовал традиционные кавычки. Это, с одной стороны, можно объяснить его уверенностью в знании читателем бессмертной поэмы Гомера, являющейся прецедентным текстом для практически любого образованного человека, с другой – проявлением своеобразного тождества между именем героя и названием произведения: *Люби мой долгий гул и зыбких взводней змеи, / И в хорах волн моих напевы Одиссеи* („*Mare internum*”); *Доселе грезят берега мои / Смоленые ахейские лады, / И мертвых кличет голос Одиссея* („Дом поэта”); *И ваш узор пред взором Одиссея / В иных веках искрился и мерцал, / И ночь текла, златые зерна сея, / Над лоном вод в дрожании зеркал* („Созвездия”). В стихотворении М. Петровых „Восточный Крым” также возникает образ Одиссея: *Но я вернусь к твоим просторам, / И ты печаль мою рассеи, / Суровый берег, на котором / Бродил усталый Одиссей*.

Лирический герой второго стихотворения цикла Максимилиана Волошина „Киммерийские сумерки” „Я иду дорогой скорбной в мой безрадостный Коктебель...” также, как и Одиссей, возвращается домой, но его путь лежит по земле, который предстает пред нами в стихотворении „Она” („Алтари в пустыне”) и „Пустыня” („Киммерийская весна”). Разные пути этих двух образов: и лирического героя, активно презентующего себя посредством личного местоимения „я”, и героя гомеровского эпоса – пересекаются в

пространстве лирического текста „Одиссей в Киммерии”, где они „объединены” личным местоимением „мы”: *Уж много дней рекою Океаном / Навстречу дню, расправив паруса, / Мы без стремим к неотвратимым странам*”. (Обращает на себя внимание, что оба значимых для Волошина ИС – *Киммерия* и *Одиссей* – вынесены в сильную позицию названия стихотворения.)

В свою очередь эксплицитная система интертекстуальных элементов „погружена” в контекст имплицитных интертекстуальных средств, реализуемых прежде всего через описание образа самой земли Киммерии, которая сопричастна практически в каждом лирическом стихотворении циклов (и у М. Волошина, и у М. Петровых) в тех или иных вариациях: в пейзаже, в горьком запахе „киммерийских” трав – полыни, шалфея, мяты, чобра. Через *пейзаж, цвета и запахи*, свойственные этой части Крыма, концепт Киммерия получает свое практически вещественное, неповторимое и осязаемое воплощение: *И горькая душа тоскующей полыни / В истомной мгле качалась и текла; Зардели красны, буры / Клоки косматых трав, как пряди рыжей шкуры; Звонки стебли травы и движенья зноя пахучи. / Горы, как рыжие львы, стали на стаже пустынь. / В черно-синем огне расцветают медные тучи. / Горечью дышит полынь... / В ярых горнах долин, упоенных духом лаванды / Темным золотом смол медленно плавится зной; В гранитах скал – надломленные крылья. / Под бременем холмов – изогнутый хребет. / Земли отверженной – застывшие усилья (М. В.); Неукротимы, непрестанны, – / Шел, видно, родовой раздор – / Врубались в землю ураганы / И там остались до сих пор. // В ее расщелинах застыла / Тень от побоища врагов; Направо – мыс: глубоко врыт / В золото-серые пески / Священный ящер, будто скрыт / От тягостной людской тоски (М. П.)*

Диалог, основанный на созвучии душ двух поэтов, получает свое воплощение и в реализации темы Карадага – окаменевшего огня (стихотворения „Дом поэта” и „Карадаг” М. Волошина и поэма под тем же названием у М. Петровых). В поэтическом описании Кара-Дага оба автора подчеркивают двойственность, парадоксальность состояния застывшего вулкана, в котором объединены его внешняя, нынешняя, неподвижность („каменность”) и внутренний, прошлый, скрытый огонь: *Как разметавшееся пламя окаменелого костра; Как сказочный базальтовый костер, / Широко вздувшийся каменное пламя (М. В.); И пламя вдруг окаменело; Окаменевшее подобье былого пламени; Костер, что здесь торжествовал / Застыл на вечное увечье (М. П.)*.

Интересным является, на наш взгляд, и подход к сочетанию живописи и поэзии (цикл М. Волошина „Надписи на акварелях” и лирическое стихотворение М. Петровых „Акварели Волошина”), когда слово „вовсе не описывает видимый пейзаж, но загорается от него <...> Здесь главное стих, акварель служит только музыкальным аккомпанементом” (М. Волошин) [Волошин 2004: 725]. Разница заключается только в том, что толчком к созданию лирических строк у Волошина является непосредственно киммерийский пейзаж, а у М. Петровых – акварели поэта. Но и у одного, и у

другого поета – попытка отразить рождающееся настроение, возникающую симфонию чувств и мыслей.

Таким образом, текст М. Волошина, на наш взгляд, можно рассматривать как сильный прецедентный текст и воспринимать как своеобразный прототекст, который, однако, не поглощает тексты других авторов, а позволяет обогащать, расширять концепт „Киммерия” новыми индивидуально-авторскими осмыслениями, получая *симфоническое, не параллельное* (по Волошину) звучание.

Литература

Абашев 2000 – Абашев В. В. Пермь как текст. Пермь в русской культуре и литературе XX века / В. В. Абашев. – Пермь : Изд-во Перм. ун-та, 2000. – 404 с.; **Волошин 2004** – Волошин М. Собрание сочинений / М. Волошин ; сост. и подгот. текста В. П. Купченко, А. В. Лаврова. – Т. 2 : Стихотворения и поэмы 1892 – 1931. – М. : Эллис Лак 2000, 2004. – 768 с.; **Евтушенко 2008** – Евтушенко Е. Мастерница виноватых взоров (Мария Петровых (1908, поселок Норский Посад Ярославской губернии – 1979, Москва) [Электронный ресурс] / Е. Евтушенко // Новые известия. – 2008. – 19 сент. – Режим доступа к журн. : <http://www.newizv.ru/news/2008-09-19/98306/>; **Купченко 1997** – Купченко В. П. „Раздробившийся в зеркалах” / В. П. Купченко // Образ поэта. Максимилиан Волошин в стихах и портретах современников / вступ. ст., сост., подгот. текста и прим. В. П. Купченко. – Феодосия – М. : Изд. дом „Коктебель”, 1997. – С. 3 – 5; **Ярхо 1992** – Ярхо В. Н. Одиссей / В. Н. Ярхо // Мифы народов мира : энциклопедия : в 2 т. / гл. ред. С. А. Токарев. – М. : Сов. энцикл., 1992. – Т. 2 : К – Я. – С. 243 – 246.

Шаповалова І.В. Індивідуально-авторське осмислення Кіммерії Максиміліаном Волошином і Марією Петрових: інтертекстуальні переклички

У статті проаналізовано та співвіднесено особливості втілення кіммерійської теми у творчості М. Волошина та М. Петрових. Особливу увагу приділено інтертекстуальним елементам.

Ключові слова: інтертекстуальність, індивідуально-авторське осмислення, Кіммерійський текст, власне ім'я, прецедентне ім'я, концепт.

Шаповалова И.В. Индивидуально-авторское осмысление Киммерии Максимилианом Волошиным и Марией Петровых: интертекстуальные переклички

В статье анализируются и сопоставляются особенности воплощения киммерийской темы в творчестве М. Волошина и М. Петровых, особое внимание обращается на интертекстуальные переклички.

Ключевые слова: интертекстуальность, индивидуально-авторское осмысление, Киммерийский текст, имя собственное, прецедентное имя, концепт.

Shapovalova I.V. Individually-author comprehension of Kimmeriya by Maksimmilian Voloshin and Maria Petrovykh: intertextual roll-calls

In the article are analysed and matched particularities of the entailment kimmerya subject in creative activity of M. Voloshina and M. Petrovyh, emphases addresses on intertextualities of the roll-call.

Key words: intertextuality, individually-author's comprehension, Kimmeriyskiy text, proper own, precedent name, concept.

РЕЦЕНЗІЇ

О.П. Левченко, Ю.В. Нікольський (Львів)

Бук С.Н. Основы статистической лингвистики : навч.-метод. посіб. / відп. ред. проф. Ф.С. Бацевич. – Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 124 с.

В останні роки значно збільшується застосування математичних методів у лінгвістичних дослідженнях, оскільки у зв'язку з поширенням технологій автоматизованого аналізу текстів у задачах класифікації текстових документів, реферування та рубрикації текстів, автоматичного перекладу, моделей мови тощо зростає необхідність опрацювати тексти, застосовуючи формальні методи. Дедалі інтенсивніший розвиток інформаційних технологій, розширення аудиторії, а також збільшення кількості та обсягу повідомлень, які надходять з Інтернету, вимагають пошуку ефективних шляхів розв'язування таких задач. Із цим пов'язані також такі аспекти цієї проблеми, як вимоги оперативного опрацювання великих обсягів текстової інформації, адекватного перекладу текстів на різні мови, швидкого доступу до необхідної інформації, семантичного аналізу текстів тощо.

Методи математичної статистики в застосуванні до лінгвістичних об'єктів можуть бути використані для отримання узагальнених характеристик лінгвістичних об'єктів, що дасть змогу створювати нові інструменти для досягнення цілей у наукових та прикладних дослідженнях. Статистична лінгвістика – це важливий складник цілого комплексу математичних методів, які застосовують у лінгвістиці та отримали назву *математичної лінгвістики*. При цьому статистика посідає важливе місце в мовознавстві як його невід'ємна складова частина. Саме актуальність зазначеної проблематики та відсутність вітчизняного україномовного методичного забезпечення відповідного навчального курсу робить появу посібника „Основы статистической лингвистики” помітним явищем на ринку освітньої літератури.

Важливою особливістю запропонованого навчально-методичного посібника є його цілісність та завершеність у викладенні основних положень та методів статистичної лінгвістики. Зміст посібника охоплює основні частини курсу та основні статистичні методи, які можуть бути використані для досягнення цілей, сформульованих автором. Навчальний матеріал курсу добре структуровано – посібник поділено на логічно завершені та взаємопов'язані частини, які подано в логічній послідовності. Характеристика статистичної лінгвістики як галузі мовознавства та нарис її розвитку і становлення створює необхідне теоретичне підґрунтя для подальшого аналізу основних понять та категорійного апарату. Автор дає послідовний виклад таких проблем, як

варіації та залежності між явищами у вибірці, зупиняється на непараметричних методах дослідження. Особлива увага приділена частотним словникам, їх типології та проблемам укладання, де автор цього підручника має неабиякий особистий досвід як укладач словників „3 000 найчастотніших слів наукового стилю сучасної української мови” (Львів, 2006) і „3 000 найчастотніших слів розмовно-побутового стилю української мови” (Львів, 2006).

Розглянуто також низку таких важливих питань, як лінгвостатистичні характеристики, закони та залежності, кількісні характеристики одиниць різних рівнів мови та мовлення тощо. Цікавим є розділ посібника, присвячений питанням стилеметрії, історії її виникнення. У посібнику викладено деякі матеріали, що не можуть не викликати зацікавлення у студентів: це критерії встановлення графоманії, питання про автоматичне визначення авторства твору, зокрема про авторство „Тихого Дону” М. Шолохова тощо.

С. Бук вдалось знайти спосіб поєднати неформальне викладення мовознавчої проблематики з введенням формальних понять математичної статистики. Таке поєднання є помітною рисою посібника, оскільки специфіка математики полягає у введенні формальних понять, яким не властиве багатозначне тлумачення, тому наявність великої кількості змістовних прикладів та ілюстрацій унаочнює матеріал для читача, який не має спеціальної математичної підготовки.

Автор наводить перелік частотних словників різного типу української та інших мов (звуків, морфем, складів, словосполучень, фразеологізмів, усного мовлення, семантичних, перекладних тощо), а також словників письменницької лексикографії. У цю царину С. Бук також зробила особистий внесок (див. Бук С., Ровенчак А. Он-лайн конкорданс роману Івана Франка „Перехресні стежки” – доступно з <<http://www.ktf.franko.lviv.ua/~andrij/science/Franko/concordance.html>>).

Наявність термінологічного словника, у якому подано переклад термінів англійською мовою, дає змогу використовувати спеціалізовану англomовну літературу з інформаційних технологій та прикладної статистики, комп’ютерні програми та пакети прикладних програм для статистичного аналізу текстів. Брак такої літератури та інструкцій для прикладних програм статистичного аналізу українською мовою відчутний на вітчизняному ринку методичної та начальної літератури. Важливий принцип, якого дотримується автор підручника, полягає в запровадженні спеціальної української термінології.

Теоретичний матеріал проілюстровано прикладами вирішення конкретних лінгвістичних проблем, орієнтованих на практичний результат. Кожна тема має завдання, які сформульовано так, щоб студент самостійно виконав низку практичних завдань: уклав частотний словник в електронному вигляді та виявив основні статистичні характеристики та закономірності структури тексту.

На нашу думку, слід указати на такі недоліки навчального посібника: наявна певна неоднорідність у рівні деталізації пояснень щодо застосування різних математичних методів; для деяких прикладів наведено остаточні

результати без пояснення перебігу обчислень. Для студентів-філологів, які не мають досвіду проведення математичних обчислень, така деталізація процесу обчислень могла б суттєво спростити засвоєння навчального матеріалу.

Проте, незважаючи на зазначені недоліки, навчально-методичний посібник Соломії Бук „Основи статистичної лінгвістики” є своєчасним та актуальним, оскільки в ньому викладено основні поняття статистичної лінгвістики, представлено найважливіші кількісні характеристики одиниць різних рівнів мови, описано статистичну структуру тексту, розглянуто найважливіші проблеми стилеметрії, глотохронології та авторської атрибуції тексту. Важливим є також те, що посібник допомагатиме студентам під час їхньої самостійної роботи в укладанні електронних частотних словників і виявленні основних статистичних характеристик та закономірностей структури тексту.

НЕКРОЛОГ

Віктор Дмитрович Ужченко

„ТРЕБА ВСЕ РОБИТИ ПО-ЛЮДСЬКИ...”

7 лютого 2010 року на 75-му році пішов із життя відомий учений-фразеолог, доктор філологічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки, член спеціалізованих наукових рад, член орфографічної комісії Міністерства освіти і науки України, почесний професор ЛНУ імені Тараса Шевченка, Відмінник освіти України, талановитий педагог, головний редактор журналу „Лінгвістика” Віктор Дмитрович Ужченко.

Народився вчений 14 травня 1935 року в с. Підлозіївка Охтирського району Сумської області.

Бажання наукового пізнання рідного слова привели В. Ужченка до педагогічного училища, а потім – до Харківського державного університету, який він успішно закінчив у 1964 році. Робота вчителем української мови й літератури в школі м. Міусинська Луганської області, а потім асистентом кафедри української мови Харківського університету зробили його не тільки професійним Філологом, але й загартованим Педагогом. Із 1977 року вчений працює в Луганському педагогічному інституті, з 1990 – очолює кафедру філологічних дисциплін, а з 1998 року – кафедру української мови. Визнанням його педагогічної майстерності є й те, що В.Д. Ужченку присвоїли звання професора ще в 1991 році, за три роки до захисту ним докторської дисертації.

Перша розвідка Віктора Дмитровича „Українські говірки південних районів Воронежської області та їх історичний зв'язок з діалектними групами української мови” була надрукована в студентському збірнику наукових робіт (Харків, 1961).

Уміння спостерігати, аналізувати, порівнювати, узагальнювати, робити висновки, на думку вченого, є важливим чинником у становленні молодого науковця як особистості. Цьому була присвячена його наступна стаття „Виховуймо юних дослідників”, надрукована в журналі „Українська мова і література в школі” в 1967 році. Після цього вчений напише більше 200 статей,

але своїм основним науковим здобутком уважатиме монографії та словники. Згадаймо, наприклад, „Народження і життя фразеологізму” (1988), „Вивчення фразеології в середній школі” (1990), „Фразеологічний словник української мови” (1990, у співавторстві з Д.Ужченком), „Східноукраїнська фразеологія” (2003), „Образи рідної мови” (кілька видань). Численні посібники (багато з них у співавторстві) є методичними путівниками, збірниками вправ для студентів та учнів: „Збірник диктантів з української мови для учнів 5 – 11 кл.” (1996, у співавторстві з Т.Г. Ужченко), „Українська мова: на допомогу абітурієнту” (2002, колектив авторів), „Сучасна українська літературна мова: навчальний посібник для студентів” (2009, колектив авторів) та ін. Зазвичай зачинателем будь-якого проекту завжди був Віктор Дмитрович.

В.Д. Ужченко проводив цілеспрямовану роботу з підвищення рівня якості кадрового складу кафедри української мови: за часи його завідування захистили кандидатські дисертації майже всі члени кафедри. Наукова робота поступово вийшла на перший план, тому кафедра неодноразово посідала перші місця в загальноуніверситетському рейтингу з наукової роботи.

Учений активно працював зі студентами й магістрантами, щиро даруючи свої знання, часто його учні ставали переможцями університетських та всеукраїнських олімпіад. Вирішальну роль, безсумнівно, В.Д.Ужченко відіграв і в науковому становленні своїх аспірантів. Не залишав поза увагою й роботу інших учених, адже часто опонував на захистах кандидатських і докторських дисертацій. Ці роботи, як правило, були присвячені головному предмету його зацікавленості – українській фразеології. Питання фразеології посідали належне місце в кожному випуску наукового збірника „Лінгвістика”, а сам учений брав участь у багатьох конференціях, на яких висвітлювались актуальні питання української мови. Майже щомісяця учні Віктора Дмитровича збиралися за „круглим” столом для обговорення новітніх тенденцій розвитку української фразеології та фразеографії.

В.Д. Ужченко був керівником фундаментальних науково-дослідних проектів, що розроблялись у Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка: „Базові концепти культури в мовній картині світу” (2004 – 2006), „Фразеологічно-паремійні вербалізми східноукраїнських говірок на тлі народної культури” (2006 – 2009), започаткував тему „Нова концепція української діалектної фразеографії” (2010 – 2012). Співробітниками теми були й залишаються учні – послідовники відомого фразеолога.

Головним редактором фахового збірника наукових праць „Лінгвістика” був також Віктор Дмитрович. Під його керівництвом вийшло 17 номерів, у яких висвітлювалися проблеми семантики мовних одиниць, діалектології, граматики, словотвору, тексту й дискурсу, і звичайно ж, фразеології. Учений уважно стежив за якістю надісланих статей, оперативністю підготовки збірника до друку, тому журнал через невеликий проміжок часу набув авторитету і став відомим у всій Україні (авторами надісланих розвідок є представники навчальних закладів практично всіх міст). Зрозуміло, що в кожному випуску збірника надрукована стаття Віктора Дмитровича.

Зусиллями В.Д. Ужченка була відкрита в університеті спеціалізована вчена рада для захисту кандидатських дисертацій зі спеціальності 10.02.01 –

українська мова. За час його головування захистилися й отримали диплом кандидата наук більше десяти аспірантів і здобувачів. У цій же раді успішно захистилися й деякі учні Віктора Дмитровича.

Сподіваємося, що рада продовжить свою діяльність, адже зусилля Віктора Дмитровича щодо відкриття й роботи її не будуть даремними. У цьому допоможуть не тільки учені факультету української філології ЛНУ імені Тараса Шевченка, але й доктори наук інших вищих навчальних закладів України, які погоджуються й надалі працювати у складі спеціалізованої вченої ради.

Ученого надзвичайно цікавили питання потенційної сили українського слова. Залучаючи викладачів, учителів Луганської області, магістрантів, студентів і учнів шкіл, В.Д. Ужченко запровадив щорічний випуск збірника „Образне слово Луганщини” та однойменну конференцію, яка проводилася щовесни протягом уже 8 років. У цьому році IX Регіональна науково-практична конференція відбудеться вже без ученого, але збірник, поза всяким сумнівом, буде присвячено Вікторові Дмитровичу.

Раз у два роки кафедра української мови проводила Міжнародну наукову конференцію „Проблеми загальномовної та ареальної семантики”. Питаннями організації конференції опікувався також В.Д. Ужченко. Усі конференції проходили на належному науковому рівні, приїжджали представники багатьох навчальних закладів, серед них обов’язково були доктори, кандидати наук, за чим особливо стежив Віктор Дмитрович, адже спілкування зі „світилами” науки вчений уважав обов’язковими для становлення наукової особистості кожного зі своїх учнів.

Невичерпна енергія Віктора Дмитровича, великий життєвий досвід, вимогливість до себе й до інших, працездатність, відданість справі, скромність, дбайливе ставлення до колег та студентів, надзвичайне почуття гумору здобули ученому-педагогу велику повагу колег не тільки в Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка, але й в усій Україні.

Важко переоцінити внесок цієї людини в розвиток лінгвістичної науки, особливо фразеології, у східноукраїнському регіоні. Деякі проекти ученого, на жаль, є незакінченими, але послідовники фразеологічної школи, яка сформувалася в ЛНУ імені Тараса Шевченка й за його межами, намагатимуться гідно продовжити справу В.Д.Ужченка.

У пам’яті викладацько-студентського колективу Віктор Дмитрович залишиться надзвичайно світлою людиною, яка завжди дбала про те, щоб все робилося, за його словами, „по-людськи”.

Члени редакційної колегії журналу

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Балко Марина Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства Донецького юридичного інституту Луганського університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка.

Барилова Галина Кіндратівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Бобух Надія Миколаївна – доктор філологічних наук, професор кафедри культурології та історії Полтавського університету споживчої кооперації України.

Бук Соломія Несторівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка.

Волошинова Марина Олексіївна – аспірантка кафедри української філології та загального мовознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Вороніна Юлія Володимирівна – викладач кафедри українознавства та гуманітарних наук Луганського державного медичного університету, здобувач кафедри української філології та загального мовознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Глуховцева Катерина Дмитрівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української філології та загального мовознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Дворянкін Віктор Олександрович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології Маріупольського державного гуманітарного університету.

Деменчук Олег Володимирович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу романо-германських мов Рівненського інституту слов'янознавства Київського славистичного університету.

Жуков Олександр Володимирович – аспірант кафедри української філології та загального мовознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Зеленько Анатолій Степанович – доктор філологічних наук, професор кафедри української філології та загального мовознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Коцюба Зоряна Григорівна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант Інституту мовознавства імені О. О. Потебні НАН України.

Кривонос Ярослава Володимирівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри теорії і практики перекладу та компаративістики Черкаського державного технологічного університету.

Левакіна Тетяна Василівна – викладач кафедри української мови Херсонського Академічного лицю при Херсонському державному університеті.

Левченко Олена Петрівна – доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української та іноземних мов Львівського регіонального інституту

державного управління Національної академії державного управління при Президентові України.

Лєсна Валентина Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент, докторантка кафедри української філології та загального мовознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Литвинова Наталія Борисівна – аспірантка кафедри української філології та загального мовознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Лучечко Тетяна Михайлівна – аспірант кафедри англійської філології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Малиновська Галина Романівна – старший викладач кафедри іноземних мов Львівської державної фінансової академії.

Марко Ірина Вікторівна – аспірантка кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Найрулін Анатолій Олександрович – старший викладач кафедри української філології та загального мовознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Нікольський Юрій Володимирович – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри інформаційні системи та мережі Національного університету „Львівська політехніка”.

Сандига Лілія Олександрівна – асистент кафедри англійської мови Київського національного університету ім. Т. Шевченка.

Синельникова Лара Миколаївна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри російського мовознавства та комунікативних технологій Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Скорофатова Анна Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри юридичної лінгвістики та документоведення Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка.

Сменова Людмила Віталіївна – здобувач кафедри української мови та літератури Слов'янського державного педагогічного університету.

Сосніна Людмила Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови Донецького національного технічного університету.

Терновська Тамара Петрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Ткач Людмила Олександрівна – доктор філологічних наук, професор кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Федак Софія Андріївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Тернопільського державного технічного університету ім. Івана Пулюя.

Федунович-Швед Оксана Тарасівна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри дидактичних технологій та психологічного забезпечення освіти Чернівецького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

Фельчак Олександра Олександрівна – аспірант кафедри загального та російського мовознавства і теорії та історії літератури Слов'янського державного педагогічного університету.

Ходоренко Анна Вікторівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Черкез Інна Богданівна – кандидат філологічних наук, завідувач кафедри дидактичних технологій та психологічного забезпечення освіти Чернівецького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

Шаповалова Ірина Володимирівна – кандидат філологічних наук, викладач Державного інституту культури і мистецтв.

Шелемех Віра Петрівна – аспірантка Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України.

Наукове видання

ЛІНГВІСТИКА

Збірник наукових праць

№ 1 (19)

За редакцією К. Д. Глуховцевої
Комп. макет – Мілева І. В.

Здано до склад. 26.02.2010 р. Підп. до друку 26.03.2010 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсет. Гарнітура Times New Roman.
Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 28,48. Наклад 200 прим. Зам. № 46.

Видавець і виготовлювач

Видавництво Державного закладу

«Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

вул. Оборонна, 2, м. Луганськ, 91011. т/ф: (0642) 58-03-20.

e-mail: alma-mater@list.ru

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3459 від 09.04.2009 р.